

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
2022-YL-065

**NESNELER ÜZERİNDE BETİMLENEN FİBULALAR:
TİPOLOJİ, KRONOLOJİ, YAYILIM VE AMAÇ**

HAZIRLAYAN
Gül Tuğçe TOPRAK

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Emre ERDAN

AYDIN-2022

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Arkeoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Gül Tuğçe TOPRAK tarafından hazırlanan “Nesneler Üzerinde Betimlenen Fibulalar: Tipoloji, Kronoloji, Yayılım ve Amaç” başlıklı tez 08.06.2022 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

	Unvanı ve Adı Soyadı	Kurumu	İmza
Başkan	Doç. Dr. Emre ERDAN	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	
Üye	Doç. Dr. Murat ÇEKİLMEZ	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	
Üye	Doç. Dr. Ahmet BİLİR	Düzce Üniversitesi	

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun ..... tarih .....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Savaş DUMAN

Enstitü Müdürü

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

... / ... / 2022

Gül Tuğçe TOPRAK

ÖZET

NESNELER ÜZERİNDE BETİMLENEN FİBULALAR: TİPOLOJİ, KRONOLOJİ, YAYILIM VE AMAÇ

Gül Tuğçe TOPRAK

Yüksek Lisans Tezi, Arkeoloji Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Emre ERDAN

2022, XXXI+272 Sayfa

İÖ 2. binyılın ortalarında ortaya çıktığı düşünölen fibulalar İÖ 9-8. yüzyıllarla birlikte çeşitli arkeolojik nesnelere üzerinde betimlenmeye başlamıştır. Tez çalışması kapsamında üzerinde fibula tasviri bulunan 131 adet taşınır-taşınmaz arkeolojik kültür varlığı incelenmiştir. Bu anlamda çalışmanın konusunu oluşturan fibula tasvirli nesnelere steller, kabartmalar, figürinler, heykeller, amuletler, dokuma tezgah ağırlıkları, seramikler, sikkeler, mozaik ve freskolar ile bu gruplardan bağımsız örneklerin üzerinde kıyafetlerle ya da yalın olarak betimlenen eserlerden oluşmaktadır. Çalışma kapsamında fibula tasvirli nesnelere işlevsel özelliklerine göre coğrafi ve kronolojik olarak sınıflandırılmışlardır.

Literatürde fibulalar üzerine yürütölen çalışmaların ağırlıklı olarak nesnelere tipoloji ve kronolojisi üzerine sürdüröldüğü görölmektedir. Çalışmada nesnelere üzerinde tasvir edilen fibulalar ikonografik bir yaklaşımla değerlendirilerek, bu nesnelere bir süs ya da kıyafet aparatı özelliklerinin çok ötesinde sembolik değere barındırdığı tespit edilmiştir. Bu nedenle çalışma, anılan nesnelere sembolik niteliklerini literatüre kazandırmayı amaçlamıştır. Nitekim bu yaklaşımla fibulaların değerlendirildiği çalışmalar literatürde oldukça sınırlıdır. Oysaki söz konusu nesnelere morfolojik olarak farklılık gösterse de dünyanın birçok bölgesinde hemen hemen aynı amaçlar doğrultusunda günümüze değin ulaşan işlevsel ve dini uygulamaların sembolik yansımalarıdır. Bu nedenle kronolojik olarak sembolik anlamların takip edilebilmesi adına çalışmaya herhangi bir coğrafi ve zaman sınırlaması getirilmemiştir. Çalışmanın ana konusunu oluşturmamasına karşın ikonografik bağlamın gerektirdiği ölçüde tasvirlerde fibulalarla ilintili nesnelere sembolik değere de tartışılmıştır.

Materyal olarak fibulaların en yoğun kullanım süreciyle paralel olarak İÖ 8-5. yüzyıllar ile İS 3-6. yüzyıllar tasvir sanatında da fibulaların en fazla betimlendiği dönem

aralıdır. Coğrafi olarak Anadolu başta olmak üzere, Kıta Yunanistan, Ege Adaları, Kıbrıs, Yakındoğu, Balkanlar, Avrupa, İtalya, Sicilya, İspanya ve Portekiz çeşitli arkeolojik eserler üzerinde fibulaların tasvir edildiği bölgelerdir. Çalışma sonucunda fibulaların ait oldukları dönem ve coğrafyaya göre farklı amaçlar ile betimlendikleri anlaşılmıştır. Bunlar bazen sadece kıyafetin bir parçası olarak görünür. Bazı durumlarda ise inançla ilgilidir. Anikonik yansımalar, ölü armağanları, apotropaik amaçlı olanlar dinle ilgililerdir. Bunların dışında statü, meslek, kimlik, ulus ve cinsiyet belirteci olarak da tasvir edildikleri anlaşılmıştır. Nesnelere üzerinde betimlenen fibulalar çoğunlukla gerçek örneklerin tipolojileri ile paralellik göstermesine karşın imgesel örnekler de görülmektedir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Betim, Fibula, İnanç, Nesne, Sembolizm.

ABSTRACT

FIBULAE DEPICTED ON OBJECTS: TYPOLOGY, CHRONOLOGY, SPREAD AND PURPOSE

Gül Tuğçe TOPRAK

MSc Thesis, at Archaeology

Supervisor: Assoc. Prof. Emre ERDAN

2022, XXXI+272 Pages

The fibulae, which emerged in the 2nd mid-millennium B.C., began to be depicted on various archaeological objects by the 9th and 8th centuries B.C. As part of the dissertation, 131 movable-immovable archaeological and cultural assets with fibula depictions were examined. The objects with fibula depictions are stelai, reliefs, figurines, statues, amulets, loom weights, ceramics, coins, mosaics, and frescoes. They were depicted in clothes or a simple form on samples independent of these groups. In the scope of the study, objects with fibula depictions were classified geographically and chronologically according to their functional properties.

The literature shows that studies on fibulae are mainly carried out on the typology and chronology of objects. The fibulae depicted on objects were evaluated in an iconographic approach in the study. These objects were determined to contain symbolic values beyond ornament or apparel attachment characteristics. Therefore, the study aims to provide literature with symbolic attributes of the objects mentioned. Studies where fibulae are evaluated with this approach are limited in the literature. Although these objects differ morphologically, they are symbolic reflections of functional and religious practices that have reached the current date for almost the same purposes in many regions. Therefore, no geographical and time limits have been placed in the study to follow chronologically symbolic meanings. Although it does not constitute the main topic of the study, the symbolic values of objects related to fibulae were discussed in the depictions as required by the iconographic context.

In parallel with the most intense use of fibulae as an object, the 8th – 5th centuries BC and 3rd - 6th centuries AD is the period in which fibulae are mostly depicted in the art of depiction. Geographically, especially Anatolia, Greece, Aegean Islands, Cyprus, Near East,

Balkans, Europe, Italy, Sicily, Spain, and Portugal are regions where fibulae are depicted on various archaeological artifacts. As a result of the study, it was understood that fibulae were described with different purposes according to the period and geography they belonged. These sometimes only appear as part of the clothes. In some cases, it is about belief. Aniconic reflections, grave goods, and things with apotropaic purposes are related to religion. Apart from these, it has been understood that they are also depicted as a sign of status, profession, identity, nationality, and gender. Although fibulae shown on objects are mainly parallel to the typologies of real examples, imaginary examples can also be seen.

KEYWORDS: Belief, Description, Fibula, Object, Symbolism.

ÖNSÖZ

Lisans ve yüksek lisans eğitim hayatım boyunca yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle bilgi birikiminden faydalandığım, çalışmanın tüm aşamalarında sabırla doğruya yönlendirmek için yoluma ışık olan, değerli zamanını esirgemeyen, alışılmışın dışında metotlarla ele aldığı arkeolojiye farklı bir pencereden bakmamı sağlayan, hayatın tüm olumsuzluklarına rağmen anlayış ve tevazusunu sakınmayan, kendisiyle çalışmaktan ömür boyu onur duyacağım değerli hocam Doç. Dr. Emre Erdan'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmanın konusu oluşturan plastik eserlerin değerlendirilmesinde yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Murat Çekilmez'e, tez savunma sınavımda değerli görüşlerini sunan sayın hocam Doç. Dr. Ahmet Bilir'e, arkeoloji eğitimine başladığım ilk günden itibaren iyi birer arkeolog olmamız için bilgi ve tecrübelerini bizlere aktaran değerli hocalarım Prof. Dr. Serap Yaylalı, Prof. Dr. Suat Ateşlier, Prof. Dr. Aynur Civelek, Doç. Dr. Özlem Tütüncüler Bircan ve Doç. Dr. Aydın Erön başta olmak üzere üzerimde emeği olan tüm bölüm hocalarıma teşekkürü borç bilirim. Çalışma sürecinde her daim desteğini hissettiğim değerli hocalarım Dr. Nurdan Akbulut ve Arş. Gör. Nihan Aydoğmuş'a teşekkür ederim.

Arkeolojiyi ve hayatı birlikte öğrendiğim, maddi manevi desteğini her zaman hissettiğim ve kendisinden daima güç aldığım dostum Pınar Taşpınar'a bu süreçte yardım ve destekleri için teşekkür ederim. Her daim manevi desteklerini hissettiğim Tisna Antik Kenti ve Yakın Çevresi Yüzey Araştırmaları ekibine teşekkür ederim.

Tez çalışmasının başından sonuna kadar literatür çalışmalarım için sıklıkla başvurduğum, Alman Arkeoloji Enstitüsü, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Bilkent, Ankara ve Adnan Menderes Üniversitesi Kütüphanelerinin değerli çalışanlarına yardımseverlikleri için teşekkür ederim. İhtiyacım olan her yayına 550 km uzaktan bir rica ile yetişen Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nin değerli çalışanı Mehmet Esgin'e yardımları için ayrıca teşekkür ederim.

Son olarak beni bugünlere getiren, maddi manevi desteklerini bir gün olsun esirgemeyen, bu çalışmanın tamamlanmasında büyük pay sahibi annem Şenay Toprak, babam Ufuk Toprak ve kardeşim Aslıhan Toprak'a minnettarım.

Gül Tuğçe TOPRAK

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİM SAYFASI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	ix
TABLolar DİZİNİ.....	xii
RESİMLER DİZİNİ	xiii
GRAFİKLER DİZİNİ.....	xiv
LEVHALAR DİZİNİ	xv
KISALTMALAR DİZİNİ	xxix
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM	6
1. FİBULALAR HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	6
1.1. Köken Tartışmaları	10
1.2. Öncül Çalışmalar ve Tipoloji Önerileri	18
1.3. Ana Hatlarıyla Fibula Yayılımı ve Tarihlendirme.....	45
2. BÖLÜM	55
2. YAZILI VE ARKEOLOJİK KAYNAKLAR BAĞLAMINDA FİBULA KULLANIMI	55
3. BÖLÜM	63
3. NESNELER ÜZERİNDE BETİMLENEN FİBULALAR.....	63
3.1. Steller Üzerinde Tasvir Edilen Fibulalar	63
3.1.1. Zincirli K/2 Steli	63
3.1.2. Maraş Mezar Steli.....	65
3.1.3. Sincan Steli	66
3.1.4. Daunia Stelleri	67
3.1.4.1. Navicella (Gemi) Tipi Fibulaların Betimlendiği Daunia Stelleri.....	70

3.1.4.2. Sanguisuga (Sülük) Tipi Fibulaların Betimlendiği Daunia Stelleri	74
3.1.4.3. Diğer Tipler	78
3.1.5. İber Yarımadası Stelleri	79
3.1.6. Doğu Avrupa Stelleri	86
3.2. Kabartmalar Üzerinde Tasvir Edilen Fibulalar	89
3.2.1. İvriz Kabartması	89
3.2.2. Karkamış	91
3.2.3. Karatepe/Aslantaş Güney Kapı Orthostatı	91
3.2.4. Khorsabad	93
3.2.5. Persepolis Apadanası	94
3.3. Figürinler Üzerinde Tasvir Edilen Fibulalar	99
3.4. Heykeller Üzerinde Tasvir Edilen Fibulalar	116
3.5. Amuletler Üzerinde Tasvir Edilen Fibulalar	126
3.6. Dokuma Tezgah Ağırlıkları Üzerinde Fibula Tasviri	131
3.7. Seramikler Üzerinde Tasvir Edilen Fibulalar	137
3.8. Sikkeler Üzerinde Tasvir Edilen Fibulalar	142
3.9. Mozaik ve Freskolar Üzerinde Tasvir Edilen Fibulalar	146
3.10. Diğer Buluntular Üzerinde Tasvir Edilen Fibulalar	150
4. TARTIŞMA VE SONUÇ	156
5. KAYNAKLAR	166
6. TABLOLAR	195
7. LEVHALAR	197
ÖZGEÇMİŞ	271

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1.1. Muscarella ve Caner Tarafından Oluşturulan Frig Tipi Fibulaların Tipolojisi....	36
Tablo 3.1. Cavallino'dan CVFF65/98 Numaralı Fibula Tasvirli Dokuma Tezgah Ağırlığı ile Potansiyel Tezgah Kurulumlarının Hesaplamaları	135
Tablo 4.1. Çalışma kapsamında tespit edilen fibula tipleri ve ilişkili oldukları nesnelere....	195

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1.1. Yay biçimli fibula bölümleri (Erdan, 2018a: 15, Çiz. 1).	7
Resim 1.2. Mari Mozaikleri Üzerinde Üç Tip Toggle-Pin (Gözlü İğne) ve Kullanım Şekilleri (Michel, 2020: 183, Fig.13.2a-c).....	12
Resim 1.3. a- Bronz İki Parçalı Urfibel (Beltz, 1913: 666, Abb. 1 b- Gövdesi Organik Malzemeler Kullanılarak Oluşturulan İki Parçalı Fibula Önerisi (Alexander ve Hopkin, 1982: 401, Fig. 1).....	14
Resim 1.4. a- Isopata Kraliyet Mezarından Bulunan Bir Başı Bükülerek Çengel Formu Verilmiş Altın İğne (Evans, 1906: 151, Fig. 129). b- Lousoi'den Ele Geçen Baş Kısımına Çengel Formu Verilmiş İğne Üzerinden Oluşturulan Fibula Rekonstrüksiyonu (Blinkenberg, 1926: 40, Fig. 5).	15
Resim 3.1. İÖ 7. Yüzyıla Tarihlenen Mühür-Fibula (Ligabue And Salvatori, 1977, Fig. 1).....	128

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 4.1. Çalışma Kapsamında Değerlendirilen Eserlerin Yüzdeleri Oranı. 156

LEVHALAR DİZİNİ

- Levha 1**
- a- Miken Tipi (Blinkenberg, 1926, 47, Fig. 10).
  - b- Miken Tipi İkinci Grup (Blinkenberg, 1926, 54, Fig. 24).
  - c- Miken Tipi Üçüncü Grup (Blinkenberg, 1926, 57, Fig. 29).
  - d- Submiken Tipi (Blinkenberg, 1926, 60, Fig. 30).
  - e- Submiken Tipi Birinci Grup (Blinkenberg, 1926, 66, Fig. 42).
  - f- Submiken Tipi İkinci Grup (Blinkenberg, 1926, 71, Fig. 51).
- Levha 2**
- a- Adalar Tipi Su Kuşlu Fibula (Blinkenberg, 1926, 90, Fig. 89).
  - b- Adalar Tipi (Blinkenberg, 1926, 99, Fig. 105).
  - c- Adalar Tipi (Blinkenberg, 1926, 102, Fig. 112).
  - d- Epirus Tipi (Blinkenberg, 1926, 107, Fig. 117).
  - e- Teselya Tipi Birinci Grup (Blinkenberg, 1926, 113, Fig. 127).
  - f- Teselya Tipi İkinci Grup (Blinkenberg, 1926, 128, Fig. 160).
- Levha 3**
- a- Helladik Fibulalar (Blinkenberg, 1926, 132, Fig. 163).
  - b- Attika-Boeotia Tipi (Blinkenberg, 1926, 174, Fig. 206).
  - c- Boeotia Tipi (Blinkenberg, 1926, 189-193, Fig. 212, 214).
  - d- Minyatür Fibulalar (Blinkenberg, 1926, 196, Fig. 217).
- Levha 4**
- a- Kıta Yunanistan'da Bulunan İthal Fibulalar (Blinkenberg, 1926, 199, Fig. 221).
  - b- Anadolu Tipi (Blinkenberg 1926 199 Fig. 209-225-258).
- Levha 5**
- a- Kıbrıs Tipi (Blinkenberg, 1926, 235-252 Fig. 269-299)
  - b- Spiral Fibulalar (Blinkenberg, 1926, 256-262, Fig. 302-309).
- Levha 6**
- a- Disk Biçimli Fibulalar (Blinkenberg, 1926, 266, Fig. 311).
  - b- Özel Tipler (Blinkenberg, 1926, 281-283, Fig. 319-320).
  - c- Teselya Fibulaları (Kilian, 1975).
  - d- Adalar Grubu (Sapouna-Sakellarakis, 1978).

- e- Urartu Fibulası (Öğün, 1979, Abb. 7).
- f- Romanya Fibulaları (Bader, 1983).
- Levha 7**
- a- Bulgaristan Fibulaları (Gergova, 1987).
- b- Slovakya Fibulaları (Novotná, 2001).
- c- Polonya Fibulaları (Gedl, 2004).
- d- İtalya Fibulaları (von Eles Masi 1986).
- e- İspanya Fibulaları (Argente Oliver, 1994, Fig. 6-11).
- f- Yakındoğu Fibulaları (Pedde, 2000).
- Levha 8**
- a- Kıbrıs Fibulaları (Giesen, 2001).
- b- Kafkas Fibulaları (Sulava, 2011).
- Levha 9**
- a- Zincirli K/2 Steli (<https://www.hittitemonuments.com/zincirli/zincirli73.jpg>).
- b- Zincirli K/2 Steli Üzerinde Betimlenen Fibulanın Benzerleri (Blinkenberg, 1926, 273).
- c- Tip I.5/B2.4 Yakındoğu Fibulası (Stronach, 1959, Fig. 5.1).
- Levha 10**
- a- Maraş Mezar Steli (<https://www.hittitemonuments.com/maras/maras03-t.htm>).
- b- Tip I.5/B2.4 Yakındoğu (Pedde, 2000, Taf. 13 Fig. 147).
- c- N I,1/2 Frig Tipi Fibula (Caner, 1983, Taf. 62, Fig. 1110).
- Levha 11**
- a- Sincan Steli (Metin ve Akalın, 2001, Lev. IV).
- b- Sincan Steli Üzerinde Tasvir Edilen Fibula (Metin ve Akalın, 2001, Lev. V).
- Levha 12**
- a- D.1 Dauinia Steli (Ferri ve Nava, 1975, Fig. 11-12).
- b- D.1 Daunia Steli Üzerinde Betimlenen Fibulanın Benzeri (von Eles Masi, 1986, Tav. 99 Fig. 1168).
- c- D.2 Daunia Steli (Ferri ve Nava, 1975, Fig. 14).
- d- D.2 Daunia Steli Üzerinde Betimlenen Fibulanın Benzeri (von Eles Masi, 1986, Tav. 108 Fig. 1276).

- Levha 13** a- D.3 Daunia Steli (Verger, 2008, Fig. 2).
b- D.3 Daunia Steli Üzerinde Betimlenen Fibulanın Benzeri (von Eles Masi, 1986, Tav. 108 Fig. 1284).
c- D.4 Daunia Steli (Norman, 2014, Pl.9 Fig. 1).
d- D.4 Dania Steli Üzerinde Betimlenen Fibulanın Benzeri (von Eles Masi, 1986, Tav. 110 Fig. 1311-1312).
- Levha 14** a- D.5, D.6 ve D.7 Daunia Stelleri (Verger, 2008, Fig. 31a, c, 33).
b- D.5, D.6 ve D.7 Daunia Steli Üzerinde Betimlenen Fibulanın Benzeri (von Eles Masi, 1986, Tav. 107 Fig. 1272).
- Levha 15** a- D.8 Daunia Stel, (Norman, 2008, Pl. 1 Fig. 2).
b- D.8 Dania Steli Üzerinde Betimlenen Fibulanın Benzeri (von Eles Masi, 1986, Tav. 130 Fig. 1605).
c- D.9 Daunia Steli (Ferri ve Nava, 1975, Fig. 20).
b- D.9 Dania Steli Üzerinde Betimlenen Fibulanın Benzeri (von Eles Masi, 1986, Tav. 119 Fig. 1468).
- Levha 16** a- D.10 Daunia Steli (Leone, 1996, Fig. 16).
b-Artemis Orthia Tapınağından Ele Geçen Kartal Biçimli Fibula (Dawkins, 1907, Fig. 21).
c- D.11 Dauinia Steli (Leone, 1996, Fig. 18D).
d- D.11 Dania Steli Üzerinde Betimlenen Fibulanın Benzeri (von Eles Masi, 1986, Tav. 30 Fig. 1597).
- Levha 17** a- D.12 Daunia Steli (Norman, 2011, Fig. 3.5).
b- D.12 Daunia Steli Üzerinde Betimlenen Fibulanın Benzeri (von Eles Masi, 1986, Tav. 116 Fig. 1418).
c- D.13 Daunia Steli (Norman, 2014, Pl. 10 Fig. 2).
- Levha 18** a- D.14 Daunia Steli (Verger, 2008, Fig. 3).
b- D.4 Daunia Steli Üzerinde Betimlenen Fibulanın Benzeri (von Eles Masi, 1986, Tav. 106 Fig. 1252).

c- D.4 Daunia Steli Üzerinde Betimlenen Fibulanın Benzeri (Hogarth, 1908, Pl. XXXII, Fig. 10.).

Levha 19 a- İspanya Torrejón el Rubio'dan İnsize Bezemeli Mezar Steli Üzerinde Tasvir Edilen Fibula (Culican, 2008, Fig. 25c).

b- İspanya Las Herencias'dan İnsize Bezemeli Mezar Steli Üzerinde Tasvir Edilen Fibula (Martínez and Andonaegui vd. 2019, Tab. 1.5).

c- İspanya Chillón'dan İnsize Bezemeli Mezar Steli Üzerinde Tasvir Edilen Fibula (García-Bueno and Blanco-Fraga, 2017, Fig. 5-6).

d- İspanya Zarza-Capilla'dan İnsize Bezemeli Mezar Steli Üzerinde Tasvir Edilen Fibula (Jiménez-Pasalodos 2012, Fig. 1).

Levha 20 a- İspanya Fuente de Cantos'dan İnsize Bezemeli Mezar Steli Üzerinde Tasvir Edilen Fibula (Pérez and López-Ruiz, 2015, Fig. 5).

b- İspanya Córdoba Ategua'dan İnsize Bezemeli Mezar Steli Üzerinde Tasvir Edilen Fibula (Galán, 1977, Fig. 1.3).

c- İspanya Torrejón el Rubio'dan İnsize Bezemeli Mezar Steli Üzerinde Tasvir Edilen Fibula (Gomá-Rodríguez, 2019, Fig. 8.3).

d- İspanya Torrejón el Rubio'dan İnsize Bezemeli Mezar Steli Üzerinde Tasvir Edilen Fibula (Gomá-Rodríguez, 2019, Fig. 12.1).

Levha 21 a- İspanya Mezar Stelleri Üzerinde Tasvir Edilen Fibula Betimleri (Rodríguez, 2019, Fig. 4).

b- Kıbrıs Enkomi'den Keman Yaylı Fibula (Blinkenberg, 1926, Fig. 24).

c- Kıbrıs Tipi Dirsek Fibula (Giesen 2001, Taf. 44).

d- Madrid Ulusal Arkeoloji Müzesinde Korunan Boynuz Biçimli Dirsek Fibula (Gomá-Rodríguez, 2019, Fig. 8.2).

e- Basit Yay Biçimli Fibula (Gomá-Rodríguez, 2019, Fig. 12.5).

Levha 22 a- Macaristan Környe'den Mezar Steli (Sáró, 2019, Fig. 8.9).

b- Mafsallı Fibula (Sáró, 2019, Fig. 2.2).

c- Macaristan Intercisa'dan Mezar Steli (Carroll, 2012, Fig. 4).

d- Norico-Pannonian Kanatlı Fibula (Peškař, 1972, Taf. 4).

- Levha 23**
- a- Sırbistan Seča Reka'dan Mezar Steli (Popović, 2011, Fig. 7.5).
  - b- Çapa Biçimli Fibula (Popović, 2010, Fig. 3).
  - c- Sırbistan Tilva Roš'dan Mezar Steli (Petković, 2010, Fig. 26).
  - d- Tatar Yayı Fibula (Peskar, 1972, Taf. 54).
- Levha 24**
- a- İvriz Kabartması (<https://www.hittitemonuments.com/ivriz/index-t.htm>).
  - b- İvriz Kabartması Üzerinde Tasvir Edilen Fibula Çizimi (Caner, 1983, Taf. 67, Fig. 1169).
  - c- Gordion MM Tümülüs'ünde Tespit Edilen A IV,4 Tipi Frig Fibulası (Caner, 1983, Taf. 67, 1170).
  - d- S1 Tümülüsünde Tespit Edilen A IV,4 Tipi Frig Fibulası (Muscarella, 1967a, Pl. 6 Fig. 31).
- Levha 25**
- a- Karkamış'tan Tanrıça Tasvirli Kabartma (Brøns, 2014, Fig. 4.26).
  - b- Karkamış'tan Fibula Tasvirli Kabartma Parçası (Muscarella 1967b, Pl VIII, Fig. 9).
  - c- Yakındoğu Fibulası Tip I.5 (Stronach, 1959, Fig. 5).
- Levha 26**
- a- Karatepe/Aslantaş SVI3 Numaralı Güney Kapı Orthostatı (Çambel ve Özyar 2003, Taf. 145).
  - b- Karatepe/Aslantaş SVI3 Numaralı Güney Kapı Orthostatında Fibula Tasvirli Figür Çizimi (Çambel ve Özyar 2003, Taf. 144).
  - c- Sirkeli Höyükten Kıbrıs Fibulası (Novák, 2021, Fig. 12).
  - d- Asimetrik Gövdeye Sahip Kıbrıs Fibulası (Giesen, 2001, Taf. 18, Cat.18).
- Levha 27**
- a- Khorsabad Kabartması (Muscarella, 1967b, Pl. 2, Fig.1).
  - b- Tip A III,1 Anadolu/Frig Tipi Fibula (Caner, 1983, Taf. 19, Fig. 234).
  - c- Tip M I, 1 Anadolu/Frig Tipi Fibula (Caner, 1983, Taf. 62, Fig. 1100).
- Levha 28**
- a- Persopolis Apadanası Taht Taşıyıcıları Frizi (Walser, 1966, Abb. 5; Schmidt, 1953, Pl. 109).
  - b- Teselya Tipi Fibula (Blinkenberg, 1926, Fig. 126).

- Levha 29** a- Persepolis Apadanası IX. Grup Kapadokya Temsilcileri (<https://pbase.com/rjstone/image/153887332>).
- b- Persepolis Apadanası IX. Grup Kapadokya Temsilcileri Üzerinde Tasvir Edilen Fibulalar (<https://pbase.com/rjstone/image/153887351>).
- c- Persepolis Apadanası IX. Grup Kapadokya Temsilcileri Üzerinde Tasvir Edilen Fibulalar (<https://pbase.com/rjstone/image/153887335>).
- Levha 30** a- Persepolis Apadanası IX. Grup Kapadokya Temsilcileri Üzerinde Tasvir Edilen Fibulalar (Herles, 2014, Fig. I).
- b- 1)Deve Höyük II, 2)Santa, 3)Şavsakdara I, 4)Ghalekuti I, 5)Oshakan'dan Tespit Edilen Fibulalar (Herles, 2014, Fig. II).
- Levha 31** a- Korinth Demeter Kore Kutsal Alanından Pişmiş Toprak Figürin Parçası (Langdon, 2019, Fig. 1).
- b- Disk Biçimli (Spectacle) Fibulalar Tip XV (Blinkenberg, 1926, Fig. 314).
- c- Thebes'den *Pappades* Figürini (Brøns, 2014, Fig. 4.17).
- Levha 32** a- Boeotia'dan *Pappades* Figürini (Blinkenberg, 1926, Fig. 4).
- b- Kythnos Kutsal Alanı'ndan Disk Biçimli Fibula (Koukoulidou vd., 2017, Fig. 46).
- c- Argos Heraionun'dan Pişmiş Toprak Tanrıça Hera Figürini (Strøm, 1998, Fig. 10).
- d- Tip XII 13 Anadolu/Frig Tipi Fibula (Muscarella, 1967a, Pl. IX, Fig. 49).
- Levha 33** a- Argos Heraionun'dan Pişmiş Toprak Tanrıça Hera Figürini (Strøm, 2009, Fig. 5).
- b- Argos Heraionun'dan Pişmiş Toprak Figürin (Jenkins, 1931/32, Pl. 15.2).
- c- Asterion Bitkisinin İS 1-2. Yüzyıla ait Çizimi (Singer, 1927, Fig. 12).
- d- Disk Biçimli (Spectacle) Fibulalar Tip XV (Blinkenberg, 1926, Fig. 312).
- Levha 34** a- Argos Heraionun'dan Pişmiş Toprak Figürin Parçası (Hadaczek, 1902, Fig. 59).
- b- Argos Heraionun'dan Pişmiş Toprak Figürin Parçası (Hadaczek, 1902, 208, Fig. 60).

- c- Tip XIV Spiral (Spectacle) Fibula (Blinkenberg, 1926, Fig. 303).
- d- Argos Heraionun'dan Pişmiş Toprak Figürin Parçası (Hadaczek, 1902, Fig. 61).
- e- Tip XIV Dört Spiral Plakalı Spectacle Fibula (Blinkenberg, 1926, Fig. 306).
- Levha 35**
- a- Argos Heraionun'dan Pişmiş Toprak Kourotrophos Figürini (Waldstein, 1905, Pl. XLII.11).
- b- Sicilya Gela'dan Pişmiş Toprak Tanrıça Figürini (Brøns, 2014, Fig. 4.18).
- c- Akragas'dan Fibula Tasvirli Pişmiş Toprak Figürin Parçası (Rooijen, 2019, Cat. 175).
- d- Akragas'dan Fibula Tasvirli Pişmiş Toprak Figürin Parçası (Rooijen, 2019, Cat. 105-106).
- Levha 36**
- a- Kamiros'dan Rozetler ile Bir Arada Tutulan Göğüs Plakası (Brøns, 2014, Fig. 4.30.).
- b- Eduar Gustav Schaubert Koleksiyonundan Bronz Karyatid Ayna Desteği (Brøns 2014, 4.21).
- Levha 37**
- a- Bronz Karyatid Ayna Desteği (Brøns, 2014, 4.20).
- b- Tip XV Disk Biçimli (Spectacle) Fibula (Blinkenberg, 1926, Fig. 311).
- c- Cerveteri Beş Sandalye Mezarından Pişmiş Toprak Figürinler (Brøns, 2012, Fig. 20).
- d- Affibbiaglio Pettine (Tarak Biçimli Fibula) (Guzzo, 2017, Fig. 2).
- Levha 38**
- a- Vatikan Müzesinde Korunan Bronz Rahip Heykelciği (<https://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/museo-gregoriano-etrusco/sala-iii--bronzi/statuetta-di-aruspice.html>).
- b- Tip XIII Yakınoğu Fibulası (Stronach 1959, Fig. 7.2).
- Levha 39**
- a- Cesnola Koleksiyonundan Tapınak Oğlanı Figürini (Karalom, 2007, 154).
- b- Kıbrıs'tan yay biçimli fibula (Giesen, 2001, 56-64, Taf. 6).
- c- Kıbrıs'tan Tapınak Oğlanı Figürini (Hata! Köprü başvurusu geçerli değil.).

- Levha 40** a- Klazomenai'den Pişmiş Toprak Athena Figürini (Özbay, 2016, Kat. No. 139).
b- Klaros'tan Apollon Kithadoros figürini (Gürbüzer, 2012, Lev. 19, Kat. No. 130).
- Levha 41** a- San Casciano dei Bagni'den Bronz Bebek Figürini (<http://colorsandstones.eu/2021/11/22/votive-statue-of-a-baby-from-san-casciano-italy/>).
b- Certosa Fibulası Tip XIII (Teržan, 1976, Fig. 5c).
- Levha 42** a- Kerkenes Kapadokya Kapısında Tespit Edilen Tanrıça Heykeli (Summers, 2021, Pl. 121).
b- Tip XII-7 Anadolu/Frig Tipi Fibula (Muscarella, 1967a, Pl. III, Fig. 15).
c- Tip XII-2A Anadolu/Frig Tipi Fibula (Muscarella, 1967a, Pl. II, Fig. 7).
- Levha 43** a- Delos'tan Nikandre Koresi (Day, 2016, Fig. 3).
b- Athena Parthenon Tapınağı'nın Doğu Alınlığından Heykel Grubu (Brøns, 2014, 4.9).
- Levha 44** a- Athena Parthenon Tapınağı'nın Doğu Alınlığından Genç Kız Heykeli (Brøns, 2014, Fig. 4.10).
b- Athena Parthenon Tapınağı'nın Batı Alınlığından Olasılıkla Amphitrite Heykeli (Brøns, 2014, Fig. 4.11).
c- Atina Akropolisinden Peploslu Kore (Boardman, 2001, Fig. 125).
d- Atina Ilissos Nehrinde Tespit Edilen Hermes ya da Kouros Heykeli (Brøns, 2014, Fig. 4.12).
- Levha 45** a- İtalya Capistrano, Picenum'dan Kadın Torsosu (Brøns, 2012, Fig. 13).
b- İtalya Fibularından *Serpeggiante* (kıvrımlı) Fibula (von Eles Masi, 1986, Tav. 166, Fig.2172).
c- İtalya Fibularından *Serpeggiante* (kıvrımlı) Fibula (von Eles Masi, 1986, Tav. 166, Fig.2177).
d- Kyzikos'tan Attis Heykeli (Vermaseren, 1987, Pl. LVIII, Fig. 280).

e- Tip IX Boeotia Fibulası (<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010258227>).

Levha 46

a- Kyzikos'tan Attis Heykeli (Vermaseren, 1987, Pl. LX, Fig. 284).

b- Palmyra Üretimi Heykeller Üzerinde Tespit Edilen Disk Biçimli Fibulalar (Gawlikowski, 1966, Fig. 1).

c- Palmyra'dan Kadın Büstü (Gawlikowski, 1966, Fig. 3).

Levha 47

a- Pamyra'dan Rahip Portresi (Gawlikowski, 1966, Fig. 2).

b- Almanya Trier Bernhardstraße'de Tespit Edilen Kadın Heykeli (Goethert-Polaschek, 2012, Fig. 2).

c- Almanya Trier Bernhardstraße'de Tespit Edilen Kadın Heykeli (Goethert-Polaschek, 2012, Fig. 4a).

d- *Distelfibeln* (Devedikeni) Fibulası (Sáró, 2018, Fig. 1).

e- Almanya Trier Bernhardstraße'de Tespit Edilen Kadın Heykeli (Goethert-Polaschek, 2012, Fig. 4c).

f- *Hülsenspiralfibeln* (Riha, 1979, Taf. 14, Fig. 345).

Levha 48

a- Sırbistan Sremska Mitrovica-Sirmium'dan İmparator Büstü (Popović, 2018, Fig. 18).

b- Korinth Roma Forumunun Tiyatrosundan *Chlamydatus* Heykeli (Brown, 2012, Fig. 8).

c- Korinth'den Khyllamis Giyimli Heykel Parçası (Brown, 2012, Fig. 15).

d- Stratonikeia'dan Khyllamis Giyimli Büst (Kiilerich, 2011, Fig. 24.4).

e- Tatar Yayı Fibula (Riha, 1979, Taf. 54, Fig. 1459).

Levha 49

a- Asur'dan Pazuzu Eklentili Amulet (Kell, 1997, Fig. 91-92).

b- Amulet Üzerinde Tasvir Edilen Fibula (Heeßel, 2011, Fig. 3).

c- Yakınoğu Fibulaları Grup Tip III-8/DI.3 (Stronach, 1959, Fig. 10.2).

Levha 50

a- Üzerinde Fibula Tasviri Bulunan Amulet Parçası (Pedde, 2003, Abb. 8).

b- Almina'da Tespit Edilen Yakınoğu Fibulası (Wooley, 1938, Fig. 17.7.).

c- Tell Kamid el-Loz'da Tespit Edilen Yakınoğu Fibulası (Poppa, 1978, Taf. 25, Fig. 14).

d- Asur Tipinde Üretilen Bronz Amulet (Farber, 2014, Fig. 12).

e- Nimrud'dan D2.4 Yakınoğu Fibulası (Pedde, 2000, Taf. 69, Fig. 1022).

Levha 51

a- Asur'dan Üzerinde Fibula Tasviri Bulunan Amulet Parçası (Götting, 2020, Fig. 1a).

b- Nimrud'da Kuzeybatı Saray Odasında Üzerinde Fibula Tasviri Bulunan Amulet Parçası (Heeßel, 2002, Taf. 21).

c- Tarsus'dan D3.2 Yakınoğu Fibulası (Pedde, 2000, Taf. 71, Fig. 1045).

Levha 52

a- İtalya Oppido Lucano'da "D" Evinde Tespit Edilen Piramidal Formlu Ağırlık (Quercia and Foxhall, 2012, 373, Fig. 5).

b- Certosa Fibulası Tip I (Teržan, 1976, Fig. 1a.).

c- İtalya Valle d'Ansanto Kutsal Alanında Tespit Edilen Dört Piramidal Formlu Ağırlık (Sofroniew, 2011, 198-203, Fig. 4).

d- İtalya Metaponto'dan Disk Biçimli Ağırlık (<https://www.le.ac.uk/ebulletin-archive/ebulletin/news/press-releases/2000-2009/2008/08/nparticle.2008-08-04.3893379796/index.html>).

Levha 53

a- Padova Arkeolojik Bilimler ve Sanat Müzesi'nden Piramidal Formlu Ağırlık (Menegazzi, 2012, 627-628, Fig. 1.4).

b- Simetrik Gövdeli İğne Tutamak Plakası Yükseltilmiş Fibula (von Eles Masi, 1986, Tav. 162, Fig. 2120).

c- Padova Arkeolojik Bilimler ve Sanat Müzesi'nden Piramidal Formlu Ağırlık (Menegazzi, 2012, 627-628, Fig. 1.5).

d- İtalya Grubu Yükseltilmiş İğne Tutamak Plakalı Fibula (von Eles Masi, 1986, 207, Tav. 161, Fig. 2103).

Levha 54

a- Selinous Agorasında Bir Konuttan Tespit Edilen Piramidal Formlu Ağırlık (Quercia and Foxhall, 2014b, Fig. 6).

b- İtalya Grubu Uzun İğne Tutamak Plakasına Sahip Yay Gövdeli Fibula (von Eles Masi, 1986, Tav. 11, Fig. 1326).

- Levha 55**
- a- Gordion P Tümüüs'ünde Tespit Edilen Kase (Rose and Darbyshire, 2016, 118).
  - b- Tip XII 13 Anadolu/Frig Tipi Fibula (Muscarella, 1967a, Pl. IX, Fig. 49).
  - c- Ankara Gazi Orman Fidanlığında Tespit Edilen Kase (Koşay, 1933, No. 2).
  - d- Tip XII 14A Anadolu/Frig Tipi Fibula (Caner, 1983, Taf. 59 Fig. 1030).
  - e- Lydos Ressamına ait Dinos Parçası (Brøns 2014, Fig. 4.6).
  - f- Sparta Artemis Orthia Tapınağın'dan Spectacle Fibula (Blinkenberg, 1926, Fig. 314).
- Levha 56**
- a- Cholcos Ressamına ait Oinochoe Parçası (Gerhard, 1843, Taf. CXXII-CXXIII).
  - b- Tip XV Disk Biçimli Fibula (Blinkenberg, 1926, Fig. 3.5).
  - c- Kırmızı Figür Tekniğinde Boyundan Kulplu Amphora (Brøns 2014, Fig. 4.4).
- Levha 57**
- a- Bourghheim'da Üzerinde Fibula Tasvir Edilen Seramik Parçaları (Bonaventure and Kaurin, 2014, Fig. 10).
  - b- La Tène fibulaları (Bonaventure and Kaurin, 2014, Fig. 8).
- Levha 58**
- a- Fransa ve Almanya'dan Üzerinde Fibula Tasvir Edilen Seramik Parçaları (Bonaventure and Kaurin, 2014, Fig. 10).
  - b- Fransa ve Almanya'dan Seramikler Üzerinde Tasvir Edilen Fibulalar (Bonaventure and Kaurin, 2014, Fig. 11).
- Levha 59**
- a- Projecta Casket Üzerinde Tasvir Edilen Fibula (Van Thienen, and Lycke, 2017, Fig. 12).
  - b- Tatar Yayısı Fibula (Peškař, 1972, 135-139, Taf. 47-54).
- Levha 60**
- a- Phokaia Standardında Üretilen Fibula Tasvirli Elektron Sikkeler (Erdan, 2020c, Fig.2).
  - b- Tip XII-14 Anadolu/Frig Tipi Fibula (Muscarella, 1967a, Pl. XII, Fig. 64).

- Levha 61**
- a- Teselya Larissa'dan Fibula Tasvirli Gümüş Obol
(<https://www.acsearch.info/search.html?id=997419>).
  - b- Teselya Larissa'dan Fibula Tasvirli Gümüş Hemiobol
(<https://www.acsearch.info/search.html?id=7933662>).
  - c- Teselya'dan Sanguisuga (sülük) Tipi Fibula (Kilian, 1975, Taf. 97, Fig. 9).
  - d- Navicella (gemi) Tipi Fibula (von Eles Masi, 1986, Tav. 89, Fig. 1073A).
- Levha 62**
- a- Gallia Bölgesinden Fibula Tasvirli Altın Strater (Wells, 2012, Fig. 44).
  - b- Gallia Bölgesinden Fibula Tasvirli Altın Strater
(https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1901-0503-403).
  - c- İtalya Grubu uzun ineli sülük biçimli fibula (von Eles Masi, 1986, Tav. 130, Fig. 1597).
  - d- Gallia Fibulası (*Hülsenspiralfibeln*) (Riha, 1979, Taf. 4, Fig. 145).
- Levha 63**
- a- British Museum'da Korunan Fibula Tavirli Bronz Alaşımli Gallia Sikkeleri (https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1901-0503-449).
  - b- Bulgaristan Laga'dan La Tène Kelt Fibulası (Vassileva-Stankova, 2013, Fig. 2).
  - c- Almanya'dan La Tène Kelt Fibulası (Wells, 2012, Fig. 21).
- Levha 64**
- a- Sussionsiones'dan Fibula Tasvirli Kelt Sikkesi
(<https://www.acsearch.info/search.html?id=7670600>).
  - b- Sussionsiones'dan Fibula Tasvirli Kelt Sikkesi
(<https://www.acsearch.info/search.html?id=5976358>).
  - c- Gövdesi İki Kubbeli Sülük Biçimli Fibula (Montelius 1880/1882, Fig. 172).
  - d- Fransa Troye'den Fibula Tasvirli Termis
(<https://www.acsearch.info/search.html?id=566665>).
- Levha 65**
- a- İtalya Capua'dan Duvar Resmi (Weege, 1909, 111, Taf. 11, Fig. 2, Nr. 22).
  - b- İtalya Grubu İğne Ucu Vazo Biçimli Olan Sülük Biçimli Fibula (von Eles Masi, 1986, 169-177, Taf. 130, Fig. 1597).

- Levha 66**
- a- Tarsus 'Mozaïği (Budde, 1972, Fig. 134).
  - b- Mersin'den Tatar Yayı Fibula (Tekocak, 2012, Levha II, Fig. 9).
  - c- Napoli San Gennaro Yer Altı Mezarından Fresko (Deppert-Lippitz, 2000, Fig. 17).
  - d- Tatar Yayı Fibula (Deppert-Lippitz, 2000, Fig. 16).
- Levha 67**
- a- Bulgaristan Silistre'den Duvar Resmi (Dunbabin, 2003, Fig. 24).
  - b- Tatar Yayı Fibula (Deppert-Lippitz, 2000, Fig. 2).
  - c- İtalya Piazza Armerina Villasından "Büyük Av" Mozaïği (Aimone, 2008, Tav. XXXVIII).
  - d- İtalya Piazza Armerina Villasından "Büyük Av" Mozaïği (Kalavrezou-Maxeiner, 1975, Fig. 16).
- Levha 68**
- a- Vicarius Rufius Probianus'a ait Fildişi Diptik (Deppert-Lippitz, 2000, Fig. 25).
  - b- Theodosius Missorium'u (Martín-González, 2013, Fig. 4).
  - c- Roma Santi Cosma e Damiano Kilisesinden Aziz Theodore Mozaïği (Deppert-Lippitz, 2000, Fig. 26).
  - d- San Vitale, Ravenna Kilisesinden İmparator Justinianus ve Maiyetine ait Mozaik (Deppert-Lippitz, 2000, Fig. 27).
  - e- Tatar Yayı Fibula (Deppert-Lippitz, 2000, Fig. 24).
- Levha 69**
- a- Gordion'dan Pişmiş Toprak Niş/Yarı İkonik Frig İdolü (Dusinberre, Lynch and Voigt, 2019, Fig. 48-49).
  - b- Gordion'dan Pişmiş Toprak Niş/Yarı İkonik Frig İdolü (Dusinberre, Lynch and Voigt, 2019'dan alınarak düzenlenmiştir).
  - c- Tip XII-14 Anadolu/Frig Fibulası (Caner, 1983, Taf. 52, Fig. 842A).
  - d- Kythnos'dan Tip XII-14 Anadolu/Frig Fibulası (Ainian, 2005, Pl. 19, Fig. 19F).
- Levha 70**
- a- Frig Bronz Kemerlerinin Rekonstrüksiyon Çizimi (Boardman, 1961, Fig. 1,3).

b- Ischia Pitheculae'den Tip XII-13 Anadolu/Frig Fibulası (Muscarella, 1967a, Pl. XI, Fig. 59).

Levha 71

a- Gordion Sitadal Höyüğünden Frig Bronz Kemerı (Vassileva, 2008, Fig. 10.2).

b- Tip XII-14 Anadolu/Frig Fibulası (Muscarella, 1969a, Pl. XV, Fig. 80).

c- Samos'tan Tip XII-14 Anadolu/Frig Fibulası (Sakellarakis, 1978, Taf. 53, Fig. 1681).

d- Gordion P Tümülüs'ünden Frig Bronz Kemerı (Vassileva, 2008, Fig. 10.1).

e- Gordion P Tümülüs'ünden Tip XII-3 Anadolu/Frig Fibulası (Muscarella, 1969a, Pl. II, Fig.8).

Levha 72

a- Ephesos Prytaneionun'dan Erken Artemis Kült Heykelinin Roma Dönemi Kopyası (Bammer and Muss, 1996, 78, Abb. 95).

b- Tip XII-5 Anadolu/Frig Fibulası (Muscarella, 1967a, Pl. III, Fig. 12).

c- Uşaktan baskı kalıbı “*punch*” (Özgen ve Öztürk 1996, Cat. No. 195).

Levha 73

a- Dumbarton Oaks Koleksiyonundan evlilik yüzüğü (Vigan, 1996, Fig. 5).

b- Dumbarton Oaks Koleksiyonundan evlilik yüzüğü (Vigan, 1996, Fig. 12).

c- Tatar Yayı Fibula (Deppert-Lippitz, 2000, Fig. 14).

Levha 74

a- Mohamed Ezzian'nin “Doğurganlık” İsimli Tablosu (Hoffman ve Miller 2010, Fig. 9.5).

b- İS 19-20. yüzyıla ait Berberi Fibulası

(<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/453026?deptids=14&what=Jewelry&ft=berber+fibula&offset=0&rpp=40&pos=9>).

c- Abbara Girişinde Tasvir Edilen Çengelli İğneler (Budak, 2017, Şek. 16-17).

KISALTMALAR DİZİNİ

Bkz.	: Bakınız
cm.	: Santimetre
Çev.	: Çeviren
Dn.	: Dipnot
Env. No	: Envanter Numarası
Fig.	: Figür
İÖ	: İsa'dan önce
İS	: İsa'dan sonra
Kat. No.	: Katalog numarası
Lev.	: Levha
No/Nr.	: Numara
Pl.	: Plate
Res.	: Resim
Tab.	: Tablo
Taf.	: Tafel
Tav.	: Tavola
vd.	: ve diğerleri
YHSS	: Yassıhöyük Stratigraphic Sequence.
AA	: Archäologischer Anzeiger.
AJA	: American Journal of Archaeology.
AKorrBl	: Archäologisches Korrespondenzblatt.
AMI	: Archäologische Mitteilungen aus Iran.
AnAr	: Anadolu Araştırmaları.
Anatolia	: Revue annuelle de l'Institut d'archéologie de l'Université d'Ankara.
AnSt	: Anatolian Studies.
Antipolis	: Journal of Mediterranean Archaeology.

Antiquity	: A Quarterly Review of Archaeology.
AoF	: Altorientalische Forschungen.
BASOR	: Bulletin of the American Schools of Oriental Research.
Belleten	: Türk Tarih Kurumu.
BICS	: Bulletin of the Institute of Classical Studies.
BPI	: Bullettino di Paletnologia Italiana.
BSA	: The Annual of the British School at Athens.
BSR	: British School at Rome.
CAH	: Cambridge Ancient History.
CollAn	: Colloquium Anatolicum.
DOP	: Dumbarton Oaks Papers.
Expedition	: The Magazine of Archaeology, Anthropology.
FuB	: Forschungen und Berichte. Staatliche Museen zu Berlin.
GaR	: Greece and Rome.
Gesta	: International Center of Medieval Art.
Hesperia	: Journal of the American School of Classical Studies at Athens.
IEJ	: Israel Exploration Journal.
IstMitt	: Istanbuler Mitteilungen.
JASc	: Journal of Archaeological Science.
JCS	: Journal of Cuneiform Studies.
JFieldA	: Journal of Field Archaeology.
JHS	: The Journal of Hellenic Studies.
JMedA	: Journal of Mediterranean Archaeology.
JNES	: Journal of Near Eastern Studies.
JRA	: Journal of Roman Archaeology.
JWaltersArtGal	: The Journal of the Walters Art Gallery.
Kadmos	: Zeitschrift für vor- und frühgriechische Epigraphik.

MedA	: Mediterranean Archaeology.
NumChron	: The Numismatic Chronicle.
OIP	: Oriental Institute Publications.
Opvsc. archaeol.	: Opvscvla archaeologica.
OxfJA	: Oxford Journal of Archaeology.
ÖJh	: Jahreshefte Des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien.
Pallas	: Revue d'études antiques.
Pril. Inst. Arheol.	: Zagrebu Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu.
ProcPrehistSoc	: Proceedings of the Prehistoric Society.
QDAP	: The Quarterly of the Department of Antiquities in Palestine.
RA	: Revue Archéologique.
RScPreist	: Rivista di Scienze Preistoriche.
TAD	: Türk Arkeoloji Dergisi.
TÜBA-AR	: Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi.
ZA	: Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie.
ZfE	: Zeitschrift für Ethnologie.
ZPE	: Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik.

GİRİŞ

Bu çalışma, İÖ 2. binyılın ortalarında Doğu Avrupa'da ortaya çıktığı düşünölen¹ ve günümüzde hem biçimsel hem de fonksiyonel özellikleri itibariyle çengelli iğneler ile eşdeğer tutulan fibulaların taşınır-taşınmaz arkeolojik kültür varlıkları üzerindeki tasvirlerinin epigrafik belgeler ve arkeolojik materyaller ışığında tipolojik ve kronolojik olarak sınıflandırılmasını, bu uygulamaların amaçları ve coğrafyalar arası yansımalarını ikonografik açıdan incelemektedir. Bu kapsamda tez çalışması iki ana çerçeve üzerine kurulmuştur. Bu çerçevelerden ilki üzerinde fibula betimi bulunan nesnelerin tespit edilmeye çalışıldığı bölümleri kapsamaktadır. İkincisi ise elde edilen veriler doğrultusunda tasvir edilen fibulalara kimlik kazandırılması adına yapılan incelemeleri içermektedir.

Tapınak, kutsal alan ve mezar armağanı olarak kullanım gören ayrıca yerleşimlerde ya da ölü giysileri üzerinde sıklıkla karşımıza çıkan fibulaların spesifik ve önemli bir kullanım alanı da çeşitli arkeolojik nesneler üzerindeki tasvirleridir. 1800'lü yılların ortalarından itibaren fibulalar ile ilgili yürütölen çalışmaların çoğunlukla tipolojik ve kronolojik sınıflandırmalar üzerine yoğunlaştırıldıkları ve söz konusu nesnelerin yalnızca birer süs objesi ya da giysi aparatı olarak değerlendirildikleri görölmektedir. Ancak yapılan çalışmalar hala fibulaların çıkış noktası, tarihi ve niteliği hakkında kesin bir yorum geliştirememektedir. Ayrıca dünyada artan arkeolojik araştırmalar sonucunda farklı unsurlar yansıtan fibulalar hakkında tipolojik ve kronolojik çalışmaların her geçen yıl yenilenmesini gerektirmektedir. Nitekim günümüzde yaygın olarak takip edilen tipoloji çalışmalarında da aynı tipe ait fibula formlarının farklı isimlerle ele alınması, her bezeme unsurunun farklı bir varyant olarak değerlendirilmesi mevcut tipolojinin komplike hale getirilmesine neden olmaktadır. Oysaki fibulalar arkeolojik kazı ve araştırmalarda tarihleyici unsur olarak kullanıldığı için literatürde oldukça önemli bir konuma sahiptir. Özellikle tasvir sanatında yer bulan fibulaların, mevcut tipolojik çalışmalara dahil edilmemesi, bu alanda analojik çalışmaların yapılmasını zorunlu kılmıştır. Böylece tasvir sanatının yansuları olan fibulaların nitelikleriyle imgesel örnekler dışında kalan formların var olan tipolojiye kazandırılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda çalışmada tasvir sanatında yer bulan Frig fibulalarının tipoloji çalışmalarının ardından Gordion kronolojisinin yenilenmesi sebebiyle bu gruba ait fibulaların tarihlendirilmelerinde Sams ve Voigt'in çalışması referans alınmıştır².

---

¹ Beltz, 1913, 666.

² Sams and Voigt, 2011, 165-166, Fig.7.9.

Literatür çalışmaları sonucunda Anadolu, Akdeniz, Avrupa ve Yakındoğu gibi dünyanın birçok yerinde farklı dönemlerde, farklı nesnelere üzerinde fibula betimlerinin yer aldığı tespit edilmiştir. Ancak fibula betimli nesnelere toplu bir çalışmasının bulunmaması ve bu betimlemelerin tipolojik, kronolojik, sembolik, sosyo-kültürel ve işlevsel özelliklerinin ilişkili buldukları nesnelere ile bir arada değerlendirilmemesi sonucunda bu çalışmanın oluşturulmasına karar verilmiştir.

Bu çalışmanın başlıca amacı dünyanın farklı bölgelerinde tespit edilen taşınır-taşınmaz arkeolojik kültür varlıkları üzerinde betimlenen fibulaların uygulama amaçlarının coğrafi ve kronolojik olarak karşılaştırmalı değerlendirilmesinin yapılmasıdır. Çalışma kapsamında incelenen fibulalar, üzerinde betimlendikleri nesnelere ve buluntu yerleriyle bir bütün olarak ele alınarak, bu nesnelere tercih edilme sebepleri ve hangi amaçla tasvir edildikleri gibi sorular ile fibula kimliğini oluşturabilecek farklı ve özgün yönleri tespit etmek de çalışmanın temel amaçlarından biridir. Çalışma dahilinde ayrıca mevcut tipoloji ile tasvir sanatında yer bulan fibulalar arasındaki kronolojik bağlantı sorgulanacaktır. Bununla beraber nesnelere üzerinde fibula tasvir etme geleneğinin kronolojik ve coğrafi kapsamı saptanmaya çalışılacaktır. Giysiler üzerinde betimlenen örnekler vasıtasıyla fibula kullanımı için tercih edilen kıyafet türlerinin materyal buluntular ve yazılı metinler ile karşılaştırmalı değerlendirilmesinin yapılması ile kıyafetler üzerinde tasvir edilen fibulaların işlevselliğinin aydınlatılması da amaçlanan konular arasındadır.

Henüz kesin olarak çıkış noktası ve tarihi saptanamayan fibulaların, tespit edilen ilk kullanımı İÖ 2. bin yılın ortaları olarak kabul edilmekle birlikte Sub-Miken ve ardılı dönemlerde popüler hale geldiği bilinmektedir. Özellikle Akdeniz ve Ege toplumlarında en yoğun kullanımın görüldüğü İÖ 9-6. yüzyıllar fibulaların fonksiyonel ve ikonografik olarak anlam kazanmaya başladığı dönemler olarak yorumlanabilmektedir. Nesnelere üzerinde fibula tasvir etme geleneği İÖ 9-8. yüzyıllarda görülmeye başlamakta, farklı inanç ve geleneklerin yansısı olarak günümüze değin sürdürülen uygulamalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda çalışma, başlangıcından Roma İmparatorluk Dönemi'nin sonuna değin nesnelere üzerinde betimlenen fibulaları kapsamaktadır. Değerlendirme aşamasında ise ikonografik ve sosyo-kültürel aktarımlarla günümüze değin ulaşan bu geleneğin yansısı bir bütün olarak incelenmiştir. Çalışma kapsamında değerlendirilen arkeolojik materyaller dünyanın farklı bölgelerinde, farklı dönemlerde ayrı üslup ve tipolojik özellikler sergilediği için tezin konusunu oluşturan nesnelere amacımıza yönelik belirleyici örneklerin seçilmesiyle

oluşturulmuştur. İkonografik ve tipolojik yansımaların bir bütün olarak değerlendirilebilmesi adına coğrafi sınırlama yapılmamıştır.

Literatür çalışmaları sırasında karşılaşılan sorunlardan birisi kıyafetler üzerinde tasvir edilen iğne, broş, düğme ve fibulaların ayrımının net olarak yapılamamış olmasıdır. Bu durum birçok tartışmayı da beraberinde getirmektedir. Özellikle broşların çalışma prensibi ve görünüşleri itibarıyla disk biçimli fibulalardan ayırt edilemediği görülmektedir. Sıklıkla heykeltıraşlık ve koroplastik sanatta tasvir edilen bağlayıcı elemanlardan broş ve düğmelerin fibula olarak tanımlandıkları görülmüştür. Ancak çoğunlukla *khiton*ların kollarında birden fazla örnek ile temsil edilen söz konusu nesnelerin ağırlık ve iğnenin oluşturacağı tahribatla kumaş dokusunu zedeleneceği düşünülmektedir. Bu nedenle çalışmada anılan betimleri düğme olarak yorumlayan Elderkin³ ve Brøns'un⁴ çalışmaları takip edilmiş ve yalnızca fibula özellikleri yansıtan disk biçimli örnekler çalışmaya dahil edilmiştir. Ayrıca tipolojik ve ikonografik olarak herhangi bir bulgu sunmadığını tespit ettiğimiz tasvirler ile aynı özellikleri yansıtan örnekler çalışma kapsamı dışında bırakılmıştır.

Çalışmada incelenen arkeolojik materyaller, taş, pişmiş toprak, kemik ve madeni eser çeşitlerinden oluşmaktadır. Bunlar arasında çalışmanın konusunu oluşturan materyaller stel, kabartma, figürin, heykel, amulet, dokuma tezgah ağırlıkları, seramik, sikke, mozaik ve freskolar ile tekil buluntuları içeren taşınır-taşınmaz arkeolojik kültür varlıkları üzerinde betimlenen fibulaları kapsamaktadır.

Çalışmanın amaçları ve kapsamı doğrultusunda filolojik ve arkeolojik verilerin karşılaştırmalı sistematik bir araştırma ile değerlendirilmesi çalışmanın temel yöntemini oluşturmaktadır. Çalışmanın coğrafi ve kronolojik sınırları göz önünde bulundurulduğunda incelenen eserlerin dünyanın farklı bölgelerindeki ören yeri, müze ve koleksiyonlarında yer alması sebebiyle eserlerin teknik bilgileri, ölçüm, analiz ve fotoğrafları ancak literatürde aktarıldığı kadarıyla değerlendirilebilmiştir. Bu anlamda literatür taramalarında Alman Arkeoloji Enstitüsü, İngiliz Arkeoloji Enstitüsü, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Bilkent, Ankara ve Adnan Menderes Üniversitesi Kütüphanelerinden yararlanılmıştır.

---

³ Elderkin, 1928, 333-345.

⁴ Brøns, 2014, 72-75.

Çalışma kapsamında *1. Bölüm*'de fibulalar hakkında genel bilgiler başlığı altında söz konusu nesnelere kökeni, anılan nesnelere üzerine yürütülen ilk çalışmalar ve günümüze değin getirilen tipoloji önerileri ile fibulaların ana hatlarıyla kronolojik ve coğrafi yayılımları değerlendirilmiştir. Bu anlamda fibulaların, bölümleri, üretimi, süsleme teknikleri, materyali ve kullanım alanlarına ilişkin bilgiler sunulmuştur. Henüz çıkış noktası ve tarihi belirlenemeyen fibulaların kökenine ilişkin tüm tartışmalar yazılı kaynaklar ve arkeolojik materyaller doğrultusunda bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Günümüze ulaşan verilerle henüz kesin bir kaniye varmanın mümkün olmadığı çıkış noktasına ilişkin öneriler arasındaki en makul öneri, *Urfibeln* olarak isimlendirilen en erken fibulaların İÖ 2. bin yılın ortalarında Avrupa toplumları tarafından kullanıldığıdır. Fibulaların tipolojik, kronolojik ve yayılımına ilişkin verilerin sunulduğu başlıklar altında ilk çalışmalardan günümüze değin ulaşılabilen tüm fibula formları ve varyantları değişen ve geliştirilen terminolojiye göre kronolojik olarak değerlendirilmiştir. Bu bölümde sunulan en güncel tipolojik çalışmalar nesnelere üzerinde tasvir edilen fibulaların mevcut sınıflandırmaya dahil edilmesindeki temeli oluşturmaktadır.

Çalışmanın bir sonraki bölümünde İÖ 1. binyıl Yakındoğu yazılı kaynaklarından başlayarak kronolojik olarak fibulalarla ilişkili tüm epigrafik bilgiler aktarılmıştır. İlk olarak fibulanın etimolojik kökeni irdelenmiş daha sonra yazılı kaynaklarda fibulalar ile ilgili aktarılan bilgilerin arkeolojik materyallerle uyumu değerlendirilmiştir. Bu incelemeler sonucunda fibulaların, Yakındoğu'da hamile ve loğusa kadınlarla yeni doğan bebeklerin demon *Lamaštu*'dan korunması için kullanılan *apotropaik* nesnelere olduğu, batılı kaynaklarda ise tapınaklara armağan edilen sunu objesi, tanrıça ve kadın kıyafetlerinin bir parçası, cinayet silahı, antik çağ tıp uygulamalarında cerrahi dikiş ve sünnet için kullanılan çok amaçlı nesnelere olduğudur. Yazılı kaynaklarca sunulan bu bilgilerin büyük bir kısmı gerek arkeolojik materyaller gerekse tasvir sanatına yansıtılan fibula tasvirleriyle doğrulanmaktadır.

Çalışmanın ana konusunu oluşturan 131 adet arkeolojik kültür varlığı üzerinde tasvir edilen fibulalar *3. Bölüm*'de ele alınmıştır. Bu anlamda stel, kabartma, figürin, heykel, amulet, dokuma tezgah ağırlıkları, seramik, sikke, mozaik ve fresko ile tekil buluntuları içeren arkeolojik kültür varlıkları üzerinde betimlenen fibulalar tipolojik, kronolojik ve coğrafi alanları göz önünde bulundurularak buluntu yerleri ve üzerinde tasvir edildikleri

nesnelerle ikonografik açıdan bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Bölüm içerisinde buluntular niteliklerine göre sınıflandırılarak kronolojik olarak incelenmiştir.

Tartışma ve Sonuç başlıklı 4. *Bölüm*'de ise çalışmanın amacı ve kapsamı doğrultusunda elde edilen tüm bulgular epigrafik belgeler ve günümüze değin sürdürülen sosyokültürel ve inanç uygulamalarının yansımalarıyla karşılaştırılarak bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

1. BÖLÜM

1. FİBULALAR HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Takılar, insanlığın çağlar boyunca sosyo-kültürel, sanatsal ve kült imajını anlamlandırmada en önemli sembolik nesnelere arasında yer almaktadır. Bu nitelikte değerlendirilen fibulalar, günlük kullanımda işlevsel, dekoratif ya da simgesel olarak kadın ve erkek kıyafetlerinin bir parçası, ayrıca mezar, tapınak ve kutsal alanlara armağan edilen birer adak nesnesidir. Ayrıca antik çağ tıp uygulamalarında *infibulation* ve cerrahi dikiş için kullanılmışlardır⁵. Fibulaların çok daha kapsamlı ve önemli bir kullanım alanı da çalışmamızın konusunu oluşturan nesnelere üzerindeki tasvirleridir. Coğrafi ve kronolojik olarak hem kadın hem de erkekler için çeşitli form, boyut, ağırlık ve bezemeye sahip olan söz konusu objelere çalışma prensibi ve görünümleri bakımından günümüz çengelli iğneleri ile eşdeğer tutulmaktadır⁶.

Etimolojik olarak fibula terimi, “iki şeyi birbirine tutturmaya yarayan nesne, toka, kopça, iğne ve tutturmak” kelimelerine karşılık gelen Latince *figibula* ve *figo* sözcüklerinden türetilmiştir⁷. Grekçe ise “delmek, içinden geçirmek” anlamına gelen *πείρω* (*peirō*) ve *περάω* (*peráō*) fillerinden türetilen *πόρπη* (*porpē*), *περόνη* (*peronē*), *περονίς* (*peronis*) kelimelerinin fibula terimini karşıladığı düşünülmektedir⁸. Söz konusu nesnelere ilk olarak hangi uygarlık tarafından kullanıldığı henüz tespit edilememesine karşın Avrupa, Ege ve Yakındoğu için İÖ 2. bin yılın sonları anahtar tarih olarak kabul edilmektedir⁹. Anılan bölgelerde fibula kullanımının altın çağı olarak değerlendirilen İÖ 9-6. yüzyıllar en yoğun kullanım dönemidir¹⁰. Hellenistik Dönemde morfolojik gelişim İtalya, Orta ve Kuzey Avrupa’da kesintisiz olarak takip edilebilmekte, Anadolu’da ise söz konusu nesnelere kullanımını oldukça kısıtlı hale gelmektedir¹¹. Roma Dönemi boyunca Kıta Yunanistan

---

⁵ Cels. 5.26, 7.25; Schultheiss vd. 2003, 758-763. Baykan, Celsus’un tıp uygulamalarında cerrahi dikişte kullanılan fibula tanımının tepeli/topuzlu düz iğneleri kastettiğini düşünmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Baykan, 2015, 7-9.

2015: 7-9. Baykan, 2015, 3-11.

⁶ Muscarella, 1964, 35-36.

⁷ RE III-491; Lewis ve Short, 1879, fibula.

⁸ RE III-491; Smith vd. 1890; fibula-cn.

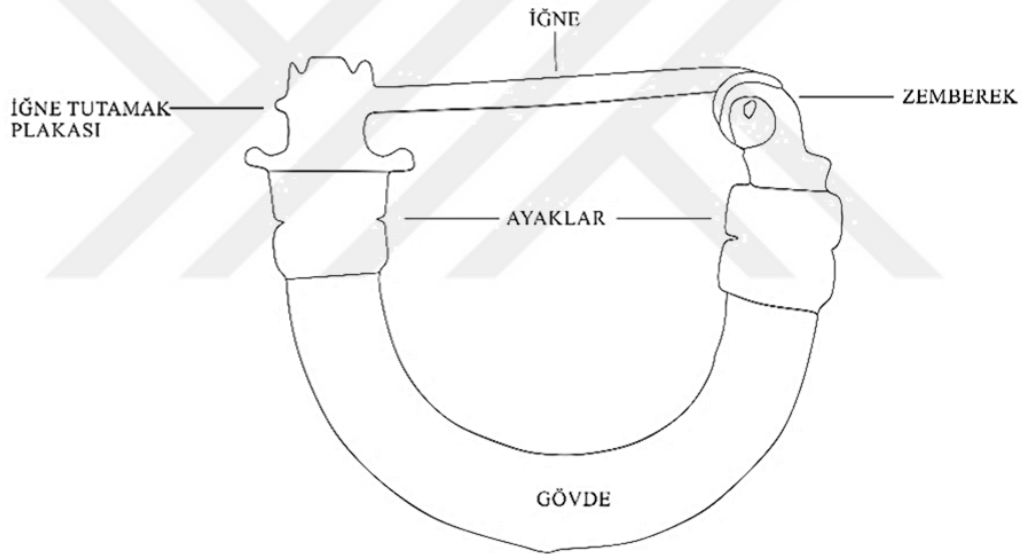
⁹ Muscarella, 1984, 413.

¹⁰ Brøns, 2014, 60-61.

¹¹ Blinkenberg, 1926, 14-15; Brøns, 2017, 356.

dışında Avrupa, Anadolu ve Yakındoğu'da farklı üretim teknikleri ve dekorasyonlarla yerel ve ithal fibula tiplerinin kullanımı sürdürülmüştür¹².

Temel olarak gövde, zemberek, iğne ve iğne tutamak plakasından oluşan fibulalar bölgesel ve kronolojik olarak oldukça farklı tipolojik repertuarla karşımıza çıkmaktadır¹³ (**Resim 1.1**). Üretimde kullanılan en yaygın maden bronz olmakla birlikte, altın, gümüş, demir, pirinç, elektrüm, kurşun, kemik ve fildişi örnekler de literatürden bilinmektedir¹⁴. Metalden üretilen fibulalar, genel olarak açık ya da kapalı kalıba döküm tekniği kullanılarak temelde tek ya da iki parçalı olarak üretilmektedir¹⁵. Ayrıca tipolojik karaktere bağlı olarak bezeme unsuru olan pimlerin gövde üzerine sabitlenmesinde, süslemelerin şekillendirilmesinde ve özellikle iğne tutamak plakalarının düzleştirilmesinde dövme tekniğinin de kullanıldığı bilinmektedir¹⁶.

Resim 1.1. Yay biçimli fibula bölümleri (Erdan, 2018a: 15, Çiz. 1).

Üretimde genellikle pişmiş toprak ve taş kalıpların kullanıldığı bilinmekle birlikte, bu aşamada *cire perdue* (kayıp balmumu) tekniğinin de yaygın olarak uygulandığı

¹² Blinkenberg, 1926, 14-15; Elderkin, 1928, 333; Tekocak, 2012, 39; Bilir, 2019, 78.

¹³ Çalışma kapsamında değerlendirilecek yay biçimli fibula bölümlerinin isimleri, literatürde farklı tanımlamaların yaratacağı terminolojik karışıklığı önlemek adına Erdan tarafından önerilen bölüm adlarıyla anılacaktır bkz. Erdan, 2018a, 14.

¹⁴ Muscarella, 1964, 36; Erdan, 2018a, 15. Genel olarak yarı değerli taşların fibulalara eklenti olarak kullanıldığı bilinmekle birlikte ünik bir Etrüsk fibula gövdesinin amberden üretildiği örnek bulunmaktadır bkz. Causey, 2019: 34, Fig. 24.

¹⁵ Muscarella, 1967a, 48; Filippini ve Pescher, 2009, 77-92; Carrara, vd., 2013, 595-607.

¹⁶ Muscarella, 1967a, 19; Scheich, 2008, 178, dn. 44; Erdan, 2019b, 229.

görülmektedir¹⁷. *Cire perdue*, tek kullanımlık kalıplarda balmumu modellerin kullanıldığı tekniktir¹⁸. Anılan tekniğe ait kalıplardan en iyi korunmuş örnekler Hırvatistan Sisak¹⁹ ve Gallia'da²⁰ karşımıza çıkmaktadır.

Süsleme teknikleri, farklı dönem ve kültürlerde değişkenlik göstermesine karşın genel olarak; *insize*²¹ (kazıma), *granülasyon*²² (taneleme), *repoussé*²³ (kabartma), *filigree*²⁴ (telkari), *aplike*²⁵ ve *ajur/opus interrasile*²⁶ (delik işi/kafes) fibulaların bezenmesinde en sık tercih edilen yöntemler arasında yer almaktadır²⁷. İS 4. yüzyılla birlikte *niello*²⁸ tekniğinin de özellikle gümüş fibulalar üzerinde kullanılmaya başladığı görülmektedir²⁹. Söz konusu tekniklerden yalnızca birinin kullanıldığı örneklerin yanı sıra birden fazla tekniğin bir arada kullanıldığı süslemeler de bulunmaktadır³⁰. En yaygın kullanılan bezemeler; geometrik motifler, insan ve hayvan figürleri, ikonografik anlatılar, karışık yaratıklar ve bitkisel bezeklerdir. Daha çok yalın olarak kullanılan fibulalar, bazı durumlarda birbirlerine

¹⁷ Montelius 1880/1882, 139, Fig. 144; Blinkenberg, 1926, 36; Balen-Letunić, 2003, 251-252; Pernot, 2006, 198-203, Fig. 3.

¹⁸ Anılan teknikte dayanıklılığı arttırmak için balmumu içerisine kömür tozu, iç yağı, keten tohumu yağı ve çamsakızı reçinesi eklemektedir. Balmumları bu şekilde işlendikten sonra fırınlanmış kil ya da ahşaptan kalıplarla modeller oluşturulur. Kalıp üzerinde açılan küçük delikler, döküm işlemi sırasında devinimi önlemek ve kalıbın iki yarısını bir arada tutmak için yapılmıştır. Bağlayıcı eleman olarak ise ahşap ya da metal çubuklar kullanılmaktadır. Hava kanalları da dahil olmak üzere tüm detayları ince işçiliklerle şekillendirilen modeller, daha sonra kil ile kaplanmaktadır. Fırınlamadan sonra ise kalıp kurumaya bırakılmakta, kil ile kaplanan balmumu hava kanallarından dışarı akmaktadır. Döküm öncesinde kalıp, akışkan haldeki metalle arasındaki sıcaklık farkı nedeniyle oluşabilecek çatlama ve deformasyonu önlemek adına ısıtılmaktadır. Daha sonra yeterli miktarda soğutulmuş ve sertleştirilmiş kalıp kırılarak fibula çıkarılır. Kalıptan çıkarılan fibulaların, döküm artıklarının zımparalanması, kenar detaylarının düzeltilmesi ve süslemelerin rötuşuyla ince işçilikleri tamamlanır. Arından da döküm ile üretilmeyen parçalar eklenerek fibula kullanıma hazır hale getirilir. Özellikle *cire perdue* tekniği ile oluşturulacak fibula gibi daha ince ve zarif nesnelerin üretiminde metalin, kalıbın her detayına nüfuz etmesini kolaylaştırmak için kalay oranı yüksek dolayısıyla daha akışkan bronz kullanıldığı tespit edilmiştir. *Cire perdue* tekniği ile üretilen fibulaların kalıpları tek kullanımlık olduğu için oldukça nadir buluntular olarak karşımıza çıkmaktadır bkz. Balen-Letunić, 2003, 252-256.

¹⁹ Balen-Letunić, 2003, 256, Fig. 1-2.

²⁰ Pernot, 2006, 198-203, Fig. 3.

²¹ Higgins, 1961, 31, Pl. 14B; DeVries, 1972, Taf. 13 No. 5, Taf. 16 No. 9-10.

²² Marshall, 1911, Pl. XX No. 1408; Ögün, 1979, 183-184, Abb. 7; Scheich, 2008, 197, Kat. No. 59, 198, Kat. No. 60.

²³ Scheich, 2008, 178, dn. 44, Kat. No. 60; <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/245988>

²⁴ Marshall, 1911, Pl. XX No. 1409-1410; Scheich, 2008, 197, Kat. No. 59, 198, Kat. No. 60.

²⁵ Bellelli, 2017, 1421-1422, Fig. 74.11.

²⁶ Marshall, 1911, Pl. LXVII No. 2836.

²⁷ Çalışma kapsamında kullanılan süsleme teknikleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Tekin, 2015, 97-106.

²⁸ Niello, altın ya da daha yaygın olarak gümüş nesnelerin dekorasyonunda kullanılan bir ya da daha fazla madeni sülfürden oluşan mat siyah renkli maddedir. Niello tekniği ise, söz konusu siyah renkli toz karışımın metal yüzeyinde kazıma ile oluşturulmuş motiflerin içine doldurulması ve ardından biçim verilecek kadar ısıtılması ile oluşturulmaktadır bkz. Higgins, 1961, 28.

²⁹ Higgins, 1961, 28; Marshall 1911, 337, Pl. LXII No. 2856-2858.

³⁰ Birden fazla süsleme tekniğinin bir arada kullanıldığı en belirgin örneklerden birisi Ephesos Artemision'dan bulunan aslan başlı fibula örneğidir. Söz konusu fibula üzerinde dövme, *granülasyon*, *repoussé* ve *filigree* teknikleri bir arada kullanılmıştır bkz. Scheich, 2008, 197, Kat. No. 59, 198, Kat. No. 60.

geçirilerek³¹ bazı durumlarda ise çeşitli eklentiler³² ve sarkıtlarla³³ karşımıza çıkmaktadır. Bu eklenti ve sarkıtlar estetik kaygılarla üretilebilirken kültürel, sosyolojik ve ikonografik anlamlar da barındırabilmektedir.

Arkeolojik çalışmalarda tarihleyici bir unsur olarak fayda sağlayan fibulalar öncelikli olarak kıyafet ve giyinmeye bağlı bir aparat ya da dekoratif belirteç olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda yazılı kaynaklardan³⁴ edinilen bilgiler başta olmak üzere, tekstil kalıntıları³⁵ ve plastik sanatta figürlerin giysileri üzerindeki tasvirleri³⁶, fibulaların dönem modaları hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. Ancak, çoğunlukla çalışmaların temellendirildiği yazılı ve ikonografik kaynaklarda söz konusu nesnelere ilgili bilgilerin oldukça yetersiz olması, mezarlarda insutu olarak tespit edilen metal fibulaların önemini arttırmaktadır. Bununla beraber fibulalar, ilişkili buldukları dönemlerin kıyafet kültürüne ve elbiselerin rekonstrüksiyonuna kısmen de olsa katkıda bulunmaktadır³⁷. Mezarlara yerleştirilen fibulaların çoğunlukla işlevine göre konumlandırıldığı kabul edilmesine karşın, iskeletler üzerinde tespit edilen fibula miktar ve boyutlarının günlük kullanım için uygun olmadığı durumlarda ölü gömme gelenekleri ve özel süsleme biçimleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir³⁸. Bu kapsamda bireylerin kıyafetlerle ya da kefen gibi örtüler ile gömüldüğü düşünülürken, bu durum kremasyon gömülerde ele geçen fibulalar ile desteklenmektedir³⁹. Ayrıca kremasyon mezarlarında farklı ritüeller ile ilgili olarak urnelerin giydirilmesi için çok sayıda süs ve fibula kullanıldığı da bilinmektedir⁴⁰. Genel olarak yünlü ve keten kumaşlar üzerinde tercih edilen fibulaların yazılı kaynaklar, görsel sanatlar ve iskeletler üzerindeki konumları baş, göğüs, omuzlar, kollar, pelvis ve kalça üzerinde farklı kombinasyonlarla tekil ya da çoğul olarak kullanıldıklarını göstermektedir⁴¹. Muscarella, yün gibi kalın kumaşlar üzerinde büyük boyutlu, keten gibi daha ince kumaşlar üzerinde ise daha küçük boyutlu fibulaların tercih

---

³¹ Muscarella, 1967a, 52-55; Kilian, 1975, Taf. 33 Nr. 883-884; Sapouna-Sakellarakis, 1978, Taf. 38 Nr. 1387-1388, Taf. 40 Nr. 1436 a-b; Caner, 1983, Taf. 3 Nr. 35F-J; von Eles Masi, 1986, Tav. 81 Fig. 1035.

³² Kilian, 1975, Taf. 5 Nr. 162, Taf. 99 Nr. 7; Sapouna-Sakellarakis, 1978, Taf. 1 Nr. 13; von Eles Masi, 1986, Tav. 10 Fig. 199, Tav. 13 Fig. 234, 236, Tav. 32 Fig. 475, Tav. 112 Fig. 1334, 1356; Pedde, 2000, Taf. 38 Nr. 522.

³³ von Eles Masi, 1986, Tav. 25-27, Tav. 41 Fig. 617, 621, Tav. 53 Fig. 745, 748, Tav. 101 Fig. 1172, Tav. 114 Fig. 1374, Tav. 73 Fig. 966; Pedde, 2000, af. 31 Nr. 436-437.

³⁴ Hdt. 5.87; Jacobsthal, 1956, 96-100; Kilian, 1978, 221; Brøns, 2017, 54 vd.

³⁵ Gleba vd. 2018, 28-51.

³⁶ Brøns, 2012, 55, 58-59; Brøns, 2014, 60-92.

³⁷ Brøns, 2014, 61.

³⁸ Muscarella, 1964, 38-39; Muscarella, 1967a, 52-56, dn. 17; Brøns, 2012, 55-56.

³⁹ Kurtz ve Boardman, 1971, 62; Brøns, 2012, 57-58.

⁴⁰ Brøns, 2012, 57-58, Fig. 19.

⁴¹ Muscarella, 1967a, 51; Teržan, 2010, 116-122, Fig. 6-8; Brøns, 2012, 55-56.

edildiğini düşünmektedir⁴². Fibulaların kıyafetler üzerindeki kullanım şekli ile ilgili tartışmalar bulunmasına karşın araştırmacılar söz konusu nesnelere dış giyime ait görünür olduğu konusunda fikir birliğine sahiptir⁴³. Söz konusu nesnelere genel olarak giysinin iki ucunu birbirine tutturmak ya da üst giysiyi iç çamaşırına sabitlemek için kullanılmaktadır.

Fibulalar toplumun geleneklerine göre yaş, cinsiyet, kimlik, statü, sosyo-ekonomik durum ve inanç ile ilgili kişisel ya da kültürel ilişkilere dair önemli bilgiler sunmaktadır⁴⁴. Bu nedenle söz konusu nesnelere tarihsel süreç boyunca farklı coğrafyalarda gerek formları gerekse bezeme unsurları ve üzerinde tasvir edildiği nesnelere vasıtasıyla çeşitli kimlikler kazandıkları görülmektedir⁴⁵. Özellikle belirli tanrı ve tanrıçalar ekseninde tapınak armağanı olarak bırakılan fibulalar, amulet ve figürin gibi ikonografik yansılı nesnelere üzerindeki tasvirleri, apotropaik fonksiyonlar ve plastik eklentili örnekler belirli inanç sisteminin dini öğeleri olarak kullanıldıklarını göstermektedir⁴⁶.

1.1. Köken Tartışmaları

Daha önce kısaca değindiğimiz üzere binlerce yıldır kıyafetlerin ve sanatın ayrılmaz bir parçası olarak insanlığa fayda sağlayan fibulaların ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı ya da hangi uygarlık tarafından kullanılmaya başlandığı henüz tespit edilememiştir. Bu nedenle söz konusu nesnelere atfedilen köken merkezleri için görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Fibulaların, yaygın bilindiği şekliyle üretimi bugünkü bilgilerimizle İÖ 2. binyılın ikinci yarısında başlamıştır.

Fibulanın kökenini tanımlamadan önce aslında neyin fibula olarak tanımlandığı tartışmalarına değinmek gerekir. Nitekim her yönüyle bilim dünyasında tartışılan nesnenin kökeni kadar terimin tam olarak neyi karşıladığı sorunu da problemlidir. Bu kapsamda Yakındoğu yazılı kaynaklarında *dudittu(m)* / *tudittu(m)* / *tudinātu* / *dudinatu* / *dudinetu* / *tu-di-da* olarak isimlendirilen kelimelerin Tunç Çağları boyunca gözlü iğnelere (*toggle-pin*), Demir Çağıyla birlikte ise fibulalara karşılık geldiği en yaygın kabul edilen

---

⁴² Muscarella, 1967a, 51.

⁴³ Brøns, 2017, 356.

⁴⁴ Muscarella, 1964, 39; Muscarella, 1967b, 83; Deppert-Lippitz, 2000, 42, 61; Curta, 2005, 103-133; Iai, 2008, 29-31; Brøns, 2012, 62-64; Tekocak, 2012, 39.

⁴⁵ Muscarella, 1967b, 86; Curta, 2005, 103-133; Teržan, 2010, 116-122, Fig. 6-8; Erdan, 2019a, 163-182; Erdan vd. 2020b, 129-143.

⁴⁶ Muscarella, 1964, 36-38; Muscarella, 1967b, 86; Teržan, 1990, 65-72; Şare, 2011, 27; Farber, 2014, 157,159, 213, 221, 307, 330. Erdan, 2019a, 176-178; Erdan, 2019b, 238-239; Erdan vd. 2020b, 129-143.

görüştür⁴⁷. Buna karşın, gözlü iğnelerin de fibulaların ilk örneklerini oluşturdukları yönünde düşünceler bulunmaktadır⁴⁸. Bu düşünce Kuzey Avrupa iki parçalı fibulalarının düz iğne bölümlerinin gözlü iğneler ile eşdeğer tutulması üzerinden değerlendirilmektedir⁴⁹. Tıpkı organik malzemelerden üretildiği düşünülen Kuzey Avrupa iki parçalı fibulalarında olduğu gibi, gözlü iğnelerin de fibulaların kumaşı tutturmaya yarayan gövdelerini karşılamak için iplikler kullanıldığı ve baş kısmının altında bulunan delikten ipin geçirilerek kıyafetin sabitlenmesiyle ipin kalan ucunun iğneye sarılarak giysinin tutturulduğu düşünülmektedir⁵⁰.

Gözlü iğne ve fibulaların yazılı kaynaklarda karşılık geldiği düşünülen *dudittu(m)/tudittu(m)* kelimeleri, Ur Kralı Ur-Nammu'nun ölümler diyarına inişi ile ilgili bir metinde baş kısmında bizon bulunan altın ve gümüş gözlü iğneye atıfta bulunur⁵¹. Bir Asur metninde ise küstah bir eşin reddedilmesi “*togle-pin'i çekilince gidecektir.*” ifadeleriyle anlatılmakta, bu olay gerçekleştiğinde ise kadının tüm kıyafetleri yere düşüp sembolik anlamda tüm mal varlığı elinden alınmaktadır⁵². Benzer olarak kelime, Hitit ritüel metinlerde de geçmekte olup Beckman tarafından “fibula” olarak değerlendirilmiştir⁵³. Ayrıca Hitit kadın ve erkek kıyafetleri ile ilgili metinlerde kadın kıyafetlerinin başlıca parçaları arasında bir takım gümüşten “göğüs süsü” olarak tanımlanan *TU-TI-IT-TUM* ifadesi ile karşılaşılmaktadır⁵⁴.

Gözlü iğneler ilk olarak İÖ 3. bin yılın ortalarında Suriye-Filistin ve Mezopotamya'da karşımıza çıkmakta, en erken örneklerine ise Erken Hanedanlar Dönemi Ur kral mezarlarının zengin ölü armağanları arasında rastlanılmaktadır⁵⁵. Aynı dönemde tasvir sanatında kadınların dış giyimini bir parçası olarak betimlenen gözlü iğnelerin omuz ya da göğüs üzerinde tek ya da ikili olarak (çapraz şekilde) betimlendikleri görülmektedir **(Resim 1.2)**.

---

⁴⁷ Klein, 1983, 274; Farber, 2014, 213, 221, 330; Erdan, Toprak, Sıdal-Gökdağ, 2020b, 132.

⁴⁸ Henschel-Simon, 1938, 172.

⁴⁹ Henschel-Simon, 1938, 172.

⁵⁰ Henschel-Simon, 1938, 172.

⁵¹ Ur-Nammu A 120-121; orijinal metinde *tu-di-da/du-di-da* olarak isimlendirilen kelime Klein tarafından *togle-pin* olarak değerlendirilirken, Kramer anılan kelimeyi pektoral olarak tercüme etmiştir bkz. Kramer, 1967, 111-119; Klein, 1983, 274; Farber, 2014, 213, 221, 330; Erdan, Toprak, Sıdal-Gökdağ, 2020b, 132.

⁵² Stol, 2016, 41.

⁵³ Beckman, 2010, 99.

⁵⁴ Darga, 1976, 86-89.

⁵⁵ Fidan, 2012, 179-185.

Resim 1.2. Mari Mozaikleri Üzerinde Üç Tip *Toggle-Pin* (Gözlü İğne) ve Kullanım Şekilleri (Michel, 2020: 183, Fig.13.2a-c).

İÖ 1000'den sonra fibulaların yaygınlaşmasına bağlı olarak kullanım dışı kalan gözlü iğneler, Kıbrıs ve Yakınoğu'da ritüeller ve tanrıça görüntüleri ile sınırlı kalmıştır⁵⁶. Ancak tasvir sanatlarında görüldüğü üzere gözleri üzerinden geçirilerek fibulaların gövdesini oluşturacak organik malzemelere ilişkin herhangi bir veri sunmamaktadır. Her ne kadar İÖ 3. binyıldan İÖ 1. binyıla değin yazılı kaynaklarda *dudittu(m)/tudittu(m)* kelimeleriyle isim devamlılığı olsa da Yakınoğu'da görülen en eski tek parçalı fibulalar İÖ 12. yüzyıla tarihlenen Miken keman yayı fibulalardır⁵⁷. İki parçalı üretilen fibulalar ise İÖ 10. yüzyılda Kenan ülkesi sınırları içerisinde ortaya çıkmıştır⁵⁸. Bu nedenle *toggle-pin* olarak isimlendirilen gözlü iğnelerin fibula olarak değerlendirilmesi materyal olarak fibulaların bulunduğu kronolojik tarihin oldukça dışında kalmaktadır.

Özellikle Orta Avrupa Tunç Çağı kültürü olan *Unetice*'de (*Aunjetitz*) karşılaşılan gözlü iğneler de daha sonraki dönemlerde fibulaların bir prototipi olarak görülmekte, ancak anılan kültür ile ilişki iğnelerin doğuda Troia ve Kıbrıs'tan batıda Fransa'ya değin geniş yayılım alanına sahip olması en erken fibulaların çıkış noktasıyla ilgili kesin bir veri sunmamaktadır⁵⁹.

⁵⁶ Stol, 2016, 41.

⁵⁷ Pedde, 2000, 353.

⁵⁸ Pedde, 2000, 15-163, 353, Taf. 21-22.

⁵⁹ Åberg, 1932, 76.

Fibulaların en erken örnekleri için Anadolu'nun da bir çıkış noktası olabileceğine dair düşünceler de bulunur. Bu düşüncenin özünde Erken Tunç Çağı Alacahöyük⁶⁰ soylu mezarlarında saptanan altın spiralli nesnelere yer alır. Çok sonraları görülen, Erken Demir Çağ *spectacle* fibulalarını andıran söz konusu objenin mevcut tipolojide kronolojik olarak herhangi bir benzeri bulunmadığı için fibula olarak değerlendirilmesi henüz doğrulamayan bir teoridir⁶¹. Nesnelere sabitlenmesi her iki dairenin merkezinde yer alan deliklerden iğnenin geçirilmesiyle sağlanmaktadır. İşlevsel olarak Avrupa iki parçalı fibulalarının farklı bir varyantını yansıtabilecek form özelliklerine karşın zemberek ve iğne tutamak plakalarının eksikliği anılan nesnelere fibula olarak tanımlanmasını zorlaştırmaktadır⁶². Ayrıca *spectacle* fibulaların kronolojik gelişimi incelendiğinde en erken örneklerin Erken Demir Çağı'na tarihlendiği görülmektedir⁶³.

Alacahöyük altın nesnelere işlevsel olarak en yakın benzerleri Iapodian/Prozor nekropolünde bulunan spiral formlu objedir⁶⁴. Form olarak sarmal *spectacle* fibula tipi ile oldukça benzer olmasına karşın spirallerin arka uçlarının her iki sarmalın ortasında kanca şeklinde bükülen alanlarda iki iğne ile tutturulan bu objeler, iskeletin başının altında bulunması itibariyle saç tokası olarak değerlendirilmiştir⁶⁵. Halihazırda saç tokalarıyla birlikte bulunan ve bölgenin mevcut tipolojisinde üç ilmekli fibulalar olarak anılan grubun Prozor ve Kompolje nekropollerinde ele geçen örneklerinin mezarlardaki konumu baş üzerinde yer alan bir örtüyle birlikte kullanıldıklarını göstermektedir⁶⁶.

İğnelerin fibula şeklinde kullanımını kapsayan ve onları "fibula" başlığı altında değerlendiren birçok önerinin dışında, gerçek anlamda iki iğnenin bir araya gelmesi yoluyla üretilen fibulalar da bulunmaktadır. Bunlar literatürde "*Urfibeln*" olarak tanımlanan nesnelere kapsamaktadır. *Urfibeln*'ler, Kuzey Avrupa Bronz Çağı fibulalarının öncülü olarak kabul edilen iki parçalı fibulalardır⁶⁷. Bu tipte, iğnelere alt kısımda yer alanın bir ucu şişkin boyunlu ve gözlü, diğer ucu ise kıyafete geçirmek için sivridir. Gövdeyi oluşturan üst kısımdaki iğnenin bir ucu zemberek görevi görmesi için çengel formu verilerek alt iğnenin

---

⁶⁰ Koşay, 1965, Res.20; Temizer, 1971, 21; Akurgal, 2005, 22,29, Res. 9e.

⁶¹ Akurgal, 2005, 22, 29.

⁶² Bouzek, 1985, 152.

⁶³ Blinkenberg, 1926, 262-263.

⁶⁴ Drechsler-Bižić, 1972, 40, Tabla XXXII.

⁶⁵ Teržan, 2010, 115-116, Fig. 5.

⁶⁶ Antropolojik çalışmaların yetersizliği mezarların genç kızlara ait olup olmadığı sorusunu yanıtızsız bıraksın da başörtülerinde üç ilmekli fibulaların kullanıldığı mezarların evli kadınlara ait olduğu düşünülmektedir bkz. Teržan, 2010, 115-119.

⁶⁷ Beltz, 1913, 666.

deliğinden geçirilir, diğer ucu ise iğne tutamak plakasını oluşturmak için bükülmüştür⁶⁸ (**Resim 1.3a**). Bu gruba ait fibulalarda her iki iğnede hareketlidir. Söz konusu iki parçalı fibulaların öncül örneklerinin organik malzemeler kullanılarak üretildiği ileri sürülmekle birlikte bu öneride, gözlü iğnelerin deliğinden geçirilen kayış ya da iplerin gövdeyi oluşturulduğu ve bu malzemenin kıyafeti sabitlenmek için iğnenin ucuna bağlandığı düşünülmektedir⁶⁹ (**Resim 1.3b**).

Resim 1.3. a- Bronz İki Parçalı *Urfibel* (Beltz, 1913: 666, Abb. 1. b- Gövdesi Organik Malzemeler Kullanılarak Oluşturulan İki Parçalı Fibula Önerisi (Alexander ve Hopkin, 1982: 401, Fig. 1).

İki parçalı fibulalar da gövde, iğne ve iğne tutamak plakaları çeşitli biçimlere sahiptir ve bu formlar aracılığıyla oldukça farklı tipolojik gruplara ayrılmışlardır⁷⁰. Çalışmamız tipolojik varyantları kapsamadığı için yalnızca ilk fibula formu olduğu düşünülen *Urfibel* yayılımı dikkate alınacaktır. Bu kapsamda düz başlı gözlü iğnelerin kronolojik ve coğrafi kapsamıyla yakından benzerlik gösteren *Urfibel*'lerin yayılım alanı; İsveç'in güneyi, Danimarka, Almanya'da Schleswig-Holstein ile Elbe Nehri Havzası'dır⁷¹. Söz konusu nesnelerin ortaya çıkışı için Kuzey Avrupa Periyod II (İÖ 1500-1300) önerilmektedir⁷². Sundwall ise söz konusu fibulaları İÖ 14. yüzyılın sonuna yaklaşık İÖ 1300'e tarihlemektedir⁷³.

Urfibel'lerin İÖ 14. yüzyılın ikinci çeyreğinde kesin olarak kullanıldığına ilişkin veriler Danimarka Muldbjerg'de tespit edilen bir tabut mezardaki gömütün kıyafetleri üzerindeki kullanımıyla doğrulanmaktadır. Literatürde "*Muldbjerg Adamı*" olarak anılan birey, deri bir kemer ile bir arada tutulan diz hizasında yün bir manto üzerine yine yünlü bir kumaştan üretilen pelerin giymiştir. Pelerin boyun hizasında üst üste konumlandırılmış iki

⁶⁸ Lissauer, 1907, 805; Alexander ve Hopkin, 1982, 401-403, Fig. 3.

⁶⁹ Beltz, 1913, 665-666; Alexander ve Hopkin, 1982, 401.

⁷⁰ Beltz, 1913: 665-680; Sundwall, 1943, 8-9.

⁷¹ Müller ve Steuer, 2011, 10(420), Abb.70.

⁷² Müller ve Steuer, 2011, 8(418); Montelius'un kronolojisinde Kuzey Avrupa Periyod II İÖ 16. yüzyıldan İÖ 12. yüzyıla kadar olan süreci kapsamaktadır bkz. Montelius, 1895a, 63-64.

⁷³ Sundwall, 1943, 267.

adet *Urfibel* ile tutturulmaktadır. Meşe ağacından üretilen tabut üzerinde yürütülen dendrokronolojik çalışmalar mezarın İÖ 1365 yılına tarihlendiğini göstermektedir⁷⁴.

İki parçalı fibulalar arasında önemli bir yere sahip olan spiral plakalı grubun en erken fibula formu olduğuna ilişkin düşünceler de bulunmaktadır⁷⁵. Söz konusu formun spiral başlı iğnelere türetilerek tek parçalı fibulaların ortaya çıkışına katkıda bulunduğu düşünülmektedir⁷⁶. Bu kapsamda Sundwall, *Urfibel*'lerden gelişen spiral plakalı fibulaların İÖ 13. yüzyılda ticari yollarla Kuzey İtalya'ya ulaştığını düşünmektedir⁷⁷.

Fibulaların form ve coğrafi olarak ortaya çıkışı üzerine yürütülen çalışmalarda bir diğer öneri düz iğnelerin şekillendirilerek fibula olarak kullanılmasıyla ilişkilidir⁷⁸. Bu düşünce ilk olarak Chierici'nin 1876 çalışmasında ortaya koyulmuş daha sonra fibulaların tipolojisi üzerine kapsamlı çalışma yürüten Blinkenberg tarafından geliştirilmiştir⁷⁹. Blinkenberg, çalışmasında fibulaların menşeyini İÖ 14. yüzyıla Kıta Yunanistan Miken yerleşimlerine atfetmekte, biçim olarak bir ucu bükülerek çengel şeklinde oluşturulmuş iğnelerin fibulaların öncülleri olabileceğini ileri sürmektedir⁸⁰ (**Resim 1.4a-b**). Bu savını Girit'te bulunan birkaç benzer örneğin Geç Minos II dönemine (İÖ 1425-1390) yani ona göre fibulaların ortaya çıkışından hemen önceki bir zamana tarihlendirilmesiyle desteklemektedir⁸¹. Çengel başlı iğnelerin formu itibariyle ilk fibulaların kemerli bir gövdeye sahip olamayacağı düşünülmektedir⁸².

Resim 1.4. a- Isopata Kraliyet Mezarından Bulunan Bir Başlı Bükülerek Çengel Formu Verilmiş Altın İğne (Evans, 1906: 151, Fig. 129). b- Lousoi'den Ele Geçen Baş Kısımına Çengel Formu Verilmiş İğne Üzerinden Oluşturulan Fibula Rekonstrüksiyonu (Blinkenberg, 1926: 40, Fig. 5).

⁷⁴<https://en.natmus.dk/historical-knowledge/denmark/prehistoric-period-until-1050-ad/the-bronze-age/men-and-woman-in-the-bronze-age/the-man-from-muldbjerg/>

⁷⁵ Lissauer, 1907, 805, Fig. 57.

⁷⁶ Sundwall, 1943, 9-10.

⁷⁷ Sundwall, 1943, 9-10.

⁷⁸ Chierici, 1876, 249-250.

⁷⁹ Chierici, 1876, 249-250; Blinkenberg, 1926, 38-41.

⁸⁰ Blinkenberg, 1926, 38-41.

⁸¹ Blinkenberg, 1926, 40-41.

⁸² Blinkenberg, 1926, 40-41.

Erken örnekleri bezeme geleneklerine göre Orta Minos III dönemine tarihlenen çengel başlı iğnelerin ağırlık ve süsleme unsurlarıyla fonksiyonel olarak kıyafetlere uygun olmadığı, bu nedenle saç tokası olarak kullanıldıkları daha yaygın kabul edilen görüştür⁸³. Ayrıca Minos ve Miken kültürlerinde kadın ve erkek kıyafetlerinin tutturma aparatlarının kullanımına elverişli olmadığı bu nedenle söz konusu nesnelere kıyafetler ile ilişkili bir iğne ya da fibulaların öncülü nesnelere olamayacağı düşünülmektedir⁸⁴. Bu durum antik kaynaklardan edinilen bilgilerin Knossos başta olmak üzere Girit'te yürütülen kazı çalışmalarının özellikle ölü gömme gelenekleri ve kıyafet kültürü açısından sunduğu bilimsel verilerle çarpıcı bir tezatlık içermesi ile de desteklenebilir⁸⁵. Ayrıca Homeros *İlyada*⁸⁶ ve *Odysseia*⁸⁷ isimli eserlerinde özellikle kadın kıyafetlerinin ayrılmaz bir parçası olarak fibula ya da broşlardan bahsederken, Minos ve Miken tasvir sanatında görülen kadın kıyafetleri bele tam oturan dar ceketler ile bol ve farbalalı etekleri kapsar ve anılan giysilerde fibula kullanımına rastlanılmamaktadır⁸⁸. Kıyafetler genellikle konik ya da bikonik düğmelerle bağlanmakta, az da olsa iğneler ile de karşılaşılmaktadır⁸⁹. Özellikle Miken akropolünde yer alan mezarlarda fibula bulunamaması ve Miken döneminin sonunda demirin kullanımıyla birlikte yalnızca aşağı şehir mezarlarında tek parçalı fibulaların ele geçmesi tasvir sanatı ve Homeros'un anlatılarında yer bulan halk arasında farklılıklar olduğu düşüncesi ile açıklanmaktadır⁹⁰.

Fibulaların kökeni üzerine yürütülen çalışmalarda bir diğer öneri modern çengelli iğne işleyişindeki tek parçalı fibulaların en erken buluntuları oluşturduğu yönündedir. İki parçalı fibulaların yoğun olarak Kuzey Avrupa, nadir olarak da Orta Avrupa ve İtalya'da görülmesine karşın tek parçalı fibulaların Kuzey Avrupa'da bulunamaması oldukça dikkat çekicidir⁹¹. Fibulalar üzerine kapsamlı çalışmaların sahibi Muscarella'ya göre 1960'lı yılların ortasında Avrupa kronolojisi üzerine yürütülen çalışmalarda, Kuzey Avrupa'da görülen iki parçalı fibulaların güneydeki tek parçalı fibulalardan daha sonra ortaya çıktığı ve anılan iki fibula formu arasında doğrudan bir ilişki bulunmadığını göstermektedir⁹².

---

⁸³ Evans, 1906, 151; Forsdyke, 1926/27, 289; Alexiou ve Brice, 1972, 113-114.

⁸⁴ Alexiou ve Brice, 1972, 114.

⁸⁵ Abrahams, 1908, 2-3.

⁸⁶ Hom. Il. 5.425; Hom. Il. 10.134; Hom. Il. 14.180.

⁸⁷ Hom. Od. 18.293; Hom. Od. 19. 224-226.

⁸⁸ Abrahams, 1908, 2-3.

⁸⁹ Bouzek, 1985, 152.

⁹⁰ Ridgeway, 1901, 552-553; Abrahams, 1908, 2-3.

⁹¹ Muscarella, 1964, 35.

⁹² Muscarella, 1964, 35.

Araştırmacı bu durumu Kuzey Avrupa iki parçalı fibulalarının bağımsız bir buluş ya da güneyden etkilenecek üretilen eserler olarak yorumlamaktadır⁹³.

Tek parçalı fibulaların günümüze değin tespit edilen en erken formu *Peschiera* tipi fibulalar olarak kabul edilmektedir⁹⁴. Undset, *Peschiera*'ların Terramare kültüründe ortaya çıktığını ayrıca İtalyan, Macar ve Kuzey Avrupa Bronz Çağı fibulalarının bu tip üzerinden geliştirildiğini savunmaktadır⁹⁵. Bununla beraber *Peschiera* tipinin tarihlendirilmesi ve tipin ilk nerede ortaya çıktığına yönelik sorunlar bulunur⁹⁶. Anılan fibulaların İtalya'da Geç Terramare dönemi (İÖ 1350-1150) ile Kıta Yunanistan'da Geç Hellas IIIB döneminde (İÖ 1300-1190) ortaya çıktıklarına dair görüşler bulunur⁹⁷. Ancak İtalya ve Kıta Yunanistan'da bulunan en erken fibula örnekleri tamamen aynı tipte ve sadece tek bir merkezin ürünü olarak değerlendirilmektedir⁹⁸.

Fibulaların ilk olarak nerede ortaya çıktığı sorusuna eğilen araştırmalarda söz konusu objenin çıkış noktasının Kıta Yunanistan-Miken uygarlığı fikri ağır basmaktadır. Bu kapsamda Ćurčić, *Peschiera* tipi fibulaların orijinal formunun İÖ 2. binyılın ortalarında Kıta Yunanistan'da ortaya çıktığını, Sicilya, Kuzey İtalya, Orta ve Yukarı Tuna bölgelerine de buradan yayıldığını düşünmektedir⁹⁹. Buna karşın Montelius anılan fibulaları İtalya üretimi olarak sınıflamakta¹⁰⁰, İÖ 15. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Miken üzengi kulplu testilerinin, Kıta Yunanistan'da birkaç mezarda *Peschiera* tipi bronz fibulalar ile bulunması nedeniyle en erken İtalyan fibulalarının bu tarihlere ait olması gerektiğini belirtmektedir¹⁰¹. Öyle ki İtalyan fibulalarının İÖ 15. yüzyıldan daha önceye tarihlenen bir örneğinin olmaması Mikenlerin fibulaların yaratıcısı olarak nitelendirilmelerine sebep olmaktadır.

Muscarella'ya göre ise İÖ 12. yüzyılda Miken Uygarlığının yıkılmasından kısa bir süre önce ortaya çıkan fibulalar, Sub-Miken ve ardılı dönemlerde popüler hale gelmekte, bu durum yeni bir kıyafet türünün ortaya çıkması ile ilişkilendirilmektedir¹⁰². Bu öneri iki soruyu da beraberinde getirmektedir; “*Bu yeni kıyafet kültürü Miken uygarlığının yıkılmasına sebep olan Dorlar'dan önce Kıta Yunanistan'a bir başka halkın gelişini mi*

⁹³ Muscarella, 1964, 35.

⁹⁴ Undset 1889, 205-212; Ćurčić 1908, 1.

⁹⁵ Undset, 1889, 211-212, Fig. 1-2.

⁹⁶ Muscarella, 1964, 35.

⁹⁷ Muscarella, 1964, 35.

⁹⁸ Muscarella, 1964, 35

⁹⁹ Ćurčić 1908, 1.

¹⁰⁰ Montelius, 1897, 263.

¹⁰¹ Montelius, 1895b, v, Fig. 19, Montelius, 1897, 263.

¹⁰² Muscarella, 1964, 35.

*ifade etmekte? Bu sorunun doğruluğu kabul edildiğinde bu yeni insanlar ve fibulaları nereden geldi?*¹⁰³”. Her iki sorunun yanıtı da henüz tespit edilememesine karşın daha erken bir fibula örneği bulunana kadar tek parçalı fibulaların kökeni Kıta Yunanistan olarak kabul edilmektedir¹⁰⁴.

1.2. Öncül Çalışmalar ve Tipoloji Önerileri

Antik dönem takıları arasında en yenilikçi ve farklı tasarımlara sahip nesnelere birisi de fibulalardır. Anılan nesnelere tasarım, bezeme unsurları ve kullanım alanları, yaratıcısı olduğu toplumun sosyo-kültürel yapısı üzerinden şekillendirilmekte ve farklı kültür coğrafyalarıyla sembolik bir iletişim aracı olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle gerek işlevsel özellikleri gerekse sembolik anlamları, fibulaların her coğrafyada yüzlerce farklı tip ve bu tiplere bağlı geliştirilen varyantlarının şekillendirilmesine sebep olmuştur. Tez kapsamında ele alınan tipoloji önerileri en erken çalışmalardan günümüze değin sürdürülen çalışmalara göre kronolojik olarak değerlendirilmiştir.

Fibulaların ilk sınıflandırma çalışmaları, 1850’li yıllardan itibaren müze ve koleksiyonlarda bulunan eserlerin tasnifleriyle gerçekleştirilmiştir¹⁰⁵. Buluntu sayısının yetersizliği ve formlardaki çeşitliliğin kısıtlı olması, oluşturulan tipolojilerin oldukça dar bir çerçevede sunulmasına sebep olmuştur. Fibulalar üzerine ilk tipolojik sınıflandırma, 1870’lerin başında Hildebrand’ın Almanya, Belçika, Avusturya, Macaristan ve İtalya gezileri sırasında Tunç ve Demir Çağlarına ait fibulaların tanıtımı amacıyla gerçekleştirdiği çalışmadır¹⁰⁶. Oluşturulan tipolojide ilk grup iğne ve iğne tutamak plakasına sahip ancak zembereği bulunmayan iki parçalı kompozit gövdeli örnekleri kapsayan “İskandinav Grubu” fibulaları içermektedir¹⁰⁷. Bu grupta yerel üretim olarak değerlendirilen fibulalar Kuzey Avrupa’nın en erken formları olarak yorumlanmakta ve bölgenin Tunç Çağı kültürleri ile ilişkilendirilmektedir¹⁰⁸. Önerilen tipoloji ışığında “İskandinav Grubu” Tunç Çağı fibulalarının Demir Çağı örnekleri ile doğrudan bir bağlantısı olmadığı tespit edilmiştir¹⁰⁹.

---

¹⁰³ Muscarella, 1964, 35.

¹⁰⁴ Muscarella, 1964, 35.

¹⁰⁵ Kemble, 1855, 60-364, Pl. XXVII, Fig. 2-4; Wilde, 1857, 182 vd; Lindenschmit, 1860, 51 vd; Kemble, 1863.

¹⁰⁶ Hildebrand, 1872/1880, 25 vd.

¹⁰⁷ Hildebrand, 1872/1880, 28.

¹⁰⁸ Hildebrand, 1872/1880, 43.

¹⁰⁹ Hildebrand, 1872/1880, 49.

Hildebrand'ın oluşturulduğu tipolojideki ikinci grup, “Güneydoğu (Macar) Grubu” olarak isimlendirilen gövde ve iğneye ek olarak zembereğe de sahip iki parçalı fibulalardır¹¹⁰. Coğrafi olarak Karpatların güneyini kapsayan “Macar Grubu” fibulalar Avrupa ve İskandinav Grubu örneklerden çalışma prensibi ve bezeme özellikleri bakımından ayrılmakta, söz konusu fibulalar Macaristan ve Transilvanya Tunç Çağı kültürleri ile ilişkilendirilmektedir¹¹¹. “Macar Grubu” içerisindeki gelişim diğer bölgelere nazaran çok daha erken tamamlanmıştır.

Araştırmacının çalışmasındaki üçüncü grup “İtalyan Grubu” olarak değerlendirilen yay biçimli tek parçalı fibulaları temsil etmektedir¹¹². Anılan grup içerisindeki fibulalar buluntu yerleri, gövde ve iğne tutamak plakalarında görülen farklar üzerinden altı grup ve bu ana gruplar üzerinden sınıflandırılan ara grupları kapsamaktadır¹¹³. Bu anlamda, ilk iki grup İtalya fibulalarını, üçüncü grup Bologna’dan ele geçen “La Certosa” fibulalarını, dördüncü grup “Marzobotto” fibulalarını beş ve altıncı gruplar ise “Villanova” fibulalarını simgelemektedir. “İtalyan Grubu” fibulalar en yalın şekliyle yay biçimli olup bu forma ek olarak cam boncuk ve plastik eklentili, kazıma, telkari ve *granülasyon* gibi farklı bezeme unsurlarını yansıtan örnekleri de içermektedir. Bu kapsamda değerlendirilen fibulalar Etrüsk ve İskandinav kültürleri ile ilişkilendirilmekte, Tunç ve Demir Çağlarına tarihlendirilmektedir¹¹⁴. Buluntuların yayılım alanları incelendiğinde basit formların Etrüsk Bölgesi’nde yoğunlaştığı ve Alplerin kuzeyine ulaşamadığı, genel olarak “İtalyan Grubunun” ise Almanya’da Ren Vadisine kadar ulaştığı tespit edilmiştir¹¹⁵.

Hildebrand'ın “Hallstatt Grubu” olarak değerlendirdiği dördüncü grup, tek parçalı basit yay biçimli fibulaları kapsamaktadır¹¹⁶. Bu gruba ait fibulalar İtalya kalıplarını taklit ederek aynı çalışma prensibiyle üretilmelerine karşın İtalyan grubunun yayılım alanlarına kadar takip edilememektedir¹¹⁷. Ayrıca yapılan jeolojik araştırmalar fibulalara eklenen kehribar ve cam boncukların Bologna Bölgesine ait olduğunu doğrulamaktadır¹¹⁸. Ancak Hallstatt Grubu fibulalar iki yönü ile İtalya fibulalarından ayrılmaktadır. Bunlardan ilki gövde boyutunun küçültülmesi ve iğne tutamak plakasının işlevsel niteliğinin artırılması,

¹¹⁰ Hildebrand, 1872/1880, 50-55; Fig. 24-27.

¹¹¹ Hildebrand, 1872/1880, 50-52.

¹¹² Hildebrand, 1872/1880, 55-87, Fig. 28-62.

¹¹³ Hildebrand, 1872/1880, 55-87.

¹¹⁴ Hildebrand, 1872/1880, 55-63, Fig. 28-36.

¹¹⁵ Hildebrand, 1872/1880, 84-86.

¹¹⁶ Hildebrand, 1872/1880, 87-96, Fig. 63-78

¹¹⁷ Hildebrand, 1872/1880, 94-95.

¹¹⁸ Hildebrand, 1872/1880, 96.

ikincisi ise iğne tutamak plakalarının uç kısımlarında görülen spiral formlu plakanın yerini küçük ya da büyük boyutlu düğme benzeri bezemeye bırakmasıdır¹¹⁹. Hallstatt fibulalarının yayılım alanları kuzeyde İskandinavya, Hallstatt'ın kuzeybatısından başlayarak Almanya, Tuna Vadisi, İsviçre, Fransa, Avusturya, Bohemya olup doğudaki sınır İtalya'nın Kuzey Etrüsk bölgesidir¹²⁰.

Hildebrand'ın oluşturulduğu tipolojideki beşinci grup "Téne Grubu" olarak isimlendirilen tek parçalı basit yay biçimli fibulaları simgelemektedir¹²¹. Bu gruba ait fibulaların yayılım alanları oluşturulan yerleşim grupları dışında doğuda Akdeniz'e değin uzanmaktadır¹²². "Téne" grubu içerisinde değerlendirilen fibulalar zemberek kısımlarının çift sarmala sahip olması, iğnelerin uçlarının yukarı doğru kıvrılarak gövde ile birleştirilmesi ve genellikle dar ya da kalın olan gövdelerin çoğunlukla taş ya da metal kakmalarla süslü olması gibi özellikleriyle ilk dört gruptan ayrılmaktadır¹²³. Genel olarak Demir Çağına tarihlenen söz konusu gruba ait fibulaların daha çok demirden üretildikleri görülmektedir¹²⁴. Altıncı ve son grup ise disk biçimli fibulaların kapsam dışında bırakılarak "Roma Fibulalarının" değerlendirildiği örnekleri yansıtmaktadır¹²⁵. Bu grup içerisinde değerlendirilen fibulalar kronolojik olarak erken örneklerin form ve bezeme unsurlarının geliştirilmesi ve yeni madenlerin dahil edilmesiyle üretilen fibulaları içermektedir.

Hildebrand'ın gözleme dayalı, kısıtlı materyallerle oluşturduğu tipolojik sınıflandırma daha sonraki yıllarda Montelius tarafından geliştirilerek fibulaların tipolojik ve kronolojik olarak evrimsel çerçevesinin temelleri atılmaya başlamıştır¹²⁶. Montelius, çalışmasında ele aldığı bölgelerin Demir Çağı'na geçiş izlerinin net bir şekilde takip edilememesi sebebiyle ağırlıklı olarak Tunç Çağı örnekleri üzerinden değerlendirmelerde bulunmuştur. Tunç Çağları boyunca, İskandinavya, Kuzey Almanya, Macaristan ve İtalya'da kullanım gören fibulaların, İber Yarımadası, Fransa, Belçika, İngiltere, İsviçre ve Güney Almanya'da bu döneme ait yerel üretimi ile karşılaşılmanın, bu bölgelerde fibulalar ile aynı amaca hizmet eden çok sayıda iğne ele geçmiştir¹²⁷. Bu nedenle Montelius eserinde

---

¹¹⁹ Hildebrand, 1872/1880, 95.

¹²⁰ Hildebrand, 1872/1880, 97-104.

¹²¹ Hildebrand, 1872/1880, 105-142, Fig. 89-110.

¹²² Hildebrand, 1872/1880, 105-113.

¹²³ Hildebrand, 1872/1880, 113.

¹²⁴ Hildebrand, 1872/1880, 105-142.

¹²⁵ Hildebrand, 1872/1880, 143-246, Fig. 111-212

¹²⁶ Montelius, 1880/1882; Montelius, 1889, 247-256, Fig. 32-54.

¹²⁷ Montelius, 1880/1882, 195.

ele aldığı fibulaları Macar-İskandinav Grubu, İtalya Grubu ve Kıta Yunanistan Grubu fibulalar olarak üç ana grupta değerlendirmiştir¹²⁸.

Montelius'un çalışmasındaki yeniliklerden ilki bölgeler arası etkileşimler üzerinden İskandinav ülkelerinde farklı kültürlerle ait örneklerin tespit edilmesidir¹²⁹. Ayrıca Tunç Çağlarına ait fibulaların Kıta Yunanistan ve Anadolu'ya değin ulaşmadığı, doğuda İtalya, Macaristan ve Avusturya ile sınırlı kaldığını saptamıştır. Bu kapsamda bölgede Tunç Çağı İtalya fibulalarının yoğunlukta olduğu tespit edilmiştir¹³⁰. Demir Çağı'nda ise İtalya grubu fibulalarda görülen Fenike etkileri bölgenin Doğu Akdeniz ile ilişkilerini doğrular niteliktedir¹³¹.

Hildebrand'ın çalışmasına dahil etmediği Kıta Yunanistan fibulalarının Montelius tarafından değerlendirmeye alınması anılan gruba ait fibulaların ilk tipoloji çalışmalarıdır. Bu anlamda tamamı tek parçalı ve Demir Çağı örneklerinden oluşan fibulalar gövde, iğne tutamak plakası ve bezeme unsurlarıyla oldukça farklı varyantlara sahiptir. Kıta Yunanistan grubu içerisindeki yay biçimli fibulalar İtalya grubunun taklidi olarak yorumlanmış, bölgeye özgü üretim ise spiral formlu fibulalar ile sınırlı tutulmuştur¹³². Çalışma ile ilk kez tipolojik sınıflandırmaya dahil edilen spiral formlu fibulalar, daha sonraki yıllarda *spectacle* fibula olarak isimlendirilen ve iki spiral disk ile disklerin arka kısmında bulunan iğne ve iğne tutamak plakası aracılığıyla kıyafetlere sabitlenen fibulaları kapsamaktadır¹³³. Bu gruba ait fibulalar disklerin şekilleri, sayıları, birbirlerine bağlanma unsurları ve iğnelerin gövde ile ya da bağımsız olarak üretildiği örneklerle oldukça çeşitli repertuara sahiptir. Montelius'un ele aldığı spiral formlu fibulaların büyük çoğunluğu güney ve kuzey İtalya buluntusu olup, özellikle Etruria, Bologna, Po Vadisi ve merkez İtalya bu gruba ait fibulaların ele geçmediği bölgeler olarak değerlendirilmiştir¹³⁴. Bu kapsamda Tunç Çağına atfedilen örneklerin sayıca yetersiz olması bu gruba ait tüm fibulaların Demir Çağına geçiş aşamasının ürünleri olarak yorumlanmasına neden olmuştur¹³⁵. Kökenleri Güney Avrupa'ya atfedilen spiral formlu fibulaların Orta Avrupa örneklerinin güneyden ithal edildiği ve Hallstat mezarlarındaki buluntuları ile Demir Çağı başlarında Avusturya'ya ulaştıklarını görülmektedir¹³⁶. Bununla

¹²⁸ Montelius, 1880/1882; Montelius, 1889, 247.

¹²⁹ Montelius, 1880/1882, 8.

¹³⁰ Montelius, 1880/1882, 8-72.

¹³¹ Montelius, 1880/1882, 72, Fig. 93.

¹³² Montelius, 1880/1882, 188-197, Fig. 192-197.

¹³³ Montelius, 1880/1882, 188-190, Fig. 192-197.

¹³⁴ Montelius, 1880/1882, 191.

¹³⁵ Montelius, 1880/1882, 193-194.

¹³⁶ Montelius, 1880/1882, 194-197.

birlikte anılan gruba ait örnekler Kıta Yunanistan'da da yerel üretim olarak karşımıza çıkmakta ve İtalya'nın güney bölgelerinde ele geçen spiral formlu fibulalar da burada yer alan Yunan kolonileri ile ilişkilendirilmektedir. Bu durum bölgedeki kolonilerin kuruluş tarihi ile ilgili bilgi vermesi açısından oldukça önemlidir¹³⁷.

Araştırmacı, İtalya fibulaları ile ilgili yaptığı incelemelerde ise bu gruba ait fibulaların Tuna Vadisi ve İskandinav ülkelerinin tipolojik gelişiminden farklı bir yol izlediğini tespit etmiştir¹³⁸. İtalya grubuna ait fibulaların erken örneklerinde iğnenin ayrı bir parçadan oluştuğu, aynı şekle ve hareketli düzeneğe sahip olanların ise aynı fibulaya ait parçalardan üretilerek eklendiği tespit edilmiştir. Bu kapsamda Montelius'un çalışmalarıyla tek parçalı üretilen fibulaların yanı sıra gövde ve iğnenin ayrı olarak üretildiği iki parçalı örneklerle İtalya fibulalarının iki farklı grupta değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir¹³⁹. Nitekim bu durum Hildebrand'ın kavisli gövdeye sahip tüm fibulaların tek parçalı örneklerden oluştuğu görüşünün artık sürdürülemeyeceğini ortaya koymaktadır¹⁴⁰. İki parçalı fibulaların Tunç Çağında İskandinav ülkelerine özgü olduğu bilinmekle birlikte İtalya'da da bu gruba ait örneklerin görülmesi kültürel etkileşimlerin yansıması olarak yorumlanmaktadır¹⁴¹. Montelius günümüzde hala aynı isimle ve tipolojik özelliklerle anılan ve iğne ucunun yukarı doğru bükülerek düğme formu ile sonlanması karakteristik özelliklerini gösteren fibulaları "Certosa Tipi" olarak isimlendirerek literatüre kazandırmıştır¹⁴². Anılan fibulaların neredeyse tamamı mezar buluntusu olup İÖ 3. yüzyıla¹⁴³ tarihlendirilmiş olsa da daha sonraki çalışmalarda İÖ 7-6. yüzyıllarda da bu gruba ait fibulaların kullanılmış olduğu bilinmektedir.

Tischler fibulalar üzerine yürüttüğü çalışmasında Hildebrand ve Montelius'un çalışma kapsamını genişleterek yeni bir tipolojik sınıflandırma önerisi getirmiştir¹⁴⁴. Çalışmasında önceki araştırmacılardan farklı olarak fibulaların tanımını kolaylaştırmak için yeni bir terminolojik öneri sunmuştur¹⁴⁵. Bu kapsamda fibulalar hem bölgesel hem de form özelliklerine göre isimlendirilerek sınıflandırılmıştır. Oluşturulan tipolojinin ilk grubu İtalya

---

¹³⁷ Montelius, 1880/1882, 194.

¹³⁸ Montelius, 1880/1882, 194-197.

¹³⁹ Tek parçalı örnekler için bkz. Montelius, 1880/1882, 19-24, Fig. 14-21, iki parçalı örnekler için bkz. Montelius, 1880/1882, 26-28, Fig. 22-25.

¹⁴⁰ Montelius, 1880/1882, 29-30.

¹⁴¹ Montelius, 1880/1882, 30; Montelius, 1889, 253.

¹⁴² Montelius, 1880/1882, 56-60, Fig. 70-73.

¹⁴³ Montelius, 1880/1882, 56-154.

¹⁴⁴ Tischler, 1881, 47-84, Taf. III-VI.

¹⁴⁵ Tischler, 1881, 51 vd.

fibulalarını kapsamakta, tespit edilen fibulalar, biçim ve fonksiyonel özelliklerine göre; yarım daire biçimli, tekne biçimli, yılan biçimli (İtalyanca *serpeggiante*) ve Certosa fibulaları olarak sınıflandırılarak coğrafi, kronolojik ve buluntu yerlerine göre değerlendirilmiştir¹⁴⁶. İkinci grup “Daha Eski Güney Almanya Fibulaları” başlığı altında değerlendirilen fibulalardır ve bu gruba ait örnekler güney Almanya’dan Bohemya’ya kadar olan coğrafyanın tek tip kültürel grubu olarak ele alınmıştır¹⁴⁷. Anılan grup içerisinde değerlendirilen fibulalar form özelliklerine göre, gövdenin davul biçimli yarım küre formuyla karakterize *Paukenfibel* (timpani fibulaları) ve T şekilli fibulalar olarak iki sınıfta değerlendirilmiştir¹⁴⁸. Bir sonraki grup “Tatar Yayı Fibulaları” olarak isimlendirilmiş olup bu grup üzerinden geliştirilen ve gövde şekilleri itibariyle antropomorfik ya da zoomorfik yansılı olduğu düşünülen örnekler “Hayvan Biçimli Tatar Yayı Fibulalar” olarak ayrı bir başlık altında incelenmiştir¹⁴⁹. Takip eden gruplarda La Tène, İskandinav ve Roma fibulaları ele alınmış ve söz konusu fibulalar Hildebrand ve Montelius’un çalışma yöntemiyle benzer şekilde değerlendirilmiştir¹⁵⁰.

1889 yılında Undset, fibulaların kökeni ve Kıta Yunanistan fibulalarının tipolojik sınıflandırma çalışmalarını yürütmüştür¹⁵¹. Bu kapsamda tek parçalı fibulaların ilk olarak Terramare kültüründe ortaya çıktığını ve bilinen en erken tek parçalı fibula formunun *Peschiera* fibulası olduğunu savunmaktadır¹⁵². Kıta Yunanistan’da tespit edilen en erken form ise Mykenae’den ele geçen basit yay biçimli fibula¹⁵³ olarak değerlendirilmiştir. Tipoloji çalışmalarında, İtalya, Balkanlar, Adalar, Batı Anadolu ve Kıbrıs buluntuları yerel ve ithal üretim örneklerinin tespit ve belgeleme çalışmalarıyla literatüre kazandırılmıştır¹⁵⁴. Sınıflandırma çalışmaları Olympia kazılarında ele geçen formların dekorasyonu, kronolojik ilişkileri hakkında tek sistemli bilgi kaynağı olduğu için çalışmalar kentlin buluntuları üzerinden sürdürülmüştür¹⁵⁵. Kıta Yunanistan fibulaları genel olarak insize bezemeli, iğne tutamak plakasının kare levha şeklinde düzenlendiği örnekler, *spectacle* fibulalar ve gövdenin bilye/bilyelerle süslendiği örneklerle karakterize edilmiştir¹⁵⁶. Süslemeler insan ve

---

¹⁴⁶ Tischler, 1881, 51-57.

¹⁴⁷ Tischler, 1881, 57-59.

¹⁴⁸ Tischler, 1881, 57-60.

¹⁴⁹ Tischler, 1881, 60-62.

¹⁵⁰ Tischler, 1881, 62-82.

¹⁵¹ Undset, 1889, 205-234.

¹⁵² Undset, 1889, 211-212.

¹⁵³ Undset, 1889, 214, Fig. 15.

¹⁵⁴ Undset, 1889, 213-231.

¹⁵⁵ Undset, 1889, 231-234.

¹⁵⁶ Undset, 1889, 218-227.

hayvan figürleri, gamalı haçlar, mitolojik sahneler ve çizgisel motifler ile nitelenmiş ve bu gruba ait örnekler Dipylon Mezarlığı ve çevresinden ele geçtiği için Dipylon stili olarak isimlendirilmiştir¹⁵⁷. Çalışmada spiral plakalı olarak anılan *spectacle* fibulalar Kıta Yunanistan'ın yerel üretimi olarak değerlendirilmiş olup yayılım alanı, ilk olarak Güney İtalya ve Balkan Yarımadası'na daha sonra da Orta Avrupa'ya genişleyerek Hallstatt kültür grubunun bir özelliği haline gelmiştir¹⁵⁸.

20. yüzyılla birlikte Anadolu ve Balkan Yarımadasında sürdürülen araştırmaların yoğunlaştırılması, beraberinde anılan bölgelerde tespit edilen fibulaların tipolojik sınıflandırılmasına da olanak sağlamıştır. Anadolu fibulaları ekseninde yürütülen çalışmalar ilk olarak Gordion buluntuları üzerinden değerlendirilmiştir¹⁵⁹. Körte kardeşler, Gordion Frig tipi fibulalarının Kıbrıs'tan alındığını, Anadolu ve Kıta Yunanistan buluntularının ise ticari ilişkiler sonucunda bölgelere ulaştığını düşünmektedir¹⁶⁰. Gordion Tümülüslerinde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda tespit edilen fibulaların tamamı iğne ve gövdenin tek parçadan oluştuğu, döküm tekniğinde üretilen ve insize ya da ekleme şeklinde süslemelere sahip fibulaları kapsamaktadır¹⁶¹. Bu anlamda Tümülüs III ve IV'den ele geçen ve tamamı yay biçimli gövdeye sahip fibulalar Körte kardeşeler tarafından yedi alt grupta değerlendirilmiştir. İlk grup, üzerinde perçinlenerek oluşturulmuştur süslemeler bulunan düz, dar ve bant biçimli gövdeye sahip fibulalardır¹⁶². İkinci grup, birinci grup ile yaklaşık aynı boyutlara sahip benzer gövde formu ancak ekleme süslemeleri bulunmayan örneklerden oluşmaktadır¹⁶³. Üçüncü grup, önceki gruplara göre daha kalın ve küçük olmasına karşın ağırlıkları daha fazla olan geniş ve düz formu gövdeye sahip fibulalardır¹⁶⁴. Dördüncü grup, gövdenin merkezinde bir kaburgası bulunan düz ve kemerli fibulalardır¹⁶⁵. Beşinci grup yuvarlak formu, gövdenin merkezinde düz ya da silindirik silmeler bulunan fibulaları içermektedir¹⁶⁶. Altıncı gruba ait örnekler gövdenin merkezinde ve merkezin her iki kenarında silmelere sahip fibulalardır¹⁶⁷. Son grup ise gövdenin merkezinde hafif bir

---

¹⁵⁷ Undset, 1889, 218-231.

¹⁵⁸ Undset, 1889, 224-225.

¹⁵⁹ Körte ve Körte, 1904.

¹⁶⁰ Körte ve Körte, 1904, 95-98.

¹⁶¹ Körte ve Körte, 1904, 76.

¹⁶² Körte ve Körte, 1904, 76, Abb. 61, 75-78.

¹⁶³ Körte ve Körte, 1904, 77, Abb. 62-63, 79-80.

¹⁶⁴ Körte ve Körte, 1904, 77-78, Abb. 64-65.

¹⁶⁵ Körte ve Körte, 1904, 78, Abb. 66.

¹⁶⁶ Körte ve Körte, 1904, 78-79, Abb. 67-68, 81.

¹⁶⁷ Körte ve Körte, 1904, 103, Abb. 82.

kemerli olan, her iki ayağın üzerinde süslemeler bulunan küre formunda şekillendirilmiş, çift iğne ve iğnelerin üzerinde yer alan bir sürgü ile karakterize fibulalardır¹⁶⁸.

Balkan Yarımadasında sürdürülen araştırmalar sonucunda ise bölgede ele geçen fibulalar yerel üretim ve olası ticaret rotalarının üzerinden rehber nitelikteki örneklerin tespit edilmesiyle sürdürülmüştür. Balkan kökenli fibulaların tipolojik olarak sınıflandırılması ve yayılım alanlarının tespit edilmesi hususunda 1908 yılında çalışmalar sürdüren Ćurčić, fibulaların orijinal formunun İÖ 2. binyılın ikinci yarısında Kıta Yunanistan'da ortaya çıktığını, yay biçimli fibulaların ise İÖ 1000 civarında ticari ilişkilerle Kıta Yunanistan'dan Balkanlara ulaştığını ileri sürmektedir¹⁶⁹. İÖ 3. binyılın sonu - İÖ 2. bin yılın başlarında Korinth merkezli başladığı düşünülen söz konusu ticari ilişkiler Balkan Yarımadası'nın kıyı şeridi ve nehirler boyunca ülkenin iç kesimlerine değin yayılım göstermektedir¹⁷⁰. Araştırmacı Bosna'da tespit edilen fibulalar üzerinden yaptığı değerlendirmelerde bölgeye ait fibulaların genel özelliklerini, gövdenin palmet/rozet süslemeleri, iğne tutamak plakasının üzerinde yer alan perçinleniş iki göz motifi ve iğnenin çıktığı plakanın insize bezeklerle karakterize olmasıyla açıklamaktadır¹⁷¹. Ayrıca çalışmada nesnelere üzerinde tasvir edilen fibulaların da tipolojik çalışmalara dahil edildiği görülmektedir¹⁷².

Gözleme dayalı ve materyal olarak kısıtlı örneklerin ele alındığı yukarıdaki çalışmaların aksine günümüzde de yaygın olarak takip edilen ve fibula tipolojisinin kronolojik ve coğrafi olarak bütüncül olarak değerlendirildiği çalışma Blinkenberg tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda Blinkenberg, Anadolu, Kıta Yunanistan ve Adalar başta olmak üzere ulaşabildiği müze ve kazıları ziyaret ederek gördüğü fibulaları buluntu yerleri, formları ve bezemelerine göre sınıflandırarak 16 farklı fibula tipi oluşturmuştur¹⁷³;

---

¹⁶⁸ Körte ve Körte, 1904, 103, Abb. 83.

¹⁶⁹ Ćurčić, 1908, 1.

¹⁷⁰ Ćurčić, 1908, 1-2.

¹⁷¹ Ćurčić, 1908, 4-14.

¹⁷² Ćurčić, 1908, 6.

¹⁷³ Blinkenberg, 1926.

Miken Tipi	Submiken Tipi
Ara Tipler	Adalar Tipi
Epirus Tipi	Teselya Tipi
Helladik Tip	Attika-Boeotia Tipi
Boeotia Tipi	Minyatür Fibulalar
Kıta Yunanistan ve Adalarda Bulunan İthal Fibulalar	Anadolu Tipi
Kıbrıs Tipi	Spiral Fibulalar
Disk Biçimli fibulalar	Özel Tipler ¹⁷⁴ .

Çalışma kronolojik olarak Miken Döneminin sonundan başlatılarak, Submiken, Geometrik ve Arkaik Dönem fibulalarını kapsamaktadır¹⁷⁵. Oluşturulan tipolojideki ilk grup Blinkenberg tarafından İÖ 14-13. yüzyıllara tarihlenen Miken tipi fibulaları içermektedir¹⁷⁶ (**Lev. 1a**). Bu gruba ait fibulalarda karakteristik olarak büyük boyutlu olan gövde ve iğnenin yaklaşık olarak birbirine paralel olmasıyla gövde çapının, gövde ile iğne arasındaki mesafeye kabaca eşit olması ortak özellik olarak kabul edilmektedir¹⁷⁷. Nadir olarak gövde ya da iğnenin konveks oluşturması fibulanın kullanımı sırasında kumaş kütlelerinin yoğunluğu ile ilişkilendirilmiştir. Daha erken örneklerde gövde eşkenar dörtgen, düz ve yuvarlak kesitlere sahip olup oldukça ince yapıdadır¹⁷⁸. Süslemeler, gövde üzerinde paralel olarak yerleştirilen silmeler ve insize geometrik bezeklerden oluşmaktadır¹⁷⁹. Miken grubuna ait fibulalar biçimsel özelliklerine göre üç alt varyant ile temsil edilmektedir. Bunlardan ilki yay fibulalar olarak isimlendirilen ve tek bir yuvarlak telden veya eşkenar dörtgen kesitten oluşan gövde ve çekiç yardımıyla hafifçe düzleştirilen iğne tutamak plakası ile karakterize örneklerdir¹⁸⁰. İkinci grup gövdenin iğne tutamak plakası ile kesişim noktasının yükseltildiği örnekleri kapsar¹⁸¹ (**Lev. 1b**). Üçüncü grup ise Miken fibulaları

¹⁷⁴ Blinkenberg, 1926, 16.

¹⁷⁵ Blinkenberg, 1926, 14.

¹⁷⁶ Blinkenberg, 1926, 41-58.

¹⁷⁷ Blinkenberg, 1926, 41-42.

¹⁷⁸ Blinkenberg, 1926, 42.

¹⁷⁹ Blinkenberg, 1926, 42.

¹⁸⁰ Blinkenberg, 1926, 45-54, Fig. 9-23.

¹⁸¹ Blinkenberg, 1926, 54-55, Fig. 24-27.

içerisindeki özel grubu içermektedir. Blinkenberg tarafından Miken Dönemi sonrasına tarihlenen bu tür örnekler iğne ve gövdenin form özellikleri bakımından Miken özellikleri yansıtmamasına karşın gövdenin tamamen doğrusal olmayan ya da zoomorfik şekillerde biçimlendirildiği örnekleri barındırması sebebiyle bu grup içerisinde değerlendirilmiştir¹⁸²(**Lev. 1c**).

Blinkenberg tarafından oluşturulan tipolojideki *II. Grup* İÖ 12-10. yüzyıllara tarihlenen Submiken fibulalarının değerlendirildiği örnekleri kapsamaktadır¹⁸³(**Lev. 1d**). En genel şekliyle basit yay biçimli fibulalar olarak tanımlanan söz konusu gruba ait örneklerde Miken fibulalarından farklı olarak gövde ve iğne arasındaki mesafe arttırılmıştır. Submiken fibulalarının gövde yapıları yuvarlak ya da kare forma sahip olabilmekte, genel olarak düz, merkez noktası şişkinleştirilmiş, ya da gövdenin her iki yanı silmelerle sınırlandırılmış örneklerle karakterize edilmektedir. İğne tutamak plakasının çekiç ile düzleştirilerek bir plaka haline getirilmesi bu gruba ait örneklerin tipik özelliğidir¹⁸⁴. Miken fibulalarında gövdenin iğne tutamak plakası ile kesişim noktasının yükseltildiği örneklere benzer olarak Submiken fibulalarda da asimetric gövde yapısına sahip örnekler ile karşılaşmaktadır¹⁸⁵. Anılan gruba ait örneklerde fibulaların kronolojik çerçeveye yerleştirilmesindeki kullanılan tipolojik indeks zembereğin boyutu ile belirlenmektedir. Çünkü Sub-Miken dönem ile görülmeye başlayan zemberek boyutlarındaki küçülme, ilerleyen dönemlerde de sürdürülerek tipolojik ve kronolojik bir belirteç haline gelmiştir¹⁸⁶. Sub-Miken grubuna ait fibulalar gövdelerin morfolojik yapılarına göre iki alt grupta değerlendirilmiştir. Bunlardan ilki simetric gövdeli fibulalar olarak tanımlanan yuvarlak ya da nadir olarak kare formlu gövde ve düzleştirilerek plaka haline getirilen iğne tutamak plakasıyla temsil edilir¹⁸⁷ (**Lev. 1e**). İkinci grup ise asimetric gövdeli fibulalardır ve genel olarak eşkenar dörtgen forma sahip gövde ile karakterize edilmiştir (**Lev. 1f**). Bazı örneklerde ise gövde merkezde şişkinleştirilerek küresel bir form ile karşımıza çıkmaktadır¹⁸⁸. Bu grup altında değerlendirilen fibulaların da iğne tutamak plakası düzleştirilerek plaka haline getirilmektedir.

---

¹⁸² Blinkenberg, 1926, 56-58, Fig. 28-29.

¹⁸³ Blinkenberg, 1926, 58-78.

¹⁸⁴ Blinkenberg, 1926, 59.

¹⁸⁵ Blinkenberg, 1926, 58.

¹⁸⁶ Blinkenberg, 1926, 58-59.

¹⁸⁷ Blinkenberg, 1926, 60-72, Fig. 30-53.

¹⁸⁸ Blinkenberg, 1926, 72-78, Fig. 54-65.

Blinkenberg tipolojisinde *III. Grup* ara tipleri simgelemektedir¹⁸⁹. Bu grup içerisinde değerlendirilen fibulalar, belirlenen 16 fibula tipi arasından biçimsel olarak net bir sınıfa atfedilemeyen formları kapsamaktadır. Kronolojik olarak ise Sub-Miken fibulaları ile Geometrik Dönem fibulaları arasındaki üslupsal geçişi temsil etmektedir. Ara tipler gövde formlarına göre üç alt başlıkta değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki gövdenin oldukça ince yapıda olduğu yay fibulalardır¹⁹⁰. İkinci grup şişkin kemerli gövdeye sahip fibulaları kapsamaktadır¹⁹¹. Son grup ise gövde üzerinde bir dizi bilyeden oluşan örnekleri içermektedir¹⁹².

Kıta Yunanistan ve Doğu Ege adalarına ait buluntuları içeren, özgün biçim ve bezeme unsurlarıyla Geometrik ve Arkaik Dönemlere tarihlenen *IV. Grup* Blinkenberg tarafından “Adalar Tipi” fibulalar olarak isimlendirilmiştir¹⁹³. Bu grup üzerinden değerlendirilen örneklerin 727’den fazlası takım adalardan, 34 tanesi Batı Anadolu kıyılarından, sekiz tanesi ise diğer bölgelerden ele geçmiştir¹⁹⁴. Temelde yüksek ve dar iğne tutamak plakaları ile karakterize olan adalar tipi fibulalar, geometrik stil ile yakından ilişkili olarak gövde üzerinde görülen su kuşları, kemerli gövdeye sahip örnekler, gövdenin merkezinde yuvarlak/damla biçimli bilye bulunan örneklerle, gövdesi konik bilyelerle süslenmiş örnekleri kapsamaktadır¹⁹⁵ (**Lev. 2a-c**).

V. Grup, “Epirus Tipi” olarak isimlendirilen ve Kıta Yunanistan ile Adriyatik Denizi’nin batı ve doğu kıyıları arasında kalan bölgeden ele geçen fibulaların değerlendirildiği, coğrafi ilişkiler sonucunda biçim özellikleri bakımından İtalya fibulaları ile yakından benzerlik gösteren örnekleri içermektedir¹⁹⁶. Epirus grubuna ait fibulaların yayılım alanı Dodona, Pherai, Elateia ve Delphi ile sınırlıdır. Bu nedenle Blinkenberg, Epirus tipi fibulaların Kıta Yunanistan’ın kuzey kesimlerinde üretildiğini düşünmektedir¹⁹⁷. Karakteristik olarak sülük biçimli gövdeleri sebebiyle İtalya *sanguisuga* (sülük biçimli) fibulalarını anımsatmalarına karşın gövdenin her iki yanında birbirine paralel uzanan yatay çıkıntılar, grubun özgün özellikleri olarak yorumlanmaktadır¹⁹⁸. Bu gruba ait tüm fibulaların

---

¹⁸⁹ Blinkenberg, 1926, 78-87.

¹⁹⁰ Blinkenberg, 1926, 79-82, Fig. 66-73.

¹⁹¹ Blinkenberg, 1926, 82-83, Fig. 74-75.

¹⁹² Blinkenberg, 1926, 83-87, Fig. 76-87.

¹⁹³ Blinkenberg, 1926, 87-88.

¹⁹⁴ Blinkenberg, 1926, 88-89.

¹⁹⁵ Blinkenberg, 1926, 87-106.

¹⁹⁶ Blinkenberg, 1926, 106-110.

¹⁹⁷ Blinkenberg, 1926, 106.

¹⁹⁸ Blinkenberg, 1926, 106-107.

iğne tutamak plakaları oldukça uzun olup, gövde üzerinde yer alan insize olarak yapılmış çentikli ve doğrusal süslemeler ana bezeme unsurlarıdır¹⁹⁹(**Lev. 2d**).

Blinkenberg'in tipolojisinde *VI. Grup*, ilk olarak 19. yüzyılın sonlarında Velestino ve Zeus Thaulios Tapınağı'nın zengin buluntu kontekstleri aracılığıyla tanınan "Teselya Tipi" fibulaların değerlendirildiği zümreyi temsil etmektedir²⁰⁰. Bu grup içerisinde değerlendirilen fibulalar temelde iki alt grupta incelenmekte, her iki grubun da ortak özelliği düzleştirilerek plaka haline getirilmiş iğne tutamak plakaları kabul edilmektedir²⁰¹. İlk grup, üst kısmı hafif girintili, uzun ve alçak iğne tutamak plakasına sahip örnekleri kapsamaktadır²⁰² (**Lev. 2e**). İkinci grup ise iğne tutamak plakasının açıkça ilk gruptan daha ileri bir tipolojik gelişim aşaması ile temsil edilmektedir (**Lev. 2f**). Anılan gruba ait örneklerde, üst kısmı güçlü girintiye sahip iğne tutamak plakasının uç kısmı yükseltilecek yuvarlak bir düğme ile taçlandırılmıştır. Gövdenin üzerinde yer alan silmeler ve plastik görünümlü küp ya da küresel bilyelerle yapılan dekorasyon, Teselya tipi fibulaların özgün niteliklerini yansıtmaktadır. Anılan dekoratif eklentiler üzerinde görülen dairesel boşluklar olasılıkla fildişi ya da kehribar gibi değerli taşların yerleştirilmesi için tasarlanmıştır. İkinci gruba ait fibulaların büyük çoğunluğu oldukça ağır ve büyük yapıları itibariyle törensel objeler olarak değerlendirilmiştir²⁰³. Bununla birlikte anılan gruba ait fibulalar Teselya dışında oldukça geniş yayılım alanına sahip olmalarına karşın Kıta Yunanistan'da bir başka üretim alanı tespit edilmediği için tek bir atölyenin ürünü olarak yorumlanmaktadır²⁰⁴.

VII. Grup, oldukça büyük boyutlu ve çoğunlukla dörtgen formlu iğne tutamak plakası ve bu plaka üzerinde Geometrik Dönem üslubunda düzenlenen bezeme unsurlarıyla nitelenen "Helladik" fibulalardan oluşmaktadır (**Lev. 3a**)²⁰⁵. Grubun Helladik olarak tanımlanmasındaki temel sebep, üretimin Korinth Körfezinin kuzeyinde gerçekleştirildiğinin düşünülmesidir. Blinkenberg tarafından kesinlikle seri üretim ürünleri olarak değerlendirilen Helladik fibulalar, hem Attika-Boeotian hem de Teselya grubunda görülen iğne tutamak plakaları ve gövde süslemeleri ile gösterdiği yakın benzerlik sebebiyle her iki grubun kombinasyonu olarak yorumlanmaktadır²⁰⁶. Üretime ilişkin atölye tespit

---

¹⁹⁹ Blinkenberg, 1926, 107-110.

²⁰⁰ Blinkenberg, 1926, 110-128.

²⁰¹ Blinkenberg, 1926, 110-111.

²⁰² Blinkenberg, 1926, 112-116, Fig. 125-136.

²⁰³ Blinkenberg, 1926, 111.

²⁰⁴ Blinkenberg, 1926, 111.

²⁰⁵ Blinkenberg, 1926, 128-147.

²⁰⁶ Blinkenberg, 1926, 128-129.

edilememesine karşın yukarıda belirtilen morfolojik benzerlikler ana üretim merkezinin, Teselya sınırlarına yakın bir yerde olması gerektiğini düşündürmektedir²⁰⁷. Çalışma kapsamında ele alınan fibulalar Teselya, Kuzey Hellas Bölgesi, Peloponnesos, Takım Adalar ve Kıta Yunanistan dışında tespit edilen örnekler üzerinden tanımlanmaktadır. Buluntuların özellikle Teselya ve Takım Adalar'da ele geçmesi Zeus Thaulios ve Athena Lindia tapınaklarının zengin fibula buluntuları ile açıklanmaktadır²⁰⁸. Helladik fibulalar gövdenin form ve süsleme unsurları üzerinden yedi alt grupta değerlendirilmiştir²⁰⁹.

VIII. Grup “Attika-Boeotia Tipi” olarak isimlendirilen fibulaların değerlendirildiği ve genel biçimleri aynı olmasına karşın Helladik tiplerin yalnızca özel bir kategorisini temsil eden fibulaları kapsamaktadır²¹⁰ (**Lev. 3b**). Literatürde Attika-Boeotia grubunun da içinde bulunduğu tüm Helladik ve Adalar grubuna ait fibulalar “Dipyron Fibulaları” olarak değerlendirilmiştir²¹¹. Helladik fibulalar ile genel konfigürasyonu aynı olmasına karşın Blinkenberg tarafından özel bir grup olarak değerlendirilen Attika-Boeotia tipi fibulalar, buluntu sayısı itibarıyla Geometrik Dönemde Attika ve Boeotia bölgelerinin yerel üretimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Anılan gruba ait fibulaların karakteristik özelliği, konveks ve konkav formlu gövdenin şeklidir ve gövde bu görüntüsü ile İtalya “*navicella*” grubuyla benzer özellikler sergilemektedir. Özenle işlenmiş örneklerde gövdenin üstü her zaman birbirine yakın birkaç orta nervür ve kenarlar boyunca bir ya da iki nervür ile karakterizedir. Genellikle küçük küresel silmelerle iğne tutamak plakasından ayrılan gövde Helladik grubun varyantlarını göstermez ve daima kare formundadır. İğne tutamak plakası önceki grupta olduğu gibi büyük boyutlu olup kare forma yaklaşmıştır. Üretimde kullanılan materyal kalınlığı değişkenlik göstermekte olup ince metalden oluşturulan örneklerin yalnızca ölü armağanı olarak kullanıldığı görülmektedir. Genel anlamda İÖ 8-7. yüzyıllara tarihlenen Attika-Boeotia fibulalarının Boeotia üretimleri figüratif anlatılar ve mitolojik sahneler barındırmasıyla ayırt edilebilmektedir²¹².

IX. Grup, ilk olarak Montelius²¹³ ve Undset²¹⁴ tarafından tespit edilen ve Blinkenberg²¹⁵ tarafından “Boeotia Tipi” olarak anılan fibulaları kapsamaktadır (**Lev. 3c**).

²⁰⁷ Blinkenberg, 1926, 128-130.

²⁰⁸ Blinkenberg, 1926, 128-130.

²⁰⁹ Blinkenberg, 1926, 131-146, Fig. 161-187.

²¹⁰ Blinkenberg, 1926, 129, 147.

²¹¹ Undset, 1889, 218-231; Poulsen, 1905, 127.

²¹² Blinkenberg, 1926, 147-185, Fig. 188-208.

²¹³ Montelius, 1880/1882, 11, Fig. 6.

²¹⁴ Undset, 1889, 220, Fig. 30.

²¹⁵ Blinkenberg, 1926, 185-194, Fig. 209-216.

Boeotia tipi fibulaların hilal formlu gövdeleri itibariyle süsleme ya da amulet olarak kullanılan pektorelerden esinlenilerek üretildikleri bu anlamda formun Asur'dan Urartu, Koban Kültürü, Anadolu ve Kıta Yunanistan'a ulaştığı düşünülmektedir²¹⁶. Blinkenberg, Boeotia fibulalarını gövde şekilleri üzerinden iki ana grupta değerlendirmiştir²¹⁷. İlk grup en genel şekliyle hilal biçimli fibulalar olarak isimlendirilmiş olup formun genel özellikleri, iğne tutamak plakasının küçüklüğü ile karakterizedir. Sub-Miken döneme ait fibulalar arasında gövdenin bazen dikey yönde düzleştirilmiş örnekleri ile karşılaşmaktadır. Anılan gruba ait fibulaların ilk üretim yerleri belirlenememesine karşın, gelişimin tüm örneklerde Boeotia Bölgesinde gerçekleştiği düşünülmektedir²¹⁸. Süslemelerde insize bezeme geleneği esas olup özellikle balık figürleri Argolis Geometrik Dönem üslubunun son safhası ile ilişkilendirilmiştir. Genel olarak bezemeler, su kuşları, balıklar, insan figürleri, geometrik motifler ve rozetlerden oluşmaktadır²¹⁹. İkinci grup ise kabartmalı süslemeli oldukça ince yapıda metal fibulalardır. Bu grup içerisinde tespit edilen üç örnekte de gövde oval formda ve bir Gorgon ya da Gorgon başı ile süslenmiştir. Bu parçaların yalnızca ölü armağanı ya da adak eşyası olarak üretildikleri düşünülmektedir²²⁰.

Blinkenberg'in oluşturduğu tipolojide *X. Grup*, giysiyi tutamayacak kadar esnek ve ince yapıda olması sebebiyle pratik kullanıma uygun olmayan, belirli bir form içermemesine karşın genel olarak gövdenin yay biçimli olduğu "Minyatür Fibulaların" değerlendirildiği örnekleri kapsamaktadır (**Lev. 3d**)²²¹. Bu grup içerisinde değerlendirilen örnekler Kıta Yunanistan kutsal alanlarında törensel amaçlı büyük boyutlu fibulaların daha küçük boyutlu taklitleri olarak da karşımıza çıkmaktadır. Buluntuların neredeyse tamamı kutsal alanlarda ele geçmiş olup, temsil ettikleri formun taklitleri olarak adandıkları düşünülmektedir²²². Minyatür fibulalar gövde, iğne ve iğne tutamak plakası gibi fibulayı oluşturan tüm unsurları içermektedir. Basitleştirme eğilimi yalnızca fibulaların boyutlarının küçültülmesiyle değil, Sub-Miken Dönemin ilkel formlarının yeniden üretilmesiyle de karşımıza çıkmaktadır. Ancak buluntuların konumları daha gelişmiş tiplerle çağdaş olduklarını göstermektedir. Ayrıca oldukça nadir olsa da açıkça tanımlanan gruplara ait örneklerin de taklitleri

---

²¹⁶ Caner, 1983, 203-206, Abb. 4-5.

²¹⁷ Blinkenberg, 1926, 185-193.

²¹⁸ Blinkenberg, 1926, 185-193.

²¹⁹ Blinkenberg, 1926, 185-193, Fig. 209-213.

²²⁰ Blinkenberg, 1926, 193-194, Fig. 214-216.

²²¹ Blinkenberg, 1926, 194-196, Fig. 217-220.

²²² Blinkenberg, 1926, 194-196.

bulunmaktadır. Buluntular çoğunlukla yalın olarak ele geçse de birbirine geçirilerek zincir halinde tespit edilen örnekler Kıta Yunanistan ve İtalya'dan bilinmektedir²²³.

XI. Grup, Kıta Yunanistan ve Adalar'da bulunan ithal tiplerin değerlendirildiği fibulaları içermektedir (**Lev. 4a**)²²⁴. Bu grup içerisinde değerlendirilen örnekler yerel tiplere oranla oldukça nadir ele geçmeleri ve biçim özellikleriyle ayırt edilmektedir. Ayrıca ithal fibulaların Kıta Yunanistan'daki yayılımı tespit edilen formların köken sorununa İtalya fibulaları ile gösterdikleri paralellik üzerinden ışık tutmaktadır. Bu kapsamda ithal fibulaların formları, İtalya fibulalarının karakteristik tipleri olan *serpentin* (kıvrımlı), *navicella* (gemi biçimli) ve *sanguisuga* (sülük biçimli) tiplerinden oluşmaktadır²²⁵. Özellikle Kıta Yunanistan grubu içerisinde Epirus fibulaları ile benzerlik gösterdikleri düşünülmesine karşın İtalya ve Kıta Yunanistan fibulaları arasındaki en temel fark, basit ve uzun iğne tutamak plakasının İtalya fibulalarının özgün niteliği olmasıdır. Ayrıca kemik, fildişi ve kehribar parçalarının eklenti olarak kullanılması geleneği de İtalya fibulalarına özgü bir gelenektir. Blinkenberg Kıta Yunanistan'da bulunan tüm ithal fibulaları bölgenin İtalya ile sürekli olarak temas halinde olduğu ve koloniler kurduğu İÖ 8-7. yüzyıllara tarihlenmektedir²²⁶.

XII. Grup Blinkenberg tarafından "Anadolu Tipi" olarak isimlendirilen ve en temel özellikleri gövdenin her iki ucunun takriben birbirine karşılık gelmesiyle oluşturulan düzenli ve simetrik form olarak tanımlanmaktadır (**Lev. 4b**). Gövde üzerindeki bezeme geleneğine göre 16 varyant ile temsil edilen Anadolu tipi fibulaların en erken örnekleri, gövdenin genellikle oldukça büyük ve ağır yapısıyla karakterizedir. Blinkenberg Anadolu tipi fibulaların Sub-Miken Dönemine ait kemerli gövdeye sahip örnekler üzerinden geliştiğini düşünmektedir²²⁷. Belirgin form ve bezeme unsurlarına sahip örnekler diğer fibula tiplerde görülmeyen karakteristik detaylara sahiptir. Bu detaylardan ilki boynuz biçimli ve oldukça derin yivli iğne tutamak plakasıdır. Belirli örneklerde ise düz levha şeklinde oluşturulan iğne tutamak plakası ve birbirine paralel çift iğne kullanımı ile karşılaşılmaktadır. Oldukça farklı varyantlar ile temsil edilen Anadolu tipi fibulalar, gövdenin yalın bırakıldığı örneklerin yanı sıra disk, boncuk, silme, düğme, abacus ve perçinlenerek pimlerin yerleştirildiği örneklerle bir dizi süsleme düzeni içermektedir. Blinkenberg'in çalışmasını

²²³ Blinkenberg, 1926, 194-196, Fig. 217-220.

²²⁴ Blinkenberg, 1926, 197-204, Fig. 221-227.

²²⁵ Blinkenberg, 1926, 197-204.

²²⁶ Blinkenberg, 1926, 197-199.

²²⁷ Blinkenberg, 1926, 206.

sürdüğü yıldan günümüze değin bu gruba ait fibulaların Anadolu'da en yoğun buluntu merkezi Gordion'dur. Batı Anadolu'da ise İÖ 8. yüzyıldan Arkaik Döneme değin oldukça fazla buluntu sağlayan Ephesos ön plana çıkmaktadır²²⁸.

XIII. Grup en eski örnekleri LH IIIC döneminin sonlarında Miken Uygarlığının diğer unsurlarıyla birlikte aktarım yoluyla ortaya çıktığı düşünülen “Kıbrıs Fibulalarını” kapsamaktadır²²⁹. 1950'li yılların sonunda bu gruba ait fibulaların büyük çoğunluğunun Yakınoğu'da²³⁰ üretildiği tespit edilmiş olup bu gruba ait örnekler morfolojik olarak, asimetrik ya da simetrik gövde yapısına sahip olmaları, tüm gövdenin enine boğumlarla şekillendirildiği fibulaları, düğme, silme ve boncuklarla bezeli gövdeye sahip örnekleri ve üçgen formlu gövdenin kenarlardan içbükey oluşturacak şekilde vulva formunun verildiği fibulalar ile bu form üzerinden geliştirilen ancak gövde merkezinde bir bilye ile süslenen fibulaları içermektedir²³¹ (**Lev. 5a**).

Çalışma kapsamında ele alınan *XIV. Grup* “Spiral Fibulalar” başlığı altında değerlendirilen ve fibulaların, giysi tutturma amacı dışında dekoratif yönünü öne çıkarmak için farklı şekil ve bezemelerle kendini gösteren buluntuları içermektedir (**Lev. 5b**)²³². Bu anlamda *spectacle* fibulalar spiral ve disk şekilli olmak üzere iki ana grupta değerlendirilmiştir. Bu gruba ait fibulalar spiral şekilde sarılmış, birbirine perçinlenmiş bir veya daha fazla bronz telden üretilmiştir. Tel kesit olarak yuvarlak ya da eşkenar dörtgen olabilir. Çeşitli şekillerde birbirine bağlanan çift spiraller bu gruba ait fibulaların en basit şeklini oluşturmaktadır. Blinkenberg, söz konusu gruba ait en erken örneklerin İÖ 850-700'e tarihlenen Sparta Artemis Orthia Kutsal Alanı'nın Geometrik Dönem tabaklarında tespit edilen fibulalar olduğunu ileri sürmektedir²³³. Ayrıca araştırmacı, fibula gövdelerinin şekillendirilmesinde kullanılan süsleme tekniklerinin oldukça geç örnekler olmalarına rağmen Miken Uygarlığının belirli unsurlarını benimseyerek bu kültürün yansılarını koruduklarını düşünmektedir²³⁴. Söz konusu fibulaların yayılım alanı dikkate alındığında

---

²²⁸ Blinkenberg, 1926, 204-209.

²²⁹ Blinkenberg, 1926, 230-253, Fig. 265-301.

²³⁰ Stronach, 1959, 180-206.

²³¹ Blinkenberg, 1926, 230-253, Fig. 265-301.

²³² Blinkenberg, 1926, 253-262, Fig. 302-309.

²³³ Blinkenberg, 1926, 253-262.

²³⁴ Blinkenberg, 1926, 253-255.

Batı Balkanlar, İtalya, Orta Avrupa ve Bavyera bu gruba ait örneklerin tespit edildiği bölgelerdir²³⁵.

Blinkenberg tarafından “Disk Biçimli Fibulalar” olarak tanımlanan *XV. Grup* çeşitli şekil ve malzemelerden üretilen gövde ile arka kısımda metal bir iğne ve iğne tutamak plakasından oluşan örnekleri kapsamaktadır (**Lev. 6a**)²³⁶. Bu gruba ait örneklerin tamamı Geometrik ve Arkaik Döneme ait olup, en erken örnekler Ephesos Artemis ve Sparta Artemis Orthia Tapınaklarının Geometrik ve Arkaik Dönem tabakalarında ele geçmiştir. Coğrafi olarak dağılım Batı Anadolu kıyıları, Adalar, Kıta Yunanistan ile Sicilya ve İtalya’nın Kıta Yunanistan kolonilerinde karşımıza çıkmaktadır²³⁷.

Çalışma kapsamında incelenen son grup, Blinkenberg tarafından daha önce belirlenen 15 fibula tipi içerisinde biçim ve bezeme unsurlarıyla herhangi bir kategoriye dahil edilemeyen fibulaların değerlendirildiği “Özel Tipleri” içermektedir (**Lev. 6b**)²³⁸. “Özel Tipler” içerisinde değerlendirilen fibulalar, gövde yapılarına göre antropomorfik ve zoomorfik biçimli fibulalar ile gövdesi fildişi ya da kehribar eklentili örnekleri içermektedir. Bu grup özelinde değerlendirilen tüm fibulalar İÖ 7-6. yüzyıla tarihlenmektedir²³⁹.

Fibulaların tipolojisi üzerine yürütülen çalışmalar 1940’lı yıllarda Van Buchem’in Hollanda/Nijmegen fibulaları üzerine yaptığı sınıflandırma çalışmasıyla sürdürülmüştür²⁴⁰. Araştırmacı daha önceki çalışmalarla literatürden bilinen fibula gruplarını Nijmegen Bölgesi kapsamında ele alarak katalog çalışması gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda oluşturulan tipolojik sınıflandırma; tarih öncesi fibulalar, erken ve orta La Tène fibulaları, Erken Roma, Orta Roma, Geç Roma ve Roma sonrası fibulalar isimlendirilerek sınıflandırmıştır²⁴¹.

Sundwall 1943 yılında Montelius’un metodolojik olarak ele aldığı İtalya fibulalarını kronolojik olarak yeniden değerlendirerek İtalya fibulalarının tipolojik sınıflandırma çalışmasını gerçekleştirmiştir²⁴². Bu kapsamda ele alınan fibula tipleri; morfolojik, stilistik, kronolojik ve coğrafi ilişkilerle bir bütün olarak değerlendirilmiştir. Oluşturulan tipolojideki fibulalar, keman yayı fibulaları, yay fibulalar, levha biçimli gövdeye sahip fibulalar, yılan

---

²³⁵ Blinkenberg, 1926, 253-262, Fig. 302-309.

²³⁶ Blinkenberg, 1926, 262-279, Fig. 310-316.

²³⁷ Blinkenberg, 1926, 262-279.

²³⁸ Blinkenberg, 1926, 279-283, Fig. 319-320.

²³⁹ Blinkenberg, 1926, 279-283.

²⁴⁰ Van Buchem, 1941.

²⁴¹ Van Buchem, 1941.

²⁴² Sundwall, 1943.

biçimli fibulalar, plaka biçimli fibulalar, kısa iğneli *sanguisuga* ve *navicella* tipi fibulalar, uzun iğneli *sanguisuga* ve *navicella* tipi fibulalar, ejderha biçimli fibulalar ve figüratif anlatılı fibulalar olarak sınıflandırılmıştır²⁴³.

1950’li yılların sonunda arkeolojik araştırmaların artış göstermesine bağlı olarak, farklı tipolojik varyantların tespiti ve belirli bölgelere ait olduğu düşünülen fibula gruplarının farklı coğrafyalarda artış göstermesi yeni tipolojik çalışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu anlamda Stronach, Yakındoğu fibulalarının tipolojisi üzerine yürüttüğü çalışmasında Blinkenberg’in Kıbrıs fibulaları²⁴⁴ olarak değerlendirdiği Yakındoğu örneklerini yeni materyaller doğrultusunda tekrar kaleme almıştır²⁴⁵. Yakındoğu fibulaları İÖ 7. yüzyıla kadar Asur İmparatorluğu’nun sınırlarını kapsayan oldukça geniş yayılım alanına sahiptir. Çalışmanın amacı Miken formlarının bölgeye ulaştığı süreçten, Roma fibulalarının son yerel üretimlerin yerini aldığı zamana kadar olan gelişimi ana hatlarıyla takip edebilmektir²⁴⁶. Stronach’a göre İÖ 13. yüzyılda Miken ticaret ağlarının genişlemesine bağlı olarak Kıbrıs ve Anadolu kıyılarına ulaşan Miken fibula formları İÖ 8. yüzyılın ortalarında Fenike ve Asur arasındaki siyasi ve ticari bağların güçlenmesiyle Yakındoğu’ya yayılım göstermiş ve Suriye-Filistin’de yerel form olarak kullanımda kalmıştır²⁴⁷. Ayrıca Frig tipi fibulalar ile Yakındoğu fibula türleri arasındaki ayrımın Kuzey Suriye’deki Asur tampon devletleri arasındaki sınır boyunca devam ettiğini steller, kabartmalar, yerleşim ve mezarlardan ele geçen fibulalar aracılığı ile tespit etmiştir²⁴⁸. Tipoloji çalışması yedi farklı türün yerel üretime bağlı gelişimi göz önünde bulundurularak oluşturulmuş, anılan fibulaların üçü Kıbrıs ve Kıta Yunanistan’ı da içine alan “Doğu Akdeniz”, kalan dördü ise kalıcı formlar olarak değerlendirilen Yakındoğu kategorisine dahil edilmiştir²⁴⁹.

Fibulaların tipoloji, kronoloji, yayılım ve ikonografisi üzerine kılavuz nitelikli çalışmaların sahibi Muscarella, Blinkenberg²⁵⁰ tarafından XII. grupta değerlendirilen Anadolu tipi fibulaların biçimsel ve kronolojik özellikleriyle Anadolu’nun diğer fibula türlerinden ayrımını yaparak Frig tipi fibulalar özelinde kapsamlı bir tipolojik çalışma sürdürmüştür²⁵¹. Bu bağlamda Frig tipi fibulaların kullanımı, dağılım alanları, buluntu

---

²⁴³ Sundwall, 1943, 8-260.

²⁴⁴ Blinkenberg 1926, 230-252.

²⁴⁵ Stronach, 1959, 180-206.

²⁴⁶ Stronach, 1959.

²⁴⁷ Stronach, 1959, 180-206.

²⁴⁸ Stronach, 1959, 181-182.

²⁴⁹ Stronach 1959, 181-182.

²⁵⁰ Blinkenberg, 1926, 204-209.

²⁵¹ Muscarella, 1967a.

miktarları ve morfolojik özellikleriyle Tip 2, 2A, 2B, 3, 4, 5, 7, 7A, 9, 11, 13, 13A, 14, 14A alt gruplarını oluşturmuştur²⁵². Daha sonraki yıllarda ise Caner yeni buluntular ve tarihleme önerileriyle Anadolu fibulalarını Gordion Tümülüsleri başta olmak üzere, Orta, Güney ve Batı Anadolu’da tespit edilen fibulaların morfolojik ve stilistik özellikleriyle sınıflandırarak yeni bir tipoloji önerisi getirmiştir²⁵³. Frig fibulaları kapsamında yapılan her iki çalışmanın özeti aşağıdaki tabloda belirtilmektedir.

Tablo 1.1. Muscarella²⁵⁴ ve Caner²⁵⁵ Tarafından Oluşturulan Frig Tipi Fibulaların Tipolojisi

Muscarella	Caner	Fibula
Tip XII 2 (Pl. I, Fig. 3)	Tip B I (Taf. 36, Fig. 468)	
Tip XII 2A-B (Pl. II, Fig. 7)	Varyant D V3 (Taf. 40, Fig. 534)	
Tip XII 3 (Pl. II, Fig. 8-9)	Varyant A II, 1 (Taf. 18, Fig. 224)	
Tip XII 4 (Pl. II, Fig. 10)	Tip B I (Taf. 36, Fig. 464)	
Tip XII 5 (Pl. III, Fig. 14)	Varyant F 3 (Taf. 42, Fig. 603)	
Tip XII 7 (Pl. III, Fig. 15)	Tip A I (Taf. 10-16, Fig. 143-215A)	
Tip XII 7A (Pl. III, Fig. 15)	Tip A I (Taf. 10-16, Fig. 143-215A)	
Tip XII 8 (Pl. VI, Fig. 30)	—	

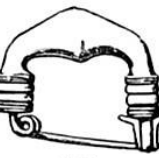

²⁵² Muscarella, 1967a, 12-48.

²⁵³ Caner, 1983.

²⁵⁴ Muscarella, 1967a.

²⁵⁵ Caner, 1983.

Tablo 1.1. Muscarella²⁵⁶ ve Caner²⁵⁷ Tarafından Oluşturulan Frig Tipi Fibulaların Tipolojisi (Devamı)

Muscarella	Caner	Fibula
Tip XII 9 (Pl. III, Fig. 15)	Varyant A IV, 4 (Taf. 33, Fig. 410)	
Tip XII 10 (Pl. VII, Fig. 36)	Varyant IV, 2 (Taf. 33, Fig. 407-408)	
Tip XII 11 (Pl. VIII, Fig. 43)	Varyant E II, 1 (Taf. 40, Fig. 555)	
Tip XII 13 (Pl. IX, Fig. 49)	Tip H I (Taf. 45, Fig. 662G)	
Tip XII 13A (Pl. XI, Fig. 62)	Tip D II (Taf. 38-39, Fig. 492-514)	
Tip XII 14 (Pl. XI, Fig. 62)	Varyant J I, 4 (Taf. 38-39, Fig. 492-514)	
Tip XII 14A (Pl. XVI, Fig. 79)	Tip J III (Taf. 59, Fig. 1022)	

1970'li yıllardan itibaren fibulalar özelinde gerçekleştirilen çalışmalarda temel kaynak olarak kabul edilebilecek *Prähistorische Bronzefunde* bantları ile Balkanlar, Kıta Yunanistan, Adalar, Anadolu ve İtalya'da tapınak, kutsal alan, nekropol ve yerleşimlerden ele geçen tüm fibulaların tipolojik ve kronolojik sınıflandırılması yapılmıştır. Bu bantlardan ilki 1975 yılında Kilian tarafından Geç Miken, Protogeometrik, Geometrik ve Arkaik Dönemlere tarihlenen Teselya fibulalarının ele alındığı çalışmadır²⁵⁸. Çalışma Blinkenberg'in Pherai buluntuları ışığında VI. grupta "Teselya Tipleri"²⁵⁹ olarak nitelediği fibulaları kapsamaktadır. Blinkenberg'in çalışmasının ardından birincil malzemenin birçok

²⁵⁶ Muscarella, 1967a.

²⁵⁷ Caner, 1983.

²⁵⁸ Kilian, 1975.

²⁵⁹ Blinkenberg, 1926, 110-128.

varyasyonu tespit edilmiş bu durum Teselya fibulalarına kapsamlı bir analiz sağlamak için tipoloji çalışmasının yeniden ele alınması ihtiyacını doğurmuştur²⁶⁰. Çalışma sonucunda değerlendirilen fibulalardan bazı örneklerin bireysel ya da belirli özellikler ve dekorasyonlar göstermesi, Teselya sınırlarında lokalize tasarıma sahip atölyelerde üretildiklerini göstermektedir. Bu bağlamda özellikle Pherai, Kainourgion ve Philia'da ele geçen belirli fibulaların iğne tutamak plakaları üzerinde görülen insize bezemeler tasarımın stilistik bağımsızlığını gösteren en net örneklerdir²⁶¹. Neredeyse tamamı tapınak armağanı olarak karşımıza çıkan Teselya fibulalarının buluntu alanı incelendiğinde, Pherai, Philia Athena Itonia Kutsal Alanı, Delphi, Paros Apollon Delion Kutsal Alanı, Rhodos Athena Lindia Tapınağı, Kamiros Athena Tapınağı, Chios Emporio, Efes Artemis Tapınağı Kaidesi, Olympia, Perachora Hera Akraia ve Limenia tapınakları, Argos Heraion, Sparta Artemis Orthia tapınağı ve Tegea Athena Alea tapınağı, Phokis, Arkadya Andritsaina, Amphissa, Amphikleia-dadi mezarları, Teselya Halos ve Rhodos Ialysos mezarlarıdır²⁶². Bu kapsamda oluşturulan tipoloji, keman yayı fibulaları, yaprak biçimli gövdeye sahip fibulalar, yay biçimli fibulalar, büyük bir iğne tutamak plakası ya da plaka formlu gövdeye sahip stilize fibulalar, dar iğne tutamak plakasına sahip stilize fibulalar, *spectacle* fibulalar, Frig fibulaları, Kıbrıs-Levant üçgen fibulaları, mafsallı fibulalar olarak isimlendirilerek tüm tipler varyantlarıyla birlikte değerlendirilmiştir (**Lev. 6c**)²⁶³.

1978 yılında Sapouna-Sakellarakis, Blinkenberg'in VI. grupta ele aldığı "Adalar Tipi"²⁶⁴ fibulaları yeni yerleşimler ve fibulaların tespiti sebebiyle tekrar değerlendirmiştir²⁶⁵. Bu kapsamda; Aigina, Amorgos, Andros, Chios, Delos, Euboea, Ikaria, Kalymnos, Kos, Girit, Lemnos, Leros, Lesbos, Melos, Naxos, Paros, Rhodos, Salamis, Samos, Samothrake, Siphnos, Skyros, Tenos, Thasos, Thera adalarında tespit edilen fibulalar değerlendirilmiştir²⁶⁶. Çalışma kapsamında ele alınan fibulalar keman yayı fibulaları, yay fibulalar, gövdesinde küre eklentisi bulunan fibulalar, şişkin gövde yapısına sahip yay biçimli fibulalar, gövde üzerinde küresel bir halkaya sahip ada tipi fibulalar, gövde üzerinde bilyeli bağlantıları bulunan Kıta Yunanistan anakara fibula tipleri, gövdenin dekoratif unsurlarla bezendiği II-IV tiplerinin varyantları, figüratif plastik eklentili fibulalar, Kıta Yunanistan anakarasında *navicella* formlu badem ve hilal biçimli gövdeye sahip fibulalar,

---

²⁶⁰ Kilian, 1975.

²⁶¹ Kilian, 1975, 1-2.

²⁶² Kilian, 1975, 168-169.

²⁶³ Kilian, 1975, 12-157.

²⁶⁴ Blinkenberg, 1926, 87-106.

²⁶⁵ Sapouna-Sakellarakis, 1978.

²⁶⁶ Sapouna-Sakellarakis, 1978, 9-33.

Kuzey tipi ya da orijinli fibulalar, İtalya fibulaları, Doğu fibula tipleri olarak 12 ana grupta değerlendirilmiştir (**Lev. 6d**)²⁶⁷. Buluntuların büyük çoğunluğu nekropol ve kutsal alanlardan ele geçmekle birlikte nadir olarak yerleşimlerde de fibulalara rastlanılmaktadır. Kronolojik olarak; nekropol buluntuları Sub-Miken Dönemden Erken Arkaik Döneme değin, kutsal alanlardan ele geçen fibulalar Geometrik ve Arkaik Dönemlere, yerleşimlerde tespit edilen örnekler ise Sub-Minos Dönemden Erken Arkaik Döneme değin tarihlenmektedir²⁶⁸. Anılan üç buluntu merkezi arasında mezarlar yerel üretimlerin tespit edilmesinde en büyük rolü üstlenmektedir. Nitekim fibulaların tespit edilen adalarda giyimin temel parçası olduğu dönem aralığı İÖ 2. bin yılın sonu ile İÖ 1. bin yılın ilk dört yüzyıldır. Sapouna-Sakellarakis bu dönem aralığında kutsal alanlarda yerel üretim olmayan fibulaları yerli ve yabancı ziyaretçilere ait önemli adak eşyaları olarak yorumlamıştır²⁶⁹.

1979 yılına gelindiğinde Ögün, Anadolu fibulaları içerisinde önemli bir yere sahip olan Urartu Fibulalarının tipolojik sınıflandırması üzerine çalışmalar yürütmüştür. Bu kapsamda toplamda 15 ana türde değerlendirilen fibulalardan ilk sekiz tip Blinkenberg'in Tip XII olarak isimlendirdiği Anadolu-Frig fibulalarını, dördü yine Blinkenberg'in sınıflandırmasındaki Ara Tipler, Adalar, Attika-Boeotia ve Boeotia tiplerini, Tip XII/10, 12 ve 15 olarak isimlendirilen son üç tip ise Urartuların yerel üretimini simgelemektedir²⁷⁰. Urartu fibulalarının en belirleyici unsurları, "U" biçimli gövde, menteşe ile hareketli hale getirilen bir iğne ile bazı örneklerde Yakınoğu fibulalarında görülen el biçimli iğne tutamak plakasıdır (**Lev. 6e**). Urartu fibulalarının kendilerine özgü formları olmasına karşın ağırlıklı olarak Frig fibulalarını yansıtmaktadırlar. Bu nedenle İÖ 8. yüzyılın son çeyreğinden önce Urartu'da fibula kullanımı bulunmamaktadır. Anılan gruba ait fibulaların yayılımı İÖ 8. yüzyılın son çeyreğinde özellikle İran ve Kafkasya bölgesine gerçekleştirilmiştir²⁷¹.

Takip eden yıllarda *Prähistorische Bronzefunde* bantlarına dahil edilen bir diğer tipolojik sınıflandırma Bader'in Romanya fibulaları üzerine gerçekleştirdiği incelemeleri içermektedir²⁷². Romanya'nın mevcut siyasi sınırları içerisinde, Urnfield ve Hallstatt Dönemleri ile sınırlandırılan çalışma İÖ 13. yüzyıldan İÖ 5. yüzyıla değin uzanan süreci kapsamaktadır. Romanya fibulaları tasarıma ve gövde ile iğnenin birbirine bağlanma şekline

²⁶⁷ Sapouna-Sakellarakis, 1978, 34-133.

²⁶⁸ Sapouna-Sakellarakis, 1978, 2.

²⁶⁹ Sapouna-Sakellarakis, 1978, 2-3.

²⁷⁰ Ögün, 1979, 178-188.

²⁷¹ Ögün, 1979, 178-188.

²⁷² Bader, 1983.

göre tek, iki ya da çok parçalı olarak karşımıza çıkabilmektedir (**Lev. 6f**). Tek parçalı fibulalar, gövde ve iğnenin aynı anda döküm, bükme ya da dövme tekniğinde oluşturulduğu, üçgen, kum saati ya da kemerli fibulalar için kare formlu iğne tutamak plakasına sahip örnekleri içermektedir. Bu grup içerisinde değerlendirilen örnekler keman yayı fibulaları, sekiz halkalı *spectacle* fibulalar, yaprak biçimli gövdeye sahip fibulalar, *spectacle* fibulalar, yay biçimli fibulalar, gemi biçimli fibulalar, sülük biçimli fibulalar, Certosa fibulaları ve yılan biçimli fibulalardır. İki parçalı fibulalar, form olarak tek parçalı fibulalara benzese de bu gruba ait örneklerde iğne ayrı olarak üretilmektedir. Çalışma prensibi, gözlü bir iğnenin gövdeye geçirilmesi sonucunda iğnenin hareketli hale getirilmesiyle oluşturulur. Bu grup içerisinde değerlendirilen örnekler bazı yaprak biçimli gövdeye sahip fibulalar ile plaka biçimli fibulaları kapsamaktadır. Çoklu parçaya sahip fibulalarda ise gövde, iğne ve iğne tutamak plakası tek bir telin şekillendirilmesiyle oluşturulurken fibulalar üzerindeki diğer yapısal ya da dekoratif parçalar ayrıca eklenmektedir. Süslemeli fibulalar ve çok parçalı *spectacle* fibulalar bu grup içerisinde değerlendirilmektedir. Romanya fibulalarının büyük çoğunluğu nekropol buluntusu olup, %4'lük bir bölüm ise yerleşimlerden ele geçmiştir. Mezar envanterine ait tipler, yoğun olarak kemerli ve gemi biçimli fibulaları kapsamaktadır. Çalışma kapsamında *spectacle* ve yay biçimli fibulaların çift olarak kullanıldığı, kalan tiplerin ise ayrı ayrı kullanıldığı tespit edilmiştir²⁷³.

Bulgaristan fibulalarının tipolojik çalışmaları Erken Demir Çağı buluntuları üzerinden ele alınmıştır. Bu kapsamda Gergova, 1987 yılında yürüttüğü çalışmasında Bulgaristan fibulalarını temelde iki ana form altında değerlendirmiştir²⁷⁴. Bunlardan ilki *spectacle* fibulalar, ikincisi ise tek ya da çift burgulu yay biçimli fibulalardır (**Lev. 7a**). İğne tutamak plakalarının şekli tipler arasında ayırım yapmada kullanılan temel kriter olmakla birlikte morfolojik benzerlikler birkaç tipin tek grupta değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır.

Takip eden tipoloji çalışmaları Novotná'nın Slovakya fibulaları üzerine yürüttüğü sınıflandırmayla sürdürülmüştür. Çalışma kronolojik olarak Slovakya'nın Urnfield ve Erken Demir Çağı fibulalarını kapsamakla birlikte buluntuların nitelikleri Bulgaristan, Romanya ve İtalya fibulaları ile oldukça benzer özellikler sergilemektedir²⁷⁵. Bölgede tespit edilen fibula tipleri, keman yayı fibulaları olarak da bilinen tek parça tel gövdeli fibulalar, tek

---

²⁷³ Bader, 1983, 1-120.

²⁷⁴ Gergova, 1987.

²⁷⁵ Novotná, 2001, 1-11.

parça yaprak biçimli gövdeye sahip fibulalar, iki parçalı yaprak biçimli gövdeye sahip fibulalar, tek parçalı Velem tipi fibulalar, Bükkszentlászlo tipi kemerli fibulalar, arp formu fibulalar, süslemeli fibulalar, *spectacle* ve dört yapraklı fibulalar, yay biçimli fibulalar, gemi biçimli fibulalar, yılan biçimli fibulalar, *Paukenfibel* (timpani fibulaları) ve Certosa fibulaları olarak isimlendirilmiştir (**Lev. 7b**)²⁷⁶.

Polonya fibulaları üzerine tipoloji çalışmaları yürüten Gedl, bölgede tespit edilen erken fibulaların Batı Pomeranya'da İÖ 1350-1100 tarihleri arasında nekropollerde ele geçtiğini tespit etmiştir²⁷⁷. Bu çalışmaya göre İÖ 1100-900 tarihleri arasında fibulaların gerek kıyafetlerle gerekse mezar armağanı olarak kullanımı yalnızca Kuzey Polonya'da sürdürülmüştür. Bölgenin geri kalanında günlük kıyafetlerde bronz iğne kullanımı yaygınken, daha büyük boyutlu ve zengin dekorasyonlara sahip fibulalar özel günlere ait kıyafetlerin simgesel ya da kült takıları olarak kullanım görmüştür. İÖ 900-700 tarihleri arasında fibulalarda görülen fonksiyonel değişim 65 santimetreye ulaşan oldukça büyük boyutları ve zengin şekilde dekore edilmiş formlarıyla bothros buluntularında izlenmiştir. Bu dönemden itibaren mezar armağanı olarak kullanılmayan fibulalar Gedl tarafından özel bayram ya da ibadet günlerinde kullanılan kült nesnelere olarak tanımlanmıştır²⁷⁸. Erken Demir Çağı'nın başlangıcıyla birlikte Doğu Hallstatt kültürünün etkisi altında kalan Güneybatı Polonya'da değişen kıyafet kültürü beraberinde mevcut formlara ek olarak yeni fibula tiplerini ortaya çıkmasındaki en büyük etken olarak yorumlanmıştır. Bu kapsamda özellikle arp fibulaları kültürde önemli bir konuma sahiptir. Erken Demir Çağı ve La Tène Dönemleri boyunca fibulalar yaygın olarak kullanılmaya devam etmiştir²⁷⁹. Polonya fibulaları, iki parçalı Bronz Çağı fibulaları, *spectacle* fibulalar, tek parçalı Bronz Çağı fibulaları, bir ya da iki parçalı Demir Çağı fibulaları, arp formu fibulalar, yılan biçimli fibulalar, kısa iğne tutamak plakasına sahip yay biçimli fibulalar, uzun iğne tutamak plakasına sahip yay biçimli fibulalar, gemi biçimli fibulalar, Certosa fibulaları, iğne tutamak plakası süslemeli fibulalar, Geç Hallstatt fibulaları, çift timpani fibulaları, çapraz şekilli fibulalar, hayvan başlı fibulalar olarak sınıflandırılmıştır²⁸⁰ (**Lev. 7c**).

---

²⁷⁶ Novotná, 2001.

²⁷⁷ Gedl, 2004.

²⁷⁸ Gedl, 2004.

²⁷⁹ Gedl, 2004, 4-8.

²⁸⁰ Gedl, 2004, 12-141.

İtalya fibulalarının kapsamlı tipolojik sınıflandırmasını yapan Sundwall'ın çalışmasının²⁸¹ ardından geçen 40 yıllık süreç, tespit edilen yeni fibula formlarının tipolojiye ve değişen kronolojiye dahil edilmesi için yeni bir değerlendirme ihtiyacını doğurmuştur. Bu kapsamda von Eles Masi tarafından gerçekleştirilen İtalya fibulalarının tipolojik sınıflandırılmasında form ve bezeme özelliklerine göre 10 ayrı grup belirlenmiştir²⁸². Bu gruplar, keman yayı fibulaları, basit yay biçimli fibulalar, nervürlü fibulalar, kısa iğne tutamak plakasına sahip kemerli fibulalar, kısa iğne tutamak plakasına sahip sülük biçimli fibulalar, gemi biçimli fibulalar (*navicella*), uzun iğneli sülük biçimli (*sanguisuga*) kemerli fibulalar, kıvrımlı fibulalar, ejderha fibulaları, konfigüratif gövdeli fibulalardır. Söz konusu on tip buluntu yerleri ile ana tiplerden ayrılan bezeme ve form özelliklerine göre alt gruplara ayrılmıştır²⁸³ (**Lev. 7d**).

1990'lı yıllardan itibaren İber Yarımadası'nın Demir Çağı nekropollerinde tespit edilen fibulalar gerek miktarları gerekse kişisel statü objeleri olarak kazandıkları kimlik itibariyle Argente Oliver tarafından tipolojik ve kronolojik olarak sınıflandırılmıştır²⁸⁴. İspanya'nın özellikle Soria ve Guadalajara eyaletleri yeni fibula tiplerinin belirlenmesi ve coğrafyalar arası etkileşimin takip edilebildiği en nitelikli bölgeler olarak yorumlanmaktadır²⁸⁵. Tespit edilen fibula tipleri, İÖ 7. yüzyıla tarihlenen zembereği bulunmayan fibulalar, İÖ 8-6. yüzyıllar arasında kullanım gören dirsek fibulalar, İÖ 11-10. yüzyıllarda Doğu Akdeniz'de, İÖ 7. yüzyıldan itibaren de İber Yarımadasında görülen çift zembereğe sahip fibulalar, İÖ 6. yüzyılın başından İÖ 5. yüzyılın sonuna değin kullanım gören döngülü fibulalar, İÖ 5-4. yüzyıllara tarihlenen çapa biçimli fibulalar, İÖ 7. yüzyıldan İS 1. yüzyıla değin kullanılan Hispanik halka biçimli fibulalar, İÖ 7-3. yüzyıllar arasında kullanılan ucu düğme biçimli yukarı doğru bükülmüş iğne tutamak plakalı fibulalar, İÖ 500-İÖ 50 arasında görülen La Tène ya da zemberekte bir uzantısı bulunan fibulalar ve İÖ 5-4. yüzyıllar arasında kullanım gören Doğu Platosu fibulaları olarak kronolojik ve terminolojik çerçeveye yerleştirilmiştir (**Lev. 7e**)²⁸⁶.

Yakındoğu fibulaları üzerine Stronach'ın oluşturduğu tipolojide gruplandırılan örneklerin oldukça uzun yıllar kullanımda kalması ve tipler arasındaki indekslerin net olarak takip edilememesi bu gruba ait fibulaların Pedde tarafından yapılan yeni tipoloji

²⁸¹ Sundwall, 1943.

²⁸² von Eles Masi 1986.

²⁸³ von Eles Masi 1986.

²⁸⁴ Argente Oliver, 1994.

²⁸⁵ Argente Oliver, 1994, 44.

²⁸⁶ Argente Oliver, 1994, 44-100.

çalışmasıyla aydınlatılmıştır²⁸⁷. Yakındoğu fibulaları, batıda Kıbrıs'tan doğuda Luristan'a kadar uzanan ve Bereketli Hilal'in tamamını kapsayan bölgede, İÖ 12. yüzyıldan İÖ 4. yüzyıla kadar kullanım görmüştür. Pedde'ye göre, Avrupa'dan Yakındoğu'ya Miken halkları tarafından aktarılan fibula kullanım geleneği anılan coğrafyaya Frigler ile değil Kıbrıs üzerinden gelmiştir²⁸⁸. Bu nedenle tespit edilen en erken örneklerin kökenleri Yakındoğu'da bulunmamakla birlikte Kıta Yunanistan, Frig, Urartu fibulaları üzerinden kendi form ve bezeme unsurlarıyla bağımsız tiplerin üretimi gerçekleştirilmiştir. Tipolojik sınıflandırma, fibulaların biçimsel özelliklerine göre alfabetik harfle ile sıralanan dört ana grup ile form ve bezeme açısından görülen farklılıkların ayırt edilmesi ile oluşturulan alt gruplardan meydana gelmektedir. Ana gruplar, tek parçalı fibulalar, iki parçalı yay biçimli fibulalar, iki parçalı kavisli fibulalar ve iki parçalı üçgen fibulalardır²⁸⁹ (**Lev. 7f**). Tek parçalı fibulalar gövde ve iğnenin aynı anada üretilerek şekillendirildiği örnekleri içermektedir. İki parçalı fibulalar ise yatay yönde hareketli iğnenin gövdeye sabitletmesinde perçinleme ya da menteşe yönteminin kullanılmasıyla oluşturulmaktadır. Bu şekilde üretilen fibulalarda gövdenin bir ucu genellikle iğnenin yerleştirilmesi için oyulmuş ayrı bir parça ile bitmektedir. İki parçalı yay biçimli fibulalarda yarım daire biçimli gövdenin tamamı ya da bir kısmı boncuklarla süslenmektedir. Bu gruba ait fibulaların büyük çoğunluğu kalıp üretimidir²⁹⁰. İki parçalı kavisli ve üçgen fibulalar ise düz bir şekilde döküm tekniğinde üretilmiştir. Her iki gruba ait örneklerde de gövdenin merkezi büyük ölçüde süslemelerden arındırılmış, yalnızca gövdenin her iki ucunda bocuk, disk, silme ya da blok gibi segmentlerle ile dekorasyon sağlanmıştır²⁹¹.

Kıbrıs fibulaları üzerine yürütülen ilk tipolojik sınıflandırma çalışmaları 1899 yılında Myres ve Ohnefalsch-Richter tarafından yürütülen Kıbrıs Müzesi fibulalarının katalog çalışmasıdır²⁹². Bu kapsamda tespit edilen fibulalar gövde biçimleri göz önünde bulundurularak üç alt grupta değerlendirilmiştir. İlk grup, gövdenin neredeyse tamamen simetrik olduğu örnekleri içermektedir. İkinci grup, iğne tutamak plakasının uzun olduğu asimetric fibulaları kapsamaktadır. Üçüncü ve son grup ise, gövdenin bir düğme ile dekore edildiği kavisli iğneye sahip fibulalardır²⁹³. Aynı yıl Ohnefalsch-Richter Kıbrıs kazılarında

---

²⁸⁷ Pedde, 2000.

²⁸⁸ Pedde, 2000, 3.

²⁸⁹ Pedde, 2000.

²⁹⁰ Pedde, 2000, 5-6.

²⁹¹ Pedde, 2000, 3-9.

²⁹² Myres ve Ohnefalsch-Richter, 1899.

²⁹³ Myres ve Ohnefalsch-Richter, 1899, 138.

tespit edilen fibulalar üzerine ayrı bir tipolojik çalışma daha gerçekleştirmiştir²⁹⁴. Çalışmasında, yünlü bir kumaştan üretilen Balkan kökenli *peplos*un bir parçası olarak yorumladığı fibulaların İÖ 1400 civarında Miken halkları tarafından Kıbrıs'a getirildiğini ve en erken fibula formunun keman yayı olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca fibulaların Kıbrıs'ta uzun süre kullanımını Dor etkisiyle ilişkilendirmekte, adanın ılıman iklime sahip olması sebebiyle İÖ 600 yıllarında kullanımdan kalktığını düşünmektedir. Oluşturulduğu tipolojide Miken keman yayı fibulalarını dahil etmediği iki ana tip ve bu tipler üzerinden gelişen altı varyant tespit etmiştir. Ana tiplerden ilki yüksek kavisli basit yay biçimli fibulalar, ikinci tip ise Kıbrıs dışında görülmeyen ve İÖ 1200-700 yılları arasına tarihlenen üçgen fibulalardır²⁹⁵.

Kıbrıs grubu üzerine 2001 yılında yeni bir tipolojik çalışma gerçekleştiren Giesen, bölge üretimi fibulaların İÖ 13-6. yüzyıllar arasında, tek ya da iki parçalı olarak zengin süsleme unsurlarıyla kullanıldığını tespit etmiştir²⁹⁶. Çalışmada istisnai bir örnek dışında tüm fibulalar ve süslemeleri metalden üretilen örnekleri kapsamakta olup gövde ve iğnenin farklı metallere yapıldığı birkaç örnek de değerlendirilmiştir²⁹⁷. Kıbrıs fibulalarının önemli bir bölümü Erken Demir Çağı'na tarihlenmektedir. Oluşturulan tipolojide ilk grup keman yayı ve yaprak formu gövdeye sahip fibulaları, ikinci grup yay biçimli fibulaları, üçüncü grup iki boncuk süslemeli yay fibulaları, dördüncü grup birden fazla boncuk eklentisine sahip yay biçimli fibulaları, beşinci grup boncuk eklentisi bulunmayan asimetric fibulaları, altıncı grup iki boncuk eklentili asimetric fibulaları, yedinci grup üç boncuk eklentili asimetric fibulaları, sekizinci grup boncuk eklentili parçalı asimetric fibulaları, dokuzuncu grup dört boncuk eklentisine sahip ya da Amathus Tipi asimetric fibulaları, onuncu grup düğmeli ve çift balta bağlantıları bulunan üçgen Kıbrıs tipi fibulalarını, XI. grup Boeotia fibulalarını, XII. grup ise çeşitli özel fibula formlarını içermektedir²⁹⁸ (**Lev. 8a**).

Kafkas fibulaları ile ilgili en güncel çalışmanın sahibi Sulava, bölgede tespit edilen fibulaları morfolojik özelliklerine göre coğrafi ve kronolojik olarak sınıflandırmıştır²⁹⁹. İÖ 1. binyılın ilk yarısına ait tek ve iki parçalı yay biçimli fibulaların değerlendirildiği çalışmada tek parçalı örneklerin büyük çoğunluğunun mezarlarda az bir bölümünün ise

²⁹⁴ Ohnefalsch-Richter, 1899, 339-346.

²⁹⁵ Ohnefalsch-Richter, 1899, 339-341, Fig. XXV.

²⁹⁶ Giesen, 2001.

²⁹⁷ Giesen, 2001.

²⁹⁸ Giesen, 2001, 37-218.

²⁹⁹ Sulava, 2011.

tapınak ve yerleşimlerde ele geçtiği saptanmıştır (**Lev. 8b**). Mezarlarda ele geçen tek parçalı fibulalar dört alt grupta değerlendirilmiştir. Morfolojik olarak gövdenin form ve boyutu göz önünde bulundurularak oluşturulan sınıflandırmada Tip I en eski formdur ve semioval gövdeye sahip fibulaları tanımlar. Tip II geçiş örnekleri olarak yorumlanan hafif asimetric kavisli fibulalardır. Tip III yarım daire ya da at nalı formu gövdeye sahip en sık karşılaşılan fibula grubunu oluşturmaktadır. Tip IV ise alçak semioval ve hafif simetrik bir gövdeyle temsil edilmektedir. Tespit edilen söz konusu dört grup İÖ 9-6. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiştir³⁰⁰. İki parçalı kemerli fibulalar basit kemerli fibulalar ve Anadolu ya da Urartu fibulaları olarak iki alt grupta değerlendirilmiştir. Basit kemerli fibulalar en genel şekliyle gövdenin bir ucuna iğnenin sabitlendiği diğer ucunun ise iğne tutamak plakası olarak kullanıldığı yalın veya çeşitli dekorasyonlara sahip fibulalardır. Bu gruba ait fibulalar özellikle Kuzey Kafkasya bölgesinde yoğunlaşmakta, tasarımının ise Urartu'dan alındığı düşünülmektedir³⁰¹. İki parçalı basit kemerli fibulalar gövdenin morfolojik özellikleri ve dekorasyonuna göre altı farklı varyant ile temsil edilmektedir. Bunlar, gövdenin yuvarlak veya eşkenar dörtgen kesitli olduğu örnekler, kıvrımlı gövdeye sahip örnekler, octahedral gövdeye sahip örnekler ile gövdesi boncuk ya da hilal şeklinde oluşturulmuş fibulalardır. Oluşturulan altı tip İÖ 6. yüzyıldan İS 3. yüzyıla değin kullanım görmüştür. Anadolu ya da Urartu fibulaları ile oldukça benzer özellikler sergileyen ikinci grup ise iğnenin gövdenin bir ucunun etrafına sarılarak hareketli hale getirilmesiyle karakterizedir. Yarım daire biçimli gövde yuvarlak kesitli ya da düz olup bazı örneklerde gövdenin her iki ucu diskler ile süslenmiştir. İğne tutamak plakaları yalın olabildiği gibi “el biçimli” örneklerde bilinmektedir. İkinci gruba ait fibulalar yalnızca bronzdan üretilmiş olup gövdenin yuvarlak ya da düz kesitli olduğu iki alt tip ile temsil edilmektedir³⁰².

1.3. Ana Hatlarıyla Fibula Yayılımı ve Tarihlendirme

Çalışma kapsamında değerlendirilen fibula yayılımı ve tarihlendirme konusu, tüm fibula tiplerinin özelinde daha önce yayımlanmış çalışmalarda üzerinde durulmamış konulardan birisidir. İnsanlık tarihinde başta kültürlerle özgü kıyafet tarzının bir göstergesi olarak karşımıza çıkan fibulalar her bölge ve tarihte farklı tip ve varyantlar ile oldukça geniş bir yelpaze sunar. Çalışmanın bu bölümünde daha önce ayrıntılı olarak ele aldığımız

---

³⁰⁰ Sulava, 2011, 277-289.

³⁰¹ Sulava, 2011, 277-289.

³⁰² Sulava, 2011, 277-289.

tipolojik tartışmaların en güncel ve somut verileri üzerinden temel fibula formlarının coğrafyalar arası yayılımı ve tarihlendirilmesi incelenecektir.

Yayılım alanlarıyla ilgili incelenecek ilk grup Yakındoğu fibulalardır. En erken örnekleri İÖ 2. bin yılın ortalarında Avrupa’da ortaya çıkan fibulalar, Yakındoğu’ya Miken kültürü tarafından Kıbrıs üzerinden getirilmiştir. Yakındoğu toplumlarında İÖ 12. yüzyıldan sonra kendi tipolojik biçimleriyle üretilen bağımsız bir fibula geleneğinin yansımaları en genel şekliyle batıda Kıbrıs’tan doğuda Luristan’a kadar “Bereketli Hilal’in” tamamını içeren coğrafyayla temsil edilmektedir³⁰³. Ana gruplar ve varyantların bir arada ele alındığı tüm gruplar İÖ 12. yüzyıl ile İÖ 4. yüzyıl arasında kullanım görmüştür. Bölgede ele geçen en erken fibula grubu Miken keman yayı biçimli fibulalardır ve İÖ 12. yüzyılda Tarsus’tan Hama’ya kadar olan kıyı bölgelerinde, İÖ 11. yüzyılda ise Batı Suriye’den Filistin’e değin yayılım göstermiştir³⁰⁴. İÖ 10. yüzyılda fibula gelişimi bir önceki dönem ile benzer özellikler sergilemekle birlikte ana yayılımın odak noktası Filistin bölgesidir³⁰⁵. İÖ 9-8. yüzyıllarda tek parça fibulalar Alishar, Filistin, Alalakh, Tarsus, Kaman-Kalehöyük ve Kıbrıs’ta görülmektedir. Öte yandan İÖ 10. yüzyılla birlikte üretilmeye başlayan iki parçalı fibulalar, İÖ 8. yüzyılda özellikle Kıbrıs-İdalion ve Filistin bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca Levant ve Rhodos-Lindos’ta da bölgeye özgü fibulalar parçalar halinde ele geçmiştir. İÖ 8. yüzyılla birlikte kemerli fibulalar Filistin’de ortaya çıkmış ve buradan kuzeye yayılmıştır. Filistin’de görülen farklı teknik ve boyutlara sahip fibula yoğunluğu, bölgeye farklı kültürlere ait yabancı bir kıyafet kültürünün yerleşmesi ile açıklanmaktadır³⁰⁶.

İÖ 8. yüzyılın sonunda tek parça fibulaların kullanımdan kalkmaya başlamasıyla birlikte gelişim, özellikle Filistin kökenli fibulalar üzerinden gerçekleşmiş ve yayılım alanı Kuzey Suriye ve Asur’a değin gerçekleşmiştir. Kemerli gövdeye sahip fibulalar ise bu dönemle birlikte Megiddo, Deve Höyük ve Karkamış dışında Levant sahili boyunca özellikle İskenderun Körfezinden Necef Çölüne kadar olan alanda karşımıza çıkmaktadır³⁰⁷. İÖ 7. yüzyılla birlikte fibula tipleri ve sayısında artış görülmektedir. Bu durum İÖ 7. yüzyılda Yakındoğu’daki Yeni Asur fetihlerinin geniş bir coğrafi alanda yeni bağlantılara olanak sağlaması ile açıklanmaktadır³⁰⁸. Özellikle yay biçimli gövdeye sahip fibulalar Babil ve Nippur’da yoğunlaşmaktadır. Üçgen forma sahip fibulalar ise biçim ve bezemeleriyle

³⁰³ Pedde, 2000, 3-9; Pedde, 2001, 485-486.

³⁰⁴ Pedde, 2001, 486-489, Fig. 1-3.

³⁰⁵ Pedde, 2001, 486-489, Fig. 4.

³⁰⁶ Pedde, 2001, 490-491, Fig. 5.

³⁰⁷ Pedde, 2001, 490-491, Fig. 6.

³⁰⁸ Pedde, 2001, 494.

tipolojik gelişimlerini tamamlamakta, Kuzey Suriye ve Kuzey Irak bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. Yayılım alanı en genel çerçevede Tarsus'tan Babil ve Luristan'a kadar uzanmaktadır³⁰⁹. İÖ 7. yüzyılın sonu – İÖ 6. yüzyılın ilk yarısında baskın tip üçgen gövdeye sahip fibulalardır. Bu gruba ait örneklerin Güney Babil'e kadar uzanmasıyla tüm “Bereketli Hilal” Yakınoğu fibulalarının görüldüğü coğrafyalar arasında yerini almaktadır. Ana üretimi Asur'da olan vurgulu apeksli üçgen fibulalar Filistin, Babil ve Luristan'da karşımıza çıkmaktadır. Anılan dönem aralığında en geniş yayılım alanı ile temsil edilen ve kökeni Urartululara atfedilen mafsallı fibulalar Susa'ya değin aksetmektedir³¹⁰.

Akhaemenid Dönemin başlangıcıyla birlikte fibula biçimlerinde ve yayılım alanlarında hızlı ve kapsamlı değişiklikler görülmektedir. Bu anlamda özellikle üçgen formlu fibulalar kullanımdan kalkmakta ve kemerli fibulalarda bir dizi gelişim izlenmektedir³¹¹. Kültüre kazandırılan Filistin kökenli perçinli fibulalar bu dönemde ortaya çıkmaya başlamaktadır. Yeni tipler Levant bölgesinde yoğunlaşırken İÖ 6. ikinci yarısı ile İÖ 5. yüzyılın başında Asur'da fibula kullanımı bulunmamaktadır. Babil ise Levant'tan izole küçük bir küme ile temsil edilmektedir. Fibula kullanım geleneğinin batı ve güneydoğuda aktif olması farklı giyim gelenekleriyle belirginleşen bölgeselleşmenin göstergesi olarak kabul edilmektedir. Akhaemenid dönemin başlangıcında Levant kıyı bölgeleri ile Babil arasındaki aktif etkileşim devam etmesine karşın fibulalar özelinde herhangi bir aktarım görülmemektedir. Gövdenin sakallı başlarla süslendiği fibulaların ana yayılımı Levant olmakla birlikte tekil örneklerle Babil'de de karşılaşılmaktadır³¹².

İÖ 5. yüzyılın ikinci yarısı ve İÖ 4. yüzyılda Akhaemenid İmparatorluğu politik olarak tutarlı bir bölge olmasına rağmen bölgede fibula kullanım geleneği çeşitli bölgeselleşmelerle karşımıza çıkmaktadır. Akhaemenid İmparatorluğu'nun sonunda Yakınoğu tipi fibulalar ortadan kalkmaktadır³¹³. Ancak gövde üzerinde düzensiz boncuk bezemeleri ile karakterize C4.1 grubuna ait fibulalar Orontes Nehri'nin haliç bölgesinde kısa bir süre daha kullanımda kalmaktadır³¹⁴. Bölgede daha sonraki dönemlerde tamamen farklı gelenekler yansıtan Roma fibulaları görülmektedir.

---

³⁰⁹ Pedde, 2001, 490-492, Fig. 7.

³¹⁰ Pedde, 2001, 492-493, Fig. 8.

³¹¹ Pedde, 2001, 492-495.

³¹² Pedde, 2001, 492-495, Fig. 9.

³¹³ Pedde, 2001, 494-495, Fig. 10.

³¹⁴ Pedde, 2001, 494.

Anadolu fibulalarının yayılım ve tarihlendirmesi ele alındığında Alacahöyük Erken Tunç Çağı prens mezarlarında tespit edilen altın nesnelere “Urfibel” olarak değerlendirilmesi ile Tarsus’dan ele geçen keman yayı fibulalar kapsam dışında bırakıldığında bölgede tespit edilen en erken fibulalar Ege Bölgesi’nin kıyı şeritlerinde karşımıza çıkmaktadır³¹⁵. Bu kapsamda Troya VIIb 1 (İÖ 1150-1130) tabakasında tespit edilen asimetrik gövdeli keman yayı fibulaları en erken örnekler arasında yer almaktadır³¹⁶. Sub-Miken dönemden Protogeometrik döneme geçişte Ege Adaları’ndan bilinen tiplerin Karia Bölgesinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu kapsamda yay biçimli gövdenin her iki kolunda disklerle sınırlandırıldığı fibulalar (Caner Tip IIa) Karia bölgesinde tespit edilmiştir³¹⁷. İç Anadolu’da tespit edilen en eski fibulalar Alishar Höyük’ten ele geçmiş olup İÖ 9. yüzyıla tarihlenmektedir³¹⁸. Elazığ Korucutepe Höyüğü’nde saptanan en erken fibula formu ise İÖ 1000-800 yıllarına tarihlenen bir tabakadan fayans silindir bir boncuk ile ele geçen asimetrik gövdeli demir bir fibuladır³¹⁹. Anılan fibulanın höyüğe Doğu Akdeniz’den getirildiği düşünülmektedir³²⁰.

Frigler, Anadolu Demir Çağı uygarlıkları arasında sosyal, siyasi, kültürel ve inanç bağlamında en önemli toplumlar arasında yer almaktadır. Metal işçiliklerinde özgün ve sayıca en fazla buluntuları arasında fibulalar bulunmaktadır. Özellikle Gordion Tümülüslerinde oldukça yoğun bulunan Frig fibulaları literatürde Tip XII olarak isimlendirilerek tipolojik açıdan 15 alt sınıfta değerlendirilmektedir³²¹. Gordion’da tespit edilen en erken fibula formu W Tümülüsünden ele geçen Tip XII 7A olarak belirlenmiş ve yenilenen Gordion kronolojisiyle İÖ 9. yüzyılın ortasına tarihlendirilmektedir³²². Bilhassa İÖ 8. yüzyılın son çeyreği tipolojik olarak en gelişmiş örneklerin üretimi ile karakterizedir³²³. Frig fibulaları üzerine gerçekleştirilen çalışmalar bu gruba ait örneklerin oldukça geniş coğrafyalarda kullanım gördüğünü göstermektedir. Batı Anadolu başta olmak üzere, Adalar, Kıta Yunanistan, Kıbrıs, Yakındoğu ve İtalya’da gerek mezar ve tapınaklara armağan olarak gerekse tasvir sanatının yansuları olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu-Frig tipi fibulaları Batı Anadolu’da Smyrna³²⁴, Ephesos³²⁵, Sardis³²⁶, Troia³²⁷, Larissa³²⁸,

³¹⁵ Caner, 1983, 200.

³¹⁶ Blegen vd. 1958, 149,231.

³¹⁷ Caner, 1983, 200.

³¹⁸ Caner, 1983, 200, Taf. 68 Fig. 1180.

³¹⁹ van Loon ve Buccellati, 1969, 80.

³²⁰ Caner, 1983, 200.

³²¹ Muscarella, 1967a.

³²² Sams, 2011, 57; Vassileva, 2012, 111; Erdan, 2020a, 132-133.

³²³ Caner, 1983, 200-201.

³²⁴ Boardman, 1961, Fig. 21b.

Tisna³²⁹, Thymbra³³⁰, Nif³³¹, Neandria³³², Klaros³³³, Klazomenai³³⁴, Didyma³³⁵, Miletos³³⁶, Büyük Saray³³⁷ ve Assos'da³³⁸ görülmektedir³³⁹. Ege Adalarında, Kikladlar³⁴⁰, Aigina³⁴¹, Khios³⁴², Delos³⁴³, Paros³⁴⁴, Siphnos³⁴⁵, Thera³⁴⁶, Lesbos³⁴⁷, Rhodos³⁴⁸, Samos³⁴⁹, Samothrake³⁵⁰ ve Thasos³⁵¹ Anadolu Frig fibulalarının buluntu merkezleri arasındadır³⁵². Kıta Yunanistan'da, Pherai³⁵³, Chaeronea³⁵⁴, Delphi³⁵⁵, Stymphalos³⁵⁶, Istmia³⁵⁷, Ithaka³⁵⁸, Perachora³⁵⁹, Olympia³⁶⁰, Tegea³⁶¹, Argos³⁶² ve Sparta'da³⁶³ karşımıza çıkmaktadır.

---

³²⁵ Hogarth, 1908, Pl. 19, 1-2; Klebinder-Gauß, 2007, 93-103.

³²⁶ Waldbaum, 1983, 112-115, Pl. 43. 671-675.

³²⁷ Dörpfeld, 1902, 414; Caner 1983, 105, Nr. 608.

³²⁸ Boehlau ve Schefold, 1942, Taf. 10.25.

³²⁹ Erdan, 2019c, 45-47, Fig. 131.

³³⁰ Caner, 1983, 115, Nr. 676, 714, 753, 967, 975, 998-999, 1017, 1030.

³³¹ Baykan, 2012, 235, Res. 7; Baykan, 2017, 126, Resim 10.

³³² Caner, 1983, 148, Nr. 1023-1024, 1031-1033.

³³³ Şahin vd. 2003, 83.

³³⁴ Hürmüzlü, 2003, 451.

³³⁵ Naumann ve Tuchelt, 1963, 47-48; Filges, 2004, 148.

³³⁶ Donder, 2002, 8, Abb. 5; von Graeve, 2007, 636.

³³⁷ Dönmez, 2017a, 66; Dönmez, 2017b, 110, Fig. 28.

³³⁸ Arslan vd., 2009, 106; Wescoat, 2012, 202-203.

³³⁹ Erdan, 2020a, 133-134, Fig. 1.

³⁴⁰ Ainian, 2005, 98; Koukoulidou vd. 2017, 202-204.

³⁴¹ Blinkenberg, 1926, 230; Sapouna-Sakellarakis, 1978, 121.

³⁴² Lamb, 1934-35, 149.

³⁴³ Deonna, 1938, 289.

³⁴⁴ Rubensohn, 1962, 69, Nr. 18.

³⁴⁵ Brock ve Young, 1949, 26, Nr. 4-5.

³⁴⁶ Dragendorff, 1903, 299.

³⁴⁷ Lamb, 1931, 166-178.

³⁴⁸ Blinkenberg, 1931, 88, Pl. 8. 111.

³⁴⁹ Birmingham, 1961, 188-199; Muscarella, 1967a, Appendix C; Waldbaum, 1983, 10.

³⁵⁰ K. Lehmann ve P. W. Lehmann, 1959, 166.

³⁵¹ Sapouna-Sakellarakis, 1978, 128, Nr. 1678.

³⁵² Erdan, 2020a, 133-134, Fig. 1.

³⁵³ Kilian, 1975, 151-154.

³⁵⁴ Myres, 1930, 420.

³⁵⁵ Perdrizet, 1908, 112, Fig. 396.

³⁵⁶ Young, 2014, 135, 244.

³⁵⁷ Raubitschek 1998, 50-51.

³⁵⁸ Heurtley ve Robertson 1948, 118, Pl. 50. E17, E20.

³⁵⁹ Payne vd. 1940, 171.

³⁶⁰ Jantzen 1972, 49-53; Philipp 1981, 311-312.

³⁶¹ Voyatzis 1990, 213-214.

³⁶² Waldstein 1905, 244-246.

³⁶³ Dawkins 1929, 198-199.

Yakındoğu'da Khorsabad³⁶⁴ ve Al-Mina'ya³⁶⁵, Kıbrıs'da Idalion'da³⁶⁶, İtalya'da ise Bitelami³⁶⁷, Latium³⁶⁸ ve Ischia³⁶⁹ ile oldukça geniş bir yayılım alanı sergilemektedir³⁷⁰.

Anadolu-Frig tipi fibulalar Frig Uygarlığının kültürel ilişkileriyle paralel olarak İÖ 8. yüzyılın sonlarından İÖ 6. yüzyıla değin batı dünyasında hızla yayılmaya başlamıştır³⁷¹. Krallığın yıkılmasıyla birlikteyse fibulalarda her yönüyle daha sade örnekler görülmektedir³⁷².

Anadolu-Frig tipi fibulaların dikkat çekici bir unsuru da üreticisi olduğu topluluk ve yayılım alanlarındaki buluntu merkezleri itibariyle kullanım alanlarıdır. Özellikle öncül üretim merkezi olarak değerlendirilebilecek Frig coğrafyasında ölü armağanı ve prestij nesnesi olarak kullanım görürken, batıda nadir olarak Apollon tapınakları dışında neredeyse tamamı tanrıçalarla ilişkili tapınak ya da kutsal alanlardan ele geçmiştir³⁷³. Ayrıca İÖ 8. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Frig fibulalarının taklitleri Teselya ve komşu bölgelerinde üretilmeye başlamıştır³⁷⁴.

Kıta Yunanistan ve Adalar grubuna ait fibulaların kronolojik olarak yayılım alanları ele alındığında, İÖ 14. yüzyıldan İÖ 6. yüzyıla kadar olan süreçteki Ege Bölgesi'nin kültürel ve ticari ilişkileri bölgede yabancı tiplerin ortaya çıkmasındaki en önemli faktör olarak görülmektedir³⁷⁵. Ayrıca İÖ 14 ve 13. yüzyıllarda Adalar ve Kıta Yunanistan'ın deniz aşırı toplumlarla etkileşimi Akdeniz'de birçok merkezde tespit edilen Miken buluntuları ile açıklanmaktadır. Ancak aktarım tek yönlü olmamakla birlikte İÖ 14. yüzyıldan itibaren Ege halklarının Orta Avrupa metalürjik faaliyetlerini özümseyerek faaliyete geçirdikleri

---

³⁶⁴ Khorsabad'da materyal olarak tespit edilmiş bir Frig fibulası bulunmamasına karşın Khorsabad Frizinde yer alan bir figürün kıyafeti üzerinde Tip XII-7 grubuna ait bir fibula betimi yer almaktadır bkz. Muscarella, 1967b, 82, Fig. 1.

³⁶⁵ Wooley, 1938, 138, Fig. 17.1.

³⁶⁶ Waldbaum 1989, 346, Pl. 4-82.

³⁶⁷ Tarditi 2015, 46.

³⁶⁸ Gierow 1964, 209; Kilian 1975, 153.

³⁶⁹ Stoop 1955, Fig. 15; Muscarella 1967a, Pl. XI, 59-60.

³⁷⁰ Erdan, 2020a, 133-134, Fig. 1.

³⁷¹ Erdan, 2019c, 45-47.

³⁷² Caner, 1983, 201.

³⁷³ Caner, 1983, 209; Erdan, 2019c, 46-47.

³⁷⁴ Caner, 1983, 209, Abb. 3.

³⁷⁵ Sapouna-Sakellarakis, 1978, 3-5.

düşünülmektedir³⁷⁶. Bu durum yalnızca ticari ilişkiler sonucunda değil Miken Döneminin sonundaki insan hareketleriyle de ilişkilendirilmiştir³⁷⁷.

Adalar grubu özelinde yapılan incelemelerde bu gruba ait fibulaların buluntu merkezleri Aigina, Argos, Andros, Chios, Delos, Euboea, Ikaria, Kalymnos, Kos, Girit, Lemnos, Leros, Lesbos, Melos, Naxos, Paros, Rhodos, Salamis, Samos, Samothrake, Siphnos, Skyros, Tenos, Thasos, Thera'dır³⁷⁸. Bu grubuna ait fibulalar en sık Sub-Miken – Arkaik Dönemlerde mezarlarda ve Geometrik ve Arkaik Dönemlerde kutsal alanlarda, Sub-Minos – Arkaik Dönemlerde ise nadir olarak ise yerleşimlerde karşımıza çıkmaktadır³⁷⁹. Adalar grubuna ait fibulaların yayılım alanları özellikle Batı Anadolu kıyı kesimlerinde yoğunlaşmaktadır. Kronolojik olarak Protogeometrik Dönemden Arkaik Dönem'e değin tarihlenen ve neredeyse tamamı mezar buluntusu olan yay biçimli fibulalar ve varyantları Assarlık, Çömlekçi, Bayraklı, Beçin, Troia, Didyma, Ephesos, Knidos, Antalya Çevresi, Iasos, Sardeis, Erythrae, Köprübaşı, Thymbra ve Neandria'dan ele geçmiştir³⁸⁰.

Kıta Yunanistan fibulaları ile ilgili yürütülen çalışmalarda Teselya, Argolis ve Elis ana üretim merkezleri olmakla birlikte Epirus, Phokis, Boeotia, Arkadia ve Rhodos'ta da kendi üsluplarını ekledikleri bağımsız üretimler görülmektedir³⁸¹. Teselya fibulalarının buluntu alanı incelendiğinde, Pherai, Philia Athena Itonia Kutsal Alanı, Delphi, Paros Apollon Delion Kutsal Alanı, Rhodos Athena Lindia Tapınağı, Kamiros Athena Tapınağı, Chios Emporio, Efes Artemis Tapınağı Kaidesi, Olympia, Perachora Hera Akraia ve Limenia tapınakları, Argos Heraion, Sparta Artemis Orthia tapınağı ve Tegea Athena Alea tapınağı, Phokis, Arkadya Andritsaina, Amphissa, Amphikleia-dadi mezarları, Teselya Halos ve Rhodos Ialysos mezarlarıdır³⁸². Bu kapsamda özellikle Miken ve Sub-Miken Döneme ait formların yayılım alanı oldukça geniştir. Kıta Yunanistan, Girit, Sicilya, İtalya, Macaristan, Yugoslavya, Avusturya, Sırbistan, Kıbrıs, Adalar, Batı Anadolu kıyıları, Güneydoğu Anadolu, Ukrayna, Gürcistan ve Suriye'de karşımıza çıkmaktadır³⁸³. LH IIIC dönemine tarihlenen keman yayı fibulalarının Batı Anadolu'daki yayılım alanları dikkat çekicidir. Karia bölgesinde fibula buluntuları Protogeometrik dönem ötesine geçmezken en

³⁷⁶ Sapouna-Sakellarakis, 1978, 4-5.

³⁷⁷ Sapouna-Sakellarakis, 1978, 4-5.

³⁷⁸ Sapouna-Sakellarakis, 1978, 9-33.

³⁷⁹ Sapouna-Sakellarakis, 1978, 2.

³⁸⁰ Caner, 1983, 27-49, Taf. 1-8.

³⁸¹ Kilian, 1975, 163.

³⁸² Kilian, 1975, 168-169.

³⁸³ Bouzek, 1985, 152-160, Fig. 76-81.

eski keman yayı fibulalar Batı Anadolu'da Kos ve Girit'te karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca iğne tutamak plakaları uzatılmış örneklerin İtalya'daki yerel formların Kıta Yunanistan kolonistleri tarafından geliştirilerek bölgeye ulaştırıldığı ve çoğunlukla adak eşyası olarak kullanıldıkları görülmektedir. Anılan form öncelikle İÖ 8. yüzyılın sonlarında Apenin Yarımadasına daha sonra ise Tarquinia, Veii, Roma, Pontecagnano, Sala ve Sicilya'ya yayılım göstermiştir³⁸⁴. Çoğunlukla nekropollerden ele geçen fibulalar coğrafi ve kronolojik olarak Kıta Yunanistan kolonizasyonları ile senkronize durumdadır. Tespit edilen fibulalar Geç Miken, Protogeometrik, Geometrik ve Arkaik Dönemlere tarihlenmektedir.

İÖ 11. yüzyılın ikinci yarısında yay biçimli gövdeye sahip fibulalar Kıta Yunanistan ve Kıbrıs'ta aynı zamanda gelişmiştir. Özellikle Kıbrıs üretimi asimetrik gövdeye sahip örnekler Geç Tunç Çağı'nın sonundan itibaren Kıta Yunanistan'da da karşımıza çıkmaktadır³⁸⁵. Kıbrıs grubu fibulalar arasında Akdeniz coğrafyasında en geniş yayılım alanına sahip örnekler üçgen formlu gövdeye sahip fibulalardır. Dağılım, İÖ 10-6. yüzyıllar arasında Kıbrıs dışında Anadolu³⁸⁶, Yakınoğu'da Filistin, Megiddo ve Samaria-Sebaste, Ege'de Rhodos, Aegina, İtalya, İspanya'da Huelva, Burgos ve Meseta, Fransa'da Beaumes-Créancey ve Burgonya'ya kadar görülmektedir³⁸⁷. İÖ 8. yüzyılın ortaları Kıbrıs fibulalarının altın çağı olarak isimlendirilmekte, uygulanan teknik yenilikler Anadolu ve Levant ile temaslar sonucunda bölgede yeni üç fibula tipinin meydana gelmesindeki en büyük etkeni oluşturmaktadır. Hilal biçimli gövde Frig fibulalarından alınan bir unsur olup, gövde üzerinde iki veya daha fazla silme/disk hem Anadolu hem de Levant etkileriyle Kıbrıs fibulalarının dekorasyonlarında yer bulmaya başlamıştır³⁸⁸. İÖ 6. yüzyılda istisnai örnekler dışında Kıta Yunanistan etkileriyle Kıbrıs'ta da fibula kullanımı oldukça azalmış ve İÖ 5. yüzyılda ortadan kalkmıştır³⁸⁹.

Ege ve Akdeniz Bölgesinde farklı kültür materyallerinin yayılması ile ilgili olarak iki yaklaşım bulunmaktadır. Bunlardan ilki maddi kültürün tarzını, kullanıcıların etnik veya kültürel kimliğiyle ilişkilendirmek, ikincisi ise toplumsal ve ideolojik alanda mal değişimi ya da modellerin dolaşımı ile ekonomik amaca hizmet etmektir³⁹⁰. İlk yaklaşım zamana yayılmış kitlesel veya küçük gruplarla sınırlı olan insan hareketliliği şeklinde

---

³⁸⁴ Kilian, 1975,164-166.

³⁸⁵ Giesen, 2001, 370-371.

³⁸⁶ Bilir, 2019, 91-92.

³⁸⁷ Cunisset-Carnot, Mohen and Nicolardot, 1971, 605-607, Fig. 5.

³⁸⁸ Giesen, 2001, 373.

³⁸⁹ Giesen, 2001, 373-374.

³⁹⁰ Borgna, 2013, 126.

yorumlanırken, ikincisi nesnelerin veya fikirlerin dolaşım ve değiş tokuşuna vurgu yapmaktadır. Bu kapsamda ele alacağımız İtalya fibulalarının yayılımı ticaret, kimlik ve cinsiyet bağlamındaki hareketlilik üzerinden yürütülmüştür. Kıta Yunanistan ile batı dünyası arasındaki etkileşimlerde İtalya kolonilerinde tespit edilen fibulalar evlilik olgusu üzerinden değerlendirilmektedir. İÖ 8-7. yüzyıllarda Pithekoussai ve Syracuse'deki belirli kolonilerde kadınların kullandıkları fibulalar ile Yunanistan kültürüne entegre edildikleri görülmektedir³⁹¹. Hodos ise anılan tarihlerin İtalya ve Sicilya arasındaki mübadele dönemi olduğunu, mezarlarda tespit edilen yerel formlarında evliliklerden ziyade ticaret yoluyla aktarıldığı düşüncesini daha akla yatkın bulmaktadır³⁹². Kolonilerde tespit edilen buluntuların nitelikleri değerlendirildiğinde yalnızca Pithekoussai'de karşılıklı evliliklerin gerçekleşmiş olabileceğini öne sürmektedir³⁹³.

İÖ 8. yüzyılın sonu ile İtalya'da fibula üretiminde önemli değişikler meydana gelmeye başlamakta bu durum İÖ 7. yüzyılın boyunca da devam etmektedir. Bu değişiklik özellikle fibulaları şekillendirmek için yeni altın ve gümüş malzemelerinin tespit edildiği Pithekoussai, Cumae ve Etruria'dan bilinmektedir³⁹⁴. Anılan mezarlardaki fibulaları da içeren takılar, ticaret yoluyla ya da Etruria'daki göçmen doğulu zanaatkarların varlığından kaynaklanan, Yakın Doğu'dan doğrudan ithalat olarak değerlendirilmektedir³⁹⁵. İtalya'ya özgü olmayan altın kaynakları ve Etruria'da özellikle İÖ 7. yüzyılda gelişmiş *filigree* ve *granülasyon* tekniklerinin fibulalar üzerinde kullanımı, kolonizasyon sürecinde Fenikeli tüccarlar aracılığıyla bölgeye ithal edilmiş olmalıdır. Bu durum Regolini Galassi mezarında üzerindeki dekorasyon ve eklentilerle Suriye, Fenike ve Mısır etkilerini net bir şekilde yansıtan fibula, seramik ve diğer takı örnekleriyle de doğrulanmaktadır³⁹⁶. Benzer olarak İÖ 800 civarında Güney İspanya'da yabancı tüccarların ve metal ustalarının aktif olduğu, tespit edilen fibulalar ve bronz kılıçlar vasıtasıyla bilinmekte bu durum Fenike kolonileri ve etkileriyle ilişkilendirilmektedir³⁹⁷. Bölgede ele geçen çift gövdeli fibulalar doğu ya da Ege prototiplerini izlese de İspanya ve Güney Fransa'ya özgü tipler olarak karşımıza çıkmaktadır³⁹⁸.

---

³⁹¹ Shepherd, 1999, 267-300.

³⁹² Hodos, 1999, 74.

³⁹³ Hodos, 1999, 61-74.

³⁹⁴ Hambleton, 2008, 109-110.

³⁹⁵ Hambleton, 2008, 109-110.

³⁹⁶ Sannibale, 2016, 300-301.

³⁹⁷ Culican, 2008, 517.

³⁹⁸ Culican, 2008, 522.

Balkan ve Orta Avrupa ülkelerinde en sık karşılaşılan ve üretim ya da dekorasyonlarıyla oldukça farklı tipolojik çeşitliliğe sahip fibula tipleri arasında *spectacle* fibulalar yer almaktadır. Anılan grup, Geç Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağı'na değin Orta Avrupa'nın geniş bir bölgesinde, İsviçre'den Karadeniz'e ve Baltık Bölgesinden, Güney İtalya ve Ege'ye değin oldukça geniş bir yayılım alanına sahiptir³⁹⁹. Avrupa'da farklı kültürlere ait tespit edilen en yaygın fibulalar İtalya formları olan *navicella* ve *sanguisuga* ile İskandinav plaka biçimli fibulalardır⁴⁰⁰. Balkan ve Orta Avrupa fibulaları en geniş perspektifte Anadolu, Ege Adaları, Kıta Yunanistan ve İtalya'ya ulaşmaktadır⁴⁰¹.

---

³⁹⁹ Romano ve Trefny, 2015, 197.

⁴⁰⁰ Bader, 1983, 5.

⁴⁰¹ Bader, 1983, Taf. 41-57.

2. BÖLÜM

2. YAZILI VE ARKEOLOJİK KAYNAKLAR BAĞLAMINDA FİBULA KULLANIMI

Yakındoğu yazılı kaynaklarında İÖ 3. binyıldan itibaren gözlü iğnelere (*toggle-pin*) karşılık geldiği düşünülen *dudittu(m)/tudittu(m)/tudinātu/dudinatu/dudinetu* ifadeleri, İÖ 1. binyılda söz konusu nesnelere yerini fibulalara bırakmasıyla doğu dillerinde fibula anlamını karşılayan sözcükler olarak kullanılmaya başlamıştır⁴⁰². Asur, Akad ve Sümer dillerinde çeşitli varyantlarla özellikle *Lamaštu* ritüel metinlerinde karşımıza çıkan bu kelimeler Yakındoğu toplumlarının fibulalar hakkında sunduğu ilk yazınsal verileri içermektedir⁴⁰³. Bu anlamda hamile ya da loğusa kadınlar ile yeni doğan bebeklerin kötü ruhlu demon *Lamaštu*'dan korunması adına ona sunulan nesnelere arasında fibulalar da yer almaktadır. Bu durum *Lamaštu*'dan korunmak adına yapılan amuletler üzerindeki fibula tasvirleriyle de desteklenmektedir⁴⁰⁴.

Fibula terimi daha önce de belirttiğimiz üzere etimolojik olarak “iki şeyi birbirine tutturmaya yarayan nesne, toka, kopça, iğne ve tutturmak” kelimelerine karşılık gelen Latince *figibula* ve *figo* sözcüklerinden türetilmiştir⁴⁰⁵. Grekçe ise “delmek, içinden geçirmek” anlamına gelen *πείρω* (*peirō*) ve *περάω* (*peráō*) fillerinden türetilen *πόρπη* (*porpē*), *περόνη* (*peronē*), *περονίς* (*peronis*) kelimelerinin fibula terimini karşıladığı düşünülmektedir⁴⁰⁶. Anılan terimlerin iğne ya da broş olarak tercüme edildiği çalışmalar bulunsada bu durum özellikle tapınak ve kutsal alanlara armağan edilen fibulalar ekseninde değerlendirildiğinde, antik metinler ile arkeolojik materyallerin büyük oranda tutarlılık sağlaması, bu ifadelerinin literatürde fibula olarak değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır⁴⁰⁷.

Antik kaynaklarda fibulalar ile ilgili en erken bilgiler İÖ 8. yüzyılda yaşadığı düşünülen Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia* isimli eserlerinde karşımıza çıkmaktadır. Homeros *İlyada*'da Aphrodite ile ilgili bir pasajında “Önce gök gözlü Athena şöyle dedi: Zeus baba, bir şey söylersem kızarmısın bana? Besbelli Kıbrıslı tanrıça, Akha

⁴⁰² Klein, 1983, 255-284; Erdan, Toprak, Sıdal-Gökdağ, 2020b, 132.

⁴⁰³ Farber, 2014, 213, 221, 330.

⁴⁰⁴ Kell, 1997, Fig. 91.

⁴⁰⁵ RE III-491; Lewis ve Short, 1879, fibula.

⁴⁰⁶ RE III-491; Smith vd. 1890; fibula-cn.

⁴⁰⁷ Muscarella, 1967b, 85; Bröns, 2014, 61-62.

*kadınlarından birini Troialıların ardından sürüklüyor yine, onları ne de çok seviyor şimdi. Bu güzel rubalı kadınlardan birini okşadığı sıra bir altın iğneye takıp sıyırılmış olacak elini.*⁴⁰⁸” iğneler ile tutturulan kadın kıyafetlerine atıfta bulunmaktadır. Metnin orijinalinde *περόνη* (peronē) olarak ifade edilen ve iğne olarak çevrilen kelime, kıyafetleri her türlü tutturmaya yarayan aparatların ifade edilmesinde kullanılan en geniş tanımlamaya sahiptir⁴⁰⁹. *İlyada*’nın bir başka pasajında Hera’nın Zeus’u etkilemek için yaptığı hazırlıklar “...Sonra tanrısal bir elbise giydi üstüne, süslerle bezeyip Athena işlemişti ona bu elbiseyi. Tutturdu göğsünü altın iğnelerle...”⁴¹⁰ şeklinde anlatılmaktadır. Homeros yine aynı eserinin bir başka bölümünde Hephaistos’un Eurynome ve Thetis tarafından kurtarılışını “...Onların yanında kaldım tam dokuz yıl, oyuk bir mağara içerisinde hayli iş yaptım, kopçalar yaptım, yuvarlak bilezikler, küpeler, gerdanlıklar...”⁴¹¹ sözleriyle anlatmaktadır. Pasajın çalışma kapsamındaki dikkat çeken unsuru ise daha sonraki yazarlardan Plinius’un Homeros’a atıfta bulunarak “...tanrıların demirhanesinde imal edilen eşyaları sıralarken, bunu fibulaların ve örneğin küpeler gibi diğer kadın süs eşyalarının kökeni olarak söyler, ancak yüzüklerden bahsetmez...”⁴¹² onun kopça olarak isimlendirdiği nesnelere fibula olarak değerlendirmesidir. Homeros’un anılan pasajında kopça olarak aktarılan kelime orijinal metinde *πόρπας* (porpas) olarak geçmektedir.

Homeros *Odyseia* isimli eserinde de *περόνη* (peronē) terimiyle fibulalara gönderme yapmaktadır. İlk pasajda Antinous’un Penolope’ye sunduğu hediyeler arasında 12 altın fibuladan bahsedilmektedir; “*Böyle dedi Antinous ve sözü onları memnun etti ve her adam hediyelerini getirmesi için bir haberci gönderdi. Antinous için bol işlemeli, büyük ve güzel bir kaftan getirdi ve içinde kavisli kopçalarla tutturulmuş toplam on iki altın fibula vardı*⁴¹³”. Bir başka pasajında ise yine *περόνη* (peronē) terimiyle tanımlanan fibula oldukça ayrıntılı olarak anlatılmış ayrıca fibulaların kullanıldığı kumaş türü hakkında da bilgi verilmiştir; “...Ona karşılık verdi akıllı Odysseus, dedi ki: Bunca zaman geçti, ey kadın, bunu söylemek zor, Odysseus yurdumuza geleli ve oradan ayrılalı yirmi yıl var, ama yine de aklımda nasıl kaldıysa anlatayım sana: Bir kaftan giymişti erguvan renginde, yünlü, iki katlıydı ve tutturulmuştu iki gözlü altın bir fibulayla, fibula nakışlarla bezenmişti ve çok güzeldi nakışlar: Tutuyordu ön ayaklarıyla bir köpek, benekli bir geyik yavrusunu, geyik

⁴⁰⁸ Hom. II. 5.420-425.

⁴⁰⁹ Daremberg ve Saglio, 1896, fibula, 1101.

⁴¹⁰ Hom. II. 14.178-180.

⁴¹¹ Hom. II. 18.400.

⁴¹² Plin. Nat. 33.4.

⁴¹³ Hom. Od. 18.290-295.

çarpınıyor, köpek havlıyordu durmadan, nasılda bakardı herkes bu iki altın hayvana şaşarak, köpek geyiği kısıktırak yakalamış boğuyordu, geyikse ayaklarıyla çarpınıp kurtulmaya çalışıyordu.⁴¹⁴ Metnin devamında ise anılan fibulanın Odysseus'a Penolope tarafından verildiği "...sözünü ettiğin giyisileri Odysseus'a bendim veren, ben çıkarmıştım onları hazine odasından, bir de parlak fibula/toka takmıştım ona süs diye..."⁴¹⁵ sözleriyle açıklanmaktadır.

Fibulaların yeni bir külte ritüel ve sunu objesi olarak yerleşmesi ve kıyafet modası üzerine etkileri Herodotos'un *Historia* isimli eserinde karşımıza çıkmaktadır: "...Argosluların ve Aiginalıların anlattıkları böyledir ve Atinalılar, içlerinden yalnız birinin kurtulup Attika'ya döndüğü noktasında onlarla birliktirler. Yalnız Atina ordusunun geriye tek bir kişi kalana kadar kırılmış olması onurunu kendilerine mal ederken, Atinalılar bunu tanrısız güçten bilirler. Zaten derler, geriye dönen de çok yaşamadı; ölümü şöyle olmuş: Atina'ya döner ve felaketi haber verir; beraber Aigina'ya gittiği arkadaşlarının karıları onun tek başına döndüğünü haber alınca öfkelenirler ve zavallıyı yakalarlar; ortalarına alırlar, mantolarındaki fibulaları etine batırmaya başlarlar ve kocalarını da ondan isterler, geride kalanda böyle ölür ve bu kadınlar ayaklanması Atinalıları öbür felaketten daha çok acındırmış. Kadınları başka türlü cezalandıramadıkları için, giyimlerini Ion giyimleriyle değiştirirler; çünkü eskiden Atinalı kadınlar, Korinthoslularinkine çok benzeyen Doris giyimleri giyiyorlardı. Bir daha fibula kullanmasınlar diye keten gömlek giydirdiler. Alında bu giyim Ionia'nın değil, Karia'nındır; zira bütün Yunanlı kadınların ulusal giyimleri eskiden, bizim Doris giyimi dediğimiz gibiydi. Buna karşılık, bu olay diyorlar, Argosluların ve Aiginalıların ülkelerinde o güne kadar yapılanlardan yarım boy daha uzun fibulalar yapılması adetinin yerleşmesine yol açmıştır; bu fibulalar, karılarının iki tanrıça tapınağına sundukları en önemli sungular haline geldiler, bu tapınağı Atina'da yapılmış hiçbir şey, özellikle kap kaçak sokulmazdı; artık kendi ülkelerinde yalnız kendi yaptıkları kaplardan içmek adet olmuştur. O zamandan beri ve bugün Argos ve Aigina kadınları, Atinalı kadınları aşağılamak için eskiden daha uzun fibulalar kullanırlar.⁴¹⁶

Metinde, fibulaları kullanan ve bağışlayan Aiginalı kadınlar kültürlerini etkileyen savaşın şiddetini yansıtmakta, ortaya çıkan bu değişiklik ise tüm Atina Polislerini etkilemektedir. Herodotos Aiginalı kadınları erkek siyasi şiddetinin bir aynası olarak tasvir

---

⁴¹⁴ Hom. Od. 19.220-230.

⁴¹⁵ Hom.Od. 19.255-257.

⁴¹⁶ Hdt. 5.87-88.

etmektedir⁴¹⁷. Fibula boyutlarının büyütülmesine ilişkin arkeolojik veriler Kıta Yunanistan'da özellikle Teselya ve Boeotia kutsal alanlarından bilinmektedir. Nitekim Boeotia'da korunabilen en büyük fibula örneği 27,5 cm uzunluğunda olup İÖ 700'e tarihlenmektedir⁴¹⁸. Boyut olarak kullanıma uygun olmayan bu tür fibulalar törensel sunu objeleri olarak değerlendirilmektedir⁴¹⁹. Herodotos, günlük yaşam ve sunu objesi olarak değerlendirdiği fibulaları, etnik gruplar arasındaki sınırları belirleme ölçütü olarak kullanmaktadır. Metinde fibulaların kıyafetlerle kullanımına ilişkin sunulan bilgilerde Aigina ve Atinalılar arasındaki bir diğer fark Ion ve Dor kıyafetlerine yapılan vurgudur. Görsel temsiller, Atinalıların Arkaik Dönemde Dor kıyafetleri giydiklerini daha sonra İÖ 7. yüzyılın sonlarında Ion kıyafetlerini benimsediklerini doğrulamaktadır⁴²⁰. Atina Akropolis'i'nin heykelleri üzerinde yapılan değerlendirmeler, Atina'da Ion kıyafetlerinin İÖ 6. yüzyılın başlarından İÖ 480'e kadar baskın olduğunu göstermektedir⁴²¹. Ion ve Dor kıyafetleri arasındaki ayrımlar, Ion kıyafetleri ketenden, Dor kıyafetleri ise farklı kıvrım yapılarıyla yünlü bir kumaştan üretilmesidir. Ayrıca Dorik *peplos* omuzlarda fibulalar ile tutturulurken, Ion *khiton* omuzların kollara dikilmesi ya da birden fazla farklı dekoratif nesnelere yardımıyla sabitlenmektedir⁴²².

Sunu nesnelere olarak fibulalar belirli tapınaklar ekseninde daha çok kadınsı adamlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar tanrıçalara, şükran sunusu, reşit olma, evlilik ve doğum gibi hayatın önemli noktalarında kıyafetler ve takılar adamaktadır⁴²³. Bu anlamda Herodotos'un pasajında anılan iki tanrıça Epidauros ve Aigina'nın yerel bereket tanrıcaları olan Damia ve Auxesia'dır. "...Epidauros ülkesinde ürün yetişmez olmuştur; bu felaket yüzünden Epidauroslular Delphoi orakline danıştılar. Pythia onlara, Damia ve Auxesia heykellerini yapmaları konusunda tavsiyede bulundu; o zaman durumlarının düzeldiğini görecekdiler; Epidauroslular bu sefer de, "Heykel bronz mu olsun, yoksa mermer mi?" diye sordular; Pythia, "İkisi de olmaz" dedi, aşıllı zeytin ağacından olsun istiyordu. O zaman Atinalılardan bir zeytin ağacı kesmek için izin istediler; en kutsal zeytinlerin Attika'dakiler olduğuna inanıyorlardı; ayrıca o zamanlar zeytin ağacı yalnız Attika'da bulunuyordu diyenlerde vardır. Atinalılar bir tane vermeye razı oldular, ama

---

⁴¹⁷ Dewald, 1981, 100.

⁴¹⁸ Luce, 2011, 56.

⁴¹⁹ Blinkenberg, 1926, 111.

⁴²⁰ Abrahams, 1908, 59; Evans, Ion kıyafetlerindeki değişikliğin İÖ 6. yüzyılın ortalarında meydana geldiğini düşünmektedir bkz. Evans, 1893, 24.

⁴²¹ Poudrier, 2002, 111-112.

⁴²² Evans, 1893, 15-24.

⁴²³ Poudrier, 2002, 107-108.

onlar da her yıl Polias Athena'ya ve Erekhtheos'a sungular getireceklerdi, öyle şart koşular. Bu noktada anlaşma olunca Epidauroslular istediklerini aldılar ve bu zeytin ağacından yapılan tanrısal heykelleri kendi topraklarına diktiler; toprakları bereket kazandı ve Atinalılarla anlaştıkları gibi vergilerini ödediler...⁴²⁴ Aiginalılar'ın Epidauroslular'a başkaldırıp tanrıçaların heykellerini almaları ise "Savaş başladı bunlar denizlerdeki üstünlüklerinden yararlanarak düşman ülkeyi yağma ettiler, Damia ve Auxesia heykellerini de kaldırıp kendi topraklarına getirdiler ve ülkelerinin ortasına, kentnin yirmi stad kadar ötesindeki Oia denilen yere diktiler. Buraya yerleştirdikleri bu tanrıların hayrını görmek için kurban sunuyor ve sövgücü kadınlar korosu ayırıyorlardı; tanrıçalardan her biri için on korocu kadın ayrılmıştı; koroların sövgüleri erkeklere karşı değil yerli kadınlara karşıydı; bu dinsel görenek Epdauros'da pek önemliydi ve orada açıklanması yasak olan daha başka ve gizli görenekler de vardı."⁴²⁵ şeklinde anlatılmaktadır.

Aiginalılar'ın Damia ve Auxesia'ya tapınımına ilişkin benzer bilgiler Pausanias tarafında da sunulmaktadır. "...Diomedes'in aynı zamanda Apollon'un onuruna Pythian oyunlarını düzenleyen ilk kişi olduğunu söylüyorlar. Damia ve Auxesia için (Troezenliler de onların tapınmalarına ortak oldukları için) Epidauroslular ve Aiginalılar ile aynı açıklamayı vermiyorlar, Girit'ten gelen bakireler olduklarını söylüyorlar. Şehirde genel bir ayaklanma çıkınca, bunlar da karşı tarafça taşlanarak öldürüldü; ve onurlarına "Taşlama" dedikleri bir festival düzenlerler..."⁴²⁶.

Toprağın ve insanlığın doğurganlığı ile ilişkilendirilen Damia ve Auxesia, Demeter ve Persephone ile eşdeğer tutulmaktadır⁴²⁷. Herodotos ve Pausanias'ın anlatılarında tanrıçalara düzenlenen tapınma ritüelleri Demeter kültünde Eleusis festivalleri ile paralellik göstermektedir. Bu festivallerde kadınların birbirlerini taciz etmeleri, ahlak dışı ve cinsel içerikli kelimelerin doğurganlık ayinlerinde kullanılması Damia ve Auxesia ritüelleriyle işlevsel olarak benzerliklerini yansıtmaktadır⁴²⁸.

Herodotos ve Pausanias'ın kült ile ilgili ritüel ve adak gelenekleri hakkında sunduğu bilgiler İÖ 5. yüzyıla tarihlenen bir yazıtla⁴²⁹ da doğrulanmaktadır. Damia ve Auxesia yazıtta Mnia ve Auzesia olarak anılmaktadır. Yazıt Peloponnessos Savaşında Atina'nın

⁴²⁴ Hdt. 5.82.

⁴²⁵ Hdt. 5.83.

⁴²⁶ Paus. 2.32.2.

⁴²⁷ Polinskaya, 2013, 272-274.

⁴²⁸ Polinskaya, 2013, 272-274.

⁴²⁹ IG IV 1588, <https://inscriptions.packhum.org/text/27680?&bookid=6&location=1690>.

Aigina'yı işgali sırasında derlenmiş ve envanter olasılıkla Atinalılar tarafından yapılmış ya da yaptırılmıştır⁴³⁰. Yazıt Mnia ve Auzesia'nın Aigina'da hem konut hem de kutsal alanlarda kapsamlı adaklar aldığına işaret etmekte en yoğun sayıda sunulan nesnenin ise fibulalar olduğu dikkat çekmektedir⁴³¹. Metinde 153'ü Mnia, 193'ü Auzesia adına, 35 tanesi özel olarak kutsal alana yerleştirilmiş 335'i tam, 11 tanesi ise parça şeklinde toplam 346 adet demir fibula listelemektedir⁴³². Fibulalardan 13 tanesi *peplos*un yanında ve önünde, 22 tanesi ise *opisthodomos*un giriş kapısının üzerine dizilmiş olarak anlatılmaktadır⁴³³.

Orijinal metinde *περόναι* olarak anılan ve çalışma kapsamında fibula olarak değerlendirdiğimiz nesnelere modern literatürde iğne olarak da anılmaktadır. Bu anlamda Jacobsthal, demir iğnelerin Protogeometrik Dönemden sonra oldukça nadir olarak kullanılmasından dolayı yazıtta geçen 346 demir *περόναι*'nin Protogeometrik Döneme ait bir kutsal alandan yeni bir tapınağa taşındığını ya da *peplos* ve demir iğnelerin hiçbir zaman kadınlar tarafından kullanılmayan, yalnızca Mnia ve Auzesia için yapılan nesnelere olduğunu düşünmektedir⁴³⁴. Aigina Aphaia Kutsal Alanında uzunlukları 9 cm'ye ulaşan iğneler tespit edilmiş olsa da anılan nesnelere malzemesi bronzdur⁴³⁵. Yoğun olarak bronzdan üretilen fibulaların Geometrik Dönem ve sonrasında demir örneklerin kullanımı iğnelere nazaran daha yoğun olarak görülmektedir. Bu anlamda Rhodos, Praisos, Vrokastro, Thera, Rhitsona, Thebes ve Lindos demir fibulaların en fazla ele geçtiği merkezlerdir⁴³⁶. Ayrıca Aigina Aphaia Kutsal Alanında tespit edilen iğne ve fibulaların, doğum yapan kadınlar tarafından en bilinen kıyafet türü olan *peplos* ile adandıkları düşünülmektedir⁴³⁷. Dahası düz iğnelerin boyun süslemelerine sarılan bir ip ile fibula olarak kullanıldığı da öneriler arasında yer almaktadır⁴³⁸. Aigina adasında tespit edilen fibulalar, Kıta Yunanistan dışında Adalar ve İtalya gruplarına ait birçok fibula tipi barındırmaktadır⁴³⁹.

Yunan tragediyaları da kıyafetler ve bağlantı aparatları hakkında bilgiler barındırmaktadır. Bu anlamda Sophocles fibulalardan Oedipus'un kendine zarar verdiği nesnelere bahsetmektedir; "...Zavallı adam bu manzara karşısında korkunç çılgınlıklar

⁴³⁰ Polinskaya, 2013, 269, 615.

⁴³¹ Poudrier, 2002, 106-107.

⁴³² IG IV 1588; Çeviri için bkz. Poudrier, 2002, 105-106.

⁴³³ Poudrier, 2002, 105-107, dn. 186.

⁴³⁴ Jacobsthal, 1956, 98-99.

⁴³⁵ Thiersch, 1906, 397-400.

⁴³⁶ Blinkenberg, 1926, 34-35.

⁴³⁷ Thiersch, 1906, 415.

⁴³⁸ Thiersch, 1906, 415.

⁴³⁹ Sapouna-Sakellarakis, 1978, 9-10.

kopardı, karısını havada asılı tutan ipi çözdü, zavallılık yere düştü. İşte o zaman tüyler ürpertici sahneler gördük: Oedipus ölünün elbiselerinden altın iğneleri koparıp aldı, kendi gözlerine batırdı. Gözlerinin artık felaketlerini görmeyeceğini haykırıyordu...⁴⁴⁰”.

Benzer olarak Euripides Hecuba’sında Polymedes’in Troialı kadınlar tarafından fibulalar ile kör edilmesini “...Sonunda eskisinden daha kötü korkunç şeyler yaptılar, fibulalarını aldılar ve gözlerimin bahtsız gözbebeklerini deldiler, kan içinde bıraktılar ve sonra odadan kaçtılar...⁴⁴¹” sözleriyle anlatılmaktadır. Yazarın *Phoenissae* isimli eserinde de fibulalara yer verdiği görülmektedir; “*Ey karla kaplı Cithaeron, Artemis’in sevgili, kutsal yapraklar vadisi, vahşi hayvanlarla dolu, ölmeye maruz kalan Oedipus’u, Jocasta’nın çocuğunu, bebekken evinden dışarı atıldığında, altın bir fibulayla işaretlenmiş olarak asla yetiştirmemiş olsaydın...⁴⁴²”.* Eurpides’in *Bacchae* isimli eserinde ise Dionysos’un doğumu ile ilgili bir pasajda *περόναις* (peronais) olarak nitelenen ve fibula ya da iğne olarak değerlendirilen nesnelere bahsedilmektedir. “...*Hemen Kronos’un oğlu Zeus onu doğum için bir odaya aldı ve onu uyuluşuna gizledikten sonra Hera’dan saklamak için altın fibulalarla kapattı...⁴⁴³”.*

Fibulaların yazılı kaynaklardan bilinen bir diğer kullanım alanı da antik çağ tıp uygulamalarıdır. Celsus ise *De Medicina* isimli eserinde fibulaların cerrahi dikişlerde kullanımına yönelik bilgiler sunmaktadır; “*Şimdi yukarıdan, bir taraftan serbest asılı duran ve diğer taraftan bağlı olan etin, eğer hala birleşme yeteneğine sahipse, sütür veya fibula gerektirip gerektirmediği de anlaşılabilir. Ancak bunların hiçbiri yaranın içi temizlenmeden sokulmamalıdır, yoksa içinde bir miktar kan pıhtısı kalmasın. Çünkü kan pıhtısı irine dönüşür, iltihabı uyarır ve yaranın aglütinasyonunu engeller. Kanamayı durdurmak için eklenen tiftik bile içeride bırakılmamalıdır, çünkü bu da yarayı iltihaplandırır. Sütür veya fibula, yalnızca deriyi değil, varsa alttaki etin bir kısmını da kapsmalıdır, böylece daha sıkı tutabilir ve deriyi yırtmaz. Ve her ikisi de en iyi, vücutta daha az tahrişe neden olabilecek çok yakın bükülmemiş yumuşak bir yün iplikle kullanılır ve her ikisi de çok uzak veya çok yakın olmayan aralıklarla yerleştirilmelidir⁴⁴⁴”.* Baykan metinde geçen fibula teriminin tepeli/topuzlu iğne anlamında kullanıldığını düşünmektedir⁴⁴⁵.

⁴⁴⁰ Soph. OT. 1265-1280;

⁴⁴¹ Eur. Hec. 1169-1170.

⁴⁴² Eur. Phoen. 801-805.

⁴⁴³ Eur. Ba. 95-99.

⁴⁴⁴ Cels. 5.82-86.

⁴⁴⁵ Baykan, 2015, 7-9.

Yazılı kaynaklar ve arkeolojik veriler fibulaların antik çağda infibulasyon⁴⁴⁶ uygulamalarında da kullanıldığını göstermektedir. Konu ile ilgili ilk bilgiler Celsus tarafından aktarılmaktadır, “Bazıları, ya ses uğruna ya da sağlık uğruna ergenlerde *prepusu*⁴⁴⁷ sabitlemeye alışmıştır. Yöntem şudur: penis başını örten sünnet derisi öne doğru gerilir ve delinecek yer her iki tarafta mürekkeple işaretlenir. Sonra sünnet derisi bırakılır. İşaretler penis başı üzerinden çok fazla geriye çekilmişse daha ileriye yerleştirilmelidir. Penis başı açıksa pozisyonları iğneleme için uygundur. Daha sonra sünnet derisi, dişli bir iğne ile işaretlere sabitlenir ve bu ipliğin uçları birbirine düğümlenir. İplik, deliklerin kenarları iyileşene kadar her gün hareket ettirilir. Bu sağlandığında, iplik geri çekilir ve bir fibula takılır ve bu ne kadar hafif olursa o kadar iyidir. Ancak bu işlem genellikle gereksizdir⁴⁴⁸.” Metinde anılan fibulaların, çengelli iğne ya da yuvarlak bir halka olarak kullanımı görsel sanatlar ile de doğrulanmaktadır⁴⁴⁹.

---

⁴⁴⁶ Kadın ve erkek cinsel uzuvlarına cinsel birleşmeyi önlemek adına yapılan cerrahi işlem.

⁴⁴⁷ Sünnet derisi.

⁴⁴⁸ Cels. 7.25

⁴⁴⁹ Schultheiss vd. 2003, 758-760, Fig. 1-3.

3. BÖLÜM

3. NESNELER ÜZERİNDE BETİMLENEN FİBULALAR

Fibula kullanım ve tasvir geleneği ile ilgili bilgiler antik kaynaklardan edinilse de yazılı kaynakların materyale dayandırılması, dönemin sosyal ve sanatsal anlayışını yansıtan görsel sanat ile sağlanabilmektedir. Bu anlamda çalışma kapsamında değerlendirilen steller, kabartmalar, figürinler, heykeller, amuletler, dokuma tezgah ağırlıkları, seramikler, sikkeler, mozaik ve freskolar ile bu gruplardan bağımsız örneklerin üzerinde kıyafetlerle ya da bağımsız olarak betimlenen fibulalar tipolojik ve ikonografik anlamda ele alınacaktır.

Nesneler üzerinde tasvir edilen fibulalar İÖ 1. bin yıllarla birlikte dünyanın birçok bölgesinde farklı kültür gruplarının yansısı olarak karşımıza çıkmakta, etnolojik açıdan ise kimlik, gelenek ve inanç sistemleri hakkında bilgi sağlamaktadır. Nesnelere üzerinde betimlenen fibulaların uygulama yöntemleri de oldukça çeşitlilik göstermektedir. Kazıma, kabartma, boyama en sık tercih edilen yöntemler olmasına karşın özellikle heykellerin kıyafetlerinde açılan deliklerle aplik olarak da kullanıldıkları bilinmektedir⁴⁵⁰.

3.1. Steller Üzerinde Tasvir Edilen Fibulalar

Steller üzerinde tasvir edilen fibulalar İÖ 9. yüzyıldan İS 5. yüzyıla değin Anadolu, İtalya, İspanya ve Doğu Avrupa'da farklı form ve geleneklerin yansısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sincan Steli dışında değerlendirilen stellerin tamamı mezar stelidir. Fibula tasvirlerinin kabartma ya da kazıma olarak figürlerin kıyafetleri üzerinde ya da bağımsız şekilde betimlendikleri görülmektedir. Stellerde hem erkek hem de kadın figürlerin üzerinde ya da çevresinde tasvir edilen fibulalar ve eklentileri coğrafi ve kronolojik ikonografik ya da sosyo-kültürel anlamda farklı amaçlara hizmet etmektedir.

3.1.1. Zincirli K/2 Steli

Zincirli günümüzde Gaziantep il merkezinin batısında, İslahiye ilçesinin kuzeyinde Amonos Dağ silsilesinin doğu yamacında ki Zincirli Köyünde yer almaktadır. Krallığın konumu stratejik olarak önemli bir yere sahiptir. Geç Hitit Kent Devletleri arasında sanatın odak noktasını oluşturan önemli kent devletlerinden birisi Zincirlidir⁴⁵¹. Zincirli

---

⁴⁵⁰ Bröns, 2014, 68-69.

⁴⁵¹ Darga, 1992, 221.

İçkale/Stadelde Hilani I doğu duvarında bulunan stel üzerinde olasılıkla kraliçe II. Panammu betimi yer almaktadır⁴⁵² (**Lev. 9a**). Stel 1,52 cm yüksekliğinde, bazalttan yapılmıştır. II. Panammu arkalıklı bir sandalye üzerinde oturmakta, sağ elinde bir bardak sol elinde ise bir lotus çiçeği ya da haşhaş tomurcuğu tutmaktadır⁴⁵³. Sandalyenin üzerinde olasılıkla bir minder bulunmaktadır. Ayakları bir seki üzerinde yerden yüksektedir. Figür, kısa kollu, ayak bileklerine kadar uzanan pileli bir elbise giyimlidir. Saç ve şapka modeli dönemin erkek figürlerinde görülen tasarım ile aynı şekilde yapılmıştır⁴⁵⁴. İki kolunda bileklikler ayaklarında halhal ve boynunda kolye bulunmaktadır. Karşısında ondan daha küçük boyutlu işlenmiş figürün ona hizmet eden bir çocuk olduğu düşünülmektedir⁴⁵⁵.

II. Panammu olduğu düşünülen figürün sol göğsü üzerinde bir fibula bulunmaktadır (**Lev. 9b**). Fibula gövdesi, kıyafet üzerinde aşağı doğru yerleştirilmiş olup iğne kumaş altında gizlenmiştir⁴⁵⁶. Gövdenin tamamı küçük boyutlu boncuk ile donatılmıştır. Tasvir edilen fibula tipolojik olarak Stronach tarafından aralıksız yivlere sahip gövde ile yarım daire biçimli fibulalar olarak tanımlanan ve İÖ 8. yüzyılın başlarında Kuzey Suriye Bölgesinde geliştiği düşünülen Tip I 5'e dahil edilmiştir⁴⁵⁷. Pedde'nin tipolojisinde ise dar, düzenli boncuk işlemeli yay biçimli fibulalar tanımlanan B2.4 grubuna dahil edilmiş ve bu gruba ait örnekler İÖ 8-7. yüzyıllara tarihlenmiştir⁴⁵⁸. İki farklı isimlendirme kullanılmasına karşın aynı tipi yansıtan fibulalar Filistin'den, Luristan'a ve Nimrud'a, Anadolu'da Zincirli ve Karkamış'a, Kıta Yunanistan'da ise Thebes'e değin oldukça geniş bir yayılım alanı sergilese de oldukça az örnekle temsil edilmektedir⁴⁵⁹.

Birmingham diğer araştırmacılardan farklı olarak II. Panammu'nun kıyafeti üzerinde tasvir edilen fibulayı iğne tutamak plakasında görülen farklılıklara rağmen Frig fibulası olarak değerlendirmiştir⁴⁶⁰. Ancak hem tipolojik uyumsuzluk hem de Frig fibulalarının Kuzey Suriye'de Al Mina dışında bir kentte ya da farklı bir toplumun hüküm sürdüğü Yakındoğu'nun diğer bölgelerinde ele geçmemiş olması tasvir edilen fibulanın bu gruba ait

⁴⁵² Orthmann 1971, 549; Mallowan and Herrmann, 1974, 11; Darga, 1992, 278; Erdan, 2018a, 20.

⁴⁵³ Figürün sol elinde tuttuğu nesneyi Orthmann haşhaş tomurcuğu olarak yorumlarken, Mallowan and Herrmann, lotus çiçeği, olduğunu düşünmektedir bkz. Orthmann, 1971, 374-375; Mallowan and Herrmann, 1974, 11.

⁴⁵⁴ Orthmann, 1971, 375.

⁴⁵⁵ Orthmann, 1971, 375.

⁴⁵⁶ Blinkenberg, 1926, 28-29, Fig. 3.1.

⁴⁵⁷ Stronach, 1959, 188-189, Fig. 5.

⁴⁵⁸ Pedde, 2000, 133-135, Taf. 13.

⁴⁵⁹ Luschan, 1893, 389; Stronach 1959, 188-189; Pedde, 2000, 133-134, Karte, 13.

⁴⁶⁰ Birmingham 1961, 189.

olmadığını göstermektedir⁴⁶¹. Nitekim tipolojik incelemeler kabartmada tasvir edilen yivli gövdeye sahip yarı dairesel formlu fibulanın Yakındoğu grubuna ait olması ve İÖ 7. yüzyılda kabaca Asur İmparatorluğu'nun sınırları kapsamında yayılım göstermesiyle doğrulamaktadır⁴⁶². Stel üzerinde tasvir edilen Yakındoğu fibulası ve aynı tipe ait ele geçen materyaller III. Tiglath Pileser dönemine tarihlenmekte ve bu durum Sam'al vasallığının Asur İmparatorluğu ile siyasi ilişkileriyle de doğrulanmaktadır⁴⁶³.

3.1.2. Maraş Mezar Steli

Bir şarap tüccarı ve karısına ait Maraş mezar steli, Kahramanmaraş ili, Yörükselim Mahallesinde bulunmuş olup günümüzde Adana Müzesinde sergilenmektedir. Bazalttan yapılan stelin yüksekliği 1 metre genişliği ise 0,56 cm'dir⁴⁶⁴. Stelin ön yüzünde yüksek kabartma tekniğinde işlenmiş bir kadın ve erkek figürü bir başka deyişle bir çift bulunmaktadır⁴⁶⁵ (**Lev. 10a**). Figürler birbirlerinin omuzlarına kollarını atmış, yüksek arkalıklı bir tabure üzerinde oturmaktadırlar. Figürlerin yüzündeki hüznü ifade ve durgunluk mezar stelinin havası ile uyum içindedir. Soldaki erkek figür sağ elinde bir üzüm salkımı tutmaktadır. Mezar stellerinde bu tür betimlemelerin meslek ile ilişkili olduğu düşünüldüğünde erkek figürünün zengin bir şarap tüccarı olduğu ileri sürülmektedir⁴⁶⁶. Sağ tarafta yer alan kadın figürü ise sol elinde sapı hayat ağacı motifi ile süslü Asur tipinde bir ayna tutmaktadır⁴⁶⁷. Figürlerin kısa kollu ucu püsküllü elbiseleri, saçları ve başlarında yer alan başlıkları Arami etkileri göstermektedir. Kadın figürünün başında bir polos ve bu polosun üzerinden aşağı sarkan manto yer almaktadır⁴⁶⁸. Bu örtünün uçları belindeki olasılıkla metalden yapılmış yatay yivleri bulunan bir kemerin içine yerleştirilmiştir⁴⁶⁹.

Kadın figürünün kemeri üzerinde gövdesi aşağıya bakacak şekilde yerleştirilmiş, iğne ve iğne tutamak plakası işlenmemiş yarım daire formlu bir adet fibula yer almaktadır. Anılan fibula tipolojik olarak iki farklı kültüre atfedilmektedir. Bu anlamda Muscarella⁴⁷⁰, Pedde⁴⁷¹ ve Brøns⁴⁷² tasvir edilen fibulanın Yakındoğu grubu ile benzer tipte olduğunu

---

⁴⁶¹ Brøns, 2014, 89.

⁴⁶² Brøns, 2014, 89.

⁴⁶³ Luschán, 1893, 387-389; Boardman, 1984, 85.

⁴⁶⁴ Orthmann, 1971, 574; Darga, 1992, 315.

⁴⁶⁵ Darga, 1992, 315.

⁴⁶⁶ Orthmann, 1971, 574; Darga, 1992, 315.

⁴⁶⁷ Darga 1992, 316.

⁴⁶⁸ Darga, 1992, 315.

⁴⁶⁹ Darga, 1992, 315-316.

⁴⁷⁰ Muscarella, 1967b, 84.

⁴⁷¹ Pedde, 2000, 134-135.

savunurken, Akurgal⁴⁷³ ve Darga⁴⁷⁴ İÖ 730-725 yıllarına tarihledikleri fibulanın Frig tipi olduğunu ileri sürmektedir. Gövdenin tamamı boyutları birbiriyle eşdeğer büyüklükte disk/bocuklarla süslenen fibula bu görüntüsüyle Yakındoğu grubunda dar, düzenli boncuk/disk işlemeli yay biçimli fibulalara (Tip B2.4⁴⁷⁵/Tip I 5'e⁴⁷⁶), Anadolu Frig Tipi fibulalar arasında ise Caner'in tipolojisinde Varyant N I, 1 ve N I, 2⁴⁷⁷ gruplarına yerleştirilebilir (**Lev. 10b-c**). Ancak bilindiği üzere Frig fibulalarının tipolojik olarak en belirleyici özelliği iğne tutamak plakalarıdır. Betimlenen fibulanın bu tür bir özellik yansıtmaması ayrıca Varyant N I, 1 ve N I, 2 fibulalarının yalnızca Gordion ve Ephesos'ta toplamda dört örnek ile temsil edilmesi anılan fibulanın bu gruba dahil edilmesini zorlaştırmaktadır⁴⁷⁸. Nitekim Yakındoğu fibulaları arasında Tip B2.4 grubuna ait olduğunu düşündüğümüz fibula, Zincirli örneği ile de oldukça benzer formdadır. Bu gruba ait olmasını doğrulayan bir diğer veri ise Tip B2.4'ün materyal olarak hem Zincirli hem de Karkamış'ta ele geçmesidir⁴⁷⁹. Tasvir edilen fibula kronolojik olarak İÖ 8. yüzyılın sonu – İÖ 7. yüzyılın başına tarihlenmektedir⁴⁸⁰.

3.1.3. Sincan Steli

Sincan Steli Ankara ili, Sincan İlçesi, Tatarlar Köyü sınırları içerisinde bulunmuştur. Alçak kabartma tekniğinde andezit blok üzerine işlenmiş stel, Kybele tapınımı ile ilgili olarak ikiz idolleri yansıtmaktadır⁴⁸¹ (**Lev. 11a**). Stel üstte kemer, altta ise kabaca dörtgen formlu olup, bezeme alanı kemer formuna uygun olarak çerçeve içine alınmıştır. Çerçevenin en üst kısmında, merkezinde yarım daire formlu bir akroter bulun üçgen alınlık bulunmakta, anılan alınlık merkez noktasından bir sütun ile ikiye ayrılmaktadır⁴⁸². Alınlığın hemen altında idollerin her iki yanda ucu kıvrık olarak sonlanan tek bir saç paylaştıkları görülmektedir⁴⁸³. Saçların altında ise baş, boyun ve karşılıklı yerleştirilmiş dar omuzlar yer almaktadır. Omuzların birleştiği alanın hemen altında ise idolleri birbirine bağlayan ve Frig tipine ait olduğu düşünülen fibula betimi bulunmaktadır. Stelin bu görüntüsü ile bir tapınak

⁴⁷² Brøns, 2014, 89.

⁴⁷³ Akurgal, 1959, 116-117.

⁴⁷⁴ Darga, 1992, 316.

⁴⁷⁵ Pedde, 2000, 133-135.

⁴⁷⁶ Stronach, 1959, Fig. 5.

⁴⁷⁷ Caner, 1983, 160-161, Taf. 62, Fig. 1109-111A.

⁴⁷⁸ Caner, 1983, 160-161, Taf. 62, Fig. 1109-111A.

⁴⁷⁹ Pedde, 2000, 134, Karte 13.

⁴⁸⁰ Muscarella, 1967b, 84; Brøns, 2014, 80-81.

⁴⁸¹ Metin ve Akalın, 2001, 183.

⁴⁸² Metin ve Akalın, 2001, 186, Vassileva, 2009, 115, Fig. 9.

⁴⁸³ Metin ve Akalın tarafından Kybele ve Attis'in oturduğu taht olarak yorumlanan bölüm Erdan tarafından ucu kıvrık saç olarak değerlendirilmiştir bkz. Metin ve Akalın, 2001, 187; Erdan, 2019a, 170.

cephesini yansıttığı düşünülmektedir⁴⁸⁴. İÖ 8-7. yüzyıllara tarihlenen eserin Kybele kültü ile ilişkili olarak Kybele ve Attis'i temsil ettiği ileri sürülmektedir⁴⁸⁵.

Stel üzerinde yer alan fibula tasvirinin idollerin kıyafetlerinin bir parçası olduğu düşünülmektedir⁴⁸⁶. Fibula yarım daire biçimli olup, gövde kısmı aşağı bakacak şekilde konumlandırılmış ve süslemesizdir (**Lev. 11b**). Ayrıca tasvir edilen fibulanın iğne tutamak plakası ve zembereği de işlenmemiştir. Frig fibulaları kapsamında yapılan tipolojik incelemeler, tasvir edilen fibulanın kronolojik olarak stel ile çağdaş örnekleri ve yalnızca herhangi bir süsleme bulunmayan gövde formu göz önünde bulundurularak Caner'in oluşturduğu tipolojide, A I-III, B I-II ve F,2-3 grupları ile benzerlik göstermektedir⁴⁸⁷. Ancak, stelin Frig kültü ile doğrudan ilişkili olması dışında, fibula tipolojisinin oluşturulmasında göz önünde bulundurulmuş kesit, süslemeler, boyut ve iğne tutamak plakasının belirlenememesi kesin olarak bir tipolojik sınıflandırmaya olanak sağlamamaktadır.

3.1.4. Daunia Stelleri

Daunia, İtalya'da Puglia'nın kuzeyinden Foggia'yı da içine alacak şekilde Apulia bölgesinde yer almaktadır⁴⁸⁸. Genel olarak bölgede Neolitik Dönem'den itibaren yerleşim olsa da Daunia kültürü İÖ 11-4. yüzyıllar arasında takip edilebilmektedir⁴⁸⁹. Daunia stelleri kireç taşından yapılmış yüksek plakalardır. Üzerlerinde anıtların türüne bağlı olarak, genellikle boyunlarında bir kolye betimlenmiş ve korunabilen örnekler aracılığı ile gözler, ağız ve burun ile zenginleştirilen bir başa sahip oldukları görülmektedir⁴⁹⁰. Neredeyse tamamına yakını korunmuş örnekler üzerinde yapılan çalışmalar neticesinde yaklaşık olarak tüm steller, 31,5-160 cm yükseklik, 23,7-52,8 cm genişlik ve 4,5-11 cm kalınlığındadır⁴⁹¹.

Çalışma kapsamında ele alınacak Daunia antropomorfik stelleri, Kuzey Puglia yerli halklarının kültürlerinin anlaşılmasında büyük rol oynamaktadır⁴⁹². Bölgede bulunan seramik ve metal objeler İÖ 12. yüzyıldan itibaren görülüyor olsa da steller stilistik açıdan

⁴⁸⁴ Metin ve Akalın, 2001, 187.

⁴⁸⁵ Metin ve Akalın, 2001, 187.

⁴⁸⁶ Metin ve Akalın, 2001, 187.

⁴⁸⁷ Caner, 1983, Taf. 12-22 (A I-III), Taf. 36 (B I-II), Taf. 42 (F,2-3).

⁴⁸⁸ Volpe, 2011, 21.

⁴⁸⁹ Volpe, 2011, 21.

⁴⁹⁰ Leone, 1996, 145.

⁴⁹¹ Leone, 1996, 145, Norman, 2016, 868.

⁴⁹² Rocco, 2002, 2.

İÖ 8-6. yüzyıllar arasında kullanılmıştır⁴⁹³. Daunia stellerinin Tunç Çağlarından itibaren üretiliyor olmasına karşın, Demir Çağında da motif ve figürlü anlatılarının değişimi ile kullanılmaya devam etmektedir⁴⁹⁴. Daunia stelleri üzerinde betimlenen figür ve motifler dönemin seramik sanatı ile paralellik göstermemektedir. Arkaik ve Klasik Dönemin figüratif konularının steller üzerinde görülmemesi zanaatkarların bir repertuardan ilham almak yerine, ikonografik olarak kendi iç tutarlılığına sahip olması şeklinde yorumlanmıştır⁴⁹⁵.

Stellerin yüzeyleri üzerinde işlenen anatomik detaylar yalnızca kollar ve ellerdir. Ayrıca erkek stellerde giysi zırh, kadın stellerinde ise tören tuniği olarak isimlendirilen bir kıyafetle gösterilmektedir⁴⁹⁶. Figüratif repertuar, temalara veya onlara önerilen yorumlara göre alt gruplara ayrılmıştır ve bu alt gruplar Daunia'nın günlük yaşamının temsili olarak nitelendirilmektedir. Stellerde işlenen figür ve konular, üretken faaliyetler, örneğin dokuma, öğütme, yayan ve at sırtında avlanma, balıkçılık sahneleri, gemiler, savaş sahneleri, perde ayaklı ve çeşitli türdeki kuşlar, köpekler ve bazı fantastik yaratıkların yanı sıra ikonografik yansılı figür gruplarından oluşmaktadır⁴⁹⁷. Ayrıca işlenen konular arasında statü farklılıklarını vurgulayıcı öğeler de bulunmaktadır⁴⁹⁸. Sahneler göğüs üzerinde ve çoğunlukla kemerin altında kişinin sosyal durumunu belirleyen nesnelere etrafına kurulsun da bazı örneklerde biyografik anlatıları aşarak, inançları, alışkanlıkları ve hatta Siponto ve Salapia Dağları arasındaki lagünün etrafında yaşayan hayvanları karakterize eden gerçek temsilleri göstermektedir⁴⁹⁹. Steller, bölgede ele geçen diğer örnekler ya da heykellerle karşılaştırıldığında işlevsel olarak kesinlikle ölüm ile ilişkili olmalarına karşın bu stellerin bireysel mezarları işaretlemek için değil genel olarak atalarının anısını yaşatmak için kullanıldıkları düşünülmektedir⁵⁰⁰. Ayrıca bugün steller üzerinde görülemez de morumsu kırmızı ya da pembe ve siyah veya kahverengi tonlarında boyalı oldukları düşünülmektedir⁵⁰¹. Kazıma çizgiler üzerinde korunabilen örnekler vasıtasıyla beyaz, kırmızı ve siyah renklerin kesinlikle kullanıldığı bilinmektedir⁵⁰². Steller üzerinde görülen figüratif kompozisyonun İÖ 8-6. yüzyıllar arasında Güney Etruria veya Geç Proto-Korinth

---

⁴⁹³ Ferri ve Nava, 1975, 10.

⁴⁹⁴ Rocco 2002, 2.

⁴⁹⁵ Rocco, 2002, 2.

⁴⁹⁶ Leone, 1996, 145.

⁴⁹⁷ Rocco, 2002, 2.

⁴⁹⁸ Leone, 1996, 145.

⁴⁹⁹ Leone, 1996, 147-148.

⁵⁰⁰ Norman, 2016, 869.

⁵⁰¹ Leone, 1996, 145.

⁵⁰² Norman, 2016, 868.

ve Korith çanak çömleği ile ilişkili olduğu düşünülmektedir⁵⁰³. Norman ise stelleri stilistik özellikleri ve üzerlerinde betimlenen objeler vasıtasıyla İÖ 7. yüzyılın ortaları ile İÖ 5. yüzyılın başları arasına tarihlemektedir⁵⁰⁴.

Daunia stellerini stilistik açıdan inceleyen Leone'ye göre, dekoratif plan sabittir ancak bu tasarımı oluşturan geometrik motiflerin değişkenlik göstermesi ile yalnızca dört ana aşamanın tanımlandığı stilistik bir evrim takip edilebilmektedir⁵⁰⁵. Ancak Norman, stelleri dekorasyon ve üzerlerinde betimlenen motif ve figürlere göre iki temel gruba ayırmıştır⁵⁰⁶. Birinci grup süslemeli steller olarak değerlendirilmiş olup bir kolye, en fazla üç fibula, eldiven (kol süsleri) ve bir kemerden asılmış önlük ile temsil edilmektedir⁵⁰⁷. Çeşitli şekillerdeki kolye genellikle bir büyük ve ayrıntılı küçük bir fibula tarafından bağlanır⁵⁰⁸. İkinci grup ise silahlı steller olarak değerlendirilir ve eldiven ve mücevherler yerine çift balta şeklide *cardiophylax* (kalp koruyucu) ve küçük bir kılıç ile gösterilmektedir⁵⁰⁹.

Genel olarak baktığımızda İtalya'da en büyük homojen protohistorik heykel grubunu oluşturan 1380 adet Daunia steli ve stel parçası bilinmektedir⁵¹⁰. Steller üzerinde betimlenen fibulalar tek ya da birden fazla örnekle, yalın olarak ya da çeşitli sarkıt ve eklentilerle tasvir edilmektedir. Ayrıca fibulaların konumlandırılmasında herhangi bir yön birliği bulunmamakta, çoğunlukla iğne stelin sol tarafına bakacak şekilde göğüs üzerine yerleştirilmektedir. Daunia stelleri üzerinde tasvir edilen fibulalar İtalya fibulaları kapsamında temelde iki grupta incelenebilir. Bunlardan ilki *navicella* tipine ait varyantların betimlendiği örnekler, diğeri ise *sanguisuga* tipine ait örneklerin tasvir edildiği stellerdir. Diğer tipler başlığı altında değerlendirilen örnekler ise Geometrik ve Arkaik Dönemlerde Ege ve Akdeniz'de yaygın olarak kullanılan çoğunlukla fildişinden üretilen disk biçimli fibulaların (*spectacle*) tasvir edildiği stelleri kapsamaktadır.

Yukarıda değinildiği üzere çok sayıda örneği bulunan Daunia stellerinin tamamını incelemek mümkün olmamakla beraber başlı başına ayrı bir çalışma konusudur. Bu

---

⁵⁰³ Rocco, 2002, 2.

⁵⁰⁴ Norman 2016, 868-869.

⁵⁰⁵ Leone, 1996, 145.

⁵⁰⁶ Norman, 2008, 11.

⁵⁰⁷ Norman, 2008, 11.

⁵⁰⁸ Norman 2008, 11.

⁵⁰⁹ Norman 2008, 11.

⁵¹⁰ Norman, 2016, 869.

bağlamda çalışmamız içerisinde anahtar öneme sahip ve stellerin genelini yansıtan örneklere yer verilecek ve bunlar tanıtılacaktır.

3.1.4.1. Navicella (Gemi) Tipi Fibulaların Betimlendiği Daunia Stelleri

Çalışma kapsamında değerlendirilecek olan ilk örnek **D.1** numaralı steldir (**Lev. 12a**). Söz konusu stel tamamen geometrik motifler ile bezenmiş olup, göğüs hizasında ellerin üzerinde, yaka ve kolların konturlarını takip eden bir panel içerisinde üst üste konumlandırılmış iki adet fibula yer almaktadır⁵¹¹. Fibulalar, oldukça şematik, eşkenar dörtgen bir gövde ve uzun bir iğneye sahiptirler. Alt kısımda yer alan örneğin olasılıkla zemberek kısmında amulet olduğu düşünülen bir adet sarkıt yer almaktadır⁵¹². Gövde yapıları itibarıyla herhangi bir tipolojik sınıflandırmaya dahil edilemeyen söz konusu betimlerin oldukça uzun iğneleriyle İtalya grubunda uzun iğneli *navicella* (gemi) ya da *sanguisuga* (sülük) tipini yansıttıkları düşünülmektedir⁵¹³. Gövdenin betimde yer aldığı cephe görüntüsü herhangi bir tipolojik özellik göstermemektedir. Ancak İtalya tipolojisinde “büyük eşkenar dörtgen gövdeli *navicella* fibulalar⁵¹⁴” grubunun üstten görüntüsünde sergilediği eşkenar dörtgen formu ile paralel görünmektedir. (**Lev. 12b**). Bu gruba ait fibulalar tasvirde de görüldüğü üzere gövde üzerinde oluşturulan omurgalar sayesinde eşkenar dörtgen motifini yansıtmaktadır. Bu gruba ait fibulalar kronolojik olarak İÖ 7. yüzyıla tarihlenmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere steller üzerinde yer alan fibulalar eserlerin kronolojik olarak değerlendirilmesinde büyük rol oynamaktadır. Bu bağlamda söz konusu fibulalar coğrafi olarak İtalya ve Adriyatik kıyılarını, tarihsel kapsam olarak ise İÖ 650-600 yıllarını kapsamaktadır⁵¹⁵.

Değerlendirilecek bir diğer örnek **D.2** numaralı steldir⁵¹⁶. (**Lev. 12c**) Söz konusu eser, ikonik ve anikonik kadın stelleri grubu altında değerlendirilmiş olup, genel anlamda geometrik dekorasyon hakimdir. Ancak Daunia stellerinde yoğun olarak görülen karın üzerinde birleştirilen ellerin bu stelde olmayışı dikkat çekicidir⁵¹⁷. Söz konusu grup içinde değerlendirilen stellerde, ölümlerin süslendiği zengin işlemeli kıyafetler ile betimlendikleri ve her bir steli kişiselleştiren, geometrik dekorasyon, temsili nesnelere ve özellikle ellerine

---

⁵¹¹ Ferri and Nava, 1975, 12, Fig. 11.

⁵¹² Verger, 2008, 107.

⁵¹³ Ferri and Nava, 1975, 12.

⁵¹⁴ von Eles Masi, 1986, 127, Tav. 99 Fig. 1168.

⁵¹⁵ Ferri and Nava, 1975, 12.

⁵¹⁶ Ferri and Nava, 1975, 14, Fig. 14.

⁵¹⁷ Ferri and Nava, 1975, 14.

taktıkları eldiven ayırt edici özelliğindedir⁵¹⁸. Stel üzerinde dikkat çeken bir diğer unsur ise göğsü üzerinde yer alan fibula betimidir. Ferri, söz konusu fibulanın bir kemer ile temsil edildiğini ve bir amulet ile betimlendiğini vurgulamaktadır⁵¹⁹. Fibula gövdenin eşkenar dörtgen formu itibarıyla **D.1** örneği ile benzerlik göstermesine karşın, iğne ve zemberek kısmı dışında kalan köşelerinde yer alan dairesel kazımlar bu fibulanın İtalya tipolojisindeki “yan düğmelere sahip eşkenar dörtgen formlu *navicella* fibulalar⁵²⁰” grubuna ait olduğunu göstermektedir (**Lev. 12d**). Anılan gruba ait fibulalar kronolojik olarak İÖ 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmekle birlikte yayılım alanları tüm kuzey İtalya’yı kapsamaktadır⁵²¹.

Çalışmada ele alınan **D.3** numaralı Daunia stelinin gövdesinin bir kısmı korunmuştur ve bu nedenle boynunda yer alan iki sıralı inci kolye ile göğüs üzerinde üst üste konumlandırılmış iki adet fibula dışında herhangi bir bezeme unsuru görülememektedir⁵²² (**Lev. 13a**). Üst üste konumlandırılan fibulalardan üstte yer alan örnek alttakine göre daha küçük boyutlu işlenmiştir. Üstte yer alan fibulanın zemberek kısmından bilye formlu bir sarkıt yer alırken, altta yer alan fibulanın zembereğinde, Verger tarafından amulet olarak değerlendirilen bir obje ile yine aynı amaca hizmet ettiği düşünülen oldukça şematik dört ayaklı bir hayvan figürü sarkıt olarak kullanılmıştır⁵²³. Her iki fibulanın gövdesi eşkenar dörtgen formunda olup uzun iğnelerin uçları dairesel olarak sonlanmaktadır. Gövdeler yalnız olarak bırakılmıştır ve her iki fibulanın stelin sağ omzuna paralel köşelerinde birer adet dairesel bezeme yer almaktadır. Fibulaların gövde ve iğne uçlarında yer alan söz konusu motifler ile gövdenin eşkenar dörtgen formu **D.2** numaralı stel üzerinde yer alan fibula ile aynı tipolojiye sahip olduğunu göstermektedir. Bu durumda “yan düğmelere sahip eşkenar dörtgen formlu *navicella* fibulalar⁵²⁴” kapsamında değerlendirilen fibulalar İÖ 7. yüzyıla tarihlenmektedir (**Lev. 13b**).

Çalışma kapsamında ele alınacak **D.4** numaralı stel Cenevre Musée d’art et d’histoire’de sergilenmektedir⁵²⁵. Eser, Daunia stellerinin ana üretim ve dağılım işliklerinden birisi olan Arpi Atölyesine atfedilmiştir⁵²⁶. Arpi, İtalya’da antik Apulia

---

⁵¹⁸ Ferri and Nava, 1975, 13.

⁵¹⁹ Ferri and Nava, 1975, 14

⁵²⁰ von Eles Masi, 1986, 137-138, Tav. 108, Fig. 1275-1287.

⁵²¹ von Eles Masi, 1986, 138.

⁵²² Verger, 2008, 107, Fig. 2.

⁵²³ Verger, 2008, 107.

⁵²⁴ von Eles Masi, 1986, 137-138, Tav. 108, Fig. 1284.

⁵²⁵ Norman 2014, 69.

⁵²⁶ Norman, 2014, 69-70.

bölgesinde modern Foggia kentinde yer almaktadır. **D.4** stelinin sağ omuzu ve başı eksik olup, omuzları, kolye, fibula, kemer ve kemerine asılı olan pendant, etek ve saçaklı önlüğü ile bir kadını temsil ettiği anlaşılmaktadır⁵²⁷. (**Lev. 13c**). Stel üzerinde genel şablon incelendiğinde, söz konusu motifler, ön ve arka yüzde oluşturulan panel uygulamasının sınırlayıcısı geometrik motiflerin içlerinde de yer almaktadır. Stelin arka yüzünde betimlenen figüratif dekorasyon incelendiğinde üst sahnede uzun örgü elbiseleri ile kadın oldukları anlaşılan iki figür yer almaktadır. Sol tarafta yer alan figürler dokuma tezgahında dokuma yapan bir kadını, sağ tarafta yer alan figürler ise tezgaha doğru bir vazo uzatan bir başka kadını tasvir etmektedir. Bel üzerindeki kemerin altında yer alan figüratif dekorasyonda ise iki kadın karşılıklı olarak betimlenmiştir. Sol tarafta yer alan kadın figürü başının üzerinde bir kap tutmaktadır. Stel üzerinde oluşan kırıklar nedeni ile sağ tarafta yer alan kadın figürünün elinde ne tuttuğu bilinmemekle birlikte bu tür sahnelerin Daunia stellerinde nadir olmadığı ve genellikle kadınların cinsiyetini belirtmek adına kullanıldığı düşünülmektedir⁵²⁸. Daunia stellerinde kadınların başları üzerinde bir kap tutması genellikle libasyon ve arınma sahneleri ile ilişkilendirilmektedir⁵²⁹. Söz konusu stel üzerinde kabın elde tutulması, elbiselerin deseni, silahların olmayışı, fibulaların stili ve zemberek kısımlarında yer alan sarkıtların tipi, rozet uygulaması ile üçgen biçimli önlük, Arpi atölyesinin özelliklerini yansıtmaktadır⁵³⁰.

D.4 numaralı stelin ön yüzünde göğüs üzerinde üst üste birbirine paralel olarak konumlandırılmış iki adet fibula betimi yer almaktadır. Her iki fibulanın da gövdeleri eşkenar dörtgen formunda olup gövdelerin üç köşesinde, iğne uçlarında ve sarkıtların köşelerinde yer alan iç içe geçirilmiş daireler, Arpi atölyesine özgü üretim olduklarının göstergesi niteliğindedir⁵³¹. Yine Arpi atölyesinin özelliği olarak fibula gövdelerinin daha biçimli ve tam geometrik formda tasvir edilmesi dikkat çekicidir. Stel üzerinde betimlenen fibulaların iğneleri diğer örneklerden de bilindiği üzere oldukça uzun yapıdadır. Anılan iki fibula da düzgün eşkenar dörtgen formları ve kronolojik kapsamı itibarıyla İtalya tipolojisinde “Gövde üzerinde üç düğmeli *navicella* fibulaları⁵³²” grubunda değerlendirilebilir (**Lev. 13d**). Bu tipe ait fibulaların oldukça farklı varyasyonu bulunmasına karşın tüm grubun ortak özelliği köşelerde ve ortada yer alan düğme motifidir. Genel

⁵²⁷ Norman 2014, 69, Pl. 9, Fig. 1.

⁵²⁸ Norman 2014, 69.

⁵²⁹ Norman 2014, 69.

⁵³⁰ Norman 2014, 69.

⁵³¹ Norman, 2014, 70.

⁵³² von Eles Masi, 1986, 141-142, Tav. 110, Fig. 1304-1311.

dekorasyon Daunia stelleri ile paralellik gösterse de işleyiş ve uygulamada farklılıklar görülmektedir. Bu nedenle söz konusu stellerin Daunia stel üretiminin son aşamasında İÖ 6. yüzyılın sonları ya da İÖ 5. yüzyılın başlarında üretildikleri düşünülmektedir⁵³³. Tipolojik olarak tasvir edilen fibula ise İÖ 6. yüzyılın ortalarına tarihlenmektedir⁵³⁴.

D.5, D.6 ve **D.7** numaralı steller giysi, bezeme ve fibula dekorasyonu bakımından aynı özellikleri yansıtmaktadır⁵³⁵ (**Lev. 14a**). Üç stel üzerinde de kıyafetler, geometrik desenlerden oluşan paneller ile belirtilmiştir. Figürlerin geometrik şekillerle oluşturulmuş dövmeli ön kolları simetrik olarak bükülmüş, eller tören önlüğünün üzerinde avuç içi vücuda dönük olarak betimlenmiştir. Anılan üç stelde de göğüs stilize hayvan figürleri ile süslenmiştir. Bunlar uzun kıvrık gagalı şematize su kuşları, balıklar, dört ayaklı hayvanlar ve küçük oturan maymunlardır⁵³⁶. Steller üzerinde tasvir edilen söz konusu hayvan figürleri amulet olarak yorumlanmaktadır⁵³⁷. Hayvan figürleri **D.3** örneğinde olduğu gibi fibulaların zemberek kısımlarında sarkıt olarak kullanılmalarının yanı sıra bu nesnelerin çevresinde bağımsız olarak da betimlenmektedirler. Bu anlamda **D.7** numaralı stel üzerinde tasvir edilen hayvan figürleri Pontecagnano mezarından bulunan ve amulet olarak kullanıldığı düşünülen kehribar maymun ve balık figürü ile aynı özellikleri göstermektedir⁵³⁸. Daunia stelleri üzerinde amulet kullanımı kıyafetlerin törensel kimliğini doğrulayabilecek kemerin kullanılmaması ya da bir ek bir giysi parçası ile kapatılması ile ilişkilendirilmiştir. Bu kullanım şekli ise evlilik, doğum gibi kadınların hayatlılarının önemli dönemleriyle ilintili uygulamalar olarak yorumlanmaktadır.⁵³⁹

D.5, D.6 ve **D.7** stelleri üzerinde her birinde iki adet olmak üzere betimlenen fibulaların tamamı eşkenar dörtgen gövde ve oldukça uzun iğneye sahiptir. **D.5** numaralı stel üzerinde üst kısımda yer alan fibula dışındaki diğer beş örneğin iğnesi bir bilye ile sonlanmaktadır ve tüm fibulaların zembereklerine asılmış durumda çizgisel motiflerden oluşan çeşitli amuletler yer almaktadır. Tüm fibulalarda gövde kazıma çizgilerle oluşturulmuş dörtgen ve doğrusal çizgiler ile oluşturulan bezemeye sahiptir. Fibulaların tamamında gövdenin sağ omuza paralel köşelerinde “T” şeklinde sınırlandırılmıştır. Anılan üç stel üzerinde yer alan fibula tasvirleri tipolojik olarak gövde formu ve üzerinde yer alan

---

⁵³³ Norman 2014, 69-70.

⁵³⁴ von Eles Masi, 1986, 142.

⁵³⁵ Verger, 2008, 108-130, Fig. 31-33.

⁵³⁶ Verger, 2008, 129-130.

⁵³⁷ Verger, 2008, 129-130.

⁵³⁸ Rocco, 2002, 9; Verger, 2008, 129-130.

⁵³⁹ Verger, 2008, 130.

bezeme unsurlarıyla İtalya grubundaki “yan düğmeli eşkenar dörtgen formlu *navicella* fibulaları⁵⁴⁰” ile benzerlik göstermektedir (**Lev. 14b**). Bu grup içerisinde özellikle gövdenin dört köşesinin kazıma çizgilerle sınırlandırılarak merkezin bir panel olarak bırakıldığı Varyant A⁵⁴¹, söz konusu üç stel üzerinde tasvir edilen fibulaların gövde dekorasyonlarına karşılık gelmektedir. Kronolojik olarak İÖ 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen söz konusu varyanta ait fibulalar, coğrafi olarak Kuzey İtalya'nın tamamını kapsayan bir yayılım alanına sahiptir⁵⁴².

3.1.4.2. Sanguisuga (Sülük) Tipi Fibulaların Betimlendiği Daunia Stelleri

Çalışma kapsamında değerlendirilecek *sanguisuga* tipi fibulaların betimlendiği ilk Daunia steli **D.8** numaralı örnektir (**Lev. 15a**). Morfolojik olarak bir önceki grup ile aynı özelliklere sahip kadın stelidir⁵⁴³. **D.8** numaralı örnek gibi süslemeli steller, kolye, eldiven, kollar üzerinde yer alan bir dövme, fibula, fibula sarkıtları, kemer, sivri uçlara sahip bir önlük, geometrik panellerle oluşturulan etek ve bu etek üzerine asılan disk biçimli nesnelere karakterizedir⁵⁴⁴. Ön yüzde ana bezeme alanı göğüs üzeri olup, kemerin altında kıyafet ve önlüğün arasında kalan alanlarında aynı amaç için kullanıldığı görülmektedir. Arka yüzde ise kemerle ayrılan iki bezeme alanı bulunmaktadır. Bu anlamda sırt üzerinde oluşturulan panoda başları üzerinde seramik taşıyan çok sayıda uzun tunik giyimli figür, sağ tarafta elinde *lyra* taşıyan bir figüre doğru yönelmiş durumdadır⁵⁴⁵. Norman, *lyra* olarak yorumlanan nesnenin tekstil üretimi ile ilişkili bir nesne olduğunu düşünmektedir⁵⁴⁶. Stelin ön ve arka yüzünde bel hizasında yer alan kemer üzerinde birbirine bağlı bir yüzünde rozet diğer yüzünde iç içe geçirilmiş dört eş merkezli daireden oluşan iki adet bezeme görülmektedir. Eteğin ön ve arka yüzüne asılan nar veya iç içe geçirilmiş disk biçimli nesnelere, Ferri⁵⁴⁷ tarafından *Orfizim* dini ile ilişkilendirilerek *kymbalon* olarak değerlendirirse de Norman⁵⁴⁸ anılan nesnelere “kalça kolyesi” olarak ele almaktadır. Daunia stellerinin ideografik olarak birçok anlam barındırdığını düşünen Leone nar biçimli nesnelere haşhaş olduğunu düşünmekte ve çoğunlukla stellerin alt yarısına hakim olan bu bezeme

⁵⁴⁰ von Eles Masi, 1986, 137-138, Tav. 107, Fig. 1272.

⁵⁴¹ von Eles Masi, 1986, 137-138.

⁵⁴² von Eles Masi, 1986, 138.

⁵⁴³ Ferri and Nava, 1975, 15, Fig. 21; Leone, 2008, 70; Norman, 2008,23, Pl.1, Fig. 3; Norman, 2011, 34.

⁵⁴⁴ Verger, 2008, 113; Norman, 2011, 34.

⁵⁴⁵ Ferri and Nava, 1975, 15

⁵⁴⁶ Norman, 2011, 36-43.

⁵⁴⁷ Ferri and Nava, 1975, 8-9, 20.

⁵⁴⁸ Norman, 2008, 12-15.

geleneğindeki kymbalonların işlevlerinin sahnede bulunan nar/haşhaş ve konsantrik daireler ile apotropaik bir anlam içerdikleri ileri sürmektedir⁵⁴⁹.

D.8 numaralı stelin göğsü üzerinde üst üste konumlandırılmış iki adet fibula betimi yer almaktadır. Fibulalardan üst kısımda yer alan örnek daha büyük boyutlu işlenmiştir. Her iki fibula da yarım daire biçimli bezemesiz bir gövde ve oldukça uzun iğnelere sahiptir. İğne uçları dairesel motiflerle sonlandırılmış olup, zemberek ise insize olarak daire formunda belirtilmiştir. Üst kısımda yer alan fibulanın zembereğinde uç kısımları ok ucunu andıran üç adet sarkıt bulunmaktadır. Alt kısımda yer alan fibulanın ise gövdesinin tam altında iğne üzerinden karın hizasına kadar uzanan üzeri eşkenar dörtgen motifleri ile bezenmiş uç kısmında dört adet püskülü bulunan bir sarkıt yer almaktadır. **D.8** numaralı stel üzerinde yer alan iki fibula tasviri de bezemesiz gövde formu, iğne boyutları ve iğne ucunda yer alan bilyeler nedeniyle İtalya tipolojisinde “çömlek biçimli düğmeye sahip uzun iğneli sülük biçimli fibula⁵⁵⁰” grubu ile benzerdir (**Lev. 15b**). Bu gruba ait fibulalar, İÖ 6. yüzyılın sonu ile İÖ 5. yüzyılın ilk yılları arasına tarihlenmekte, coğrafi olarak Kuzey İtalya’dan Yugoslavya’ya değin oldukça homojen bir yayılım alanı sergilemektedir⁵⁵¹.

Çalışmada ele alınacak bir diğer stel **D.9** numaralı örnektir (**Lev. 15c**). Stelin yalnızca gövdesinin bir bölümü korunmuş olup, göğsü üzerinde üst üste konumlandırılmış iki adet fibula tasvir edilmiştir⁵⁵². Fibulalar yarım daire biçimli gövde formuna ve uç kısımları oldukça büyük daire formuyla biten uzun iğnelere sahiptir. Üst kısımda yer alan fibulanın zembereğinde uç kısımları yaprak biçimli üç kollu bir sarkıt yer almaktadır. Her iki fibula tasvirinin de gövdesi insize olarak eşit aralıklarla dikey olarak bölünerek bezenmiştir. Bu dekorasyon tasvir edilen iki fibulanın da İtalya tipolojisindeki “büyük ince nervürlü fibula⁵⁵³” grubuna ait olduğunu göstermektedir (**Lev. 15d**). İÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen nervürlü fibulalar, Kuzey İtalya’da Golasecca’dan Friuli’ye değin geniş bir difüzyon alanına sahiptir⁵⁵⁴.

D.10 numaralı Daunia steli üzerinde yer alan figürlerin saç stilleri, sosyal tanımlamanın işareti olarak bir rahip sınıfının temsili olarak nitelendirilmektedir⁵⁵⁵ (**Lev.**

---

⁵⁴⁹ Leone, 1996, 148-149.

⁵⁵⁰ von Eles Masi, 1986, 169-177; Tav. 130, Fig. 1605.

⁵⁵¹ von Eles Masi, 1986, 177.

⁵⁵² Ferri and Nava 1975, 15, Fig. 20.

⁵⁵³ von Eles Masi, 1986, 159-160; Tav. 119-120.

⁵⁵⁴ von Eles Masi, 1986, 160.

⁵⁵⁵ Leone, 1996, 148, Fig. 16.

16a). D.10, büyük boyutu, sahnelerin oldukça sık işlenmesi, büyük ve çok sayıda küresel kolyeler ile kıyafet ve sahne sınırlamalarının yalnızca dairesel motiflerin kullanması nedeniyle Leone tarafından erken örnekler kapsamında değerlendirilmiştir⁵⁵⁶. Stel üzerindeki genel şablon Daunia stellerinde sıklıkla görülen geometrik motifler ile sınıflandırılmış alan içerisindeki figüratif anlatıdır. Söz konusu stel üzerinde işlenen konularda başlarında vazo taşıyan ve diğer yüksek rütbeli karakterlere yönelen figürler ile kuş figürleridir. Rocco, steller üzerindeki kuş figürlerini Artemis Orthia Tapınağından bulunan kartal biçimli fibula⁵⁵⁷ ile benzerlik gösterdiğini düşünmektedir⁵⁵⁸ (**Lev. 16b**). Stelin göğsü üzerinde üst üste konumlandırılmış iki adet yarım daire biçimli gövdeye sahip fibula tasviri yer almaktadır. Her iki fibulanın da iğnesi oldukça uzun yapıda olup uçları dairesel bir bilye ile sonlanmaktadır. **D.10** numaralı stel üzerinde tasvir edilen fibulalar diğer tüm Daunia stellerinden farklı olarak iğneleri sağ tarafa bakacak şekilde konumlandırılmıştır. Her iki fibula da gövde yapısı itibarıyla *navicella* grubu ile benzerlik gösterse de Daunia stelleri üzerinde *navicella* grubuna ait fibulaların bilinçli olarak profilden işlenmediği görülmektedir. Ayrıca tasvir edilen fibulalar form ve zembeklerinde kullanılan sarkıtlarla **D.8** steli aynı özellikleri sergilemektedir. Bu nedenle gövde formu, iğne ve iğne ucunda yer alan bilye tasvirleri, her iki fibulanın da İÖ 6. yüzyılın sonuna tarihlenen “çömlek biçimli düğmeye sahip uzun iğneli sülük biçimli fibula⁵⁵⁹” grubuna ait olduğunu göstermektedir.

Değerlendirilecek bir başka Daunia Steli gövdesinin oldukça küçük bir bölümü korunmuş **D.11** numaralı örnektir (**Lev. 16c**). Stel **D.10** ile aynı ikonografi ve dekorasyona sahiptir⁵⁶⁰. Sahne, birinci evrenin temel belirleyicisi olan dairesel motifler ile sınırlandırılmıştır. Diğer kadın stellerinden bilindiği üzere karın üzerinde tuttuğu ellerinde eldiven yer almaktadır. Stelin sağ kolu üzerinde bir taht üzerinde oturan bir kadın figürü, önünde yer alan figürün başını aşağı doğru eğmektedir⁵⁶¹. Bu durum oturan kadın figürünün esrime uygulamaları ile ilişkilendirilmektedir⁵⁶². Daunia kadın stellerinde, haşhaş kapsülü ile doğaüstü güçleri ve bilgisi olan bir rahip dünyasının izleri görülebilmektedir. Haşhaşın dayanılmaz ağrıları giderici ve korkunç ruhları, gizemli ve bilinmeyen şeyleri açığa çıkaracak gerçek üstü dünyada seyahat yeteneğine sahip olan kişilere liderlik yeteneği

⁵⁵⁶ Leone, 1996, 146.

⁵⁵⁷ Dawkins vd, 1907, 85-86, Fig. 21.

⁵⁵⁸ Rocco, 2002, 9-17.

⁵⁵⁹ von Eles Masi, 1986, 169-177; Tav. 130, Fig. 1605.

⁵⁶⁰ Leone 1996, 170, Fig. 18-D.

⁵⁶¹ Leone 1996, 170.

⁵⁶² Leone 1996, 155-156.

olarak verdiği düşünülmeştir⁵⁶³. Daunia’da bazı rahibe ya da büyücü sıfatlarındaki kadınların haşhaşın etkisi ile çeşitli ritüeller düzenleyerek hastaları iyileştirdiği bilinmekle birlikte bu durum Daunia stelleri üzerinde de görülmektedir⁵⁶⁴.

Stelin sol göğsü üzerinde üst üste konumlandırılmış üç adet fibula yer almaktadır. Fibulaların tamamı yarımda daire biçimli gövde ve oldukça uzun iğne ile karakterizedir. Ortada yer alan fibulanın zemberek kısmında bir adet sarkıt yer almaktadır. Tasvir edilen üç fibula da diğer örneklerde olduğu gibi İÖ 6. yüzyılın sonuna tarihlenen “çömlek biçimli düğmeye sahip uzun iğneli sülük biçimli fibula⁵⁶⁵” grubu ile benzerlik göstermektedir (**Lev. 16d**). Ele alınan üç fibulanın da altında birer adet balık motifi yer almaktadır. Bu motiflerin tılsımlı güçleri olduğu düşünülen amulet olarak kullanıldığı düşünülmeştir.

Çalışma kapsamında ele alınacak bir başka stel merkezlerinde noktalar bulunan küçük daireler ile sınırlandırılan alan içerisinde, ön ve arka yüzeyi üzerinde birçok figüratif anlatının yer aldığı **D.12** numaralı örnektir⁵⁶⁶. (**Lev. 17a**) Söz konusu stelin sol göğsü üzerinde üst üste konumlandırılmış üç adet fibula yer almaktadır. Fibulaların iğneleri *sanguisuga* betimli diğer Daunia stellerinden farklı olarak dairesel formda değil sivri uçla olarak sonlanmaktadır. Her üç fibula da bezemesiz yarımda daire biçimli gövdeye sahip olup üç fibulanın da iğnesi üzerinde ikişer adet stilize kuş betimi yer almaktadır. Fibulalar gövde yapıları ve sivri uçla sonlanan uzun iğneleri üzerinden değerlendirildiğinde İtalya tipolojisinde “bezemesiz uzun iğneli sülük biçimli fibula⁵⁶⁷” grubunun bir yansıması olduğu görülmektedir (**Lev. 17b**). Bu gruba ait fibulaların en belirleyici özelliği sülük biçimli gövde dışında iğne uçlarında bir bilye bulunmamasıdır. Genel olarak İÖ 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmekte ve yayılım yalnızca Kuzey İtalya’nın doğusu ile sınırlı kalmaktadır⁵⁶⁸.

D.13 numaralı stel Arpi atölyesine ait olup diğer Daunia stellerinden farklı olarak iki farklı tipte fibula tasvirine sahiptir⁵⁶⁹ (**Lev. 17c**). Fibulaların tasvir edilme şekilleri ve uçlarında yer alan eş merkezli küçük dairelerin işlenmesi başka hiçbir stel, profil ya da taslak üzerinde görülmemektedir⁵⁷⁰. Üstte yer alan fibula yarımda daire formu gövdesi ve uç kısmı bilye ile sonlanan uzun iğnesi ile uzun iğneli sülük biçimli fibulalar kapsamında

⁵⁶³ Leone 1996, 155.

⁵⁶⁴ Leone, 1996, 155-156.

⁵⁶⁵ von Eles Masi, 1986, 169-177; Tav. 130, Fig. 1605.

⁵⁶⁶ Leone, 2008, 71, Fig. 4; Norman 2011, 34.

⁵⁶⁷ von Eles Masi, 1986, 152-153; Tav. 116, Fig. 1418.

⁵⁶⁸ von Eles Masi, 1986, 153.

⁵⁶⁹ Norman, 2014, Pl. 9, Fig. 1-2, Pl. 10, Fig. 1-2.

⁵⁷⁰ Norman, 2014, 70.

değerlendirilebilir. Diğer yandan alt kısımda yer alan fibula tasviri Arpi atölyesine ait **D.4** steli üzerinde yer alan fibula ile aynı özelliklere sahip olduğu için “gövde üzerinde üç düğmeli *navicella* fibulaları⁵⁷¹” kapsamında değerlendirilmiştir. Norman söz konusu fibulaları *navicella* tipinde değerlendirmekte olup, gerçek tipolojiden uzaklaşarak tamamen geometrik bir formda oluşturulduklarını düşünmektedir⁵⁷².

3.1.4.3. Diğer Tipler

Daunia Stelleri üzerinde tasvir edilen *navicella* ve *sanguisuga* tipi fibulalar dışında farklı kültür gruplarına ait fibula tipleri ile tamamen soyut örneklerin tasvir edildiği steller de bulunmaktadır. Bu anlamda ele alınacak ilk örnek **D.14** numaralı Daunia Stelidir (**Lev. 18a**). Stelin yalnızca gövdesinin bir kısmı korunmuştur. Kıyafet ön yüzde dikdörtgen paneller ile oluşturulmuş geometrik motiflerle bezenmiştir. Anatomik olarak yaygın olarak karın üzerinde birleştirilen eller **D.14** örneğinde bulunmamaktadır. Göğüs üzerinde oluşturulan merkezi alan iki adet fibula ile dekore edilmiştir. Stelin sağ tarafında yer alan fibula diğer örneklerde olduğu gibi iğne ucunda ve eşkenar dörtgen gövdenin her iki köşesinde bulunan düğmeler ile karakterizedir. Anılan fibulanın zemberek kısmında bir ipin üç kola ayrılıp uçlarının dairesel motiflerle sonlandığı bir adet sarkıt yer almaktadır. Diğer örneklerden farklı olarak **D.14** numaralı stel üzerinde betimlenen fibulanın gövdesi kazıma çizgilerle oluşturulmuş altı adet kare ile dekore edilmiştir. Bu dekorasyon İtalya tipolojisinde “yan düğmeli insize bezemeli *navicella* fibulaları⁵⁷³” grubu ile yakından benzerlik göstermektedir ve bu nedenle stel üzerinde tasvir edilen fibula bu grup altında değerlendirilmiştir (**Lev. 18b**). Bu gruba ait fibulalar İÖ 7. yüzyılın ortalarından İÖ 6. yüzyılın başlarına kadar kullanım görmüş olup özellikle Kuzey İtalya’da yaygın olarak tespit edilmekte ve Ligurya bölgesine kadar yayılım sergilemektedir⁵⁷⁴. Stel üzerinde betimlenen diğer örnek eş merkezli dairesel öğelerin merkezlerinde yer alan noktalarla bezenmiş tek disk motifidir ve Verger tarafından tek diskli fibula olarak isimlendirilmiştir⁵⁷⁵. Tasvirin bezeme ve form açısından en yakın benzeri Ephesos Artemision’unda tespit edilmiştir (**Lev. 18c**). İÖ 650-600 yıllarına tarihlenen ve tek bir diskten oluşan fibula fildişinden üretilmiş olup iğne ve iğne tutamak plakası bronzdandır⁵⁷⁶. Eser, **D.14** örneğinde tasvir edilen fibula gibi eş merkezli daireler ve merkezi noktalarla

⁵⁷¹ von Eles Masi, 1986, 141-142, Tav. 110, Fig. 1304-1311.

⁵⁷² Norman, 2014, 70.

⁵⁷³ von Eles Masi, 1986, 134-136, Tav. 106, Fig. 1246-1252.

⁵⁷⁴ von Eles Masi, 1986, 136.

⁵⁷⁵ Verger, 2008, 107.

⁵⁷⁶ Hogarth, 1908, 186, Pl. XXXII, Fig. 10.

süslenmiştir. Fibula altında gövdenin oldukça büyük bir bölümünü kapsayan sarkıt Verger tarafından “güneş teknesi” olarak isimlendirilmiştir⁵⁷⁷. Ancak söz konusu sarkıt betimi Daunia’da bulunan ve İÖ 8. yüzyılda Adriyatik bölgesine özgü çift kuş biçimli protomlara sahip pandantif ile doğrudan ilişkili görünmektedir⁵⁷⁸. Anılan pandantifler törensel değeri olan kadınsı süslemeler olarak yorumlanmaktadır⁵⁷⁹. Bir diğer öneri ise İtalya Demir Çağı mezarlarında fibulalara eklenti olarak tespit edilmiş çözümlü ağırlıklı dokuma tezgahını simgeleyen pandantifler ile benzer özelliklere sahip olduğudur⁵⁸⁰.

D.15 numaralı stel gövdesinin yalnızca bir bölümü korunmuş kadın stelidir⁵⁸¹ (**Lev. 18d**). Eserin göğsü üzerinde çapraz olarak konumlandırılmış bir adet *spectacle* fibula tasviri yer almaktadır. Söz konusu fibulanın üst kısımdaki diskinin tamamı korunmuş olup alt kısımda yer alan diskin stelde yer alan tahribata bağlı olarak bir bölümü korunmamıştır. Her iki diskin tam merkezinde ve iğnenin yer alacağı iki diskin birleşim noktasında derin kazıma ile oluşturulmuş delikler yer almaktadır. Fibula form olarak **D.14** stelinde yer alan tasvir ile benzerlik gösterse de **D.15** steli üzerinde yer alan tasvirde gövde bezemesizdir. Bu tip fibulaların kemik, fildişi ve metal örneklerinin Anadolu ve Adalarda genellikle tapınak armağanı olarak kullanıldıkları bilinmektedir⁵⁸² (**Lev. 18e**). Daunia stelleri üzerinde görülen *spectacle* fibula betimleri söz konusu fibulaların yayılım sahasını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

3.1.5. İber Yarımadası Stelleri

Üst Paleolitik Dönem’den itibaren insan yerleşim izlerine rastlanan İber Yarımadası zengin maden kaynakları ile bilinmektedir. Bu durum Tunç Çağlarıyla birlikte Akdeniz ile uzun mesafeli ticari ilişkilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur⁵⁸³. İÖ 9. yüzyılla birlikte Atlantik kıyısında büyük bir nehir ağzı yerleşimi olan Huelva, Sardinya, İtalya ve Fenike kültürü ile ilişkileri sayesinde Levant kıyılarına değin ticari ağını genişletmiştir⁵⁸⁴. Bölgenin

---

⁵⁷⁷ Verger, 2008, 107.

⁵⁷⁸ Iaia, 2008, 30-32, Fig. 5.

⁵⁷⁹ Iaia, 2008, 32.

⁵⁸⁰ Fath and Ebrecht, 227-228, Fig. 8.

⁵⁸¹ Nava and Rossi, 2011, Cat. 103.

⁵⁸² Hogarth, 1908, 186, Pl. XXXII; Dawkins vd, 1907, 83-84, Fig.20; Bilkenberg, 1926, 262-269, Muss, 2008, 243; Bulut, 2019, 103, Fig. 4.

⁵⁸³ Budin and Turfa, 2016, 966.

⁵⁸⁴ Budin and Turfa, 2016, 966.

özellikle gümüş kaynakları Fenikeli tüccarların hammadde ihtiyacını karşılamada önemli rol oynamıştır⁵⁸⁵.

İspanya'nın gümüş kaynakları dışında daha fazla ve önemli görülen materyali, üzerinde metal nesnelere temsili ile bezenmiş çok sayıdaki steldir⁵⁸⁶. Söz konusu steller İber Yarımadasının Geç Tunç Çağı toplumları hakkında önemli bilgiler barındırmaktadır⁵⁸⁷. Üzerinde tasvir edilen nesnelere göre ise insan figürü bulunmayan steller, insan tasvirli basit steller, dengelenmiş kalkan ve insan figürlerinin hakim olduğu steller olarak dört ana grupta incelenmektedir⁵⁸⁸. Son grup tasvir edilen figürlerin özellikleri göz önünde bulundurularak savaşı, kadınsı, erkeksi, karma ve oldukça karışık sahnelerin betimlendiği örnekler olarak alt gruplara ayrılmaktadır. Stellerin kronolojik olarak İÖ 12-7. yüzyıllar kullanıldığı düşünülmektedir. İber Yarımadasının Doğu Akdeniz etikleriyle akültürasyon sürecine girdiği İÖ 7. yüzyılda kullanımdan kalkmaktadır⁵⁸⁹. Mezar stelleri Güney Portekiz'in Algar ve Allier eyaletleri ile Tartessos bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. İnsize tekniğinde bezenen mezar stellerinin önemi üzerinde tasvir edilen nesnelere kaynaklanmaktadır. Bu tasvirlerden en belirleyici özelliğe sahip olanlar; bir ya da iki at tarafından çekilen arabalar, kılıçlar, başlıklar, mızraklar, taraklar, aynalar ve İÖ 750 yıllarına tarihlenen V çentikli Doğu Akdeniz kalkanları ile Doğu Akdeniz'den bilinen fibulalardır⁵⁹⁰.

Çalışma kapsamında ele alınacak ilk stel İspanya Torrejón el Rubio'da ele geçen insize bezemeli mezar stelidir⁵⁹¹ (**Lev. 19a**). Stelin merkezinde yer alan V çentikli bir kalkanın çevresinde ok ve yay, at arabası, bıçak, mızrak ve ayna yer almaktadır. Ayrıca kalkanın sol altında bir adet iç bükey gövde formuna sahip Miken keman yayı fibula tasviri bulunmaktadır. Mezar stelleri üzerinde tasvir edilen mızraklar Kuzey İrlanda tipindedir ve Huelva hazinesinde bulunmuştur⁵⁹². Ancak steller üzerinde yer alan fibulalar, aynalar ve arabaların ispitli tekerlekleri Doğu Akdeniz'den türetilmektedir. Stellerin dağılımı ve üzerinde betimlenen nesnelere zengin metal kaynaklarına sahip bir aristokrasinin varlığı ile

---

⁵⁸⁵ Culican, 2008, 513.

⁵⁸⁶ Moscati, 2004, 303; Culican, 2008, 513.

⁵⁸⁷ Jiménez-Pasalodos, 2012, 215.

⁵⁸⁸ Rodríguez-González and González-Bornay, 2018, 1457, Fig. 2.

⁵⁸⁹ Jiménez-Pasalodos, 2012, 215.

⁵⁹⁰ Chamorro, 1987, 207-208; Culican, 2008, 516.

⁵⁹¹ Culican, 2008, 516, Fig. 25c.

⁵⁹² Culican, 2008, 516.

açıklanmaktadır. Steller üzerinde tasvir edilen başlıklar, fibulalar ve kılıçlar bölgedeki mezarlardan da ele geçse de stellerin mezarlar ile ilişkili olmadığı düşünülmektedir⁵⁹³.

Bir başka stel İspanya Las Herencias’da bulunan insize bezemeli mezar stelidir⁵⁹⁴ (**Lev. 19b**). Stel üzerindeki dekorasyon antropomorfik bir figür, bir miğfer, mızrak, kalkan, fibula ve bir savaş arabası ile sağlanmıştır. Figürün başı yalnızca daire ile belirtilmiş olup yüz detayları bulunmamaktadır. Başın üzerinde yer alan miğfer ters “V” şeklinde betimlenmiştir. Üst vücut iki doğrusal çizgi ile belirtilmiş, kollar vücuda paralel olacak şekilde konumlandırılarak parmak detayları verilmiştir. Figürün sol kısmında başına paralel olarak konumlandırılmış fibula tasviri gövdenin ön kısmı yükseltilmiş Miken keman yayı formundadır. Sahnenin en altında yer alan savaş arabası tekerleklerin mezar stelleri üzerinde gösterilmeye başladığı ilk örnekler arasında yer alması açısından dikkat çekicidir⁵⁹⁵. Bu tür dekorasyonlara sahip steller, Tartessos Bölgesi’nin yerel tanrılarının sembolik temsilleri olarak da yorumlanmaktadır⁵⁹⁶. Ancak stellerin buluntu konumları ve mezar kontekstleri ile betim sanatının tutarlılığı eserlerin mezar steli olarak üretilmiş olabileceği düşüncesini güçlendirmektedir⁵⁹⁷. İÖ 12-7. yüzyıllara tarihlenen savaşçı stelleri ikonografik açıdan ele alındığında, orantısız ve stilize görünüme karşın baş kısmında yer alan miğfer, sağ el hizasında mızrak ve sol el hizasında kalkan savaşçı karakterinin gerçek bir göstergesidir. Bu anlamda tespit edilen savaşçı stelleri, İber Yarımadasının güneybatı kıyılarında tarım ve hayvancılık ile ilişkili toplumların Doğu Akdeniz ilişkileriyle yeniden örgütlenerek kimlik belirteçlerini steller üzerine yansımaları olarak değerlendirilmektedir⁵⁹⁸.

Çalışma kapsamında ele alınacak bir başka stel İspanya Chillón’da tespit edilen savaşçı stelidir⁵⁹⁹ (**Lev. 19c**). Stel 1,21 cm yüksekliğinde 0,46 cm genişliğinde kumtaşından üretilmiştir. Stel üzerindeki kompozisyon antropomorfik bir figürün çeşitli silahlar ve kişisel eşyalar ile tasvirinden oluşmaktadır. Stelin en üst kısmında iki yanında dairesel kazımlar bulunan ve oldukça büyük boyutlarda işlenmiş bir kılıç bulunmaktadır. Kılıcın sağında sapı aşağıya bakacak şekilde konumlandırılmış bir adet ayna yer almaktadır. Aynanın sol kısmında ise gövdenin ön kısmı yükseltilmiş Miken keman yayı formunda bir adet fibula tasviri görülmektedir. Fibula, iğnesi yukarı gelecek şekilde dikey olarak konumlandırılmış

---

⁵⁹³ Culican, 2008, 516-517.

⁵⁹⁴ Chapa-Burnet and Pereira-Sieso, 2016, 361, Fig. 3-4; Martínez and Andonaegui vd. 2019, 180, Tab. 1.5.

⁵⁹⁵ Chapa-Burnet and Pereira-Sieso, 2016, 362.

⁵⁹⁶ Tejera and Fernández Rodríguez, 2012, 138.

⁵⁹⁷ Chapa-Burnet and Pereira-Sieso, 2016, 363.

⁵⁹⁸ Chapa-Burnet and Pereira-Sieso, 2016, 364-366.

⁵⁹⁹ García-Bueno and Blanco-Fraga, 2017, 53-77, Fig. 5-6.

olup 8,5 cm uzunluğunda ve 3 cm genişliğinde tasvir edilmiştir⁶⁰⁰. Stel üzerinde tasvir edilen savaşı figürünün başı dairesel olarak belirtilmiş, yüz detayları bulunmamaktadır. Vücut stilize olmasına karşın anatomik detaylar bir önceki stele nazaran daha ayrıntılıdır. Bel kıvrımı ve diz üzerinde betimlenen etek görünümü figürün tunik giyimli olduğunu düşündürmektedir⁶⁰¹. Figürün kolları iki yanda vücuda paralel şekilde gösterilmiş, parmak detayları görülmemektedir. Sola doğru hareket halinde betimlenen figürün belinde kınında bir kılıç tasvir edilmiştir. Figürün sağ göğüs hizasında bulunan dışa doğru çizgisel kazıma, kıyafeti üzerinde tasvir edilen bir fibulanın göstergesi olarak yorumlanmaktadır⁶⁰². Figürün sağında bir ok ve yay ile ayna bulunmaktadır. Bu iki nesnenin arasında ise fibula olarak değerlendirilebilecek yarım daire biçimli gövdenin dikey bir kazımayla birleştiği bir betim görülmektedir. Ancak İber Yarımadası stelleri üzerinde tasvir edilen fibulaların genellikle figürün sağ ya da sol omzunun üstünde ya da önünde tasvir edildiği bilindiği için anılan nesnenin Suriye/Fenike etkili bir sadak olabileceğine dair düşünceler de bulunmaktadır⁶⁰³.

Savaşı stelleri üzerinde betimlenen nesnelere ve kompozisyonda görülen değişiklikler coğrafi olarak kuzeyden güneye doğru tipolojinin evrimsel gelişimine ışık tutmaktadır. Bu anlamda kuzey kesimlerde bulunan örnekler dekorasyonda daha basit ve kronolojik olarak daha erken örnekler olarak değerlendirilirken güneyde tespit edilen steller daha karmaşık sahneler ve Akdeniz kültürleriyle ilişkili nesnelere barındırmaktadır⁶⁰⁴. Bu kapsamda değerlendirilecek bir başka fibula tasviri bulunan savaşı steli İspanya'nın Zarza-Capilla bölgesinde tespit edilen örnektir⁶⁰⁵ (**Lev. 19d**). Stel üzerindeki kompozisyon diğer savaşı stelleri ile benzer olarak, merkezde yer alan antropomorfik figürün çevresinde kalkan, kılıç, hançer, iki atın çektiği bir araba, ayna ve fibula tasviri ile sağlanmıştır. Figürün anatomik detayları oldukça şematik olup bel hizasında kabzasında bir kılıç tasvir edilmiştir. Figür iki yana açılan "Ters V" biçimli püsküllü bir etek giyimlidir. Figürün solunda omzunun üst kısmında bir adet yarım daire biçimli stilize fibula tasviri yer almaktadır. Sahnenin en üst kısmında yer alan kalkan, boyut itibarıyla baskın konumunu yitirmiştir. Ayrıca tasvir edilen silahların sayısı ve boyutlarında da bir azalış görülmektedir. Buna karşın sahnelerde Akdeniz etkili nesnelere artış gösterdiği görülmekte ve bu nesnelere arasına lir tasvirleri de eklenmektedir. Tasvir edilen lir yuvarlak tabanlı, üç telli ve düz

⁶⁰⁰ García-Bueno and Blanco-Fraga, 2017, 66.

⁶⁰¹ García-Bueno and Blanco-Fraga, 2017, 67.

⁶⁰² García-Bueno and Blanco-Fraga, 2017, 67.

⁶⁰³ Martín and Ávila, 2016, 123-125; García-Bueno and Blanco-Fraga, 2017, 67.

⁶⁰⁴ Jiménez-Pasalodos, 2012, 215.

⁶⁰⁵ Jiménez-Pasalodos, 2012, Fig. 1.

kollara sahiptir. Bugüne değin sürdürülen çalışmalarda İber Yarımadasında dokuz adet mezar steli üzerinde lir tasviri tespit edilmiştir⁶⁰⁶. Bu durum İÖ 9-8. yüzyıllarda Fenike kolonizasyon süreciyle birlikte Fenikeli tüccarların cenaze ritüellerinde kullandıkları lirlerin yerli halk tarafından da benimsenmesi şeklinde yorumlanmaktadır⁶⁰⁷.

İber Yarımadasında tespit edilen mezar stelleri arasında figürlerin baş ve vücut yapıları ile oldukça farklı görünümlere sahip örnekler de bulunmaktadır. Bu anlamda ele alınacak ilk örnek İspanya Fuente de Cantos'da tespit edilen 2,31 cm yüksekliğe, 79 cm genişliğe sahip mezar steldir⁶⁰⁸ (**Lev. 20a**). Stelin kompozisyon şeması savaştı stelleri ile aynı özellikleri taşımasına karşın antropomorfik figürün başlığı boynuz biçimlidir. Figürün başının sağında yer alan fibula tasviri gövdenin ön kısmı yükseltilmiş Miken keman yayı formundadır. Stellerin şeklinde ve dekorasyonunda görülen değişiklikler sosyal prestij ile ilişkilendirilmektedir. Tüm savaştı stellerinin oldukça homojen bir ikonografi sunması tasvir edilen erkek figürlerinin tanrılaştırıldığı ya da kahraman olarak nitelendirildiklerini göstermektedir⁶⁰⁹. Bu durumda, bireyin veya tanrısallığın kendisi bir taş figür olarak temsil edilir ve toprakta köklülük nitelikleri karaktere aktarılarak onu kalıcı olduğu kadar tartışılmaz bir karakter gücünün sembolü haline getirir⁶¹⁰. Stel üzerinde tasvir edilen figürün İsrail Beth-saida'da (et Tell) bulunan ve İÖ 8. yüzyıla tarihlenen boğa başlı antropomorfik kabartmaya sahip stel ile aynı özellikleri taşıdığı düşünülmektedir⁶¹¹. Yakınoğu'da binlerce yıldır tanrı ve tanrıçaların betiminde yer tutan boğa boynuzları ya da hilal motifleri Fenike kolonizasyonu ile bölgeye ulaşmış, boğanın insani, doğal ve ilahi güçleri sentezlenerek cenaze ritüelleri ve mezar stellerindeki tasvirlerle ikonografik olarak yansıtılmıştır⁶¹².

Çalışma kapsamında değerlendirilecek bir başka stel İspanya Córdoba Ategua'da tespit edilen mezar steldir⁶¹³ (**Lev. 20b**). Anılan stel İber Yarımadası cenaze törenlerinin Akdeniz dünyasının asimilasyonu ile karakterize olduğunun bir başka yansımasıdır⁶¹⁴. Stel üzerinde tasvir edilen figürler geometrik ve soyut şemalar ile temsil edilmiştir. Sahnede en üst kısmında büyük boyutlu işlenen figür, basit geometrik motifler ile bezenmiş zırh

⁶⁰⁶ Jiménez-Pasalodos, 2012, 216.

⁶⁰⁷ Jiménez-Pasalodos, 2012, 218.

⁶⁰⁸ Pérez and López-Ruiz, 2015, 93, Fig. 5.

⁶⁰⁹ Pérez and López-Ruiz, 2015, 91.

⁶¹⁰ Chapa-Burnet and Pereira-Sieso, 2016, 364.

⁶¹¹ Pérez and López-Ruiz, 2015, 92-94, Fig. 6.

⁶¹² Ornan, 2001; Pérez and López-Ruiz, 2015, 91-99.

⁶¹³ Galán, 1977, Fig. 1.3.

⁶¹⁴ Galán, 1977, 193.

giyimlidir. Figürün çevresi silahları fibula, tarak ve ayna gibi kişisel prestij eşyaları ile süslenmiştir. Fibula tasviri gövdenin ön kısmı yükseltilmiş Miken keman yayı formundadır. Figürün alt kısmında biri yatar pozisyonda diğeri ise ayakta betimlenen iki figür daha yer almaktadır. Sırt üstü yatar konumda betimlenen figürün altındaki dikdörtgen nesne kline olarak değerlendirilmekte, karşısında yer alan ayaktaki figürün sol elini başına doğru yöneltmesi ise ağıt hareketi olarak yorumlanmaktadır⁶¹⁵. Bu sahne *prothesis* uygulaması olarak tanımlanmaktadır⁶¹⁶. Sahnenin hemen altında ise dört ayaklı ve ölülerin onuruna kurban edilecek şematik hayvan betimleri bulunmaktadır. Üçüncü sahnede bir at arabası ile solunda ölen figürün hizmetçisi olarak nitelendirilen oldukça şematik antropomorfik bir figür yer almaktadır. Son sahne ise sol tarafta üç, sağ tarafta ise dört kişilik cenaze dansı yapan iki grup insan figürleri olarak yorumlanmıştır. Stel üzerinde tasvir edilen kompozisyon Kıta Yunanistan Geometrik Dönemde cenaze sahnelerinin betimlendiği Dipylon seramikleri ile ilişkilendirilmektedir⁶¹⁷. Stel Geometrik Dönemde biçimsel, tipolojik, ritüel ve ideolojik açıdan Ege geleneklerinin İspanya mezar stelleri üzerindeki yansımaları olarak yorumlanabilir.

İber Yarımadasında fibula tasvirleri kadın stelleri üzerinde de bulunmaktadır. Bu anlamda değerlendirilecek ilk örnek İspanya Torrejón el Rubio'da tespit edilen steldir⁶¹⁸ (**Lev. 20c**). Stel üzerinde büyük bir antropomorfik kadın figürü yer almaktadır. Yuvarlak baş, gözler, burun ve ağız ile betimlenmiştir. Başın etrafı eş merkezli çizgilerle betimlenmiş üç yarım daireden oluşan bir diadem boyun üzerinde sabitlenmektedir. Gövde elips formlu, kollar ve bacaklar çizgisel olarak şekillendirilmiş sağ elde beş adet parmak stilize olarak betimlenmiştir. Figürün belinde bir kemer yer almaktadır. Sağ omuz hizasında bir adet fibula tasviri ve altında bir adet tarak motifi yer almaktadır. Stel üzerinde tasvir edilen fibulanın mevcut tipolojide var olan varyantların gerçek temsili olarak yansıtılması dikkat çekicidir. Benzer olarak İspanya Valencia de Alcántara'da bulunan bir mezar steli üzerinde de tüm form özellikleriyle tasvir edilen bir fibula betimi yer almaktadır⁶¹⁹ (**Lev. 20d**).

İber Yarımadasında mezar stelleri üzerinde tasvir edilen fibulalar tipolojik olarak dört grupta değerlendirilebilmektedir (**Lev. 21a**). Steller üzerinde tasvir edilen fibulalar, çoğunlukla stilize, iğne tutamak plakası ve zembereğin belirtilmediği örnekleri

---

⁶¹⁵ Galán, 1977, 193.

⁶¹⁶ Galán, 1977, 192-193.

⁶¹⁷ Galán, 1977, 192-193.

⁶¹⁸ Gomá-Rodríguez, 2019, 80, Fig. 8.3.

⁶¹⁹ Gomá-Rodríguez, 2019, 85, Fig. 12.1.

barındırmasına karşın, tüm detayları ile var olan tipolojideki gruplar ya da varyantlarının betimlendiği örnekler de bulunmaktadır. Savaşçı ve kadın stelleri üzerinde cinsiyet ayrımı olmaksızın betimlenen ilk form Miken keman yayı fibulaları ve varyantları ile oldukça benzerlik göstermektedir. Anılan gruba ait betimlenen fibulalar, gövdesinin ön kısmı yükseltilmiş ya da gövde profili iç bükey forma sahip fibulalardır. Bu tipteki Miken keman yayı fibulalarının özellikleri gövdenin iğneye paralel olmaması ile belirlenmekte, Kıta Yunanistan, Adalar, Anadolu, Kıbrıs ve Yakındoğu'da ele geçmektedir⁶²⁰. Keman yayı fibulaların İber Yarımadasında steller üzerindeki tasvirleri dışında materyal olarak kullanımı bulunmamaktadır⁶²¹. Tasvir sanatındaki en yakın örnek Kıbrıs Enkomi'de tespit edilmiş olup İÖ 12-11. yüzyıla tarihlenmektedir⁶²² (**Lev. 21b**). Steller üzerinde bu gruba ait tasvir edilen fibulalar araştırmacılar tarafından dirsek fibulaların varyantları olarak tanımlanmaktadır⁶²³.

Dirsek fibulalar farklı açısız aralıklara sahip gövde merkezinin, iki yandan sıkıştırılarak dirsek formu verildiği fibulalardır (**Lev. 21c**). Geç Tunç Çağında İber Yarımadası'nın özellikle güney kesimlerinde oldukça fazla sayıda tespit edilen dirsek fibulalar bölgede çeşitli varyantlar ile üretilmiş olmasına karşın bu gruba ait örnekler İÖ 1100-725 yıllarına tarihlenen Kıbrıs tipi fibulalardır⁶²⁴. Bu tipteki fibulalar Kıbrıs dışında Yakındoğu, Adalar, Kıta Yunanistan ve İber Yarımadasında karşımıza çıkmaktadır. Kıbrıs fibulalarının varyantı olarak değerlendirilebilecek tasvir **Lev. 20c** üzerinde tespit edilen fibuladır. Tasvir edilen fibula gövde üzerinde iki adet topuz ile biten boynuz ile karakterizedir. Bu tipe ait fibulalar İÖ 10-8. yüzyıllarda İber Yarımadası dışında Sicilya ve İtalya'da tespit edilmiş olup fibulanın kökeni için Tiren Bölgesi önerilmektedir⁶²⁵ (**Lev. 21d**). Steller üzerinde tasvir edilen son fibula örneği ise yay biçimli fibulalardır. Genellikle gövdenin formu net olarak betimlenmesine karşın iğne ve iğne tutamak plakası stilizedir. Yay biçimli gövdeye sahip fibulaların tipolojik olarak en belirgin örneği **Lev. 20d** üzerinde tasvir edilen fibuladır. Anılan stel üzerinde oluşan tahribata bağlı olarak iğne tutamak plakasının belirlenememesi ve gövde üzerinde herhangi bir bezeme unsuru bulunmaması tasvir edilen fibulanın kesin olarak tipolojik sınıflandırmasını zorlaştırmaktadır. Ancak İber Yarımadasında tespit edilen bu forma en benzer fibula formları basit yay biçimli

⁶²⁰ Blinkenberg, 1926, 54-55, Fig. 24-27.

⁶²¹ Gomá-Rodríguez, 2019, 68-69.

⁶²² Blinkenberg, 1926, 54, Fig. 24; Giesen, 2001, 375, Taf. 4.

⁶²³ Gomá-Rodríguez, 2019, 70-71.

⁶²⁴ Gomá-Rodríguez, 2019, 70-77, Fig. 3,5,6; Giesen, 2001, 179-207, Abb.3.

⁶²⁵ Gomá-Rodríguez, 2019, 77, Fig. 8.

fibulalardır⁶²⁶ (**Lev. 21e**). Basit yay biçimli fibulalar İber Yarımadası dışında, Avrupa, Anadolu ve Yakındoğu'da oldukça farklı bezeme unsurları ile karşımıza çıkmaktadır. Ancak Gomá-Rodríguez, tasvir edilen fibulaların en yakın benzerlerinin İÖ 1250-900 yılları arasında Sicilya'dan geldiğini düşünmektedir⁶²⁷.

3.1.6. Doğu Avrupa Stelleri

Doğu Avrupa ve Balkanlarda steller üzerinde fibula tasvir etme geleneği Roma İmparatorluk Dönemiyle birlikte karşımıza çıkmaktadır. Steller üzerinde tasvir edilen fibulalar genellikle Romalı askerler ve ailelerini ya da sivil aileleri konu alan mezar stelleri üzerindeki figürlerin kıyafetlerinin bir parçası olarak betimlenmektedir⁶²⁸. Bu anlamda özellikle Tuna Bölgesi mezar stelleri üzerinde tasvir edilen fibulalar bu coğrafyada yaşayan ailelerin etnik ve cinsiyet değerlerinin anlamlandırılmasında büyük bir rol oynamaktadır. Steller üzerinde yerel kıyafetler ile tasvir edilen kadınlar, tek başlarına, çiftler halinde, eşleri olabilecek erkeklerle ya da bir çocukla birlikte betimlenmiştir⁶²⁹. Steller üzerinde betimlenen fibulalar form özellikleri bakımında tanımlanabilir durumda olup tamamı arkeolojik buluntular aracılığı ile tipolojik çerçeveye yerleştirilebilmektedir. Bu anlamda kadınlar iki ya da tek parçalı yoğun kıvrımlara sahip eteği bulunan bir elbise, farklı tiplerde başlıklar, eşarp, önlük ve iç çamaşırı gibi kıyafet giyimlidirler⁶³⁰. Omuzlarda ya da yakada yer alan fibulalar, fibulalara bağlı çeşitli mücevherler, küpe ve kolyeler, bilezikler ve kemerler en sık kullanılan aksesuarlardır. Kıyafet ve takıların kullanımında sosyal durum ve statü ile ilişkili olarak çeşitli kombinasyonlar görülmektedir.

Çalışma kapsamında ele alınacak ilk örneğimiz Macaristan Környe'de tespit edilen mezar stelidir⁶³¹ (**Lev. 22a**). Stel üzerinde bir kadın ve bir erkek tasviri yer almaktadır. Kadın figürü yoğun kıvrımlara sahip bir elbise giyimlidir. Dikdörtgen formlu başlığının üzerindeki örtü kıyafeti boyunca uzanmaktadır. Figürün boynunda bir kolye, bileğinde çentiklerle bezenmiş bir bileklik yer almaktadır. Figürün her iki omzunda da dikey olarak konumlandırılmış iki adet fibula yer almaktadır. Stel bu görüntüsü ile İS 1-2. yüzyıllara tarihlenmektedir⁶³². Stel üzerinde tasvir edilen fibula mevcut tipolojide mafsallı fibulalar

---

⁶²⁶ Gomá-Rodríguez, 2019, 78, Fig. 12.

⁶²⁷ Gomá-Rodríguez, 2019, 78-79, Fig. 12.

⁶²⁸ Carroll, 2012, 501-502.

⁶²⁹ Sáró, 2019, 259.

⁶³⁰ Sáró, 2019, 261.

⁶³¹ Sáró, 2019, 272, Fig. 8.9.

⁶³² Sáró, 2019, 272.

grubu ile oldukça benzerdir (**Lev. 22b**). Bu gruba ait örnekler oldukça kavisli gövde, açısız bir eğim ile iğne tutamak plakası ile birleşmektedir. Fibulanın zembereği oldukça büyük boyutlu ve mafsal görünümündedir. İğne ucu ise bir adet boncuk ile sonlanmaktadır. Doğu Avrupa’da sıklıkla karşılaşılan bu gruba ait örnekler, İS 1. yüzyıl ile İS 4. yüzyıl arasında kullanılmaktadır⁶³³.

Çalışmada değerlendirilecek bir başka eser Macaristan Intercisa’da tespit edilen yerli bir ailenin mezar stelidir⁶³⁴ (**Lev. 22c**). İS 2. yüzyıl sonu – İS 3. yüzyıl başına tarihlenen stel üzerinde bir kadın ve kucağında oturan çocuğu tasvir edilmiştir. Anne sağ elini oğlunun kafasına koymakta, sol eli ile oğlunun elini tutmaktadır. Kadın figürünün her iki omzunda da kıyafetin üzerinde yer alan önlüğü göğüs hizasından omuzlarına sabitler şekilde tasvir edilmiş oldukça büyük boyutlu iki adet fibula tasviri yer almaktadır. Tasvir edilen fibula Roma İmparatorluk Döneminde kadın kıyafetleri üzerinde en sık betimlenen gruba oluşturan “Norico-Pannonian kanatlı fibula” formundadır (**Lev. 22d**). Norico-Pannonian kanatlı fibulalar oldukça büyük boyutları ve kanat formu verilmiş uzun iğne tutamak plakaları ile karakterizedir. Gövde yamuk ya da dikdörtgen formlu iğne tutamak plakasıyla birlikte üretilmektedir⁶³⁵. Mezar stelleri üzerinde tasvir edilen bu gruba ait fibulaların tamamı profilden gösterilmiştir. Oldukça farklı varyant ve süslemelere sahip Norico-Pannonian kanatlı fibulaları tasvirler üzerinde yalnız olarak betimlenmektedir. Ancak söz konusu nesnelerin boya ile süslendiğine dair düşünceler bulunmaktadır⁶³⁶. Bu gruba ait fibulalar Balkanlar’dan Almanya’ya değin oldukça geniş bir coğrafi yayılım sergilemekte olup kullanımı Augustus Dönemi ile başlamış ve İS 2. yüzyılın üçüncü çeyreğine değin sürdürülmüştür⁶³⁷.

Değerlendirilecek bir başka örnek Sırbistan Seča Reka’dan tespit edilen mezar stelidir⁶³⁸ (**Lev. 23a**). Stel üzerinde yan yana betimlenmiş iki kadın figürü yer almaktadır. Her iki figürde kısa kollu etekleri sık pileli ve ayaklarını kapatan uzun elbise giyimlidir. İki figürün de her iki omzunda birer tane olacak şekilde fibula tasviri yer almaktadır. Tüm fibulalardan kollar ve göğüs üzerine uzanan uçları yaprak şeklinde sarkıtlar yer almaktadır. Stel üzerinde tasvir edilen fibulalar Drina Nehrinin kıyıları boyunca tespit edilen birçok

⁶³³ Peškař, 1972, 115-117; Sáró, 2019, 265, Fig. 2.

⁶³⁴ Carroll, 2012, 505, Fig.4.

⁶³⁵ Peškař, 1972, 74, Taf. 4.

⁶³⁶ Sáró, 2019, 262.

⁶³⁷ Peškař, 1972, 74.

⁶³⁸ Popović, 2011, 182, Fig. 7.5.

mezar stelinde de kadın kıyafetlerinin bir parçası olarak betimlenmektedir⁶³⁹. Tasvir edilen fibulalar gövdenin çapa şeklinde üretilmesi sebebiyle “çapa biçimli fibulalar” olarak isimlendirilmektedir. Bu gruba ait örnekler İS 2-3. yüzyıllarda Balkan–Pannonia Bölgesinde kullanılmış olup tespit edilen tüm örnekler gümüşten üretilmiştir⁶⁴⁰. Tasvir edilen fibulaların form özellikleri ve sarkıt olarak kullanılan sarmaşık yapraklı kolyeleri Roma İmparatorluğu tarafından kurulan Brigetio şehrinde tespit edilmiştir⁶⁴¹ (**Lev. 23b**). Kolye uçlarının sarmaşık yaprağı şeklinde tasvir edilmesi Kıta Yunanistan ve Makedonya’dan nüfuz eden Dionysos kültürünün yerel kültürler ile kombinasyonu sonucunda ortaya çıktığı düşünülmektedir⁶⁴². İkonografik bağlantılar ve fibulaların formu bu nesnelerin Roma kültürü ile ilişkili olmadığını göstermekte, anılan nesnelere Geç La Tène kültürü ile ilişkilendirilmektedir⁶⁴³.

Roma İmparatorluk Dönemiyle birlikte erkek figürlerin kıyafetlerinde kullanılan fibulalar askeri bir rütbe ya da resmi bir statü göstergesi olarak Doğu Roma İmparatorluğu sınırlarında kullanılmaktadır⁶⁴⁴. Bu anlamda ele alınacak ilk stel Sırbistan Tilva Roš’da tespit edilen ve İS 3. yüzyılın sonu 4. yüzyılın başına tarihlenen mezar stelidir⁶⁴⁵ (**Lev. 23c**). Stel üzerinde iki kadın ve iki erkek figürü ayakta ve cepheden işlenmiştir. Her iki erkek figür de *sagum* giyimli olup pelerinleri sağ omuzları üzerinde birer adet fibula ile tutturulmuştur. Roma İmparatorluk Döneminde fibulalar kamu hizmetinde, orduda veya yönetimde statüyü simgelemekte bu nedenle çoğunlukla sağ omuz üzerinde kullanılmaktadır⁶⁴⁶. Figürlerin kıyafetleri üzerinde tasvir edilen fibula literatürde “tatar yayı fibulalar” olarak isimlendirilen grup ile benzerlik göstermektedir (**Lev. 23d**). Form olarak yay biçimli gövdeye sahip fibulaların karakteristik özelliği zembereğin iki yanı ile arkasında yerleştirilen dikey eklentilerin uçlarının soğan formu ile bitmesidir. Bu gruba ait fibulalar İS 3. yüzyıldan İS 5. yüzyıla değin kullanılmıştır⁶⁴⁷.

---

⁶³⁹ Popović, 2010, 95-100.

⁶⁴⁰ Popović, 2010, 98; Popović, 2011, 182-183.

⁶⁴¹ Popović, 2010, 98, Fig. 3.

⁶⁴² Popović, 2011, 182-183.

⁶⁴³ Popović, 2011, 182-183.

⁶⁴⁴ Bilir, 2019, 98.

⁶⁴⁵ Petković, 2010, 120,131, Fig. 26.

⁶⁴⁶ Petković, 2010, 120.

⁶⁴⁷ Peškař, 1972, 135-139, Taf. 47-54; Petković, 2010, 112, Tab. 1.

3.2. Kabartmalar Üzerinde Tasvir Edilen Fibulalar

Kabartmalar üzerinde tasvir edilen fibulalar İÖ 8. yüzyıldan İÖ 5. yüzyıla değin Anadolu ve Yakınoğu'da farklı form ve amaçlar doğrultusunda karşımıza çıkmaktadır. Kabartmalar üzerinde tasvir edilen fibulaların tamamı figürlerin kıyafetinin bir parçası olarak betimlenmiştir. Çoğunlukla krallar, soylular, tanrıçalar ve farklı uluslara ait figürler üzerinde tasvir edilen fibulalar coğrafı ve kronolojik olarak sosyokültürel ya da ikonografik açıdan farklı amaçlara hizmet etmektedir.

3.2.1. İvriz Kabartması

İvriz kabartması günümüzde Konya ili, Halkapınar ilçesinin İvriz mahallesinde bulunmaktadır. Geç Hitit Kent Devletleri arasında bulunan Tabal sınırları içerisindeki en önemli sanat eserlerinden birisi İvriz kaya anıtıdır. Anıt üzerinde Tuwana/Tyana kralı Warpalawas ve fırtına tanrısı Tarhunzas (Tarhunt) karşılıklı olarak betimlenmiştir (**Lev. 24a**). Warpalawas, tüm Tabal hükümdarları arasında en bilinenidir. Asur yazılı kaynaklarında III. Tiglatpileser'e karşı vergi veren olarak Urballa adıyla geçer⁶⁴⁸. Anıt Frig, Asur ve Arami etkilerinin bir arada görüldüğü nadir eserlerindedir ve bölgenin yerli halkı olan Hitit ve Luwiler ile ilişkilendirilmektedir⁶⁴⁹. Kabartma üzerinde Luwi hiyerlogrifi ile yazılmış bir yazıt bulunmaktadır; "*Bu büyük tanrı Tarhunzas 'ın Warpalawas 'i. Onun izniyle bunlar buraya konuldular. Bu kahraman Warpalawas 'ın resmidir. Warpalawas 'ın dostu (sevgilisi) Tiyamartus bunu (?) buraya yaptı (oydu)*"⁶⁵⁰. Yazıttan anlaşılacağı üzere anıtın sanatçısının Tiyamartus'tur. Tuwana güney grubu yazıtların büyük bir kısmı Tuwana Kralı Warpalawas'a aittir ve yazıtların büyük çoğunluğu İÖ 8. yüzyılın son çeyreğine tarihlenmektedir⁶⁵¹.

Kabartma üzerinde sol tarafta fırtına ve aynı zamanda bolluk ve bereket tanrısı olarak da bilinen Tarhunzas sağ elinde beline kadar uzanan üzüm salkımları tutmaktadır. Sol elinde ise başak demetleri ile uzun bir asa bulunmaktadır. Başındaki serpuşu üzerinde yer alan boynuzlar tanrısallıkla ilişkilendirilmektedir. Bacakları tanrısal bir özellik olarak kaslı işlenmiştir⁶⁵². Tarhunzas, dizlerinin üzerinde son bulan kısa kollu bir tunik giyimlidir. Eteğinin her iki ucu da volüt şeklinde kıvrılarak son bulmaktadır. Ayaklarında Hitit etkileri

⁶⁴⁸ Hawkins and Çambel, 2000, 432.

⁶⁴⁹ Akurgal, 2005, 200; Akçay, 2011, 177.

⁶⁵⁰ Boardman, Edwards vd. 1991, 626; Hawkins and Çambel, 2000, 516-518; Akurgal, 2005, 200.

⁶⁵¹ Akçay, 2011, 61.

⁶⁵² Orthmann, 1971, 114.

yansıtan ucu kıvrık ayakkabı, belinde ise Frig etkili kalın bir kemer bulunmaktadır⁶⁵³. Tanrı Tarhunzas'ın karşısında yer alan Warpalawas iki kolunu dirseğinden bükerek yüzünün hizasına getirmiş ve sağ elini yumruk yaparak başparmağı öne çıkacak şekilde Tarhunzas'a dua eder şekilde tasvir edilmiştir. Warpalawas kısa kollu ayak bileklerine kadar uzanan bir tunik giyimlidir. Bu tuniğin üzerinde göğsü üzerinde Frig tipi bir fibula ile tutturulmuş üzerinde geometrik desenler yer alan iki alt ucunda püskülü ve alt kenarlarında saçakları bulunan bir şal bulunmaktadır. Bittel, Warpalawas'ın işlemeli şalı üzerinde yer alan geometrik desenlerin Frig seramikleri, tekstilleri ve Yazılıkaya, Areyaztis ve Maltaş anıtları üzerindeki tasvirler ile paralellik gösterdiğini düşünmektedir⁶⁵⁴.

Warpalawas'ın sol göğsü hizasında şalı üzerinde tasvir edilen fibula Frig tipolojisinde gövdesi küresel pimlerle süslenmiş Tip XII,9⁶⁵⁵/Varyant A IV,4⁶⁵⁶ fibulaları ile örtüşmektedir. Bu gruba ait fibulalar tek bir iğneye sahipken tasvir edilen fibula enine dikdörtgen bir plaka ile gizlenmiş çift iğneye sahiptir (**Lev. 24b**). Çıkarılabilir plakalı fibulalar Caner tarafından S I grubu altında değerlendirilmiştir⁶⁵⁷. Kral Warpalawas'ın kıyafeti üzerinde tasvir edilen fibulanın gövdesini süsleyen yarım küre formu pimler ve iğne tutamak plakasının dikdörtgen levha formu tek iğneli olmasına rağmen Gordion MM Tümüls'ünde tespit edilen tek bir örnek ile benzerdir⁶⁵⁸ (**Lev. 24c-d**). Bu gruba ait fibulalar İÖ 8-7. yüzyıla tarihlenmektedir⁶⁵⁹.

Asur yazılı kaynaklarında Muşkiler olarak karşımıza çıkan Frigler ile Tabal Ülkesinin arasındaki politik yakınlaşma ve kurdukları kültürel etkileşim hakkında çok fazla bilgi bulunmasa da İvriz kaya kabartmasında Tabal kralı Warpalawas'ın kıyafeti üzerindeki Frig kültürüne özgü motifler ve Frig fibulası ile kendisini Frigli gibi göstermesi Tuwana Kralı Warpalawas ile Frig Kralı Midas arasındaki siyasi ve kültürel ilişkilerin göstergesidir⁶⁶⁰. Kabartmada Warpalawas'ın kıyafeti ve şalı üzerinde bulunan Frig fibulası olasılıkla Tuwana Kralı Warpalawas'a Frig Kralından gelmiş bir hediyedir ve kral bu hediye severek kullanmaktadır⁶⁶¹. İÖ 8- 7. yüzyılda Anadolu ve Kıta Yunanistan'da Tip

---

⁶⁵³ Akurgal, 2005, 201.

⁶⁵⁴ Bittel, 1976, 294-295.

⁶⁵⁵ Muscarella, 1967b, 84.

⁶⁵⁶ Caner, 1983, 79-84.

⁶⁵⁷ Caner, 1983, 169-173.

⁶⁵⁸ Caner, 1983, 173, Taf. 67, 1170.

⁶⁵⁹ Muscarella, 1967b, 84; Caner, 1983, 173-174.

⁶⁶⁰ Boardman, Edwards vd. 1991, 638.

⁶⁶¹ Muscarella, 1967b, 84; Bittel 1976, 295. Kral Warpalawas'a ait başka bir kabartmada Niğde'nin Bor ve Kemerhisar ilçelerinde bulunan Bor stelidir. Bor steli aynı zamanda Warpalawas Steli olarak da bilinmektedir

XII,9 grubuna ait fibulaların görüldüğü merkezler; Zincirli, Alishar, Ankara, Gordion MM Tümülüsü ve Tümülüs III, Yazılıkaya, Eskişehir Dorylaeum, Manisa, Mytilene, Ephesos, Lindos, Samos Heraeum, Perachora, Argos Heraeum ve Olympia'dır⁶⁶².

3.2.2. Karkamış

Karkamış'tan bulunan bazalt taşından bir kabartma üzerinde sağ elinde meşale, sol eline bir ayna bulunan tanrıça tasviri yer almaktadır⁶⁶³ (**Lev. 25a**). Kabartma oldukça tahrip olduğu için figürün kıyafeti ile ilgili yalnızca eteklerinin püsküllü ve gövde kısmının tamamen rozetler ile bezeli olduğu görülmektedir. Aynı kabartmaya ait olduğu düşünülen bir başka parça, figürün kıyafeti üzerinde yer alan rozetler ve kenar süslemeleri ile benzer özellikler sergilemekte ve üzerinde iki adet dikey olarak konumlandırılmış fibula tasviri yer almaktadır⁶⁶⁴ (**Lev. 25b**). Kabartmanın tarihi kesin olmamakla birlikte Barnett, parçanın oturmuş bir tanrıçayı tasvir eden İÖ 7. yüzyıl kabartmaları ile ilişkili olabileceğini düşünmektedir⁶⁶⁵. Muscarella söz konusu eseri İÖ Geç 8-7. yüzyıla tarihlendirmektedir⁶⁶⁶. Tasvir edilen iki fibula da Zincirli K/2 ve Maraş Mezar Steli üzerinde tasvir edilen örneklerle form ve bezeme açısından aynı özellikleri yansıtmaktadır. Bu anlamda "aralıksız yivlere sahip gövde ile yarım daire biçimli fibulalar" olarak tanımlanan grup Yakındoğu fibula tipolojisinde Tip I 5⁶⁶⁷/ B2.4⁶⁶⁸ grubuna aittir ve bu tip fibulalar İÖ 8-7. yüzyıllara tarihlenmiştir⁶⁶⁹ (**Lev. 25c**). Bu gruba ait fibulalar Filistin'den, Luristan'a ve Nimrud'a, Anadolu'da Zincirli ve Karkamış'a, Kıta Yunanistan'da ise Thebes'e değin oldukça geniş bir yayılım alanı sergilemektedir⁶⁷⁰.

3.2.3. Karatepe/Aslantaş Güney Kapı Orthostati

Karatepe/Aslantaş, Osmaniye ilinin Kadirli ilçesi yakınlarında yer alan Geç Hitit sınır kalesidir⁶⁷¹. İÖ 8. yüzyıla tarihlenen yazıtlarda Awariku ve Warika isimli krallardan ve

---

(Orthmann 1971, 114-vd.). Stel, İvriz kabartması ile yakından benzerlik göstermektedir. İki parça halinde kırık halde bulunan stele İvriz kabartması model alınarak restorasyon önerisi ile fibula eklenmiştir (Muscarella 1967b, 84; Brøns 2014, 80).

⁶⁶² Birmingham 1961, 188-191.

⁶⁶³ Brøns, 2014, 81, Fig. 4.26.

⁶⁶⁴ Muscarella 1967b, 84, Pl. VIII, Fig. 9; Brøns, 2014, 81, Fig. 4.26.

⁶⁶⁵ Stronach, 1959, 189.

⁶⁶⁶ Muscarella, 1967b, 84.

⁶⁶⁷ Stronach, 1959, 188-189, Fig. 5.

⁶⁶⁸ Pedde, 2000, 133-135, Taf. 13.

⁶⁶⁹ Pedde, 2000, 133-135, Taf. 13.

⁶⁷⁰ Luschan, 1893, 389; Stronach 1959, 188-189; Pedde, 2000, 133-134, Karte, 13.

⁶⁷¹ Çambel ve Özyar, 2003, 9.

kentin, Azatiwada adında fiili bir hükümdar tarafından kurulduğundan bahsedilmektedir⁶⁷². Karatepe yüksek kuleler ile çevrelenmiş “T” biçimli iki anıtsal kapıya sahip bir plan sunmaktadır. Kuzey ve Güney yönlerinde bulunan anıtsal kapılar orthostatlarla süslenmiştir. Bu anlamda SVI3 numaralı güney kapıya ait bir orthostat üzerinde yer alan figürlerden birisinin kıyafeti üzerinde fibula tasviri bulunmaktadır⁶⁷³ (**Lev. 26a**). İÖ 9-8. yüzyıla tarihlenen SVI3 numaralı orthostat 1,39 cm yüksekliğinde, 1,52 cm genişliğinde ve 0,64 cm kalınlığında olup diğer örneklerle göre daha büyük boyutludur⁶⁷⁴. Kabartma üzerinde sahne yatay bir bant ile ikiye ayrılmıştır. Üst sahnede, üzerinde yiyeceklerin olduğu bir masanın önünde ahşap bir sandalye üzerinde oturan profilden erkek tasviri ile önünde ver arkasında ona hizmet eden erkek figürler yer almaktadır. Oturan figür yükseltilmiş ve kulaklarını kapatan bir şapka takmaktadır. Üzerinde kısa kollu ve ayaklarına kadar uzanan ve eteğinden püsküllü bir sarkıtı bulunan tunik giyimlidir. Anılan figürün Kral Azatiwada olduğu düşünülmektedir⁶⁷⁵. Masanın hemen altında çömelmiş durumdaki maymun yere düşen yemek artıklarını yemektedir. Sahnede yer alan tüm figürlerin kulakları büyük ve detaylı, gözleri badem şeklinde, burunları büyük ve çeneleri geride tasvir edilmiştir. Alt sahnede merkezde iki erkek figür bir ip ile boğayı tutmaktadır. Boğanın arkasında yer alan figür sağ elinde iki kulplu bir testi sallamaktadır. En sağda yer alan figür omuzunda bir keçi taşımaktadır. Anılan üç erkek figür de yuvarlak formlu şapka takmaktadır. Figürler kısa kollu gömlek ve eteklerinin ön kısmı pileli ya da açık etek giyimlidir. Alt sahnenin en solunda, yüzünü sağa doğru çevirmiş, diğer figürler ile aynı başlığa sahip bir başka erkek figür yer almaktadır. Kısa kollu ve baldırlarına kadar uzanan tunik üzerine, dikey pileleri bulunan ve sağ omzu üzerinde bir fibula ile sabitlenen şal giyimlidir (**Lev. 26b**).

Figür üzerinde tasvir edilen şal ve fibula, Çambel ve Özyar’a göre İvriz kabartmasında Warpalawas’ın kıyafet ve fibulası ile benzer özellikler sergilemektedir⁶⁷⁶. Ancak Warpalawas’ın üzerinde tasvir edilen fibulanın en belirleyici özelliği gövde üzerine perçinlenerek yerleştirilen pimlerdir ve anılan fibula tasvirinde böyle bir süsleme bulunmamaktadır. Ayrıca Frig tipi fibulaların yayılım alanları arasında Karatepe bulunmamaktadır. Tasvir edilen fibula Yakınoğu fibulaları ile benzer olarak üçgen bir gövdeye sahip olsa da orthostatın çiziminde gövde yarım daire şeklinde belirtilmiştir. Betimlenen fibula Novák tarafından Sirkeli Höyük’te bulunan ve Frig fibulası olarak

---

⁶⁷² Novák, 2021, 363.

⁶⁷³ Çambel ve Özyar, 2003, 100, Taf. 144-145; Novák, 2021, 388, Fig. 10.

⁶⁷⁴ Çambel ve Özyar, 2003, 100.

⁶⁷⁵ Darga, 1992, 341.

⁶⁷⁶ Çambel ve Özyar, 2003, 100-101.

nitelendirilen örnek ile benzer bulunmuştur⁶⁷⁷ (**Lev. 26c**). Ancak Sirkeli Höyükte tespit edilen fibulanın Frig tipleriyle hiçbir benzerliği olmadığı gibi söz konusu fibula Kıbrıs'ın İÖ 1050-950 yılları arasına tarihlenen asimetrik gövdeli fibulaları ile benzeşmektedir⁶⁷⁸ (**Lev. 26d**). Tasvir edilen fibulanın form ve bezeme açısından herhangi bir özellik sunmaması mevcut tipolojiye yerleştirilmesini zorlaştırmaktadır.

3.2.4. Khorsabad

Khorsabad günümüzde İran'ın kuzeyinde Musul'un 15 km kuzeydoğusunda bulunan Dur Şarrukin adı ile bilenen köyde yer alır. Asur kralı II. Sargon Döneminde (İÖ 722-705) Asur'un başkentidir⁶⁷⁹. Khorsabad'da bulunan kabartma üzerinde yer alan erkek figür kısa kollu, ayak bileklerine kadar uzanan kol ve alt kenarları işlemeli bir tunik üzerine, kısa kollu ön ve alt kenarlarında işlemleri bulunan ceket benzeri manto giyimlidir. Figürün mantosunun iki ucu bel hizasında bir adet fibula ile tutturulmuştur. Figür kollarını yukarı kaldırmış şekilde omzu üzerindeki adak çuvalını taşımaktadır (**Lev. 27a**). Muscarella, yalnızca kıyafeti üzerinde fibula tasviri bulunan figürün kollarının yukarıda işlenmesinin fibulanın gösterilebilmesi için bilinçli bir uygulama olduğunu düşünmektedir⁶⁸⁰. Asur sanatında III. Tiglath Pileser (İÖ 744-727) dönemiyle birlikte farklı kültürden insanların tasvir edilmeye başlandığı görülmektedir⁶⁸¹. Figürün üzerindeki mantonun önden görünümünde tüm uzunluğu boyunca açık olduğu görülmektedir. Bu durum fibulanın işlevsel olarak hiçbir anlamı bulunmadığını göstermektedir. Muscarella bu durumu spesifik millet gruplarının kimliğini tanıtmak isteyen bir yönetici ya da heykeltıraşın Frigler'i tanımlamak için basitçe en karakteristik ürünlerinden olan fibulayı seçerek yaptığı bir uygulama olarak yorumlamaktadır⁶⁸². Bu yorumunun doğruluğu kabul edildiğinde söz konusu frizdeki tören alayının, Frigler'in II. Sargon'un ajanları tarafından Kilikya'dan saldırıya uğradığı İÖ 710/709 yılında Kral Midas'tan gelen hediye taşıyıcılarını temsil ettiği düşünülmektedir⁶⁸³. Yeni-Asur İmparatorluk Döneminde, tören, dini ya da mahkeme sahnelerinde giyilen temel giysi genellikle kenarlarında işlenmiş saçakları bulunan, kısa kollu ve ayak bileğine kadar uzanan "T" şeklindeki tunik⁶⁸⁴. Bu tuniğin üzerinde

---

⁶⁷⁷ Novák, 2021, 388-390, Fig. 12.

⁶⁷⁸ Giesen, 2001, 92-110, Taf. 18.

⁶⁷⁹ Caner, 1983, 9.

⁶⁸⁰ Muscarella, 1967b, 82.

⁶⁸¹ Brøns 2014, 79-80.

⁶⁸² Muscarella 1967b, 82.

⁶⁸³ Muscarella 1967b, 82.

⁶⁸⁴ Brøns, 2014, 78-79.

genellikle saçaklı sınırlara sahip hacimli bir şal görülmektedir. Av ya da savaş betimlemelerinde, diz boyunda kısa kollu tunikler ve çizmelerden oluşan basit kıyafetler görülmektedir. Askerler genellikle kemer olarak kullanılmış geniş kuşak ile tutturulmuş kısa tunikler giymektedir⁶⁸⁵.

Kabartma üzerinde tasvir edilen figürün mantosu üzerinde, tasvir edilen fibula literatürde Frig tipi fibulalar sınıfında Tip XII-7⁶⁸⁶/A III,1⁶⁸⁷ grubu ile benzer gösterilmektedir⁶⁸⁸ (**Lev. 27b**). Bu gruba ait fibulalar yarım daire biçimli gövdeleri ve gövdenin her iki ucunda iki dikdörtgen plaka arasında yer alan bir adet disk ile karakterizedir. Ayrıca bu gruba ait fibulaların iğne tutamak plakaları oldukça vurgulu üretilmektedir. İÖ 9- İÖ 8. yüzyıla tarihlenen Tip XII-7 grubuna ait fibulalar Anadolu dışında Rhodos ve Samos'da bulunmaktadır⁶⁸⁹. Ancak her ne kadar fibulanın gövdesi simetrik yarım daire formlu işlenmiş olsa da fibulanın her iki ayağı üzerinde görülen iki disk arasında birer bilye ile oluşturulan süslemeler bu grubun Caner'in oluşturduğu tipolojide M I,1⁶⁹⁰ varyantının süslemeleriyle daha benzer olduğunu göstermektedir (**Lev. 27c**). M I,1 grubuna ait fibulalar gövde merkezinde yer alan hafif kıvrım ile karakterizedir. Bu gruba ait fibulalar yalnızca Gordion ve Boğazköy'den bilinmekte olup İÖ 8. yüzyılın sonundan İÖ 7. yüzyılın sonuna kadar kullanım görüştür⁶⁹¹.

3.2.5. Persepolis Apadanası

Persepolis İran'da, Şiraz'ın kuzeydoğusunda, Bandamir ve Pulvar nehirlerinin birleştiği Mervdasth ovasında, küçük Kuh-i-Rahmet dağının üzerindedir⁶⁹². Kent, Dareios tarafından Pers İmparatorluğu'nun İÖ 518'de Mısır'ın keşfinden geri dönüşünde yeni bir tören başkenti olarak kurulmuştur⁶⁹³. Yapının dini ritüelleri içeren törenlerin ana merkezi olarak hizmet vermesinin yanı sıra yeni yıl festivali, kraliyet doğum günleri ve cenaze

---

⁶⁸⁵ Madhloom, 1970, 68.

⁶⁸⁶ Muscarella, 1967a, Pl. 3-4.

⁶⁸⁷ Caner, 1983, 63-68, Taf. 19-21.

⁶⁸⁸ Muscarella, 1967b.

⁶⁸⁹ Caner, 1983, 63-68.

⁶⁹⁰ Caner, 1983, 157-159, Taf. 62, Fig. 1100.

⁶⁹¹ Caner, 1983, 158-159.

⁶⁹² Stott, 1938, 65; Schmidt, 1957, 3.

⁶⁹³ Root, 1985, 108.

törenleri içinde kullanılmış olduğu düşünülmektedir⁶⁹⁴. Sitadelde bulunan saraylarda Med, Mezopotamya, Yunan, Mısır gibi birçok geleneğin öğelerinden yararlanılmıştır⁶⁹⁵.

İran kökenli bir yapı türü olan Apadana eski İran dilinde çok direkli anlamına gelmektedir ve Apadana terimi ile ilk defa Dareios'un Susa'daki çivi yazılı tabletleri üzerinde karşılaşılmaktadır⁶⁹⁶. Mimari olarak ise, çatısı sütunlar ile taşınan kabul ya da toplantı salonlarına verilen isimdir⁶⁹⁷.

Apadana'da yer alan 100 sütunlu salon ya da diğer bir deyişle taht salonundaki taht taşıyıcıları isimli frizin, batı tarafındaki kompozisyon incelendiğinde, dokuz numaralı figür, Med halkının temsilcisi olarak Med binici kostümü ile gösterilmiştir⁶⁹⁸ (**Lev. 28a**). Başında, arka tarafında iki adet sarkık bir kumaş parçası ve alını üzerinde birçok çıkıntısı bulunan ince bir başlık bulunmaktadır ve söz konusu başlık Medlere özgüdür⁶⁹⁹. Figürün sırtı üzerinde düz, dikdörtgen bir şal bulunmaktadır ve bu şalın iki ucu ön tarafta göğsü üzerinde bir fibula ile tutturulmuştur. Herzfeld ve Schmidt, söz konusu figür üzerindeki fibulanın tipik Kapadokya fibulası olduğunu savunarak figürü Kapadokyalı olarak tanımlamaktadır⁷⁰⁰. Walser'a göre ise, dokuz ve 23 numaralı figürler üzerindeki fibulalar olağandan daha düz şekillendirilmesine rağmen Blinkenberg'in sınıflandırmasına göre Teselya tipindedir⁷⁰¹ (**Lev. 28b**). Ancak Apadana'da bulunan haraç verenler ya da temsilciler heyeti olarak isimlendirilen grupta Kapadokyalı figürler üzerinde de fibula betimlenmiştir ve bu fibula söz konusu iki figürün üzerinde bulunan fibulalardan oldukça farklı özellikler yansıtmaktadır. Akhamenidler temel olarak iki giysi tipine sahiptirler. Bunlardan ilki saray elbisesi, ikincisi ise Med/binici elbisesi adı verilen ve iki parçalı bir tunik ve pantolon takımından oluşan giysi türüdür⁷⁰². Pers kıyafetleri kıvrımlı bir etek ve pelerin, yüksek silindirik bir başlıktan oluşurken Med kıyafetleri belde kemer, dar diz boyu tunik (*ependytes*), deri pantolonlar (*anaxyrides*) ve yüksek yuvarlak bir başlıktan oluşmakta ayrıca sıklıkla omuzlarına asılmış uzun kollu bir ceket (*kandys*) kullanılmaktadır⁷⁰³. Bununla

---

⁶⁹⁴ Root, 1985, 108.

⁶⁹⁵ Roaf, 1996, 218.

⁶⁹⁶ Ghadim, 2006, 25.

⁶⁹⁷ Schmidt, 1953, 69-70.

⁶⁹⁸ Walser 1966, 59-60.

⁶⁹⁹ Walser 1966, 59.

⁷⁰⁰ Schmidt 1953, 135; Walser 1966, 60.

⁷⁰¹ Blinkenberg, 1926, 112, Fig. 126; Bittel, 1964; 39-40; Walser, 1966, 59.

⁷⁰² Brøns, 2014, 81.

⁷⁰³ Brøns, 2014, 81.

birlikte bu kıyafetler genellikle bol dökümlü olduğu için, elbise üzerinde tutturucular hiçbir zaman tasvir edilmemiştir⁷⁰⁴.

Taht salonunda batı tarafta yer alan frizin 23 numaralı figürü, İskit halkının temsilcisidir⁷⁰⁵. Başında iki sivri ucu yanaklarına kadar uzanan tepesi yuvarlak bir başlık bulunmaktadır. Figür kısa kollu, bel hizasında kuşağı bulunan, diz boyunda biten bir tunik giyimlidir. Tunığın üzerinde, iki ucunu omuzları üzerinden önüne alıp göğsü hizasında bir fibula ile tutturduğu bir pelerin ya da şal bulunmaktadır⁷⁰⁶. Anılan pelerin ya da şal olarak tanımlanan üst giysisinin bir fibula ile tutturulan “*gaunaka*” olduğu düşünülmektedir⁷⁰⁷. Ayaklarında uçları kıvrık bacaklarına kadar uzanan uzun ayakkabıları bulunmaktadır. Figürün kıyafetleri üzerinden yapılan kimlik tespiti kesinlik taşınamamasına karşın, şalı üzerinde taşıdığı fibula ile Anadolu olabileceği düşünülmektedir⁷⁰⁸. Bu anlamda araştırmacılar Hellespontos'ta yaşayan Trak⁷⁰⁹ haklarından bir kişiyi temsil ettiğini düşünmektedir⁷¹⁰. Walser ve Schmidt ise İskit halkına ait bir figür olduğunu savunmaktadır⁷¹¹. 23 numaralı figürün üzerinde yer alan fibula oldukça şematik ve yarım daire formlu gövdeye sahiptir. Tasvir edilen fibulanın herhangi bir tipolojik belirteci bulunmaması mevcut sınıflandırmada hangi uygarlığa ait olduğunun belirlenmesini zorlaştırmaktadır.

Persepolis Apadanası'nda bulunan 106 basamaklı iki çift anıtsal merdiven İmparatorluğun farklı bölgelerinden temsilcilerin, alt görevlerini sembolize eden kral hediyelerini taşıyan bir yıllık ritüeli betimleyen kabartmaları taşımaktadır⁷¹². Bu kabartmalar üzerinde farklı uluslardan insanların kıyafetleri üzerinde fibula taşıdıkları görülmektedir. Rölyeplerde işlenen konunun İran'ın "Yeni Yıl Festivali" olduğu düşünülmektedir⁷¹³. İki merdivenin cephesinde işlenen kompozisyon Akhamenid kralına hediyeler taşıyan 23 halktan oluşan haraç getirenler olarak isimlendirilen temsilcileri ve

---

⁷⁰⁴ Brøns, 2014, 81.

⁷⁰⁵ Schmidt, 1953, 136; Walser, 1966, 61.

⁷⁰⁶ Schmidt, 1953, 136; Walser, 1966, 61.

⁷⁰⁷ Walser, 1966, 61.

⁷⁰⁸ Walser, 1966, 61.

⁷⁰⁹ Bu düşünce, Herodotos'un Dareios'a vergi veren Anadolu halklarını saydığı pasajı ile desteklenmektedir; “*Hellespontos'ta, Yunanistan'dan gelirken sağda oturanlar, Phrygia, Asya Trakları, Paphlagonia, Mariandyn, Suriye üç yüz altmış talant; üçüncü hükümette bu.*” bkz. Hdt. 3.90.

⁷¹⁰ Walser, 1966, 61.

⁷¹¹ Schmidt, 1953, 136; Walser, 1966, 61.

⁷¹² Root, 1990, 118; Brøns, 2014, 81.

⁷¹³ Schmidt, 1953, 82.

muhafız sıraları, saygınlı, atlılar, savaş arabaları ve görevlilerden oluşan bir heyeti temsil etmektedir⁷¹⁴.

Apadana'nın merdivenleri üzerinde yer alan kabartmalardan Walser'in listesinde IX numaralı grup Kapadokya temsilcileridir⁷¹⁵ (**Lev. 29a**). Figürler, başlarında üç boğumlu keçe başlık, kuşaklı bir ceket, Med tipi ayak bilekleri hizasında bantları bulunan bir pantolon ve omuzu üzerinde bir fibula ile tutturulmuş pelerin giyimlidir⁷¹⁶. Barnett, Asurlu sanatçıların, Frigler'in karakteristik objesi olarak betimlediği fibulaların Kapadokyalı figürler üzerinde betimlenmediğini ve Asurlar'ın Katpatuka olarak isimlendirdiği Kapadokyalıların bu frizde Frigleri temsil ettiğini iddia etmektedir⁷¹⁷. Söz konusu friz üzerinde tasvir edilen temsilciler kıyafetleri üzerinde fibula betimlenen tek gruptur. Walser, Herodotos'un "*...Milyashılar⁷¹⁸ kısa kargılar taşıyorlardı, giyimleri kopçalarla tutturulmuştu; içlerinden bazılarında Lykia yayları ve bakır başlıklar vardı...*"⁷¹⁹ pasajındaki kopça olarak isimlendirdiği nesnelere yola çıkarak Anadolu'nun Kapadokya dışında farklı kavimlerinde de fibula kullanıldığını düşünmektedir⁷²⁰. Söz konusu alanda tasvir edilen figürler üzerinde betimlenen toplam dört fibula da yay biçimli olup, gövde iki örnekte yarım daire, diğer iki örnekte ise elips şeklindedir⁷²¹ (**Lev. 29b-c**). Fibulaların iğne tutamak plakası küçük çentikler ile el şeklinde biçimlendirilmiş olup bu görüntüsü ile fibulalar dirsek fibulalar olarak isimlendirilmektedir⁷²². İğne tutamak plakası el biçiminde olan Yakın Doğu fibulaları ile mafsallı fibulalar Batı İran ve Kafkasların güneyinde yaygın olarak bulunmaktadır⁷²³. Bu iki fibula tipi Anadolu'da da yoğun olarak kullanılmaktadır⁷²⁴. Bu nedenle Muscarella, söz konusu figürlerin, hem Persepolis'de Med olarak tanımlanan diğer figürlerin kıyafetleri ile benzerliği hem de betimlenen fibulaların tipolojisini göz önünde bulundurarak bu figürlerin İran ya da Güney Kafkaslı olarak tanımlanması gerektiğini düşünmektedir⁷²⁵.

---

⁷¹⁴ Schmidt, 1953, 82.

⁷¹⁵ Walser, 1966, 83.

⁷¹⁶ Schmidt, 1953, 87; Walser, 1966, 83; Bröns, 2014, 81-82.

⁷¹⁷ Barnett, 1957, 67.

⁷¹⁸ Milyas Dağık Lykia ya da Kuzey Lykia olarak adlandırılan coğrafyadır. Detaylı bilgi için bkz. Işık, 2015, 187-237.

⁷¹⁹ Hdt. 7.77.

⁷²⁰ Walser, 1966, 83.

⁷²¹ Herles, 2014, 138-139.

⁷²² Herles, 2014, 139; Pedde bu terimi kırma yeri, uç, dirsek ve kol terimlerinden ayıramayacağı için reddetmektedir bkz. Pedde, 2000, 7.

⁷²³ Muscarella, 1965, 235; Muscarella, 1967b, 83; Herles, 2014, 139.

⁷²⁴ Muscarella, 1965, 234; Muscarella, 1967b, 83.

⁷²⁵ Muscarella, 1967b, 83.

Doğu merdivende IX numaralı temsilcilerin üzerinde betimlenen fibulalar Schmidt ve Bittel tarafından Alişar Höyük fibulaları ile karşılaştırılmıştır⁷²⁶. Walser söz konusu fibulaları Blinkenberg'in sınıflandırmasına göre tip XII 1a yani Peleponnesos grubuna dahil etmektedir⁷²⁷. Bununla birlikte Bittel Anadolu'da tip XII 1a grubuna ait bir fibula bulunmadığını ve Persepolis'deki kabartmalar ile karşılaştıramayacağını belirtmektedir⁷²⁸. Caner söz konusu fibulaların Gordion, Alişar ve Boğazköy'de yoğun olarak tespit edilen KI,2 grubuna ait olduğunu düşünmektedir⁷²⁹. Ancak tasvir edilen fibulaların form ve bezeme unsurları bakımından KI,2 grubu ile hiçbir benzerliği bulunmamaktadır⁷³⁰. Kabartma üzerinde belirli farklılıklara işaret eden Roaf, IX. temsilci grubunda yer alan 2 ve 4. figürlerin üzerinde yer alan fibulaların perçinli olduğunu, 3 ve 5. figürlerin üzerinde yer alan fibulaların ise sarmal bir gövdeye sahip olduğunu ancak 1. figürün üzerinde yer alan fibulanın biçiminin saptanamadığını belirtmektedir⁷³¹. Bu anlamda 2 ve 4. figürlerin üzerinde yer alan fibulaların mafsallı olduğu tespit edilmiştir⁷³².

Herodotos'un, "*Kappadokialılara Yunanlar, Suriyeli derler. Bu Suriyeliler, Pers egemenliği altına düşmeden önce Medlere bağlıydılar. Medlerin toprakları ile Lydialılarınkiler arasında sınır aslında Halys Irmağıydı ki, bu ırmak Ermenistan dağlarından çıkar. Kilikia'dan geçer, Matienleri sağına, Phrygia'yı soluna alıp, bu iki ülke arasında akar; bu ülkeleri geçtikten sonra kuzeye doğrularak Kappadokia Suriyelileri ile sol kıyıdağı Paplagonia arasında sınır çizer*⁷³³..." ifadelerinden yola çıkan Herles, fibulaların tipolojisi üzerine belirtilen tüm görüşlerin aksine Kafkasların Güneyi ve Kuzeybatı İran'a odaklanarak, Ermenistan (Oshakan), Gürcistan (Santa, Şavsakdara I), İran (Ghalekuti I) ve Suriye'de (Deve Höyük II) mezarlarda bulunan fibulalar ile karşılaştırmalar yapmıştır⁷³⁴ (**Lev. 30a-b**). Bu karşılaştırmalar sonucunda söz konusu fibulaların İÖ 8-7. yüzyıla tarihlendiğini ve yay şeklinde olanların çoğunun Koban Kültürünün varyantı olduğunu savunmaktadır⁷³⁵. Mafsallı fibulaların da kronolojik olarak Koban Bölgesinde

⁷²⁶ Bittel, 1964, 40. Alişar fibulaları için bkz. Osten and Schmidt, 1933, 435.

⁷²⁷ Walser, 1966, 83. Tip XII 1a için bkz. Blinkenberg, 1926, 209, Fig. 228.

⁷²⁸ Bittel, 1964, 40-41.

⁷²⁹ KI,2 tipi, panolar ile kapatılmayan üç toptan oluşur ve süsleme küreler veya yuvarlatılmış boncuklardan ya da disklerden meydana gelmektedir bkz. Caner, 1983, 152-153.

⁷³⁰ Herles, 2014, 139.

⁷³¹ Roaf, 1983, 53-54.

⁷³² Herles, 2014, 140.

⁷³³ Hdt. 1.72.

⁷³⁴ Herles, 2014, 141-144.

⁷³⁵ Herles, 2014, 144.

bulunan yay biçimli fibulalardan geliştiği düşünölmektedir⁷³⁶. Bu durum, Gürcistan'daki Santa ve Şavsaklara I ve İnan'daki Ghalekuti I'de tespit edilen mafsallı fibulaların Akhaemenid Dönemde de kullanıldığını göstermektedir⁷³⁷. IX. temsilci grubunda yer alan 2 ve 4. figürlerde mafsallı fibula tasviri söz konusu kabartma üzerinde yer alan fibulaların Kuzeybatı İnan ve Kafkasların Güneyine ait olduğunun başka bir onaydır.

Persepolis Apadanası'ndaki kabartmalarda yer alan figürlerin kıyafetlerinde görölen farklılaşma göz önüne alındığında, İÖ 5. yüzyılda farklı milletleri ayırt etmek amacı ile böyle bir çalışmanın yapıldığı ve fibulaların da bu amaç doğrultusunda kullanıldığı düşünölmektedir⁷³⁸. Bu anlamda Persepolis Apadanası'nda İÖ 5. yüzyıla tarihlenen kabartmalarda, İskitli/Trak ve Kapadokyalı olduğu düşünölen figürler üzerinde tasvir edilen fibulalardan, burada yalnızca iki halkın söz konusu objeyi kullandığı ve tasvir edilen Pers, Asur, Babil gibi diğere halkların fibula kullanmadıkları yorumu yapılmıştır⁷³⁹.

3.3. Figürinler Üzerinde Tasvir Edilen Fibulalar

Figürinler üzerinde tasvir edilen fibulalar başlığı altında yoğun olarak pişmiş toprak nadir olarak da çeşitli madenlerden üretilen figürinlerin kıyafetleri üzerinde tasvir edilen fibulalar değerlendirilecektir. Antik Dönemde en yaygın kullanılan kadın kıyafetleri *peplos*, *khiton* ve *himation*dur. Heykel ve figürinler üzerinde görölen söz konusu giysilerin özel süslemelerle tutturulduğu ya da dekore edildiği varsayılmaktadır⁷⁴⁰. Bu süslemeler iğne, broş, düğme ve fibulaları içermektedir. Bu anlamda yoğun olarak Anadolu, Kıbrıs, Adalar, Kıta Yunanistan ve İtalya'da tespit edilen figürinlerin kıyafetleri üzerinde tasvir edilen fibulalar ele alınacaktır.

Çalışma kapsamında ele alınacak ilk eser Korinth Demeter Kore Kutsal Alanında tespit edilen pişmiş toprak figürin parçasıdır⁷⁴¹ (**Lev. 31a**). Söz konusu kutsal alanda yapılan kazı çalışmaları sırasında, Dedalik plakaların yanı sıra el yapımı, kalıp yapımı ve her iki tekniğin bir arada kullanıldığı 24.000 terrakotta figürin ele geçmiştir⁷⁴². Eser, bir ritüel kalathosunun ağız kısmına ait pişmiş toprak figürindir. Figürinin başı kalıp üretimi olup

---

⁷³⁶ Muscarella, 1965, 239.

⁷³⁷ Herles, 2014, 144.

⁷³⁸ Bittel, 1964, 39; Muscarella, 1967b, 83.

⁷³⁹ Pedde, 2000, 7.

⁷⁴⁰ Bröns, 2014, 60.

⁷⁴¹ Langdon, 2019, 1, Fig. 1.

⁷⁴² Langdon, 2019, 1.

gövdesi el yapımıdır⁷⁴³. İÖ 7. yüzyılda çeşitli kaynaklardan geliştirilen kalıp yapımı başlar, parfüm şişeleri ve plastik figür vazolarının yanı sıra figürinler ile birbirinin yerine kullanılmıştır. İÖ 6. yüzyılda, bilinen kalıpların tekrarlayan kullanımı, kutsal alanda figürinleri ve ritüel kalathoslarını birbirine bağlayan bir betim ağı yaratmıştır⁷⁴⁴. Bu bağlamda değerlendirilecek figürinin saçları iki yandan omuzlarına dökülmekte ve başında çok yüksek olmayan bir polos yer almaktadır. Üzerinde kırmızı ve kahverengi boya izleri korunan eserin her iki omzu üzerinde oldukça büyük boyutlarda yapılmış *spectacle* fibula yer almaktadır. Fibula tasvirleri Blinkenberg'in oluşturduğu tipolojide fildişinden üretilen Tip XV "disk biçimli fibulalar" grubunda 1h, 3a, 5d ve 6c alt tipleri ile benzerlik göstermektedir⁷⁴⁵. Tip XV fibulaların en erken örnekleri Geometrik ve Arkaik Dönem'den itibaren görülmeye başlamaktadır⁷⁴⁶ (**Lev. 31b**). Tanrıçalara sunulan söz konusu figürin ise İÖ 7-6. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir⁷⁴⁷.

Çalışma kapsamında ele alınacak bir başka örnek Thebes'den ele geçen ve İÖ 6. yüzyıla tarihlenen pişmiş toprak *pappades* figürinidir⁷⁴⁸ (**Lev. 31c**). Eser, başında yer alan polosunu nedeni ile bu isimle anılmaktadır. *Khiton* giyimli figürün boynu üzerinde yer alan kolyeler her iki omuz üzerinde iki adet disk biçimli fibulayla tutturulmuştur. Standart *pappades* figürinlerinde giysi genellikle belirli bir şemaya göre dekore edilmektedir. Bir ya da daha fazla yatay banttıan oluşan boyun süsleri *hormos* olarak isimlendirilmekte olup göğüs üzerinde yer alan kolyeleri her zaman iki omuz üzerinde bir fibula ya da disk başlı iğne ile tutturulmaktadır⁷⁴⁹. Bazı örneklerde omuzlarda yer alan disk biçimli fibulaların rozet şeklinde yapıldığı da görülmektedir. İlkel olarak yorumlanan ve el ile şekillendirilen figürinler çoğunlukla en fazla üretimi yapılan Boeotia ile ilişkilendirilmelerine karşın, Attika, Korinth, Argos, Arkadia ve Laconia'da da ele geçmektedir⁷⁵⁰. Söz konusu figürinler çoğunlukla mezar hediyesi olarak bırakılmalarının yanı sıra Atina Akropolü, Athenian Nymphs, Brauronian Artemis, Eleusis Demeter, Argos Heraion, Argos Aphrodite, Sparta Artemis Orthia, Tegea Athena, Lusoi Artemis ve Sparta Athena Khalkoikos gibi birçok tapınak ve kutsal alandan da tespit edilmiştir⁷⁵¹. *Pappades* figürinlerinin heroları tasvir ettiği

---

⁷⁴³ Langdon, 2019, 1.

⁷⁴⁴ Langdon, 2019, 1.

⁷⁴⁵ Blinkenberg, 1926, 262-279.

⁷⁴⁶ Ephesos Artemis Tapınağın' da bulunan fildişi *spectacle* fibulalar bilinen en erken örnekler arasında sayılmakta olup İÖ 8. yüzyılın sonlarından biraz önceye tarihlenmektedir bkz. Blinkenberg, 1926, 263.

⁷⁴⁷ Langdon, 2019, 1.

⁷⁴⁸ Brøns, 2014, 74-75, Fig. 4.17.

⁷⁴⁹ Brøns, 2014, 74-75.

⁷⁵⁰ Szabó, 1994, 114.

⁷⁵¹ Brøns, 2014, 75.

düşünülmesine karşın yaygın olarak kabul edilen görüş, tanrıça Hera'nın ahşap heykellerinin koroplastik bir taklidini yansıttıkları yönündedir⁷⁵².

Değerlendirilecek bir diğer pişmiş toprak *pappades* figürini Boeotia'dan ele geçmiş olup İÖ 7-6. yüzyıllara tarihlenmektedir⁷⁵³ (**Lev. 32a**). *Pappades* figürlerinin kuş benzeri sıkıştırılmış yüzü karakteristik özelliğidir⁷⁵⁴. Figür *khiton* giyimli olup her iki omzu üzerinde yuvarlak disk biçimli fibula yer almaktadır. Söz konusu fibula göğüs üzerinde yer alan *hormosu* omuza sabitlemek için de kullanılmıştır. Her iki figürünün omzu üzerinde tasvir edilen dairesel fibulalar Blinkenberg tarafından Tip XV "disk biçimli fibulalar" sınıfına yerleştirilmiştir⁷⁵⁵. *Spectacle* fibulaların tek bir disk ile üretildiği örnekler Ephesos Artemis Tapınağı'nın Arkaik evresinde tespit edilen fildişi iki örnek ile bilinmektedir⁷⁵⁶. Anılan iki figürin üzerinde tasvir edilen fibulalar kronolojik olarak Ephesos grubu ile benzer nitelikte değerlendirilebilir. Ancak özellikle Boeotia'da tespit edilen *pappades* figürünü üzerinde tasvir edilen fibulanın merkezinde yer alan dairesel eklenti Kythnos'da⁷⁵⁷ tespit edilen disk biçimli bronz bir fibula ile form olarak daha benzerdir (**Lev. 32b**). Söz konusu fibula Kythnos kutsal alanından tespit edilmiş olup gövde eş merkezli üç spiralin içerisinde yuvarlak aplik bir parçadan oluşmaktadır. Gövdenin arka kısmına ise keman yayı fibulası eklenmiştir. Benzer örnekler İÖ 8. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Perachora'daki Hera Limenia Tapınağında, Delos'da Artemision'da ve Olympia'da tespit edilmiştir⁷⁵⁸.

Tapınak armağanı olarak fibulalar coğrafi ve kronolojik olarak farklı gelenek ya da inanç sistemleriyle ilişkili olmasına karşın özellikle Anadolu, Kıta Yunanistan ve Adalar'da daha çok Artemis, Demeter, Hera, Aphrodite, Athena ve Apollon ile ilişkili görünmektedir⁷⁵⁹. Bu anlamda özellikle Argos Heraionun'da tespit edilen figürinler üzerinde fibulaların tasvir edilmesi dikkat çekicidir. Kutsal alanda tespit edilen çok sayıda dokuma aleti Atina akropolündeki Athena heykeli, Ephesos Artemis kült heykeli, Olympia'daki Hera heykeli ve Amyklaion'daki Apollon heykeline adanan dokuma elbiseler gibi burada da düzenli aralıklarla kült heykeli için üretilen dokuma kıyafet bağlantısı ile

---

⁷⁵² Szabó, 1994, 114-121; Barfoed, 2013, 97-100; Brøns, 2014, 75.

⁷⁵³ Blinkenberg, 1926, 31, Fig. 4. Omuzlarında aynı fibula tipine sahip diğer örnekler Arkaik Dönem'de Peloponnesos Yarımadasında Perachora, Nemea, Prosymna, Argos Heraion ve Tegea'da da tespit edilmiştir bkz. Barfoed, 2013.

⁷⁵⁴ Barfoed, 2013, 87.

⁷⁵⁵ Blinkenberg, 1926, 31.

⁷⁵⁶ Hogarth, 1908, 186, Pl. XXXII, Fig. 10.

⁷⁵⁷ Koukoulidou vd., 2017, 206-207, Fig. 46.

⁷⁵⁸ Koukoulidou vd., 2017, 206.

⁷⁵⁹ Erdan, Toprak, Sıdal-Gökdağ, 2020b, 136.

ilişkilendirilmiştir⁷⁶⁰. Tanrı ve tanrıçalara ithafen sürdürülen bu geleneğe fibulaların da dokuma elbiselerin bir parçası olarak sunulduğu yazılı kaynaklar ve arkeolojik materyaller ile doğrulanmaktadır⁷⁶¹. Genel olarak, Argos Heraionun'daki erken adak nesnelere, Hera'yı tarımın, evliliğin, kadınların ve hane halkının koruyucusu olarak göstermekte ayrıca onun hamilelik, doğum ve genel olarak çocukların yaşamını koruduğuna ilişkin sunu objeleriyle kourotrophos kimliğini vurgulamaktadır. Bu anlamda ele alınacak ilk örnek Argos Heraionun'dan tespit edilen pişmiş toprak bir kadın figürüdür⁷⁶² (**Lev. 32c**). Eser tanrıça Hera'nın ahşap kült heykelinin koroplastik bir yansıması olarak kabul edilmekte ve omzunda Frig üretimi Tip XII-13⁷⁶³ grubu ile paralel bir fibula bulunmaktadır (**Lev. 32d**)⁷⁶⁴. Eserin buluntu noktası olan eski tapınak terasının altarında Frig tipi fibula tespit edilememesine rağmen figürin üzerinde bu gruba ait fibulanın tasvir edilmesi, Hera'nın ahşap kült heykelinin elbisesi için Frig veya Frig taklidi fibulaların kullanıldığını düşündürmektedir⁷⁶⁵. Strøm, bu durumu lüks elbise ya da dokumaların İÖ 700 civarında Yakındoğu kraliyet hediyeleri olarak kullanımı ile ilişkilendirmektedir⁷⁶⁶. Ancak Samos Heraionun'da İÖ 650 civarına tarihlenen Hera'nın ahşap heykelciğinin yüksek başlığı da form ve dekorasyonu bakımından Frig etkilidir⁷⁶⁷. Anılan dönemde Kıta Yunanistan seramiklerinde de Frig tekstil ürünlerinin yansımaları görülmektedir⁷⁶⁸. Ayrıca Delos'da İÖ 146/145 yıllarına tarihlenen bir yazıtta⁷⁶⁹ Frig üretimi bir giysinin özellikle doğum ile ilişkilendirilen Eleithya'ya adandığı bilgisi Kıta Yunanistan tapınaklarına Frig üretimi dokumaların da armağan edildiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Tüm bu veriler sonucunda İÖ 8. yüzyılda Frig tören kıyafetlerinin Frig fibulalarıyla birlikte Kıta Yunanistan'a ulaştığı ve tapınaklara armağan olarak sunulduğu, daha sonra ise Kıta Yunanistan tekstil endüstrisine entegre olduğu düşünülmektedir⁷⁷⁰. Tanrıça Hera'nın figürünü üzerinde yer alan Frig fibulası Frig giysi ve aksesuarlarının taklit ya da

---

⁷⁶⁰ Strøm, 2009, 95-96.

⁷⁶¹ Hdt. 5.82-88; Anth. Pal. 6.133, 6.265; Jacobsthal, 1956, 96-100; Kilian, 1978, 221; Strøm, 2009, 95-96; Şare, 2011, 27. Brønns 2017, 46 vd.

⁷⁶² Waldstein, 1905, 24, Fig. 34; Ćurčić 1908, 4, Fig. 1.11; Strøm, 1998, 47-48, Fig. 10.

⁷⁶³ Muscarella, 1967a, Pl. IX-X. İÖ 8-7. yüzyıla tarihlenen Tip XII 13 grubuna ait fibulalar Caner tarafından Tip H I olarak isimlendirilmiştir. Bu gruba ait fibulalar Anadolu dışında İÖ 7. yüzyılda taklit üretimlerle Perachora, Olympia, Sparta ve Argos Heraion'unda da tespit edilmiştir bkz. Caner, 1983, 111-116, Taf. 45.

⁷⁶⁴ Strøm, 1998, 48.

⁷⁶⁵ Strøm, 1998, 48.

⁷⁶⁶ Strøm, 1998, 48.

⁷⁶⁷ Boehmer, 1973, 168-170, Abb.27.

⁷⁶⁸ Boehmer, 1973, 171-172, Abb. 31-33; Strøm, 1998, 48.

⁷⁶⁹ ID 1442 B, l.57; Burke, 2016, 161.

⁷⁷⁰ Boehmer, 1973, 171-172.

dönüşümlerinin Kıta Yunanistan'da yalnızca kültürel anlamda değil inanç sistemine de yansımaları olduğunu göstermektedir.

Çalışmada ele alınacak bir diğer eser, yine Argos Heraionun'da tespit edilen bir başka pişmiş toprak Hera figürinidir⁷⁷¹ (**Lev. 33a**). İÖ 7. yüzyıla tarihlenen figürinin boynu oldukça süslü kolyelerle dekore edilmiş olup, sağ omzu üzerinde bir gemi modelinin içerisinde yer alan rozet biçimli fibula yer almaktadır⁷⁷². Genel olarak gövdenin üst kısmı daha büyük boyutlu olan örnekler el yapımı olup katmanlar halinde çok sayıda boyun, göğüs, omuz ve baş süslemeleriyle Kıbrıs ya da Doğu modasını yansıttıkları düşünülmektedir⁷⁷³. Benzer olarak kutsal alanda daha büyük boyutlu ve iyi korunmuş bir pişmiş toprak figürininin yine yalnızca sağ omzu üzerinde oldukça büyük boyutlu rozet biçimli süslemeler yer almaktadır⁷⁷⁴ (**Lev. 33b**). Literatürde fibula olarak değerlendirilen söz konusu nesnenin mevcut tipolojide morfolojik olarak tam bir karşılığı bulunmamaktadır. Ancak rozet görünümü ve disk biçimli formuyla fildişi *spectacle* fibulalar ekseninde değerlendirilebilir. Burada dikkat çeken husus ise fibulanın tekne olarak nitelendirilen nesnelere içine yerleştirilmiş olmasıdır. Bu durum hem Samos hem de Argos Heraion'unda İÖ 7. yüzyıla ait ahşap adak teknelerinin tanrıçaya sunulması ile tanrıçanın deniz ile bağlantılarını gösteren kült yansımaları olarak değerlendirilmektedir⁷⁷⁵. Argos Heraionun'da akarsular konumu sebebiyle oldukça önemlidir. Nitekim Pausanias kutsal alanda suyun önemini “*Heraion'un solunda Mycenae'den on beş stad uzakta. Yolun yanında Özgürlük Suyu denilen dere akıyor. Rahibeler onu arınmalarda ve gizli kurbanlar için kullanırlar. Kutsal alanın kendisi Euboea'nın aşağı kısmındadır. Euboea, nehir Asterion'un Euboea, Prosymna ve Acraea adında üç kızı olduğunu ve Hera'nın hemşireleri olduklarını söyleyerek buradaki tepeye verdikleri isimdir. Heraion'un karşısındaki tepeye Acraea, kutsal alanın çevresine Euboea ve Heraion'un altındaki araziye Prosymna adını verirler. Bu Asterion, Heraion'un üzerinde akar ve bir yarığa düşerek kaybolur. Kıyılarında asterion olarak da adlandırılan bir bitki yetişir. Bitkinin kendisini Hera'ya sunarlar ve yapraklarından çelenklerini örerler*⁷⁷⁶.” ifadeleriyle vurgulamaktadır. Pausanias tarafından aktarılan arınma ritüelinin erken kült heykeli ile ilişkili olduğu düşünülmektedir⁷⁷⁷. Benzer olarak pişmiş toprak figürin tanrıçanın kült heykelinin küçük bir yansıması olarak kabul

⁷⁷¹ Strøm, 2009, 96-97, Fig. 5.

⁷⁷² Strøm, 2009, 96.

⁷⁷³ Jenkins, 1931/32, 31-32.

⁷⁷⁴ Jenkins, 1931/32, 31-32, Pl. 15.2.

⁷⁷⁵ Strøm, 2009, 96-97.

⁷⁷⁶ Paus. 2.17.

⁷⁷⁷ Strøm, 2009, 96-97.

edilmektedir. Bu anlamda Hera'nın *asterion* ile ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda figürinin üzerinde tasvir edilen fibulanın hem gemi üzerinde betimlenmesi hem de *asterion* ile benzerliği figürin üzerinde bulunan fibulanın anılan çiçeğin ikonografik bir yansıması olarak değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır⁷⁷⁸ (**Lev. 33c**). Ayrıca figürinler üzerinde yer alan fibula ve fildişi disk biçimli *spectacle* fibulaların gövdesinin rozet olarak biçimlendirildiği örneklerle de paralellik göstermektedir⁷⁷⁹ (**Lev. 33d**).

Argos Heraionun'da tespit edilen pişmiş toprak figürinlerin omuzlarına kil parçaların şekillendirilmesi ile konumlandırılmış fibulalar tipolojik olarak oldukça farklı çeşitlilik sunmaktadır. Bu kapsamda ele alınan örnekler dışında figürinlerin omuzlarında iki farklı fibula tipi daha tespit edilmiştir. Bu anlamda değerlendirilecek ilk örnek, kolları dışında başı ve vücudu korunmuş olan figürin parçasının gövdesi ayakta durabilmesi için Miken figürinleri ile benzer şekilde oluşturulmuştur⁷⁸⁰ (**Lev. 34a**). Figürinin göğsü üzerinde birisi dalgalı olmak üzere dört adet bant şeklindeki kolye, her iki omuz üzerinde üç sarmaldan oluşan *spectacle* fibulalar ile tutturulmuştur. Benzer olarak başka bir pişmiş toprak figürinden koptuğu düşünülen çift sarmal nesnede fibula olarak isimlendirilmektedir⁷⁸¹ (**Lev. 34b**). Her iki figürin parçasının spiral birleşim noktalarında bulunan yuvarlak kil eklentiler bu temsillerin Blinkenberg'in oluşturduğu tipolojide Tip XIV "spiral fibulalar" ile benzerlik göstermektedir⁷⁸² (**Lev. 34c**). Bu gruba ait fibulalar spiral şekilde sarılmış, birbirine perçinlenmiş bir veya daha fazla bronz telden üretilmiştir. Bu gruba ait fibulaların en erken örnekleri Sparta Artemis Orthia Kutsal Alanı'nın Geometrik Dönem tabaklarında ele geçmiştir. Blinkenberg, fibula gövdelerinin şekillendirilmesinde kullanılan süsleme tekniklerinin oldukça geç örnekler olmalarına rağmen Miken Uygarlığının belirli unsurlarını benimseyerek bu kültürün yansılarını koruduklarını düşünmektedir⁷⁸³. Bu gruba ait fibulalar Kıta Yunanistan başta olmak üzere, Balkanların batısı, İtalya, Orta Avrupa, Bavyera ve Adalar'da karşımıza çıkmaktadır⁷⁸⁴.

Argos Heraionun'da tespit edilen bir diğer eser, vücudunun ve boynunun bir bölümü korunan pişmiş toprak figürin parçasıdır⁷⁸⁵ (**Lev. 34d**). Eserin korunabilen sağ omzu

---

⁷⁷⁸ Blinkenberg, 1926, 31.

⁷⁷⁹ Blinkenberg, 1926, 266-267, Fig. 312.

⁷⁸⁰ Hadaczek, 1902, 207-208, Fig. 59.

⁷⁸¹ Hadaczek, 1902, 208, Fig. 60.

⁷⁸² Blinkenberg, 1926, 253-262, Fig. 303.

⁷⁸³ Blinkenberg, 1926, 253-255.

⁷⁸⁴ Blinkenberg, 1926, 255.

⁷⁸⁵ Hadaczek, 1902, 209, Fig. 61.

üzerinde yer alan dört yapraklı rozet benzeri fibula, düz bir yakaya sahip kıyafeti ile göğsü üzerindeki süslemeli bandı sabitlemek için kullanılmıştır. Blinkenberg tarafından fibula olarak değerlendirilen söz konusu nesne Tip XIV “spiral fibulalar” grubunda dört spiral plakalı alt grubun stilize bir yansıması olarak kabul edilmektedir⁷⁸⁶ (**Lev. 34e**). Kıta Yunanistan’da yoğun olarak tespit edilen bu gruba ait fibulalar, toplam dört spiral plakanın birbiri üzerine perçinlenerek ortasına ince bir metal disk yerleştirilmesi ile oluşturulmaktadır⁷⁸⁷.

Argos Heraionun’da tanrıça Hera’ya armağan edilen adak nesneleri arasında kourotophos figürinlerinin de yer aldığı görülmektedir. “Sütannelik ve koruyucu anne⁷⁸⁸” anlamına sahip kourotophos, çoğunlukla tanrıçalarla ilişkili bir sıfat olarak karşımıza çıkmaktadır⁷⁸⁹. Söz konusu figürinlerin kökünde Mısır, Fenike ve Hitit etkili oldukları bilinmektedir⁷⁹⁰. Kourotophos figürinleri buldukları kutsal alan ve tapınaklarda inanılan tanrıçanın yansıması olarak gebe ya da doğum yapan kadınlar ile yeni doğan bebeklerin koruyuculuğunu üstlenmektedir⁷⁹¹. Bu anlamda değerlendirilecek örnek İÖ 7. yüzyıla tarihlenen Argos Heraion’unda tespit edilen kourotophos figürinidir⁷⁹² (**Lev. 35a**). Söz konusu figürin ayakta ve iki kolu arasında bir bebek tutmaktadır. Kuş benzeri sıkıştırılmış yüzleri ile *pappades* figürinlerini anımsatan eserin boynunda yer alan iki adet yatay bant her iki omzu üzerinde disk biçimli iki adet fibula ile tutturulmuştur⁷⁹³. Fibulalar Argos Heraionu kapsamında değerlendirilen diğer figürinler üzerinde tasvir edilen rozet ya da disk biçimli fibulalar ile paralellik göstermektedir. Argos Heraionu’nda tespit edilen fibulaya sahip figürinler genel olarak incelendiğinde neredeyse tamamının tanrıçanın tasviri ya da onun anne ve bebeklerin koruyuculuk epitetiyle ilişkili görünmektedir. Bu durum Yakındoğu’da apotropaik amaçlarla hamile ve yeni doğum yapan kadın ve çocukları korumak amacıyla üretilen fibula tasvirli *Lamaštu* amuletlerinin batıda kourotophos figürinleri ile aynı görevi üstlenmesi ile açıklanabilir⁷⁹⁴.

Tanrıça ya da dini tipler üzerinde tasvir edilen fibulalar yalnızca Kıta Yunanistan ile sınırlı kalmamakta bu durum bölgeye özgü inanç sistemleri ve kültürel etkilerle Güney

⁷⁸⁶Hadaczek, 1902, 209; Blinkenberg, 1926, 29-30, 260, Fig. 3.6, Fig. 306.

⁷⁸⁷ Blinkenberg, 1926, 260.

⁷⁸⁸ RE XI-2215-2216.

⁷⁸⁹ Hadzisteliou-Price, 1978, 2.

⁷⁹⁰ Hadzisteliou-Price, 1978, 5.

⁷⁹¹ Hadzisteliou Price, 1978, 211; Alanyalı, 2016, 3.

⁷⁹² Waldstein, 1905, 20, Pl. XLII.11.

⁷⁹³ Waldstein, 1905, 20.

⁷⁹⁴ Erdan, Toprak, Sıdal-Gökdağ, 2020b, 141-143.

İtalya'da Metapontum'da⁷⁹⁵, Sicilya'da ise Gela ve Akragas'da da takip edilebilmektedir. Bu anlamda ele alınacak ilk örnek Sicilya Gela'da tespit edilen ve İÖ 5. yüzyılın başlarına tarihlenen pişmiş toprak tanrıça figürüdür⁷⁹⁶ (**Lev. 35b**). Blinkenberg bölgede tespit edilen söz konusu figürinlerin Lindos'ta tapınım gören Athena Lindia ile ilişkili olduğunu düşünmektedir⁷⁹⁷. Sicilya ve Güney İtalya, İÖ 7. yüzyıldan İÖ 480'e değin Kıta Yunanistan kültürel ve siyasi egemenliği altında nispeten homojen bir kültürün geliştiği bölgedir⁷⁹⁸. Ancak figürinler başta olmak üzere diğer arkeolojik buluntular üzerinde yapılan incelemeler, kendi özelliklerine sahip, Yunan kültüründen ödünç alınan ancak yeni bağlamlarda gelişen melez kültürler olduklarını göstermektedir⁷⁹⁹. Bu anlamda değerlendirilecek tanrıça figürünü arkalıklı bir taht üzerinde oturmakta olup, başında yüksek bir polos yer almaktadır. *Khithon* giyimli figürün göğsü üzerinde, uçlarında süslemeleri bulunan üç zincirli kolyesi her iki omzu üzerinde palmet biçimli oldukça büyük bir fibulalar ile tutturulmuştur. Heykelciğin başında yer alan polos daha çok tanrıçalar ya da yarı ilahi varlıklar tarafından kullanılan bir başlıktır⁸⁰⁰. Başlığın, ilk ortaya çıktığı Anadolu ve Yakındoğu toplumlarında bereket ve doğumla ilişkili tanrıça kıyafetlerinin karakteristik bir parçası olduğu bilinmektedir⁸⁰¹. Batıda ise gelin kıyafetinin bir parçası olarak yorumlanan poloslar ayrıca kadınlığa geçişin bir simgesi olarak da değerlendirilmektedir⁸⁰².

Özellikle Akragas ve Gela'da tespit edilen figürinlerin omuzları üzerinde yer alan disk ya da palmet biçimli fibulalar daha erken örneklerde nispeten daha büyük boyutludur. Dekoratif amaçlar dışında figürler üzerine konumlandırılmalarının iki işlevi vardır. Bunlardan ilki kıyafetin üstünde yer alan önlüğü iç çamaşırını tutturmak, ikincisi ise göğüs üzerinde üst üste konumlandırılmış çok sayıdaki pektoral omuzlara sabitlemektedir. Tespit edilen figürin kalıplarında palmet motiflerinin oldukça ince ve detaylı olarak işlendikleri dikkat çekmektedir. Palmetlerin tamamı eşkenar dörtgen çevresinde yayılarak üst kısmı, tekrarlayan yedi yuvarlak tepeli taç yaprağı ile üçgen bir ana hat oluşturur. Palmetler olasılıkla sadece fibulalar için bir kalıpla ayrı ayrı uygulanmıştır⁸⁰³. Bir örnekte arkasındaki boşluk, net bir izlenim yaratmak için kilin buraya başparmakla bastırıldığını

⁷⁹⁵ Carter, 1977, Fig. 12; Bröns, 2014, 76.

⁷⁹⁶ Bröns, 2014, 76, Fig. 4.18. Bu tipte figürinler Gela'da yüzlerce örnek ile temsil edilmektedir bkz. Rooijen, 2019.

⁷⁹⁷ Blinkenberg, 1917, 28.

⁷⁹⁸ Rooijen, 2019, 33.

⁷⁹⁹ Rooijen, 2019, 33.

⁸⁰⁰ Müller, 1915, 81-82.

⁸⁰¹ Rooijen, 2019, 58.

⁸⁰² Müller, 1915, 86; Rooijen, 2019, 63.

⁸⁰³ Rooijen, 2019, 64.

göstermektedir⁸⁰⁴ (**Lev. 35c**). Akragas figürinlerinde iki tip fibula kalıbı kullanıldığı tespit edilmiştir. Bunlardan ilki yedi yapraklı palmetler için, ikincisi ise sekiz yapraklı palmetler için kullanılmıştır. Akragas figürinleri üzerinde tasvir edilen fibulalardan yalnızca iki tanesi buğday demeti şeklinde biçimlendirilmiş olup bölgedeki kültürle ilişkisi bulunmadığı için koroplastın yaratıcılığı ile ilişkilendirilmiştir⁸⁰⁵ (**Lev. 35d**).

İtalya ve Sicilya’da değerli metal eşyaların kült bağlamında uygulamaları, pişmiş toprak figürin tasvirlerinde olduğu gibi, fibula ve apliklerini de içermektedir. Pektoraller ve diğer takı biçimleri arasındaki temel fark ise uygulama şekli ve anlamıdır. Zuntz’a göre, figürinlerin göğsü üzerindeki süslemeler ister fibula ile ister doğrudan giysiye bağlı olsun, “kült süslemesi” olarak yorumlanmalıdır⁸⁰⁶. Bu anlamda Akragas figürinlerinden disk biçimli fibulalara sahip örneklerin bu nesnelere betimi Boeotia ve Argos Heraionu örneklerinden ilham alınarak üretildiklerini göstermektedir⁸⁰⁷. Ayrıca İÖ 6-5. yüzyıllara tarihlenen Akragas figürinleri de Argos heykelticiklerinin ikonografisi gibi tanrıça ekseninde geliştirilmiş ve yaygınlaşmış yansımalarıdır. Figürinler üzerinde görülen pektoral ve fibulalar şekil ve boyut anlamında mevcut tipolojiden ayrılrsa da tanrıça görüntüsünün standart bir parçası haline gelmektedir. Özellikle nekropol buluntuları kapsamında seçkin kadınlara ait olduğu düşünülen fibula ve pektoral uygulamalarının figürinler üzerine eklenmesi, bu kullanımın genişletilerek tanrıçanın statüsü ile ilişkilendirilmiştir⁸⁰⁸. Bu anlamda fibula ve eklentileri tipolojik ve sembolik olarak Ege ve Akdeniz uygarlıklarından alınan palmet ve rozetlerin yeniden yorumlanması sonucunda kullanılmıştır⁸⁰⁹.

Akragas koroplastik eserleri arasında fibulalar ile sabitlenen kolye eklentileri Fenike, Sicilya ve Kıta Yunanistan etkileri ile geliştirilmiş olup disk, hilal, küçük seramik formları ve buzağı gibi hayvan protomları en sık görülen eklentiler arasında yer almaktadır. Özellikle dikkat çeken unsur ise palamut eklentiler ile doğum ve doğurganlığa referans sağlayan uygulamalardır⁸¹⁰. Bu anlamda bölgede figürinlerin kolyelerini sembolik amulet görevi gören nesnelere ile süsleme gelenekleri Kıta Yunanistan kökenli göçmenlere atfedilmektedir⁸¹¹. Akragas’da tanrıçaların bu şekilde giydirilmesi ve fibulalar ya da

---

⁸⁰⁴ Rooijen, 2019, 347, Cat. 175.

⁸⁰⁵ Rooijen, 2019, 64-65, 273-274, Cat. 105-106.

⁸⁰⁶ Zuntz, 1971, 129-130.

⁸⁰⁷ Rooijen, 2019, 94-95.

⁸⁰⁸ Rooijen, 2019, 69.

⁸⁰⁹ Rooijen, 2019, 69.

⁸¹⁰ Rooijen, 2019, 95.

⁸¹¹ Rooijen, 2019, 95-96.

pektorallerle süslenmesi olasılıkla Kıta Yunanistan göçmenlerine ait geleneklerin Akragas kadınları tarafından gerçekleştirilen ortak kimlik algısındaki ritüel bir uygulama olarak değerlendirilmektedir⁸¹².

Genel olarak figürinlerin omuzlarında tasvir edilen disk/fibulalar çoğunlukla her omuzda birer tane olacak şekilde yerleştirilse de bazı örneklerde birden fazla örnekle de temsil edilmektedir. Kolye bağlantıları Kıta Yunanistan, İtalya ve Sicilya örneklerinde karşımıza çıkmasına karşın fibula tasvirli heykelciklerin kolyeler ile ilişkili olmayan örnekleri de bulunmaktadır⁸¹³. Büyük omuz diskleri erkek ve kadın figürleri ile zincir kullanımı olmadan ve farklı giysi tipleri ile kullanılsa da olasılıkla gerçek elbise bağlantı elamanlarını temsil etmektedir. Kolye bağlantılı fibulaların neyi sembolize ettikleri ya da gerçekten bağlantı elamanı olarak görülüp görülmedikleri bilinmemekle birlikte genellikle Artemis ve Nike ile ilişkili olup hiçbir insan figürü üzerinde yer almamaktadırlar⁸¹⁴. Pişmiş toprak figürinler ya da vazo resimleri üzerinde yer alan büyük disk fibulaların arkeolojik materyal olarak paraleli bulunmamaktadır. Bu nedenle Brøns, söz konusu disklerin göğüs plakaları ile bir arada üretilen rozetleri temsil ettiğini ya da iğne ya da fibula gibi bir tutturma aparatının tekstil/ahşap gibi bozulabilir malzemelerden üretildikleri için günümüze değin ulaşamadıklarını düşünmektedir⁸¹⁵ (**Lev. 36a**) Bu tür rozetlerin, daha küçük boyutlarla metal bir zincir, plaka ya da pendant ile süslenmiş ve bir kordon ile her iki omuza sabitlenmiş örnekleri İÖ 6. yüzyılın ortalarında Kıta Yunanistan mezarlarından bilinmektedir⁸¹⁶. Bilinen örnekler vasıtasıyla boyunlarında yer alan kolyelerin birer disk ile omuzlarda tutturulduğu örnekler ile söz konusu yaprak altından yapılan plaka oldukça benzer niteliktedir.

Karyatid ayna destekleri/sapları İÖ 600-430 yılları arasında elbise bağlantı elemanlarının tasvirlerini içermektedir⁸¹⁷. Bu destekler bazen mevcut tipolojinin yansıması olarak omuzlara düz bir şekilde yerleştirilmiş büyük bir fibula ile tutturulmuş *peplos* ya da *khiton* ve *himation* giymiş bir kadın figüründen oluşmaktadır⁸¹⁸. Bu bağlamda ele alınacak ilk örnek Eduar Gustav Schaubert koleksiyonundan İÖ 550-530 yılları arasına

---

⁸¹² Rooijen, 2019, 96.

⁸¹³ Carter, 1977, Fig. 16; Brøns, 2014, 76.

⁸¹⁴ Brøns, 2014, 76.

⁸¹⁵ Brøns, 2014, 85, Fig. 4.30.

⁸¹⁶ Brøns, 2014, 85.

⁸¹⁷ Brøns, 2014, 77.

⁸¹⁸ Brøns, 2014, 77.

tarihlenen bronz karyatid ayna desteğidir⁸¹⁹. (**Lev. 36b**) Eserin toplam yüksekliği 23,2 cm, karyatid yüksekliği 17,6 cm, mevcut destek genişliği 13 cm'dir⁸²⁰. Döküm tekniğinde yapılmış figür genel anlamda hareketsiz olmakla birlikte İonik bir *khiton* üzerine *himation* giyimlidir. *Khiton* oldukça sıkı olup her iki kol üzerinde de düğmeler ile tutturulmuştur. *Himation* ise sağ omuz üzerinde palmet biçimli bir fibula ile tutturulmuştur. Saçlar uzun ve çentikli yapıda olup sırtının yarısına kadar ulaşmakta, ön tarafta ise kısa bukleler halinde alınına dökülmektedir. Başında yaprak ve boncuklar ile bezeli alçak polos benzeri bir başlık bulunmakta ve bu polos aynanın destek çerçevesini oluşturmaktadır. Başlığın üzerinde iki adet dışa bakan pegasus yer alır ve pegasusların ön kısımlarından oluşan ayna diski ya da beşik görülmektedir. Bu disk arkada bir palmet ile sabitlenmektedir. Figürünün ayaklarında ucu kıvrık sivri burunlu bir ayakkabı bulunur. Sağ kolunu dirseğinden kırarak öne doğru uzatmış ve elinde bir obje tutmaktadır. Figürün bazı fiziksel özellikleri türün mevcut diğer Arkaik nesnelere eşleşmesini zorlaştırmaktadır. Ancak yüz özellikleri, saçların dökülüş biçimi ve sırt ile kalçanın gergin çizgisi Korinth eserlerini anımsatmaktadır⁸²¹. Bununla birlikte, kafanın vücuda göre büyük boyutlu işlenişi, yuvarlak başın etli yapısı, saç detayları, gözlerin ve ağzın işleniş biçimi ile Batı Anadolu figürleri ile paralellik göstermektedir⁸²². Congdon, eserin Smyrna'da stilistik olarak benzerinin bulunmasından yola çıkarak eserin belirli bir bölge ya da okula atanamasa da anakara Yunanistan etkili, Batı Anadolu ya da İonia etkisi gösteren bir Peloponnesos eseri olabileceğini düşünmektedir⁸²³. Karyatidin *himationu*, sağ omzu üzerinde dört yapraklı (*quatrefoil*) bir fibula ile tutturulmuştur. Söz konusu fibula Gela'dan ele geçen tanrıça figürünü üzerinde yer alan fibula ile oldukça benzerdir.

Benzer olarak üretilen ve İÖ 495-480 yılları arasına tarihlenen bir başka bronz karyatid ayna desteğinin sağ omzu üzerinde de fibula görülmektedir⁸²⁴ (**Lev. 37a**). Eserin toplam yüksekliği 42,5 cm, karyatid yüksekliği 18,6 cm, mevcut destek genişliği 17,2 cm'dir⁸²⁵. Sol eli ile eteğini kavrayan figür sağ elini öne doğru uzatmakta ve elinde bir tomurcuk tutmaktadır. Baş oval ve ince yapılıdır. Figür oval gözlere, uzun ve orantılı bir

---

⁸¹⁹ Congdon, 1966, 161; Brøns, 2014, 78, 4.21.

⁸²⁰ Congdon, 1966, 161.

⁸²¹ Congdon, 1966, 161.

⁸²² Congdon, 1966, 161-162.

⁸²³ Canlı ve bir ruha sahip pegasuslar, Korinth sikkelerinde Korinth'in sembolü olarak kullanılmaktadır. Ancak Lampsakos ve Argos sikkelerinde de pegasus betimleri görülmektedir. Ayrıca atların yellerinin boyundan göğse geçişleri bazı İonia at tasvirlerinde de görülmektedir bkz. Congdon, 1966, 161-162.

⁸²⁴ Congdon, 1981, 146, Pl. 24; Brøns, 2014, 77.

⁸²⁵ Congdon, 1981, 146.

buruna, dolgun ve hafif gülümseyen dudaklara sahiptir. Saçları boncuk şeklinde örülü ve ortadan ayrılmış, alın ve sırta dökülmektedir. Figür İon *khitonu* üzerine *himation* giyimlidir. *Khitonu* her iki kol üzerinde düğmelerle tutturulmuştur. Sol göğsünü açık bırakan *himationu* ise sağ omzu üzerinde Blinkenberg'in tipolojisindeki fildişi Tip XV "disk biçimli fibulalar"⁸²⁶ ile paralellik göstermektedir (**Lev. 37b**). Figür ucu kıvrık ayakkabı giyimli olup, hayvan toynağı şeklinde işlenmiş bir tabure üzerindedir. Beşik biçimli ayna desteği köşelerde volütler, dallar ve yapraklar ile süslenmiştir. Figürün her iki omzunda bir adet Eros figürü yer almaktadır. Karyatid ayna desteği bu görüntüsü ile Aegina Adası ile ilişkilendirilmiştir⁸²⁷.

İtalya'da oldukça ünik bir fibula grubunun figürinler üzerinde tasvir edilmesi dikkat çekicidir. Bu anlamda değerlendirilecek Cerveteri Beş Sandalye Mezarından (Tomba Delle cinque sedie) ele geçen boyalı terrakotta figürinler İÖ 650-600 yılları arasına tarihlenmektedir⁸²⁸ (**Lev. 37c**). Mezardan toplam beş adet figürin ele geçmiş olup bu figürlerden üçünün erkek iki tanesinin ise kadın olduğu düşünülmektedir. Tüm figürler "ritüel poz" olarak isimlendirilen duruşa sahiptir⁸²⁹. Kadın figürleri küpeleri ile erkek figürlerden ayrılmaktadır. Söz konusu figürinler kıyafetlerin yeniden yorumlanmasında temel olarak kullanılan malzemeler arasında sayılmaktadır⁸³⁰. Figürler, insize olarak dama tahtası motifi ile süslenmiş kısa kollu bir tunik ve yine aynı teknikte oluşturulan çapraz desenli bir manto giyimlidir⁸³¹. Kıyafetler üzerinde yoğun kırmızı boya izleri görülmektedir. Hem kadın hem de erkek figürlerin mantoları sağ omuzları üzerinde İÖ 7. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren İtalya nekropollerinde tespit edilen ve literatürde "*affibbiaglio pettine*" olarak anılan "tarak biçimli" fibulalar ile sabitlenmiştir⁸³² (**Lev. 37d**). Bu gruba ait fibulalar merkezde her iki ucunda küreler bulunan bir silindirin iki yanına tarak formu gövdelerin yerleştirilmesi sonucu oluşturulmaktadır. Yoğun olarak bronzdan üretilen bu gruba ait fibulaların gümüş gibi farklı madenlerden üretilen ve çeşitli taş ve kemik eklentilere sahip örnekleri de bulunmaktadır. Hem kadın hem de erkek mezarlarında tespit edilen tarak biçimli fibulalar üzerinde betimlendikleri figürinler gibi Etrüsk kültürü ile ilişkili nesnelere

⁸²⁶ Blinkenberg, 1926, 262-279, Fig. 310-316. Aynı fibula tipi ile betimlenen benzer bir örnekte Thebes'te ele geçmiştir bkz. <https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010257536>

⁸²⁷ Congdon, 1981, 146.

⁸²⁸ Brøns, 2012, 59, Fig. 20.

⁸²⁹ Tuck, 1994, 608.

⁸³⁰ Brøns, 2012, 59.

⁸³¹ Brøns, 2012, 59.

⁸³² Marshall, 1911, Pl. XVII, Fig. 1370-1371; Brøns, 2012, 59; Guzzo, 2017, Fig. 2.

olarak kabul edilmektedir⁸³³. Yayılım alanları da anılan kültür ile ilişkili olarak Etrüsk bölgesinde yoğunlaşmakta, Güney İtalya’da ise yerel mezarlarda tekil örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır⁸³⁴.

Üzerinde fibula betimi bulunan ve Etrüskler ile ilişkili olarak değerlendirilen bir diğer figürin Vatikan Müzesinde korunan ve İÖ 4. yüzyıla tarihlendirilen bronz bir rahip heykelciğidir⁸³⁵ (**Lev. 38a**). Eser fibula ile üretilen inanç sistemi ile ilişkili figürinlerin yalnızca tanrıçalar ekseninde gelişmediğini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Söz konusu figürin kurban edilen hayvanların karaciğerlerini inceleyerek kehanette bulunan Etrüsk rahibi *Haruspex*’i tasvir etmektedir⁸³⁶. Latince bir terim olan *Haruspex* iç uzuvlardan kehanette bulunana kahin anlamına gelmektedir⁸³⁷. Etrüsk inanç sistemine rahipler üst düzey derecedeki görevleri elinde bulunduran ve ordulara komuta eden aristokrat sınıf mensupları arasında yer almaktadır⁸³⁸. Bu anlamda *Haruspex*’ler rahipler arasında en önemli konumda olanlardır. *Haruspex* ya da *Haruspices* rahipleri en genel anlamda tanrılar ve insanlar arasında aracılık işlevleriyle tanınmaktadırlar. Bu aracılık ise kurban edilen hayvanların karaciğerlerinin incelenerek tanrıların isteklerine dair gizli bilgileri içermektedir⁸³⁹. Çalışmada ele alacağımız *Haruspex* heykelciğinin sol bacağı üzerinde “*Vel Sveitus bunu verdi*” şeklinde bir yazıt bulunmaktadır⁸⁴⁰. Etrüsk rahipleri karakteristik kıyafetleri ile tanınmaktadır. Figürün başlığının uzun tepesi ve uç noktası hafifçe düzleştirilerek aşağı doğru yumuşak bir geçiş yapmakta bu görüntü rahip kıyafetlerinin karakteristik bir unsuru olarak değerlendirilmektedir. Tören sırasında başlığın düşmesi kötü alamet olarak yorumlandığı için, alt kısımda çenenin etrafında oldukça büyük bir bant ile bağlanmıştır⁸⁴¹. Ayrıca alın ve kulaklar üzerinde bulunan kalın rulo, kulakların önüne inen ve üç köşeli bir uçla biterek karmaşık bir döngü ile bağlanan bant ile tutturulmuştur. Bu tür başlıklar, bazen tepe bazen de bir düğme ile çeşitli rütbelerdeki rahipler tarafından giyilen hayvan derisinden yapılmış, dar bir başlık olan Roma Galerius’un muadili olarak yorumlanmaktadır⁸⁴². *Haruspex* figürünün kıyafetinin bir diğer dikkat çeken unsuru ise özellikle kenarları boyunca kaba ve saçaklı bir mantoya sahip olmasıdır. Manto da başlık

---

⁸³³ Guzzo, 2017, 137.

⁸³⁴ Guzzo, 2017, 137.

⁸³⁵ de Grummod 2006, 35.

⁸³⁶ de Grummod 2006, 35.

⁸³⁷ Orhun, 2009, 241, dn. 40.

⁸³⁸ Orhun, 2009, 241, dn. 41.

⁸³⁹ Orhun, 2009, 241, dn. 40.

⁸⁴⁰ de Grummod 2006, 35.

⁸⁴¹ de Grummod 2006, 35.

⁸⁴² de Grummod 2006, 36.

gibi hayvan derisinden olasılıkla koyun yününde üretilmiştir⁸⁴³. Manto göğüs üzerinde gövdesi yukarı bakacak şekilde konumlandırılmış bir fibula ile tutturulmuştur. Figürin üzerinde yer alan fibula tasviri Yakınoğu grubunda Tip XIII⁸⁴⁴/Grup C6⁸⁴⁵ ile paralellik göstermektedir (**Lev. 38b**). Söz konusu fibula Yakınoğu grubu kapsamında en nadir görülen alt tip olmakla birlikte dirsek biçimli ve düz formlu gövde yapısı karakterizedir⁸⁴⁶. İÖ 8-6. yüzyıllar arasında kullanım gören bu gruba ait fibulalar, yoğun olarak Levant sahilinde, Tell Halaf, Seh Hamad, Babylon ve Persepolis’de de tekil örneklerle temsil edilmektedir⁸⁴⁷. de Grummod, İtalya’da fibulaların rahip ve tüccarların inanç sistemindeki tanrı ya da tanrıçalarına sundukları kıyafetlerinin veya yerli giysilerinin parçasını temsil ettiğini düşünmektedir⁸⁴⁸.

İÖ 4. yüzyılda Etrüsk rahiplerinin kıyafetleri üzerinde fibula taşımalarıyla benzer olarak Châlons-en-Champagne’de Roma İmparatorluk Dönemine tarihlenen bronz bir heykelin yazıtıyla rahiplerin kült ile ilişkili fibulaların üretiminde rol aldıkları öğrenilmektedir⁸⁴⁹. Anılan heykel Ares ile bir tutulan Smertulitanus’a adanmış olup tabanındaki yazıtta iki fibulanın altın ile kaplanmasını sağlayan bir rahip tarafından adandığı bilgisi bulunmaktadır⁸⁵⁰. Anılan iki fibula, ortak bir sunu nesnesi olmaktan ziyade Smertulitanus kült heykelinin kıyafetinin bir parçası olarak yorumlanmıştır⁸⁵¹. Kült heykellerinin giysi ve fibula gibi aksesuarları tapınak görevlileri tarafından günlük olarak ya da festivallerde sürekli olarak yenilenmektedir⁸⁵².

Çalışmada değerlendirilecek bir diğer eser grubu Kıbrıs’ta tespit edilen Tapınak Oğlanı tipindedir. Bu tür figürinlerin mezarlardan ele geçmesinin yanı sıra çoğunlukla çocuk bakımı ile ilişkili tanrı ve tanrıçaların tapınaklarında tespit edildikleri görülmektedir. Anılan figürinlerin daha çok Eileithya, Artemis, Demeter-Kore ve Kybele-Rhea gibi doğum ve çocuk bakımı ile ilişkili tanrıça kültleriyle ilişkili oldukları tespit edilmiştir⁸⁵³. Tipin kökeni İÖ 2. binyılın başlarında Mısır tanrısı Horus’un çömelmiş figürinlerine atfedilmektedir⁸⁵⁴.

---

⁸⁴³ de Grummod 2006, 36.

⁸⁴⁴ Stronach 1959, 194, Fig. 7.2.

⁸⁴⁵ Pedde, 2000, 239-242, Taf. 53.

⁸⁴⁶ Stronach 1959, 194.

⁸⁴⁷ Pedde, 2000, 239-240.

⁸⁴⁸ de Grummod 2006, 95.

⁸⁴⁹ Kiernan, 2020, 205-206.

⁸⁵⁰ Kiernan, 2020, 206.

⁸⁵¹ Kiernan, 2020, 206.

⁸⁵² Kiernan, 2020, 207.

⁸⁵³ Hadzisteliou-Price, 1969, 105.

⁸⁵⁴ Hadzisteliou-Price, 1969, 95.

İÖ 1. binyılda Fenike sanatında da yaygın olarak görülen bu tipe ait heykelcikler, Fenikeliler tarafından Kıbrıs, Rhodos, Batı Anadolu ve Kıta Yunanistan'a aktarılmış, coğrafi ve kronolojik olarak bölgelere ait kültür ve inanç öğelerinin sentezlenmesiyle kullanılmıştır⁸⁵⁵. Ancak yayılım alanları arasında Kıbrıs üretimi Tapınak Oğlanı figürinleri boyun ya da gövdelerine taktıkları kolyelerin koruyuculuk görevi üstlenmesiyle diğer gruplardan ayrılmaktadır.

Kıbrıs'ta Tapınak Oğlanı figürinlerinin tek başına bulunan örneklerinin yanı sıra kourotrophos figürinleriyle birlikte de tespit edildikleri görünmektedir. Bu durum tanrıçayı tasvir eden kourotrophos figürinlerinin kucağında tuttıkları çocuk ya da bebeklerin hastalık, sünnet ya da hayatlarının çeşitli geçiş noktalarındaki gereksinimleri için Tapınak Oğlanlarıyla birlikte tapınım gördükleri şekilde açıklanmaktadır⁸⁵⁶. Yüzlerce örnekle temsil edilen tapınak oğlanı figürinleri üzerindeki fibula betimleri kolyelerine asılmış şekilde görülmektedir. Kolyeler boyuna ya da sol omuz üzerinden sağ koltukaltına gelecek şekilde göğüs üzerine çapraz olarak konumlandırılmıştır. Bu anlamda çalışma kapsamında değerlendirilecek ilk örnek Cesnola Koleksiyonundan İÖ 460 yılına tarihlenen tapınak oğlanı figürinidir⁸⁵⁷ (**Lev. 39a**). Kireçtaşından üretilen figürin bir kaide üzerinde oturmaktadır. Eser, kollarda düğmelerle tutturulmuş bacaklarını ve dirseklerini kapatan pileli bir *khiton* giyimlidir. Geniş ve düz bir yüze sahip figürin hafif bir gülümseme ile tasvir edilmiştir. Saçlar kısa ve dalgalı olup başın arkası ise düzdür. Figür, sağ bacağı dizinden kırarak öne doğru uzatmış, sol bacağı ise yine dizden kırılarak yere paralel olarak konumlandırmıştır. Eserin boynunda amulet olarak kullanıldığı düşünülen nesnelere barındıran bir kolye yer almaktadır. Bu kolyelerin temel amacı korunma ihtiyacından kaynaklanmaktadır⁸⁵⁸. Kolye üzerinde sarkıt olarak kullanılan objeler arasında dikkat çeken betim ise fibula ile benzerlik gösteren yarım daire biçimli nesnedir. Fibulaların Yakındoğu'da apotropaik amaçlar doğrultusunda kullanımı ve tasvirin yarım daire formlu gövdesi itibariyle fibula olarak değerlendirilmesi olası görünmektedir. Nesne, morfolojik olarak herhangi bir süsleme unsuru ya da iğne tutamak plakasına ilişkin bir detay göstermemekle birlikte gövdenin yarım daire biçimli formu "yay biçimli fibulalar" kapsamında değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır (**Lev. 39b**). Bu gruba ait örnekler yarım daire biçimli simetrik gövde formları ve dövülerek düzleştirilmiş iğne tutamak

⁸⁵⁵ Hadzisteliou-Price, 1969, 95.

⁸⁵⁶ Beer, 1997, 50.

⁸⁵⁷ Karalom, 2007, 154.

⁸⁵⁸ Hermary and Mertens, 2014, 201.

plakaları ile karakterizedir. Kıbrıs'ta⁸⁵⁹ İÖ 12-10. yüzyıllarda tapınak armağanı olarak tespit edilen yay biçimli fibulaların İÖ 5. yüzyılda ithal olarak tekil örneklerle görüldüğü bilinmektedir. Bu nedenle tasvir edilen form bu dönemde yine tapınaklarla ilişkili nesnelere olası yansımaları olarak değerlendirilebilir.

Benzer olarak çalışmada ele alınacak bir diğer eser İÖ 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen tapınak oğlanı figürinidir⁸⁶⁰ (**Lev. 39c**). Figürün yüzü geniş ve dolgun, gözleri iri ve badem biçimli olup yüzünde hafif bir tebessüm görülmektedir. Saçları ön kısımda hafif dalgalı ve kısa arka kısımda ise düzdür. Her iki kulağında da sandal biçimli küpe yer almaktadır. Figür, sol elini yasladığı oval bir kaide üzerinde oturmaktadır. Dirseklerini kapatan diz hizasında pileli bir *khiton* giyimlidir. Sol bacak yerde ve vücuda doğru bükülmüş, sağ bacak ise dizinden kırılarak vücuda doğru çekilmiştir. Tüm el ve ayak bileklerinde birer bilezik yer almaktadır. Sol bacağı üzerinde yer alan horozu sağ eli ile tutmaktadır. Figürün sol omuzundan sağ koltukaltına bir tılsım zinciri sarmaktadır. Üzerinde asılı nesnelere ise, yüzükler, çift ağızlı baltalar ve kolye uçları ile form olarak fibula ile benzerlik gösteren yarım daire biçimli nesnelere oluşmaktadır. Bu benzerlik kapsamında anılan nesnenin fibula olarak değerlendirilmesi durumunda bir önceki örnek ile aynı tipolojik unsurları yansıttığı için “yay biçimli fibulalar” kapsamında değerlendirilebilir.

Anadolu'da figürinler üzerinde fibula tasvirlerine gösterilebilecek en net örnek Klazomenai'den tespit edilen olasılıkla Athena'ya ait pişmiş toprak figürin parçasıdır⁸⁶¹ (**Lev. 40a**). Boyun, omuzlar ve gövdesinin bir kısmı korunan figürin, derin “V” yakalı *khiton* giyimlidir. Figürün göğsü altında betimlenen dairesel obje, tip ile ilişkili olarak aegis olarak değerlendirilmiştir. Saç detayları yalnızca omuza dökülen buklelerden ayırt edilebilmektedir. Figürün sağ omzu üzerinde gövdesi yukarı bakacak şekilde konumlandırılmış yarım daire formlu fibula tasviri görülmektedir. Fibulanın kıyafetin iki ucunu tutturmak için kullanıldığı gövde çevresinde gerilime bağlı gelişen kıvrımlarla tespit edilebilmektedir. Gövde tamamen yalın olarak bırakılmış olup iğne tutamak plakası ve zemberek detayları da izlenememektedir. Fibulanın bu görüntüsü “yay biçimli fibulalar” ile benzerlik göstermesine karşın kronolojik olarak herhangi bir sınıflandırılmaya dahil edilememiştir.

⁸⁵⁹ Giesen, 2001, 56-64, Taf. 5-7.

⁸⁶⁰ Hermery and Mertens, 2014, 201, Cat. 252.

⁸⁶¹ Özbay, 2016, Kat. No. 139.

Anadolu kapsamında değerlendirilecek bir diğer örnek İÖ 3. yüzyıla ait Klaros'da tespit edilen pişmiş toprak Apollon Kithadoros figürüdür⁸⁶² (**Lev. 40b**). Apollon Kithadoros figürinleri özellikle Hellenistik Dönemde sol elinde kithara, sağ elinde ise adak sunuları ile ilişkili olarak phiale taşıyan figürlerdir⁸⁶³. Apollon'un plastik sanatlarda genellikle feminen bir yapı sergilediği bilinmekle birlikte, Apollon Kithadoros figürinleri bu durumu oldukça net yansıtmaktadır. Figür uzun *khitonu* üzerine sağ ve sol omuzlarında birer adet fibula ile tutturulan *himation* giyimlidir. *Himationu* tutturmak için kullanılan söz konusu nesnelere Gürbüzler⁸⁶⁴ tarafından kelebek formunu andıran iki kanatlı fibula olarak değerlendirilmesine karşın mevcut tipolojide söz konusu nesnelere bir karşılığı bulunmamaktadır.

Çalışma kapsamında değerlendirilecek bir diğer örnek İtalya San Casciano dei Bagni'de tespit edilen bronz bebek figürüdür⁸⁶⁵ (**Lev. 41a**). Etrüsk ve Roma kültürünün etkilerini yansıtan eser, Apollon'a adanmış bir sunakta ele geçmiş olup İÖ 2-1. yüzyıllara tarihlenmektedir. İÖ 3. yüzyılda İtalya'da birçok tapınak ve kutsal alanda kundaklanmış gerçek boyutta pişmiş toprak bebek figürinleri tespit edilmiş olup bu tür adak hediyeleri gebe kalma, doğum ve sağlıklı bir çocuk için tanrı ve tanrıçalar ekseninde gelişen inanç sistemi ile ilişkilendirilmiştir⁸⁶⁶. Bu anlamda İtalya'da kadın, doğum ve çocuklar ile ilişkili inanç sistemi Etrüsk, Kıta Yunanistan, Fenike ve Roma senteziyle farklı isimlerle anılan ancak aynı amaca hizmet eden tanrıçalarla ilişkilidir⁸⁶⁷. Değerlendirilen bronz figürünün yalnızca yüzü ve ayakları dışarıda kalacak şekilde tüm vücudu sıkı bir şekilde kundak ile sarılmıştır. Yüzü etli ve dolgun olup orantılı bir buruna ve hafif gülümseyen dudaklara sahiptir. Boynunda kundağın içinden göğsüne uzanan ters hilal biçimli bir kolye yer almaktadır. Kolyenin hemen altında ise bir adet fibula tasviri görülmektedir. Fibula yarım daire biçimli gövdeye sahip olup iğne tutamak plakası bir bilye ile sonlanmaktadır. Dikdörtgen formlu zemberek olasılıkla çift sarmal görüntüsünü yansıtmaktadır. İğne ise kıyafet altında kaldığı için görülememektedir. Fibula bu görüntüsü ile Certosa Fibulalarında Tip XIII⁸⁶⁸ grubu ile benzerlik göstermektedir (**Lev. 41b**). Bu gruba ait fibulalar, simetrik

---

⁸⁶² Gürbüzler, 2012, 83-84, 271, Lev. 19, Kat. No. 130.

⁸⁶³ Grbüzler, 2012, 79.

⁸⁶⁴ Gürbüzler, 2012, 83-84, 271-272.

⁸⁶⁵ <http://colorsandstones.eu/2021/11/22/votive-statue-of-a-baby-from-san-casciano-italy/>

⁸⁶⁶ Carroll, 2011, 114-115, Fig. 12.

⁸⁶⁷ Carroll, 2019, 1-2.

⁸⁶⁸ Terzan, 1976, 338-339, Fig. 5c.

yarım daire formlu gövde, tatar yayı fibulalarından görülen çift zemberek ve iğne tutamak plakasının ucunda yer alan bilye şeklindeki eklenti ile karakterizedir⁸⁶⁹.

3.4. Heykeller Üzerinde Tasvir Edilen Fibulalar

Heykeller üzerinde tasvir edilen fibulalar başlığı altında İÖ 7. yüzyılla İS 5. yüzyıllar arasında Anadolu, Kıta Yunanistan, İtalya, Avrupa ve Yakınoğu'da tespit edilen heykellerin kıyafetleri üzerinde tasvir edilen fibulalar ele alınacaktır. Heykeller üzerinde tasvir edilen fibulaların tamamı figürlerin kıyafetleri üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Yoğun olarak heykellerin kıyafetleri üzerine işlenen fibulalar özellikle Kıta Yunanistan'da omuz ve göğüsler üzerinde açılan deliklere yerleştirilen materyal apliklerin kullanımıyla farklılık yaratmaktadır.

Anadolu'da üzerinde fibula tasviri bulunan en erken tarihli heykel parçası Kerkenes Kapadokya Kapısında bulunmuş olup İÖ 7. yüzyılın ortalarına tarihlenmektedir⁸⁷⁰ (**Lev. 42a**). Heykel, iki aslanın eşlik ettiği bir tanrıçayı tasvir etmektedir⁸⁷¹. Bu anlamda heykel Frig ana tanrıçası Matar'ın tipik özelliklerini yansıtmaktadır⁸⁷². Parçanın yuvarlak profili olasılıkla sol göğse ait olduğunu göstermekle birlikte genel kompozisyonda gerçek boyutlu bir insan formunu yansıtmaktadır. Kıyafet pileli bir giysi ya da örtüyü temsil etmektedir. Kireçtaşından üretilen heykelin kıyafeti üst üste konumlandırılmış üç adet Frig tipi fibula ile tutturulmuştur. Eserin en yakın paraleli Boğazköy'de bulunan daha küçük ölçekte iki müzisyenle birlikte betimlenen tanrıça heykelidir⁸⁷³. Şehir kapıları savunma sisteminde en zayıf noktalar olduğu için gelişebilecek her türlü tehdide karşı kült nesnelere ile manevi olarak desteklenmektedir. Bu durum kapılara yerleştirilen heykel ve idollerin gelenlere dönük olacak şekilde yerleştirilmesiyle de desteklenebilmektedir. Kapadokya kapısına konumlandırılan bir çift sphenks üzerinde duran ve üzerinde fibula betimi bulunan Tanrıça Matar'a ait heykeller şehri koruma amacıyla üretilmiştir⁸⁷⁴. Tanrıça üzerinde üst üste konumlandırılmış üç fibula da yarım daire biçimli olup üst kısımda yer alan iki örnek oldukça aşınmıştır. En altta yer alan örnek ise iğne tutamak plakası ve ayakları ile morfolojik olarak Frig tipi fibulaların tüm özelliklerini yansıtmaktadır. Bu anlamda Frig tipi

⁸⁶⁹ Terzan, 1976, 338-339.

⁸⁷⁰ Summers, 2021, 61-62, Pl. 121.

⁸⁷¹ Summers, 2018, 102, Fig. 4.

⁸⁷² Osborne and Summers, 2014, 295.

⁸⁷³ Summers, 2018, 102.

⁸⁷⁴ Osborne and Summers, 2014, 295.

fibulalar arasında ayak süslemeleriyle Tip XII-7⁸⁷⁵/A-I⁸⁷⁶ grubu içerisinde değerlendirilebilecek tasvirlerin en üst kısımda yer alan örneğinin çiziminde gövde üzerinde belirtilen yivler sebebiyle TİP XII-2A⁸⁷⁷/Varyant D V3⁸⁷⁸ grubu ile de paralellik göstermektedir (**Lev. 42b-c**). Tip XII-7 grubuna ait fibulalar İÖ 9-8. yüzyıllar arasına tarihlenirken Tip XII-2A grubuna ait fibulalar İÖ 7-6. yüzyıllar arasında Gordion ve Boğazköy’de kullanım görmüştür⁸⁷⁹.

Tamamı korunabilen en erken tarihli mermer kore Delos’ta tespit edilen Nikandre’nin adadığı heykelidir⁸⁸⁰. (**Lev. 43a**) Delos Artemis Kutsal Alanı yakınlarında bulunan heykel, ayrıca belirli bir tanrısallığı tasvir eden en eski mermer korelerden birisidir⁸⁸¹. İÖ yaklaşık 640-630 yıllarına tarihlenen korenin sağ bacağı üzerinde etek boyunca bir adak yazısı yer almaktadır: “*Naksoslu Deinokides’in en güzel kızı Deinomenes’in kız kardeşi, (şimdi) Phraksos’un karısı (olan) Nikandre beni oku uzağa atan (tanrıçaya) sundu*⁸⁸².” Korunmuş olan ellerinde bir çiçek ya da İstmia Poseidon Tapınağında olduğu gibi aslanların tasmalarını tuttuğu düşünülmektedir. Boardman, korenin bir rahibeyi tasvir ettiğini düşünürken, Ridgway ise Artemis’i temsil ediyor olabileceğini düşünmektedir⁸⁸³. Kore Girit, Rhodos ve Korinthos’ta ele geçen İÖ 7. yüzyıla ait pişmiş toprak figürinler ile aynı saç ve gövde yapısına sahiptir ve bu figürinlerin üçgen yüz, patlak gözler ve dar alın ile Dedalik Stil özelliklerini yansıttığı bilinmektedir⁸⁸⁴. Heykel, belde geniş bir kemer ile desteklenen ve muhtemelen açık bir tarafı bulunmadan dikilmiş ayaklara kadar ulaşan kıvrımsız bir kıyafet giyimlidir. Söz konusu kıyafetin kıvrımsız olması ve vücudun giysi altında görünmezliği araştırmacıları Dorik *peplos* olarak tanımlamaya yönlendirmiştir⁸⁸⁵. *Peplos* yalnızca omuzlarda bir iğne ya da fibula ve belde bir kemer ile tutturulan büyük dikdörtgen, kalın, yünlü bir kumaş parçasıdır⁸⁸⁶. Ancak *peplos*lar Arkaik, Klasik ve daha sonraki dönemlerde *apoptygma* adı verilen aşırı katlanma ile karakterizedir⁸⁸⁷. *Peplos* kullanıldığı ilk yıllarda kalın görünümdeydi ve Dedalik Dönemde

⁸⁷⁵ Muscarella, 1967a, Pl. III, Fig. 15.

⁸⁷⁶ Caner, 1983, Taf. 10-16, Fig. 143-215A.

⁸⁷⁷ Muscarella, 1967a, Pl. II, Fig. 7.

⁸⁷⁸ Caner, 1983, Taf. 40, Fig. 534.

⁸⁷⁹ Caner, 1983, 51-60, 96,97.

⁸⁸⁰ Ridgway, 1977a, 87; Boardman, 2001, 30; Day, 2016, Fig. 3.

⁸⁸¹ Ridgway, 1977a, 87.

⁸⁸² Çev. için bkz. Boardman, 2001, 71.

⁸⁸³ Ridgway, 1977a, 86; Boardman, 2001, 71.

⁸⁸⁴ Gürbüzler, 2019, 303.

⁸⁸⁵ Kokkorou-Alevras, 2018, 117.

⁸⁸⁶ Kokkorou-Alevras, 2018, 117.

⁸⁸⁷ Kokkorou-Alevras, 2018, 117.

giysilerdeki katlanma gösterilemese de Nikandre Koresi'nin kalın, yünlü bir kumaştan yapılmış bir kıyafet giydiği kesindir⁸⁸⁸. Sonuç olarak korenin göğüs üzerinde bulunan *epiplema* nedeni ile *peplos* giyimli olması durumunda omuzlarında yer alan, *khiton* giyimli olması durumunda kolları üzerinde yer alan fibula hali hazırda görülemeyecektir. Bu nedenle Ridgway, figürün üzerinde yer alan *epiplemanın* göğsü üzerinde bağlanmış pençeleri olan bir hayvan derisinden yapıldığını varsaymasına karşın, Dedalik Stildeki kadın figürleri için bu durumun çok karmaşık olabileceğini ve pelerinin bir *spectacle* fibula ile göğsü üzerinde tutturulmuş olabileceğini düşünmektedir⁸⁸⁹. Heykelin göğsü ve *epiplema* detayları oldukça aşınmış olduğu için herhangi bir fibula tasviri izlenememektedir.

Antik Dönem için net bilgi kaynağı olarak değerlendirilen yazılı kaynakların materyale dayandırılması özellikle dönemin sosyal ve sanatsal anlayışını yansıtan heykeller aracılığıyla da tespit edilebilmektedir. Bu kapsamda fibulalar ile ilgili bilgiler aktaran Homeros ve Herodotos'un eserlerinde fibulaların kullanıldığı kıyafet türü ile ilgili detaylı bilgi bulunmamakla birlikte yalnızca *peploslar* üzerinde kullanıldığı bilgisine ulaşılabilmektedir⁸⁹⁰. Ancak İÖ 1. binyılda heykeller üzerindeki kullanımlar fibulaların *peplos* dışında farklı kıyafetlerle de kullanıldığını kanıtlar niteliktedir. Bu anlamda bazı heykel ve kabartmalar üzerine, delikler açılarak atların koşum takımları veya silah gibi detaylar eklendiği bilinmektedir. Bu durum aynı zamanda heykeller üzerinde fibula veya iğne tutturmak için açılan delikler için de geçerlidir⁸⁹¹. Çoğunlukla bronzdan yapılan iğne ve fibulalar çeşitli sebeplerden dolayı gün yüzüne çıkarılamasa da bu delikler sayesinde orijinal elbise tutturucuların elbise üzerinde kullanılma şekilleri ve yerleştirildikleri yer hakkında bilgi vermektedir⁸⁹². Nitekim Athena Parthenon Tapınağı'nın alınlığında yer alan heykellerinin giysileri üzerinde yer alan iki uçlu delikler fibula kullanımına kanıt oluşturmaktadır⁸⁹³. Athena'nın doğumunun işlendiği doğu alınlığında Demeter, Persephone ya da Hora⁸⁹⁴ olarak değerlendirilen iki kadın figürünü içeren bir heykel grubu bulunmaktadır⁸⁹⁵. Her iki kadın figürünün de üzerinde *khiton* yer almaktadır ve soldaki figürün her iki omzu üzerinde yer alan iki deliğin fibula tutturmak için açıldığı

⁸⁸⁸ Kokkorou-Alevras, 2018, 117.

⁸⁸⁹ Ridgway, 1977a, 86-87.

⁸⁹⁰ Yazılı kaynaklara ilişkin değerlendirmeler çalışmanın 2. bölümünde detaylı olarak ele alınmıştır.

⁸⁹¹ Brøns, 2014, 68-69.

⁸⁹² Brøns, 2014, 68-69.

⁸⁹³ Brøns, 2014, 69-70.

⁸⁹⁴ Zeus ve Themis'in kızları olan Horalar doğada düzeni simgeleyen üç tanrıçadır. Bu tanrıçalardan ilki düzen ve düzensizliği simgeleyen Eunomia'dır. İkincisi hak ve adalet anlamına gelen Dike'dir. Üçüncüsü ise insanlara bereket ve mutluluk sağlayan barış yani Eirene'dir bkz. Erhat, 1996, 154 ve 315.

⁸⁹⁵ Brøns, 2014, 69-70, Fig. 4.9.

düşünülmektedir⁸⁹⁶ (**Lev. 43b**). Benzer olarak doğu alınlıktan *peplos* giyimli başka bir genç kız heykelinin her iki omzu üzerinde de fibula ya da düğme yerleştirmek için açılmış iki adet delik bulunmaktadır⁸⁹⁷ (**Lev. 44a**). Figür kıvrımlı ve belinde bir kemer bulunan *peplos* giyimlidir. Heykelin omuzları üzerinde yer alan deliklerin yatay olarak konumlandırılması işlevsel olarak iğneden ziyade fibula ile kullanımını daha olası kılmaktadır. Bir başka örnek ise Athena ve Poseidon arasındaki efsanevi yarışmayı anlatan batı alınlıkta, olasılıkla Amphitrite olduğu düşünülen bir kadına ait gövde parçasıdır⁸⁹⁸ (**Lev. 44b**). Figür uzun, kolsuz *khiton* giyimlidir ve göğsünün altında metal olduğu düşünülen ve şu anda üzerinde bulunamayan kemer ile bel yükseltilmiştir⁸⁹⁹. Figürün sağ omzu üzerinde fibula tutturmak için iki küçük delik bulunmaktadır. Sol omzu üzerinde ise katlanarak koltuk altı hizasına yerleştirilen *himationun* tutturulması için iki adet delik bulunmaktadır⁹⁰⁰. Benzer uygulamanın Atina Akropolünde İÖ 480 yılına tarihlenen Eski Athena Tapınağına ait Nike olarak tanımlanan mermer akroter parçası üzerinde de uygulandığı görülmektedir. Figür, *khiton* üzerine *peplos* giyimli olup sağ omuz üzerinde fibula kullanımı için delikler açılmıştır⁹⁰¹.

Korelerin kıyafetlerinde de aplik olarak fibulaların kullanıldığını gösteren veriler bulunmaktadır. Bu anlamda ele alınacak eser Atina Akropolis’inde tespit edilen ve *Peploslu* Kore olarak bilinen bir genç kız heykelidir⁹⁰² (**Lev. 44c**). *Khiton* üzerine *peplos* giyimli kore İÖ yaklaşık 530 yılına tarihlenmektedir. Olasılıkla Rampin ustasına ait olduğu düşünülen eserin başında ve omuzunda aplik delikleri yer almaktadır⁹⁰³. Baş kısmında yer alan deliklerin çelenkler için, omuzlarda yer alanların ise fibulaların kullanımı için olduğu düşünülmektedir. Ancak eserin rekonstrüksiyonunda omuzlarında yer alan aplik deliklerine düğme ya da broş olarak tanımlanabilecek dairesel tutturma aparatları yerleştirilmiştir⁹⁰⁴. Çalışma kapsamında değerlendirilecek bir başka örnek İÖ 5. yüzyılda fibulaların yalnızca kadınlar tarafından kullanılmadığını gösteren bir heykel parçasıdır⁹⁰⁵ (**Lev. 44d**). Eser Boardman⁹⁰⁶ tarafından olasılıkla Hermes olarak değerlendirilirken Brøns⁹⁰⁷ bir kourosu

---

⁸⁹⁶ Brøns, 2014, 69.

⁸⁹⁷ Brøns, 2014, 69, Fig. 4.10.

⁸⁹⁸ Brøns, 2014, 69-71, Fig. 4.11.

⁸⁹⁹ Brøns, 2014, 69.

⁹⁰⁰ Brøns, 2014, 69.

⁹⁰¹ Brøns, 2014, 70-71.

⁹⁰² Ridgway, 1977b, 49-51, Fig. 1; Boardman, 2001, Fig. 115.

⁹⁰³ Boardman, 20001, Fig. 115.

⁹⁰⁴ Boardman, 2001, Fig. 129.

⁹⁰⁵ Brøns, 2014, 71-72, Fig. 4.12.

⁹⁰⁶ Boardman, 2011, Fig. 114.

temsil ettiğini düşünmektedir. Kouroslar kutsal alanlarda adak, mezarlarda ise stel olarak kullanılan genç erkek heykelleridir. Athena ve Hera dışında genellikle tanrılarla ilişkili kutsal alanlarda armağan edilen birey tarafından kaybedilen gençlik ve gücün simgesel temsilleri olarak yorumlanmaktadır⁹⁰⁸. Atina Ilissos nehrinde tespit edilen heykelin başı ile bacak ve kollarının bir kısmı kırık ve eksiktir. Figür dirseklerine kadar uzanan ve ön kısımda simetrik olarak yalnızca göğüslerini kapatan bir *himation* giyimlidir. Göğüs üzerinde *himationun* sağ kenarında bir sol kenarında iki adet olacak şekilde delikler açılmıştır. Anılan deliklerin işlevsel olarak kıyafeti tutturmak için kullanılmadığı açıktır. Bu nedenle fibula ya da broş ile bir zinciri tutturmak için oluşturulduğu düşünülmektedir⁹⁰⁹.

Çalışma kapsamında değerlendirilecek bir diğer eser İtalya Capestrano, Picenum'dan tespit edilen bir kadın torsosudur⁹¹⁰ (**Lev. 45a**). Eserin yalnızca sağ kolu ile gövdesinin bir kısmı korunmuştur. Bir savaşçı heykeline eşlik eder konumda bulunan heykel, gerçek boyutların yalnızca üçte biri ebata sahiptir. Eserin kıyafeti görünüm ve dekorasyon bakımından bilinen örneklerden ayrılmaktadır. Figür, göğüslerini örten ve belinin üzerinde duran kısa kollu bir yelek giyimlidir. Gerçek heykel boyutlarını yansıtmamasına karşın boya ve takı gibi materyallerle zengin bir dekorasyona sahiptir. Kıyafetin alt ve üst kenarları ile kolları kırmızı bir bant ile sınırlandırılmıştır. Düz yakaya sahip bu yelek her iki omuz üzerinde oldukça büyük boyutlu ve uçlarından birer adet pendant bulunan fibula ile tutturulmuştur⁹¹¹. Giysisinin önündeki fibulalar ve arkadaki kalın örgü, İtalya'da kadın figürlerinin statüsünü ifade eden Arkaik Dönem modalarıdır⁹¹². İÖ 7. yüzyılın bir Etrüsk modası olan sırt örgüsü, İtalya'nın çeşitli bölgelerinde, örneğin benzer fibulaların da görüldüğü Daunian stellerinde benimsenmiştir⁹¹³. Figür üzerinde tasvir edilen her iki fibula da iğneleri boyuna, zemberekleri ise gövdeye bakacak şekilde dikey olarak konumlandırılmıştır. Tasvir edilen fibulalar bu görüntüleri ile İtalya tipolojisinde “*serpeggiante* (kıvrımlı) fibulalar⁹¹⁴” ile paralellik göstermektedir (**Lev. 45b-c**). Bu gruba ait fibulalar gövdeyi oluşturan metal parçanın birden fazla kez kıvrılarak dalga motifi oluşturmasıyla karakterizedir. İtalya'da kıvrımlı fibulalar grubuna ait bütün örnekler Paleoveneta kültür bölgesinde tespit edilmiş olup tip Doğu Avrupa'da da görülmektedir.

---

⁹⁰⁷ Brøns, 2014, 71-72.

⁹⁰⁸ Boardman, 2001, 26-27.

⁹⁰⁹ Brøns, 2014, 71-72.

⁹¹⁰ Bonfante, 2009, 112-113, Fig. 3; Brøns, 2012, Fig. 13.

⁹¹¹ Brøns, 2012, 55.

⁹¹² Bonfante, 2009, 113.

⁹¹³ Bonfante, 2009, 113.

⁹¹⁴ von Eles Masi, 1986, 214-215, Tav. 166.

Fibulalar kıvrım sayıları, gövde kesiti ve iğne ucunda yer alan süslemeler ile çeşitli alt gruplara ayrılmaktadır. Oldukça geniş tarih aralığında karşımıza çıkan bu gruba ait örnekler İÖ 10. yüzyıldan İÖ 6. yüzyılın ortalarına değin kullanım görmüştür⁹¹⁵.

Hellenistik Dönemle heykeller üzerinde betimlenen fibulaların yoğun olarak Attis ile ilişkili eserlerde karşımıza çıkması dikkat çekicidir. Attis, Kybele'nin hadım edilmiş sevgilisi olarak mitoloji ve kültürte öne çıkan tek tanrıdır⁹¹⁶. Genellikle güç, bereket ve doğum ile ilişkilendirilen Kybele kültüründe, Adonis mitoslarının varyantı olarak toprak-bereket ile ilişkili Attis'in kendini hadım ettiğinde akan kan ve yitirilen erkeklik gücüyle bereket ve canlılığın tüm doğaya geçmesi hedeflenmektedir⁹¹⁷. Midas Anıtı ve Afyon Çepni'de tespit edilen yazıtlarda *Ates* adının Yunan ve Roma Tanrısı Attis ile ilişkili olduğu düşünülmesine karşın Attis tapınınının Frig dininde bir karşılığı bulunmamaktadır⁹¹⁸. Yunan ve Roma dininde tanrıçanın tasvirlerine sıklıkla eşlik eden Attis, heykel ve kabartmalarda İÖ 4. yüzyılın ortalarından itibaren karşımıza çıkmaktadır⁹¹⁹. İÖ 2. yüzyılda Attis adının Pessinus'ta başrahip olarak kullanıldığı görülmektedir⁹²⁰. Roma İmparatorluk Döneminde ise Kybele için düzenlenen ayinlerinde rahiplerinin kendilerini hadım etmesi Attis tapınınının bir parçası ve tanrıya öykünme olarak kabul edilmektedir⁹²¹. Tanrının tasvir sanatındaki yansılarının genellikle Kybele/Matar dini törenlerinde insanların yaptıkları hareketleri sergiledikleri düşünülmekte ve bu durum Attis'in Yunan dinindeki tanrıça ile insanlar arasındaki aracı rolünü ortaya koymaktadır⁹²².

Bu anlamda değerlendirilecek ilk örnek Kyzikos'ta bulunan ve İÖ 3. yüzyıla tarihlenen Attis heykelidir⁹²³ (**Lev. 45d**). Attis, ayakta, ellerini sırtına döndürmüş ve bir sütuna yaslanmaktadır. Baş ve bacakları kırık ve eksiktir. Kanatlarla tasvir edilen Attis'in yalnızca sağ omzunda yer alan kandan alt ucu korunmuştur. Bilinen diğer benzer örneklerden başında yer alması gereken Frig başlığının sağ omzu üzerinde bir kanadı görülmektedir. Tanrı, erkeklik organı dışında karnı ve göğüsleriyle kadın özellikleri göstermektedir. Figür uzun kollu, karnını ve cinsel organını açıkta bırakan *bir tunica manicata* ve *anaxyrides* giyimlidir. Tunik göğüslerinin ortasında *gorgoneion* ile süslenmiş

⁹¹⁵ von Eles Masi, 1986, 214-215.

⁹¹⁶ Roller, 2004, 178.

⁹¹⁷ Erhat, 1996, 184-185.

⁹¹⁸ Roller, 2004, 85, 124; Erdan, 2014, 39.

⁹¹⁹ Roller, 2004, 178-179.

⁹²⁰ Roller, 2004, 177.

⁹²¹ Dürüşken, 2000, 71-72; Roller, 2004, 41-42.

⁹²² Roller, 2004, 182.

⁹²³ Vermaseren, 1987, 91, Pl. LVIII, Fig. 280.

ve fibula olarak değerlendirilen disk biçimli bir nesne ile tutturulmuştur⁹²⁴. Kıyafeti yine sol bacağına üzerinde de bir başka dairesel fibula ile tutturulmuştur. Gorgon betimli fibulalar Blinkenberg'in sınıflandırmasında "Boeotia Tipi" olarak isimlendirilen grubun ünik örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır⁹²⁵ (**Lev. 45e**). Gorgon betimli fibulalar oldukça ince levha şeklindeki dairesel gövde üzerine kabartma olarak Gorgon ya da yalnızca başının betimlenmesiyle karakterizedir. Blinkenberg tarafından yalnızca mezar armağanı ya da adak eşyası olarak üretildiği düşünülen bu gruba ait fibulalar İÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir⁹²⁶. *Gorgoneion* olarak da isimlendirilen Medusa başı Athena ve Zeus tarafından bir pendant olarak kullanılan apotrapiak bir amulettir⁹²⁷. İkonografik olarak ve tasvir ediliş biçimleriyle kökeninin Yakınoğu demonu Pazuzu ilişkili olduğu düşünülmektedir⁹²⁸. Hellenistik Dönemle birlikte koruma ifadesi olarak Athena'nın imajını sergileyen *aegis* III. Alexandros gibi yöneticiler tarafından da kullanılmıştır⁹²⁹.

Değerlendirilecek bir diğer örnek yine Kyzikos'dan tespit edilen ve İstanbul Arkeoloji Müzesinde korunan bir başka Attis heykelidir⁹³⁰ (**Lev. 46a**). Figür bir kaide üzerinde ayakta sütuna yaslanmaktadır. Kanatlı olarak tasvir edilen Attis iki elini beli hizasında arkada birleştirmektedir. Saçları dalgalı ve hacimli olup başında uzun kanatlı bir Frig şapkası bulunmaktadır. Attis, göbeğini ve cinsel organını açıkta bırakan *tunica manicata* ile *anaxyrides* giyimlidir. Eser Hadrian Dönemine tarihlenmektedir. Kıyafet iki göğsü arasında fibula olarak isimlendirilen disk biçimli bir nesne ile tutturulmuştur⁹³¹. Dairesel formlu nesnenin merkezi yine aynı formda konveks bir görüntü sergilemektedir.

Heykel ve figürinler üzerinde betimlenen fibulalar arkeolojik materyaller ile farklılık gösterebilmektedir. Literatür çalışmaları sonucunda heykel ve figürinler üzerinde betimlenen ve daha çok düğme ya da broş olarak tanımlanabilecek yuvarlak tutturma aparatlarının fibula olarak tanımlandıkları dikkat çekmektedir. Söz konusu eser üzerinde betimlenen nesnelere bilinen fibula tipolojisinde yalnızca disk fibulalar ile ilişkilendirilebilir. Fibula tipolojisinde disk fibula olarak tanımlanabilecek grup Blinkenberg tarafından Tip XV olarak sınıflandırılan ve "*Agrafes en forme disque*" olarak isimlendirilen fibulaları

---

⁹²⁴ Vermaseren, 1987, 91.

⁹²⁵ Blinkenberg, 1926, 194-196, Fig. 217-220.

⁹²⁶ Blinkenberg, 1926, 194-196.

⁹²⁷ Vassilika, 1998, 44.

⁹²⁸ Boardman, 1980, 79.

⁹²⁹ Vassilika, 1998, 70.

⁹³⁰ Vermaseren, 1987, 93, Pl. LX, Fig. 284.

⁹³¹ Vermaseren, 1987, 93.

kapsamaktadır⁹³². Söz konusu tip arkada bir iğne ya da metal kanca ile gövdeyi oluşturan diskten oluşmaktadır⁹³³. Kemik ve fildişi örneklerinin yanı sıra metalden üretilen örnekler de görülmektedir. Bu gruba ait fibulalar yuvarlak broşlar ile paralellik göstermekte olup şekilleri nedeni ile disk fibula olarak isimlendirilmektedir. Diğer fibula tiplerine oranla daha nadir ele geçen disk biçimli fibulalar Ephesos Artemis Tapınağı, Ialysos Athena Tapınağı⁹³⁴, Lindos⁹³⁵, Olympia, Sparta, Kytnos⁹³⁶, Girit, İtalya'da Sala Consilina, Torre Mordillo ve Francavilla Martima'dan ele geçmiştir⁹³⁷. Ayrıca Kuzey Balkan ve Hallstat bölgesinde de disk fibulaların yaygın olarak tespit edildiği görülmektedir⁹³⁸. Caner söz konusu fibulaların bölgesel olarak ya da adalarda üretildiğini ve İzmir çevresinde yaygın olarak kullanıldığını düşünmektedir⁹³⁹. Brøns, anılan disk biçimli fibulaların 3,4 cm gibi oldukça küçük ölçülere sahip olması sebebiyle tutturma aparatı olarak yeterince işlevsel olamayacağını, bu nedenle tasvir sanatında görülen disk biçimli nesnelere fibula olarak değerlendirilemeyeceğini düşünmektedir⁹⁴⁰.

Roma İmparatorluk Dönemiyle birlikte heykeller üzerinde tasvir edilen fibulalar çoğunlukla kadınlar, soylular, dini figürler ve imparatorların kıyafetleri üzerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda özellikle zengin süsleme unsurlarıyla karakterize Palmyra üretimi heykeller üzerinde tespit edilen disk biçimli fibulalar Gawlikowski tarafından bezeme unsurları ve kimlik bağlamında altı alt grupta değerlendirilmiştir⁹⁴¹ (**Lev. 46b**). Heykeller üzerinde tasvir edilen en yaygın formu Grup A oluşturmakla birlikte bu gruba ait fibulalar piramidal formlu ve üst kısmı genellikle rozet, bir aslan ya da vaşak başı ile süslenen ve yalnızca kadın kıyafetlerinin sol omzunda kullanılan örnekleri içermektedir. Bu gruba ait fibulaların gövdesi bilhassa stilize akhantus yapraklarının kullanıldığı bitkisel bezemeler ile karakterizedir. Grup A ile temsil edilen ilk örnek İS 96 yılına tarihlenen ve Palmyra'dan tespit edilen bir kadın büstüdür⁹⁴² (**Lev. 46c**). Aile mücevherlerinin kullanımıyla genişletilen bu modanın İS 2. yüzyıl boyunca kullanılmaya devam ettiği tespit edilen diğer

---

⁹³² Blinkenberg, 1926, 262.

⁹³³ Blinkenberg, 1926, 262.

⁹³⁴ Caner, 1983, 47.

⁹³⁵ Caner, 1983, 47.

⁹³⁶ Koukoulidou vd., 2017.

⁹³⁷ Brøns, 2014, 84.

⁹³⁸ Blinkenberg, 1926, 262-274; Caner, 1983, 47.

⁹³⁹ Caner, 1983, 47.

⁹⁴⁰ Brøns, 2014, 84-85.

⁹⁴¹ Gawlikowski, 1966, 411-412, Fig. 1.

⁹⁴² Gawlikowski, 1966, 413-415, Fig. 3.

heykeller aracılığıyla bilinmektedir⁹⁴³. Grup B hem erkek hem de kadınlar üzerinde kullanılan genellikle altıgen olacak şekilde polygonal gövdeli fibulalardır. Bu gruba ait örnekler, değerli taşlarla süslenmekte ve merkezine genellikle bir kabaşon⁹⁴⁴ yerleştirilmektedir. Polygonal gövdeli fibulaların kadın ve erkek kullanımındaki tek fark, kadınlara ait örneklerde her biri fibuladan sarkan sarmaşık yaprağı şeklinde küçük bir kolye ile biten üç zincire sahip olmasıdır.

Grup C'nin disk biçimli gövde yapısının geometrik ve bitkisel motiflerle oluşturduğu altıgen görüntü B ve D grupları arasındaki ara form olduğunu göstermektedir. Bu gruba ait fibulaların yoğun olarak rahipler tarafından kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Palmyra'da tespit edilen bir rahip portesinde *khylamis*in sağ omuz omuzda Grup C'ye atfedilen disk biçimli bir fibula ile sabitlediği görülmektedir⁹⁴⁵ (**Lev. 47a**). *Khylamis* rahiplerin kültteki konumu ile ilişkilendirilmekte olup elinde tuttuğu tütsü kutusu ve libasyon kabı da kimliğini vurgulayan nesnelere yorumlanmaktadır⁹⁴⁶. Grup D geometrik motiflerle süslenmiş disk biçimli fibulalardır. Grup E stilize rozet biçimli fibuladır. Son grup olan F tipi ise eş merkezli iç içe geçirilmiş dairelerle süslenmiş en basit formu oluşturur. F grubuna ait fibulalar ölümlüler tarafından kullanılırken tanrıların da tasvirinde kullanılan tek form olarak yorumlanmaktadır⁹⁴⁷.

İS 1. yüzyılda kadın kıyafet modasının bir parçası olarak kullanılan fibulalar yalnızca Yakındoğu ile sınırlı kalmamakta Avrupa'da da yerel kimlik üzerinden gelişen fibula tipleri ve kıyafet kültürüyle de karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda değerlendirilecek örnek Almanya Trier Bernhardstraße'de tespit edilen oturan kadın heykelidir⁹⁴⁸ (**Lev. 47b**). Yüksek ve ayaklarını yerden kaldıracak bir kaideye sahip taburede oturan heykelin boynu da dahil olmak üzere başı, sağ kolu ve vücudunun bir kısmı kırık ve eksiktir. Sağ elinde oldukça aşınmış bir kuş figürü tutan figür uzun, dar kollu iç çamaşırı benzeri bir gömlek giyimlidir. İç giysinin üzerinde ön ve arka kısmı omuzlar üzerinde sabitlenmiş kumaş bakımından zengin bir dış giysiye daha sahiptir. Kıyafet göğüs seviyesinde bir fibula ile alt giysiye tutturulmuştur (**Lev. 47c**). Tasvir edilen fibula literatürde "*Distelfibeln*" olarak anılan devedikeni fibulalar ile paralellik göstermektedir (**Lev. 47d**). Bu gruba ait fibulalar,

⁹⁴³ Gawlikowski, 1966, 413.

⁹⁴⁴ Kabaşon, takılarda kullanılmak üzere çoğunlukla kubbe formlu ya da çeşitli geometrik şekillerde değerli taşların kesimine verilen isimdir.

⁹⁴⁵ Gawlikowski, 1966, 414-415, Fig. 2.

⁹⁴⁶ Gawlikowski, 1966, 414.

⁹⁴⁷ Gawlikowski, 1966, 411-412.

⁹⁴⁸ Goethert-Polaschek, 2012, 39-46, Fig. 2.

zemberek üzerinden dairesel gövdeye birleşen bir kemer ve diskin ucunda yer alan plaka ile karakterizedir. İğne tutamak plakaları gövdenin ucunda yer alan plaka ile gizlenmektedir. Zemberek ise çift sarmallı olup metal bir parça ile kaplanmıştır. Çoğunlukla gövde üzerinde yer alan kemer ve plaka yivlerle süslenmekte, disk formu ise bitkisel ya da geometrik motiflerle dekore edilmektedir. Roma İmparatorluk Döneminde özellikle Avrupa’da yaygın olarak kullanılan devedikeni fibulaların ana üretim merkezi Gallia bölgesidir⁹⁴⁹. Yayılım ise Fransa dışında batıda Büyük Britanya, doğuda ise Ren Main Tuna kanalı ve Barbaricum bölgesine değin ulaşmaktadır⁹⁵⁰. Figürün kıyafeti ayrıca sol kol üzerinde de farklı bir fibula tipi ile tutturulmuştur (**Lev. 47e**). Bu kullanım fibulaların omuzlar ve gövde dışında kıyafetleri kollar üzerinde sabitlemek için kullanıldığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Sağ kol üzerinde tasvir edilen fibula Roma İmparatorluk Döneminde yaygın olarak kullanılan ve literatürde “*Hülsenspiralfibeln*⁹⁵¹” olarak isimlendirilen grup ile paralellik göstermektedir (**Lev. 47f**). Eğilimli ve kısmen düz plaka biçimli gövde ve yamuk formlu iğne tutamak plakası ile karakterize olan bu gruba ait fibulalar Augustus Döneminden, İS 3. yüzyılı ikinci yarısına değin kullanım görmüştür⁹⁵². Avrupa’da yaygın olarak kullanılan bu gruba ait örneklerin zemberekleri çift sarmal biçimli olup ince bir plaka ile kaplanmıştır. Figürün kimliği üzerine yapılan değerlendirmelerde bölgede tahta oturan ve doğurganlıkla ilişkili ana tanrıça görüntüsünü yansıtmasına karşın tasvirde bu tanrıçaların atribütü olarak tanımlanabilecek nesnelere taşınmaması ve kıyafetin yerel gelenekler yansıtması yalnızca özel bir kadına ait olduğunu desteklemektedir⁹⁵³.

Geç Antik Çağla birlikte özellikle imparatorların ve soyluların fibula ile betimlendikleri görülmektedir. Batı Anadolu, Kıta Yunanistan ve Balkanlarda tespit edilen heykellerin tamamının tatar yayı fibula ile betimlenmesi de dikkat çekicidir. Bu anlamda değerlendirilecek ilk örnek Sırbistan Sremska Mitrovica-Sirmium’da tespit edilen bir imparator büstüdür⁹⁵⁴ (**Lev. 48a**). Profilden üretilen büst bir küre üzerine konumlandırılmış olup kare bir kaideye sahiptir. Yalnızca gövde ve boynun bir kısmı korunmuştur. Korunabilen gövde parçasının sağ omzunda bir fibula ile sabitlenen pelerin giyimli olduğu görülmektedir. Fibulanın yalnızca zembereğin arkasına gelecek soğan kısmı korunmuştur. Bu anlamda fibula tatar yayı fibulalar ile benzerlik göstermektedir. Eser üzerinde tasvir

⁹⁴⁹ Sáró, 2018, 299-300.

⁹⁵⁰ Sáró, 2018, 300.

⁹⁵¹ Riha, 1979, 97-101, Taf. 14, Fig. 345.

⁹⁵² Riha, 1979, 97-101.

⁹⁵³ Goethert-Polaschek, 2012, 41.

⁹⁵⁴ Popović, 2018, 21-25, Fig. 18.

edilen fibulanın korunan parçası üzerinden büst İS 3. yüzyılın sonu ile İS 4. yüzyılın ilk yılları arasına tarihlenmektedir⁹⁵⁵. Bir diğer örnek ise Korinth Roma forumunun tiyatrosunda tespit edilen ve Geç Antik Çağda da fibulaların heykeller üzerinde aplik olarak kullanıldığını gösteren bir *chlamydatus* heykelidir⁹⁵⁶ (**Lev. 48b**). Eserin alt gövdesi, sağ kolu ile başı kırık ve eksiktir. Gerçek heykel boyutlarının üzerinde ebata sahip eser bol dökümlü bir *khylamis* giyimlidir. Sağ omuz üzerinde yer alan iki adet dikey deliğin benzer örnekler vasıtasıyla metal bir tatar yayı fibula ile tutturulduğu düşünülmektedir⁹⁵⁷. Yine Korinth'te tespit edilen bir başka heykel parçası tunik giyimli olup kıyafet, sağ omuz üzerinde bir tatar yayı fibula ile tutturmuştur⁹⁵⁸ (**Lev. 48c**). Figürün başı, boynu sol eli ve vücudunun alt kısmı kırık ve eksiktir. *Khylamis* giyimli figür sağ kolunu dirseğinden bükerek elinde parşömen tutmaktadır. Korinth örnekleri ile benzer olarak *khylamis* giyimli bir başka örnek Stratonikeia'da tespit edilmiştir⁹⁵⁹ (**Lev. 48d**). Büstün portresi gerçekçi ifadelerle kişilik kazandırılmış bir görünüme sahip olup bu özellikleriyle İS 5. yüzyıla tarihlenmiştir⁹⁶⁰. Tüm eserler üzerinde tasvir edilen tatar yayı fibulalar materyal olarak İS 3. yüzyıldan İS 5. yüzyıla değin kullanılmakta olup kronolojik olarak aynı tarihlerde tasvir sanatında tüm morfolojik özellikleri ile betimlenmiştir⁹⁶¹ (**Lev. 48e**).

3.5. Amuletler Üzerinde Tasvir Edilen Fibulalar

Taşıyanı maddi ya da manevi her türlü tehlike ve kötülükten koruması için tılsımlı veya dinsel güçleri bulunduğu inanılan amuletler, Yakındoğu'da yazılı kaynaklar ve arkeolojik materyaller kapsamında fibulalar ile ilişkili nesnelere. Özellikle dışı demon *Lamaštu* ile ilişkili metinler ve tasvirlerde fibulaların, ona armağan edilen nesnelere arasında yer bulunduğu görülmektedir. Tanrı Anu'nun kızı olarak tanrıça sıfatı bulunan *Lamaštu* Mezopotamya'da 2000 yıl boyunca büyü-din ve büyü-tedavi inanç ve uygulamalarında baskın rol oynayan iblislerden birisidir⁹⁶². İblisin, hamile ve loğusa kadınların bebeklerini öldürdüğüne ve doğumu zorlaştırdığına inanılmıştır⁹⁶³. Genellikle uzak dağlardan, bataklıklardan, çalılıklardan veya çöllerden ortaya çıkmaktadır. Orada vahşi hayvanlarla yakın temas halinde yaşanan *Lamaštu* çoğunlukla domuzları emzirir ve köpek gibi kirli sayılan

⁹⁵⁵ Popović, 2018, 21-22.

⁹⁵⁶ Brown, 2012, 148-149, Fig. 8.

⁹⁵⁷ Brown, 2012, 148.

⁹⁵⁸ Brown, 2012, 151-152, Fig. 15.

⁹⁵⁹ Kiilerich, 2011, 361-362, Fig. 24.4.

⁹⁶⁰ Kiilerich, 2011, 361-362.

⁹⁶¹ Peškař, 1972, 135-139, Taf. 47-54; Petković, 2010, 112, Tab. 1.

⁹⁶² Farber, 2014, 1.

⁹⁶³ Götting, 2011, 439.

hayvanlar ile ilişkilendirilmektedir⁹⁶⁴. Demon, tasvirlerinde sıklıkla elinde yılanlar tutmakta, kompozisyonda zehirli akrepler ve kırkayaklar ile betimlenmektedir. Ulaşım aracı olarak bir eşek ve tekne kullanmaktadır. Tasvirlerde ondan kurtulmak ya da korunmak için kadınlar tarafından ona armağan edilen tuvalet/banyo malzemeleri, iğne, fibula, ayakkabı, tencere, tava, halı gibi nesnelere birlikte betimlenmektedir⁹⁶⁵.

Lamaštu, ilk olarak İÖ 3. binyılda Sümer metinlerinde, İÖ 1. bin yılda ise kadın, doğum ve koruyuculuk yönleriyle fibulaları da barındıran büyü ve ritüel metinlerinde anılmaktadır. Bir büyü metninde “...bir parsın (iki) fibulasıdır Bir köpeğin dişleri onun dişleridir, bir kartalın pençeleri onun pençeleridir. Fibulası kırılmış, göğsü çıplak⁹⁶⁶” olarak fibulalar ile ilişkisi görülmektedir. Metinde geçen pars ifadesi *Lamaštu*'nun bedensel özelliklerinin anlatıldığı “...sırtı küçük bir parsa benzeyen⁹⁶⁷...” metninden yola çıkarak restore edilmiştir. Metnin orijinalinde *dudināša* olarak anılan ve fibula olarak tercüme edilen kelimenin fibulanın karşılığı olan *dudittu* anlamında iki adet fibulayı temsil ettiği ve vücudun bir parçası olamayacağı düşünülmektedir⁹⁶⁸. Bir başka metinde *Lamaštu*'dan korunmak için ona sunulan armağanlar “...Büyücü, kötü ruhları defeden Asalluhi size bir tarak, bir fibula, bir kadın, bir halı ve bir iğne versin⁹⁶⁹...” şeklinde belirtilmektedir. Şamaş ritüellerine gömülü kısa bir *Lamaštu* metninde de ona armağan edilen nesnelere arasında fibulalar yer almaktadır; “Temiz suyla yıkadığımız, yağla ovduğunuz, beyaz, kırmızı ve mavi yün bağladığınız bir insan kafatası. “Bir Anu'nun Kızı” heykelciği oturtur ve onun eteklerine çömlekçi kilinden yapılmış iki eşek heykelciği bağlarsınız. Seyahat erzaklarıyla yüklediğiniz iki eşek. Bir tarak, bir iğ, bir fibula, bir şişe, bir halı ve ona verdiğiniz bir iğne üzerinde bir silindir mühür yerleştirin. Onu mavimsi yünlü bir kuşakla giydiriyorsun. Ona gümüş bir yüzük ve gümüş sabubu takıları veriyorsunuz ve onu bir cenaze sunusu hazırlıyorsunuz⁹⁷⁰.” Fibulaların iğnesine geçirilerek kullanılan silindir mühürler⁹⁷¹ ya da gövdenin mühür olarak kullanıldığı fibula örneklerinin Yakındoğu mezarlarında tespit edilmesi metnin arkeolojik materyallerle uyumunu göstermesi açısından dikkat çekicidir⁹⁷². Nitekim mühür ve fibulanın bir bütün olarak kullanıldığı örnekler incelendiğinde, fibula

⁹⁶⁴ Farber, 2014, 3.

⁹⁶⁵ Wiggermann, 2000, 220-221.

⁹⁶⁶ Lam.I.140-142; Çeviri için bkz. Farber, 2014, 157.

⁹⁶⁷ Lam.II.37; Çeviri için bkz. Farber, 2014, 157.

⁹⁶⁸ Farber, 2014, 157.

⁹⁶⁹ Lam.I.197; Çeviri için bkz. Farber, 2014, 159.

⁹⁷⁰ K 888; Çeviri için bkz. Farber, 2014, 307.

⁹⁷¹ Pickworth, 2005, 313, Fig. 40-41.

⁹⁷² Erdan, Toprak ve Sıdal-Gökdağ, 2020b, 135.

gövdesinin bir kolunu çocuğunu emziren bir anne, diğer kolunu ise *Lamaštu* ve diğer kötü ruhlardan korunmak adına bebeklerin koruyucusu olduğuna inanılan Pazuzu başı oluşturmaktadır (**Resim 3.1**). Birçok Yakındoğu kentinde tespit edilen apotrpaik yansılı mühür-fibulalar İÖ 1. binyıla tarihlenen *Lamaštu* ve Pazuzu ritüel metinlerinin en somut kanıtlarıdır.

Resim 3.1. İÖ 7. Yüzyıla Tarihlenen Mühür-Fibula (Ligabue And Salvatori, 1977, Fig. 1).

Pazuzu, İÖ 1. bin yılda Yakındoğu dini metinlerinde ortaya çıkan yeni doğmuş bebeklerin koruyucusu olduğuna inanılan bir demondur. Yeni Asur şifa ritüellerinde şifacıya verilen bir talimatta Pazuzu amuletlerinin kullanımına yönelik bilgiler bulunmaktadır; “*Bir Pazuzu başı yapın, hasta kişi onu elinde tutsun ya da hasta kişinin başına bağlarsınız. Kötülük onu tutan ne varsa, görecektir ve yanına gelmeyecek. Hasta iyileşecektir*”⁹⁷³.” Yazılı kaynaklar ve arkeolojik metinler ile taş ya da madeni eserlerden üretilen Pazuzu temsillerinin çoğunlukla koruyucu amulet olarak taşındığı ayrıca odaları ve binaları korumak için duvarlara asıldığı, ritüeller sırasında ise daha büyük figürin ya da heykellerinin kullanıldığı bilinmektedir⁹⁷⁴. Pazuzu koruyucu yönü itibariyle figürin, kolye ucu ya da amuletler ve fibulalara eklenti olarak da kullanılmaktadır. İkonografisinde theriomorfik ve antropomorfik unsurların karışımı ile oluşturulmuş bir yüze sahiptir⁹⁷⁵. Çıkıntılı kaburgalar, insan ya da hayvan uylukları, kuş pençeleri, insan omuzları ve bir

⁹⁷³ Heeßel, 2011, 362.

⁹⁷⁴ Heeßel, 2011, 362.

⁹⁷⁵ Heeßel, 2011, 357.

yırtıcının pençeleri ile eşdeğer ellere sahiptir. Sırtında iki çift kuş kanadı, yılan başı şeklinde erekte bir penis ve akrep kuyruğu Pazuzu ikonografisinin en temel unsurlarıdır⁹⁷⁶. En eski tasviri İÖ 8. yüzyıla ait Nimrud'daki mezarlardan gelen Pazuzu'nun kökeni hakkında net bir bilgi bulunmamakla birlikte ikonografisi Mısır tanrısı Bes ile benzerlik göstermektedir⁹⁷⁷. Nimrud başta olmak üzere tüm yayılım alanlarında fibulalara eklenen Pazuzu başlarına yırtıcı kuşlar, kadın başları, çocuğunu emziren kadınlar, vulva ve el figürleri eşlik etmektedir⁹⁷⁸.

Çalışma kapsamında ele alınacak ilk örnek Asur'da tespit edilen ve İÖ 7. yüzyıla tarihlenen Pazuzu eklentili bronz bir amulettir⁹⁷⁹ (**Lev. 49a-b**). Amulet üzerinde *Lamaštu* eşek kulaklı, leopar benzeri benekli tüyleri bulunan vücudu ve kuş pençeli elleri ile bir eşek üzerinde tasvir edilmiştir. Pazuzu ise *Lamaštu*'nun hemen arkasında onu uzaklaştırır şekilde betimlenmiştir. Ayrıca amuletin en üst kısmında yalnızca başı ve pençeleri, arka kısmında ise vücudunun tamamı işlenmiştir. Söz konusu amulet üzerinde *Lamaštu*'nun hemen önünde ondan korunmak için sunulan nesnelere arasında bir adet fibula tasviri bulunmaktadır. Fibula açıkça dirsek biçimli olup Yakınoğu grubunda Tip III-8⁹⁸⁰/DI.3⁹⁸¹ grupları ile paralellik göstermektedir (**Lev. 49c**). Bu gruba ait fibulaların en belirgin özellikleri dirsek biçimli gövdenin ortasında yer alan çentik çizgiler ve gövde kollarının ince diskler ile bezenmiş olmasıdır⁹⁸². İÖ 7. yüzyılın sonlarına tarihlenen DI.3 grubu fibulalar genellikle Kuzey Suriye ve Kuzey Irak'ta yoğunlaşmakta, bu forma ait fibulaların en doğudaki örneği İran Takht-i Süleyman'da, en batıda ise Lindos'ta tespit edilmiştir⁹⁸³.

Değerlendirilecek bir diğer örnek oldukça küçük bir bölümü korunmuş amulet parçasıdır⁹⁸⁴ (**Lev. 50a**). Amulet üzerinde üst sahnede olasılıkla hamile bir kadın doğum yapmakta ve yatar pozisyonda tasvir edilen kadının efradındaki figürler olasılıkla onu ve bebeğini *Lamaštu*'dan korumak için bir ritüel düzenlemektedir. Alt sahnede ise merkezde yer alan *Lamaštu* karşısında yer alan Pazuzu'ya doğru yönelmiş şekilde tasvir edilmiştir. Sahnede ondan korunmak için sunulan nesnelere fibula ve tarak görülmektedir. Tasvir edilen fibula iğne tutamak plakası ve dirsek biçimli gövdesi ile Yakınoğu fibulaları ile

⁹⁷⁶ Heeßel, 2011, 357-358.

⁹⁷⁷ Heeßel, 2011, 358-359.

⁹⁷⁸ Pedde, 2000, 113-114.

⁹⁷⁹ Kell, 1997, 79-81, Fig. 91-92.

⁹⁸⁰ Stronach, 1959, 200-201, Fig. 10.2.

⁹⁸¹ Pedde, 2000, 262-265, Taf. 60, Fig. 831.

⁹⁸² Pedde, 2000, 262.

⁹⁸³ Pedde, 2000, 262-263.

⁹⁸⁴ Pedde, 2003, 89-90, Abb.8.

benzerlik göstermektedir. Tasvirin en yakın örneği Almina'da⁹⁸⁵ İÖ 5. yüzyıla tarihlenen seviye III'de (**Lev. 50b**) ve yine aynı döneme tarihlenen Tell Kamid el-Loz'da tespit edilmiştir⁹⁸⁶ (**Lev. 50c**). İğne tutamak plakasının formu oldukça geçici bir profil içermekte olup bu tip fibulalar nadir olarak tespit edilmektedir⁹⁸⁷.

Bir başka örnek, Asur Tipinde üretilmiş bronz amulettir⁹⁸⁸ (**Lev. 50d**). Kompozisyon diğer örnekler ile paraleldir. Sahnenin merkezinde yer alan *Lamaštu* bir eşeğin üzerinde sağ dizini kırarak diz çökmüştür. Her iki elinde de birbirine dolanmış şekilde yılanlar bulunmakta, bir domuz ve bir köpek emzirmektedir. Karşısında ise yalnızca başı tasvir edilmiş bir Pazuzu yer almaktadır. Amulet üzerinde tasvir edilen fibula sahnenin en sol köşesine üçgen gövdesi aşağıya bakacak şekilde yerleştirilmiştir. Form olarak dirsek biçimli gövdesi ile Yakındoğu fibulaları ile benzerlik gösteren tasvirin en yakın örneği Nimrud'da tespit edilmiştir (**Lev. 50e**). Nimrud örneği Yakındoğu fibularından D2.4 grubuna aittir⁹⁸⁹. Bu grubun özellikleri dirsek biçimli gövdenin her bir kolunda, iki boncuk ile süslenmiş disk bulunmasıdır. İÖ 7. yüzyılın ortalarına tarihlenen ve oldukça nadir olarak bulunan D2.4 grubuna ait fibulalar yalnızca Nimrud, Asur, Babil, Ur ve War Kabud'da ele geçmiştir⁹⁹⁰.

Çalışmada ele alınacak son iki amulet üzerinde tasvir edilen fibulalar aynı form özelliklerini yansıtmaktadır. İlk amulet Asur'da ele geçmiş olup oldukça küçük bir bölümü korunmuştur⁹⁹¹ (**Lev. 51a**). Sarı kalker taşından üretilen eserin merkezinde *Lamaštu* sağ tarafa doğru yönelmiş ve iki elinde yılanlar tutmaktadır. Demonun hemen üzerinde ise sehpa, lamba, fibula, tarak, ekmeklik, sarılmış dokuma kumaş, iki Pazuzu başı ve bir kırkayak tasviri yer almaktadır. Fibulanın gövdesi aşağı doğru konumlandırılmış olup dirsek formudur. Diğer örneklerde olduğu gibi iğne tutamak plakası el biçimindedir. Değerlendirilecek diğer amulet ise yine sarı kalker taşından üretilmiş, Nimrud'da kuzeybatı saray odasında kırık olarak tespit edilmiştir⁹⁹² (**Lev. 51b**). Amuletin ön yüzünde Pazuzu figürü ve Pazuzu başı, arka yüzünde ise Pazuzu gövdesi yer almaktadır. Üst sahnede yedi adet iblis, alt sahnede ise *Lamaštu* bir eşek üzerinde çevresinde ona sunulan armağanlar ile tam önünde bir yatakta yatan figüre doğru seyir halindedir. Pazuzu ise *Lamaštu*'nun tam

⁹⁸⁵ Wooley, 1938, 138, Fig. 17.7.

⁹⁸⁶ Poppa, 1978, 54, Taf. 25, Fig. 14.

⁹⁸⁷ Poppa, 1978, 54.

⁹⁸⁸ Farber, 2014, 31, Fig. 12.

⁹⁸⁹ Pedde, 2000, 296-298, Taf. 69, Fig. 1022.

⁹⁹⁰ Pedde, 2000, 296-297.

⁹⁹¹ Götting, 2020, 197, Fig. 1a.

⁹⁹² Heeßel, 2002, 123-124, Taf. 21.

karşısında kollarını öne doğru uzatarak demonu defetmeye çalışmaktadır. İkinci sahnede tasvir edilen fibulanın dirsek biçimli gövdesi çok sayıda silindir ve disklerle süslenmiştir. Her iki amulet üzerinde tasvir edilen fibula da gövde formu ve bezeme unsurlarıyla Yakındoğu grubunda D3.2 grubu ile benzerlik göstermektedir⁹⁹³ (**Lev. 51c**). Bu gruba ait fibulaların gövdeleri dirsek biçimli olup gövdenin her iki kolu da üç boncuk ve dört diskten oluşan süslemelerle doldurulmuştur. İÖ 7-6. yüzyıllara tarihlenen D3.2 grubuna ait fibulalar Tarsus'dan Ur Bölgesine değin oldukça geniş bir yayılım sergilemektedir⁹⁹⁴.

3.6. Dokuma Tezgah Ağırlıkları Üzerinde Fibula Tasviri

Tekstil üretimi, Neolitik dönemden itibaren uygulanan en eski zanaat faaliyetleri arasında yer almaktadır⁹⁹⁵. Yaygın olarak kadınlar ile ilişkili tutulan dokuma ve eğirme faaliyetlerine ilişkin ekipmanlar, yazılı kaynaklar ve tasvir sanatının yanı sıra tespit edilen arkeolojik materyallerle de doğrulanmaktadır. Bu anlamda tekstil üretiminin farklı aşamalarında kullanılan tezgah ağırlıkları ve ağırşaklar gerek üretimdeki rolleri gerekse üzerinde betimlenen tasvirler ile ait oldukları toplumun zanaat ve kültürel yönlerinin anlaşılmasında önemli rol oynamaktadır. Elbise ve dekorasyon amaçlı dokuma tekstiller neredeyse sadece çözümlü ağırlıklı dokuma tezgahlarında üretilmektedir. Bu tipte ayakta duran dokuma tezgahlarında, çözümlü ipliklerini (dikey iplikler) aşağı çekmek için ağırlıklar kullanılmakta ve dokumacının kumaşı oluşturmak için atkıyı (yatay iplikler) üstten ve alttan çekmesine yardımcı olmaktadır⁹⁹⁶. İtalya'da çoğunlukla pişmiş topraktan üretilen dokuma tezgah ağırlıkları, kesik piramidal, kesik konik veya diskoidal formdadır ve İÖ 9. yüzyıldan İÖ 3. yüzyıla değin Güney İtalya'da yaygın olarak kullanılmaktadır⁹⁹⁷. Özellikle dokuma tezgah ağırlıkları ve ağırşaklar, tekstil teknolojisi ve kumaşın özelliklerinin belirlenmesinde etkin rol oynasa da bireyler ve sosyal gruplar arasındaki temaslar ve ilişkilerin belirlenmesine de ışık tutacak nitelikte nesnelere⁹⁹⁸.

İÖ 6. yüzyılın sonlarından itibaren Güney İtalya'da kurulan Kıta Yunanistan kolonilerinde tespit edilen tezgah ağırlıklarının belirli motif, figür ya da nesne betimleriyle kişiselleştirildiği görülmektedir⁹⁹⁹. Bu uygulama İÖ 5-4. yüzyıllarda zirveye ulaşmakta ve

---

⁹⁹³ Pedde, 2000, 303-305, Taf. 71, Fig. 1045.

⁹⁹⁴ Pedde, 2000, 303-304.

⁹⁹⁵ Barber, 1991, 10.

⁹⁹⁶ Sofroniew, 2011, 192.

⁹⁹⁷ Sofroniew, 2011, 192.

⁹⁹⁸ Quercia and Foxhall, 2014a, 63.

⁹⁹⁹ Quercia and Foxhall, 2014a, 70.

Güney İtalya'nın yerli halkları tarafından kullanılan bir uygulama haline gelmektedir. Süslemeler kil pişirilmeden önce nesnenin kil üzerine bastırılarak şeklini almasıyla oluşturulmaktadır. Kullanılan damgalar arasında yüzükler, kişisel mühürler, çeşitli takılar, cımbız ve fibulalar yer almaktadır. Bu betimler, kişisel mülkiyeti göstermesinin yanı sıra üzerinde tasvir edilen nesnelerin niteliği kadınlara ait objeler olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır¹⁰⁰⁰. Ayrıca bu durum kadınların tezgah ağırlıklarının üretiminde de rol aldıklarını düşündürmektedir¹⁰⁰¹. Ancak özellikle ağırlıklar üzerinde birlikte tasvir edilen fibula ve cımbızların İtalya nekropollerinde erkek ve çocuk mezar kontekstlerinde de bulunuyor olması anılan nesnelerin cinsiyet belirtici olamayacağını göstermektedir¹⁰⁰².

Pişmiş toprak ağırlık ve ağırşaklar üzerinde fibula tasvir etme geleneği İtalya coğrafyasında karşımıza çıkan bir uygulamadır. Çalışma kapsamında değerlendirilecek ilk örnek İtalya Oppido Lucano'da "D" evinde tespit edilen piramidal formlu ağırlıktır¹⁰⁰³ (**Lev. 52a**). Söz konusu ağırlığın geniş yüzeyi üzerinde iğne ucu yukarı bakacak şekilde konumlandırılmış bir adet fibula tasviri yer almaktadır. Tasvir edilen fibula oldukça simetrik yarım daire biçimli gövdeye sahiptir. İğne yarım olarak işlenmiş, iğne tutamak plakası ise levha biçimlidir ve ucu düz başlı bir boncuk ile sonlanmaktadır. Fibulanın zemberek kısmında gövdeye paralel konumlandırılmış ucu dairesel bir sarkıt ve ona paralel olarak betimlenmiş bir cımbız yer almaktadır. Söz konusu ağırlık üzerinde tasvir edilen fibula morfolojik özellikleri bakımından Doğu Avrupa ve İtalya'nın bir kısmında görülen "Certosa Fibulaları" grubu ile benzerlik göstermektedir. Teržan tarafından oluşturulan tipolojide iğne tutamak plakası ile orantılı yarım daire biçimli simetrik gövde formu ile karakterize Tip I grubu tasvir edilen fibulanın en yakın örneğidir¹⁰⁰⁴ (**Lev. 52b**). Bu tipin özellikleri iğne tutamak plakası ile orantılı yarım daire şeklindeki gövdedir. İğne tutamak plakasının ucu ise bir düğme ya da düz bir boncuk ile sonlanmaktadır. Yayılım alanları Kuzey İtalya'da Este, Parre, Sant'Ilario d'Enza, Slovenya'da Most na Soči olan Tip I fibulaları İÖ 6-5. yüzyılda yaygın olarak kullanılmaktadır¹⁰⁰⁵. Üzerinde fibula tasviri bulunan söz konusu ağırlık İÖ 4-3. yüzyıllara tarihlenmektedir¹⁰⁰⁶. Fibula ve cımbız betimlerine sahip dokuma ağırlıklarının hem İtalya kentlerinde hem de Kıta Yunanistan kolonileri ile ilişkili bölgelerde tespit

---

¹⁰⁰⁰ Quercia and Foxhall, 2012, 371-372.

¹⁰⁰¹ Quercia and Foxhall, 2014a, 70.

¹⁰⁰² Sofroniew, 2011, 202.

¹⁰⁰³ Quercia and Foxhall, 2012, 373, Fig. 5.

¹⁰⁰⁴ Teržan, 1976, 319, Fig. 1a.

¹⁰⁰⁵ Teržan, 1976, 318-319.

¹⁰⁰⁶ Quercia and Foxhall, 2014a, 74-75.

edilmesi Güney İtalya'da yaşayan karma toplulukların bir yansıması olarak değerlendirilmektedir¹⁰⁰⁷.

Kutsal alanlarda, kutsal yapılarda ya da adak depolarında tespit edilen dokuma tezgah ağırlıklarının kült törenleri sırasında ağaçlara asılarak kullanıldığı düşünülmektedir¹⁰⁰⁸. Kutsal alanlarda tespit edilen tezgah ağırlıklarının niteliklerine yönelik bir başka öneri ise salt sunu objesi olarak değil, bu alanlarda ritüel amaçlı bir tanrı ya da festival için kumaş üretiminde veya rahip/rahibelerin kıyafetleri için kullanıldıkları yönündedir¹⁰⁰⁹. Nitekim tapınak ve kutsal alanlarda oldukça fazla sayıda tespit edilen dokuma tezgah ağırlıkları, bu nesnelerin işlevsel amaçlarının yanı sıra sembolik anlamda da bir niteliğe sahip olduğunun en net göstergeleri arasındadır. Bu anlamda ele alınacak dört fibula betimli ağırlık İtalya Valle d'Ansanto kutsal alanında ele geçmiştir¹⁰¹⁰. Kutsal alanda kültün odak noktası günümüzde hala aktif halde olan kükürtlü bir göldür. Kentte tapınım gören ana tanrıça Mephitis'tir ve kutsal alan İÖ 5-3. yüzyıllar arasında kullanım görmüştür¹⁰¹¹. Tespit edilen piramidal ağırlık kükürtlü göle giden dere ağzının yanındaki adak deposunda ele geçmiştir. Alanda toplamda 134 dokuma tezgah ağırlığı ele geçmiş olup bunlardan sekiz tanesi bezemelidir¹⁰¹². Piramidal formlu ağırlıklar üzerinde yer alan fibula tasvirleri yarım daire biçimli gövde ve zembereklerinde yer alan cımbız eklentileri ile aynı özellikleri yansıtmaktadır (**Lev. 52c**). Ağırlıklar üzerindeki aşınmalardan dolayı iğne ve iğne tutamak plakaları iki örnek dışında belirlenememektedir. Güney İtalya'da ağırlıklar üzerinde tespit edilen diğer fibula tasvirleri göz önünde bulundurulduğunda anılan dört fibulanın da Certosa Fibulalarından Tip I'e ait olduğu düşünülmektedir. Anılan dört ağırlığında kutsal alanda tespit edilmiş olması üzerinde tasvir edilen fibulaların kişisel süs objesi olarak kullanılmaları ya da kumaşla olan bağı üzerinden daha yüksek sosyal statüye sahip kişiler tarafından sunulduğu şeklinde yorumlanmaktadır¹⁰¹³. Benzer şekilde İtalya Metaponto'dan bir tapınakta tespit edilen fibula tasvirli tezgah ağırlığı disk biçimli dokuma ağırlıkları üzerinde de fibula tasvirinin kullanılmasını göstermesi açısından önemlidir¹⁰¹⁴.

---

¹⁰⁰⁷ Quercia and Foxhall, 2014a, 74-75.

¹⁰⁰⁸ Sofroniew, 2011, 193.

¹⁰⁰⁹ Sofroniew, 2011, 193.

¹⁰¹⁰ Sofroniew, 2011, 198-203, Fig. 4.

¹⁰¹¹ Sofroniew, 2011, 198.

¹⁰¹² Sofroniew, 2011, 198-199.

¹⁰¹³ Sofroniew, 2011, 203.

¹⁰¹⁴ <https://www.le.ac.uk/ebulletin-archive/ebulletin/news/press-releases/2000-2009/2008/08/nparticle.2008-08-04.3893379796/index.html#>

(**Lev. 52d**). İÖ 4. yüzyıla tarihlenen ağırlığın üzerinde tasvir edilen fibula tipolojik olarak yine Certosa grubunda Tip I ile ilişkilidir.

Çalışma kapsamında ele alınacak bir diğer grup buluntu yeri bilinmeyen ve İtalya Padova Arkeolojik Bilimler ve Sanat Müzesi'nde korunan iki fibula betimli ağırlıktır¹⁰¹⁵. Her iki ağırlıkta dörtgen tabanlı ve kesik piramidal biçimlidir. Trapezoidal yüzeyleri yukarı doğru koniktir. Değerlendirilecek ilk örnek 104.90 gram ağırlığında geniş yüzeyinde alt tabana yakın olarak konumlandırılmış fibula tasviri bulunan kesik piramidal formlu ağırlıktır¹⁰¹⁶ (**Lev. 53a**). Ağırlık üzerinde tasvir edilen fibula gövde, iğne ve iğne tutamak plakası ile tüm morfolojik özellikleri yansıtmaktadır. Yarım daire biçimli gövdesi ve iğne tutamak plakasının ucunda bulunan düz başlı boncuk ile Certosa fibulalarından Tip I'in özelliklerini yansıttığı görülmektedir. Certosa fibulalarının en belirgin özelliği İÖ 6. yüzyılın sonlarında iğne tutamak plakalarına getirilen yenilikler ile tanınmaktadır. Bu yenilik kesit görünümünde "T" şeklindeki iğne tutamak plakalarıdır. von Eles Masi bu gruba ait Kuzey İtalya'da tespit edilen fibulaları "simetrik gövdeli iğne tutamak plakası yükseltilmiş fibulalar" olarak tanımlamakta ve İÖ 6. yüzyılın sonu ile İÖ 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlemektedir¹⁰¹⁷ (**Lev. 53b**).

Padova Arkeolojik Bilimler ve Sanat Müzesi'nde korunan diğer örnek 89,90 gram ağırlığında kesik piramidal formlu ağırlıktır¹⁰¹⁸ (**Lev. 53c**). Diğer örneklerden farklı olarak piramidal formlu ağırlığın geniş yüzeyinde üst üste konumlandırılmış iki adet yarım daireden oluşan gövde ile tasvir edilmiş fibula bulunmaktadır. Her iki gövde tek bir zembereğe ve iğneye sahiptir. Üst kısımda betimlenen iğne tutamak plakası konik formludur. Alt kısımda yer alan iğne tutamak plakası ise düz olarak sonlanmaktadır. Her iki gövdenin yarım daire biçimli simetrik formu ve üst kısımda yer alan iğne tutamak plakasının koni biçimi ile paralel grup İtalya tipolojisinde "yükseltilmiş iğne tutamak plakalı fibulalar¹⁰¹⁹" olarak tanımlanmaktadır (**Lev. 53d**). Bu gruba ait fibulalar Este kültürü ile ilişkilendirilmekte, özellikleri ise simetrik gövdeleri ve iğne tutamak plakalarının üzerinde yer alan konik, dairesel, dörtgen ya da "T" biçimli eklentilerdir¹⁰²⁰. Tespit edildikleri mezar

¹⁰¹⁵ Menegazzi, 2012, Fig. 1.4-5.

¹⁰¹⁶ Menegazzi, 2012, 627-628, Fig. 1.4.

¹⁰¹⁷ von Eles Masi, 1986, 209, Tav. 162, Fig. 2119, 2120.

¹⁰¹⁸ Menegazzi, 2012, 627-628, Fig. 1.5.

¹⁰¹⁹ von Eles Masi, 1986, 207, Tav. 161, Fig. 2103.

¹⁰²⁰ von Eles Masi, 1986, 207.

kontekstleri İÖ 7. yüzyılın sonundan İÖ 6. yüzyılın ilk yarısına tarihlendiği için bu gruba ait örnekler aynı kronolojik çizelgede değerlendirilmektedir¹⁰²¹.

Padova Arkeolojik Bilimler ve Sanat Müzesi'nde korunan her iki kesik piramidal formlu ağırlığın ölçü ve ağırlıkları dikkate alındığında çok ince ipliklerle yapılan dokumalarda, özel ihtiyaçlarla ilgili olarak spesifik özelliklerde işlevsel olarak kullanılabileceklerini ortaya koymuştur¹⁰²². Ayrıca söz konusu ağırlıkların üzerindeki fibula tasvirinin meslek, statü, sembolik ya da ritüel içerikli anlamlar barındırdığı ancak buluntu yerleri ve kontekstleri saptanamadığı için yalnızca bu tasvirler ile özelleştirilen nesnelere olarak değerlendirilmiştir¹⁰²³.

Üzerinde fibula tasviri bulunan tezgah ağırlıklarının yoğun olarak Kıta Yunanistan kolonileri ilişkili Güney İtalya kentlerinde tespit edildiği görülmektedir¹⁰²⁴. Bu anlamda Güney İtalya'daki tekstil teknolojisine Kıta Yunanistan etkilerinin araştırılması üzerine yürütülen bir çalışmada Cavallino'da İÖ 7-5. yüzyıllara tarihlenen ve üzerinde fibula tasviri bulunan bir ağırlık ile bir dokuma tezgah kurulumu için hesaplamalar gerçekleştirilmiştir¹⁰²⁵.

Tablo 3.1. Cavallino'dan CVFF65/98 Numaralı Fibula Tasvirli Dokuma Tezgah Ağırlığı ile Potansiyel Tezgah Kurulumlarının Hesaplamaları¹⁰²⁶

Tezgah ağırlığı CVFF65/98, ağırlık 185 g, kalınlık 48 mm				
	A	B	C	D
Gereken çözgü iplikleri	10 gram çözgü sıklığı	20 gram çözgü sıklığı	30 gram çözgü sıklığı	40 gram çözgü sıklığı
Dokuma ağırlığı başına çözgü ipliği sayısı	18-19	9	6	5
2 dokuma tezgah ağırlığı başına çözgü ipliği sayısı (bir önde ve bir arkada)	36-38	18	12	10
Çözgü ipliği / cm	7-8	3-4	2-3	2
Uygunluğun değerlendirilmesi	Tercih Edilen	Mümkün	Mümkün Değil	Mümkün Değil

Hesaplamalar sonucunda fibula baskılı piramidal formlu ağırlıkların iyi kalitede kumaş üretiminde kullanıldığı tespit edilmiştir. Tabloda görülen A olasılığı fibula betimli tezgah ağırlıklarının kullanıldığı dokuma türünü göstermektedir. Bu durumda 10 gram çözgü sıklığı gerektiren bir ipliğin çapı $\leq 0,3$ mm belirlenmiş ve anılan tezgah ağırlıklarının

¹⁰²¹ von Eles Masi, 1986, 207.

¹⁰²² Menegazzi, 2012, 625.

¹⁰²³ Menegazzi, 2012, 630.

¹⁰²⁴ Quercia and Foxhall, 2014a, 70.

¹⁰²⁵ Enegren, 2015, 132-135.

¹⁰²⁶ Enegren, 2015, 134, Tab. 2.

ince giysilerin üretiminde kullanıldıklarını göstermektedir¹⁰²⁷. Güney İtalya nekropollerinde fibulalar üzerinde tespit edilen dengeli düz dokuma kumaş kalıntıları da oldukça ince yapıları ile bu durumu desteklemektedir¹⁰²⁸. Ayrıca İtalya ve Kıta Yunanistan'da ele geçen Demir Çağı tekstil ürünlerinin analizleri, benzer dokuma teknolojilerinin kullanılmasına rağmen, İtalya'nın tekstil kültürünün Orta Avrupa ile paralellik gösterdiği, Kıta Yunanistan'ın ise büyük ölçüde Yakın Doğu tekstil üretim geleneklerini takip ettiğini göstermektedir¹⁰²⁹.

Sicilya'da da benzer şekilde üzerinde fibula tasviri bulunan ağırlıkların kullanıldıkları bilinmektedir. Bu kapsamda değerlendirilecek örnek Selinous Agorasında bir konutta tespit edilen piramidal formlu ağırlıktır¹⁰³⁰ (**Lev. 54a**). Eserin önemi İÖ 7. yüzyılın sonları ile İÖ 6. yüzyılın başlarını kapsayan tarih aralığına ait olmasıdır. Çünkü ağırlıklar üzerinde belirli nesnelere baskı olarak kullanımı İÖ 6. yüzyılın sonları görülmeye başlayan bir uygulamadır. Bu nedenle günümüze değin tespit edilen en erken tasvirli ağırlık olarak değerlendirilmektedir¹⁰³¹. Piramidal ağırlık üzerinde tasvir edilen fibula simetrik gövde ve uzun iğne tutamak plakasına sahiptir. Zemberek oldukça şematize bir görünüme sahip olup, iğne gövdenin gerisine doğru kıvrılmış durumdadır. İğne tutamak plakası ağırlığın ip deliğine değin uzatıldığı için nasıl bir form ile sonlandığı tespit edilememiştir. Fibula bu görüntüsü ile İtalya fibulaları arasında "uzun iğne tutamak plakasına sahip yay gövdeli fibula"¹⁰³² grubu ile benzerlik göstermektedir (**Lev. 54b**). Bu gruba ait fibulalar Kuzey İtalya'da özellikle Veneto Bölgesinde İÖ 7. yüzyılın sonu ile İÖ 6. yüzyılın başında yaygın olarak kullanılmaktadır¹⁰³³. Söz konusu piramidal formlu ağırlık üzerine tasvir edilen fibula ile kronolojik ve nitelik olarak benzer birçok örnek Selinous ve Sicilya'nın çok sayıda yerli kontekstinde de belgelenmiştir. Ancak ağırlık üzerinde fibula tasvirli bir başka örneğin bölgede tespit edilmemiş olması ağırlığın sahibinin yerel halktan birisi olmadığı şeklinde yorumlanmıştır¹⁰³⁴.

---

¹⁰²⁷ Enegren, 2015, 133-134.

¹⁰²⁸ Gleba vd. 2018, 38, Fig. 5.

¹⁰²⁹ Gleba, 2017, 1205-1220.

¹⁰³⁰ Quercia and Foxhall, 2014b, 95, Fig. 6.

¹⁰³¹ Quercia and Foxhall, 2014b, 95,

¹⁰³² von Eles Masi, 1986, 144-147, Tav. 11, Fig. 1326.

¹⁰³³ von Eles Masi, 1986, 147.

¹⁰³⁴ Quercia and Foxhall, 2014b, 95, Fig. 6.

3.7. Seramikler Üzerinde Tasvir Edilen Fibulalar

Seramikler üzerinde fibula tasvirleri yalın olarak ya da bir figür, tanrı/tanrıça ya da soylu bireylerin kıyafetlerinin bir parçası olarak Anadolu, Kıta Yunanistan ve Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde coğrafi, kronolojik ve sembolizm anlamında farklı kültür etkilerinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma kapsamında ele alınacak ilk örnek Gordion P Tümülüs'ünde tespit edilen siyah perdahlı, tek kulplu kase örneğidir¹⁰³⁵ (**Lev. 55a**). Kasenin ağız kenarında bulunan içi boş bir pipet merkezindeki süzgeç bağlantısı sebebiyle dikkat çekicidir. Pipetin üst ucu yatay olarak dışa açılmak için ağız kenarının üzerine konumlandırılmıştır ve bu görüntüsü ile bir kuş figürüne benzetilmektedir. Pipetin sağında dikey olarak yerleştirilmiş küçük bir kulp yer almaktadır. Ağız kenarında yer alan pipetin tam karşısında üzeri küçük çivi benzeri yumrularla bezenmiş ve Frig tipi fibulalar ile oldukça benzer içe doğru eğilimli bir yay bulunmaktadır. Anılan yayın sol el için üretilen bir parmak kilidi de olabileceği düşünülmektedir. Parçanın olasılıkla Frig coğrafyasında üretilmiş olduğu ancak biçim olarak Yakındoğu etkileri barındırıldığı görülmektedir¹⁰³⁶. Seramiğin ağız kısmına eklenen yarım daire biçimli yay her ne kadar stilize olarak betimlese de ayaklar ve gövde merkezinde yer alan yumru şeklindeki eklentiler Frig fibulalarından Tip XII-13 süslemeleri ile paralellik göstermektedir. Bu nedenle anılan parmak kilidi olasılıkla Frig fibulalarından Tip XII-13'e öykünerek üretilmiş olmalıdır. Tip XII-13 grubuna ait fibulalar yarım daire biçimli simetrik bir gövde ile gövdenin merkezinde yer alan disk ve boncuk süslemeleri ile karakterizedir (**Lev. 55b**). İÖ 8. yüzyıldan İÖ 7. yüzyıla değin oldukça yaygın olarak kullanılan bu gruba ait fibulaların ana üretim merkezi Gordion olmakla birlikte Orta, Batı ve Güney Anadolu'da da çok sayıda örnek ele geçmiştir¹⁰³⁷. Anadolu dışında İÖ 7. yüzyılda taklit üretimler Perachora, Olympia, Sparta ve Argos Heraion'unda tespit edilmiştir¹⁰³⁸.

Değerlendirilecek bir diğer örnek Ankara Gazi Orman Fidanlığında tespit edilen Frig kasesidir¹⁰³⁹ (**Lev. 55c**). Simetrik yarım daire biçimli dikey kulplar bronzdan üretilmiş olup kulpların gövdesi her iki yanında ikişer merkezinde bir adet disk biçimli bezeme ile süslenmiştir. Kulplar bu görüntüsü ile Frig fibulaları arasında Tip XII 14A¹⁰⁴⁰/J, III¹⁰⁴¹

¹⁰³⁵ Sams, 1977, 114-115; Rose and Darbyshire, 2016, 118.

¹⁰³⁶ Young, 1981, 229, Pl. 19, E, F, G.

¹⁰³⁷ Caner, 1986, 114-116.

¹⁰³⁸ Caner, 1986, 113-116.

¹⁰³⁹ Koşay, 1933, 11, No. 2.

¹⁰⁴⁰ Muscarella, 1967a, 25-26.

grubu ile oldukça benzer görünmekle birlikte olasılıkla Frig fibulalarına öykünerek üretilmiş olmalıdır (**Lev. 55d**). Bu gruba ait fibulalar gövdenin merkezinde ve yanlarında Frig fibulalarında alışılmış bir süsleme olan disk ve boncuklarla bezenmiştir. Ancak bu alt grubun karakteristik özelliği gövde süslemelerin sayısında görülen artışla disk ve boncukların birbirinden ayrılmasıdır¹⁰⁴². İÖ 8-7. yüzyıllara tarihlenen Tip XII-14A grubuna ait fibulalar Anadolu dışında Argos Heraion’unda da tespit edilmiştir¹⁰⁴³.

Kıta Yunanistan’da seramik sanatında fibula tasvirleri oldukça nadir olarak karşımıza çıkmaktadır. Figürler üzerinde tasvir edilen fibulaların siyah ve kırmızı figür tekniğinde boyanmış seramiklerde, kıyafetler üzerinde tutturma elemanları olarak kullanıldıkları görülmektedir. Bu anlamda değerlendirilecek ilk örnek Atina Akropolünde tespit edilen ve İÖ 560-540 yılları arasında çalıştığı düşünülen Lydos Ressamına ait siyah figür tekniğinde boyanmış bir dinos parçasıdır¹⁰⁴⁴ (**Lev. 55e**). Söz konusu seramik üzerinde *peplos* giyimli bir Aphrodite figürü yer almaktadır. *Peplos* omuzda dört spiralli ve fibula olarak tanımlanabilecek bir nesne ile tutturulmuştur. Tasvir edilen fibula form açısından fildişi *spectacle* fibulalar ile paralellik göstermektedir. Blinkenberg söz konusu fibulayı Tip XV “disk biçimli fibulalar” grubunda Tip 1-7 arasında değerlendirmektedir¹⁰⁴⁵ (**Lev. 55f**). Bu gruba ait fibulaların tamamı Geometrik ve Arkaik Döneme aittir ve en erken örnekler Ephesos Artemis ile Sparta Artemis Orthia Tapınaklarının Geometrik ve Arkaik Dönem tabakalarında ele geçmiştir. Coğrafi olarak ise Batı Anadolu kıyıları, Adalar, Kıta Yunanistan, Sicilya ve İtalya’nın Kıta Yunanistan kolonilerinde karşımıza çıkmaktadır¹⁰⁴⁶.

Değerlendirilecek bir diğer buluntu Kıta Yunanistan’da tespit edilen siyah figür tekniğinde boyanmış ve sanatçısı Cholcos olarak üzerinde belirtilmiş bir oinochoe parçasıdır¹⁰⁴⁷ (**Lev. 56a**). Kompozisyon Herakles ve Athena’nın Ares ile mücadele ettiği bir savaş sahnesidir¹⁰⁴⁸. Athena oldukça ince işlenmiş, geometrik motiflerle bezeli dorik *khitonunu* sağ omzu üzerinde her biri eş merkezli dört daireden oluşan bir fibula tutturmuştur. Söz konusu fibula Blinkenberg tarafından Hallstatt *spectacle* fibulaları ile

---

¹⁰⁴¹ Caner, 1986, 147-149, Taf. 59, Fig. 1030.

¹⁰⁴² Caner, 1986, 147.

¹⁰⁴³ Caner, 1986, 147-149.

¹⁰⁴⁴ Brøns, 2014, 67.

¹⁰⁴⁵ Blinkenberg 1926, 33.

¹⁰⁴⁶ Blinkenberg, 1926, 262-279.

¹⁰⁴⁷ Gerhard, 1843, 134-135, Taf. CXXII-CXXIII.

¹⁰⁴⁸ Gerhard, 1843, 134-135,

benzer tutulmuş ve Tip XV “disk biçimli fibulalar” grubu altında değerlendirmiştir¹⁰⁴⁹ (**Lev. 56b**).

Çalışmada ele alınacak bir diğer seramik İÖ 520 yılına tarihlenen, kırmızı figür tekniğinde boyanmış boyundan kulplu amphoradır¹⁰⁵⁰ (**Lev. 56c**). Eserin üzerinde tasvir edilen Hermes geleneksel kıyafeti olan *petasos* ve *khylamis* giyimlidir. Pelerinini ise genellikle yuvarlak bir broş ile tutturmaktadır. Ancak amphoranın üzerinde Hermes’in mantosu yatay olarak konumlandırılmış çiftli iğne ya da fibula ile tutturulmuştur¹⁰⁵¹. Figürün üzerinde yer alan bağlayıcı elemanın her iki kolunun ortada birleşerek oluşturulduğu yarım daire biçimli formu fibula olarak değerlendirilmesinin gerektiğini düşündürmektedir. İğne tutamak plakası ve iğnesi ile ilgili herhangi bir detay gösterilmemiş olup olasılıkla bu detaylar *khylamis*in altında kalmaktadır. Ayrıca gövde de yalnızca kazıma çizgi ile oldukça stilize gösterilmiş ve herhangi bir dekorasyon unsuru barındırmamaktadır. Tasvir edilen fibulanın bu görüntüsü ile yay biçimli fibulalar ile benzerlik göstermesine karşın herhangi bir tipolojik belirteç içermemesi kesin olarak bir gruba dahil edilmesini zorlaştırmaktadır.

Avrupa’da seramikler üzerinde fibula betimleri İS 1-2. yüzyıllarda Fransa’da karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Bourgheim’da seramik atölyesi olduğu düşünülen bir alanda tespit edilen örnekler üzerinde kazıma çizgiler ile oluşturulmuş ve tipolojik özellikler yansıtan fibula tasvirleri ile karşılaşılmaktadır. Fibula tasvirleri, dokuz parçaya bölünmüş olarak bulunan büyük bir seramik parçasının üzerine seramik pişirildikten sonra insize tekniği ile oluşturulmuştur. Seramiğin teknik özellikleri Geç La Tène kültürü ile ilişkilendirilmiş ve İS 80-120 yılları arasına tarihlendirilmiştir¹⁰⁵². Form, tam olarak tanımlanamamakta ancak gövde parçasının boyutu ve konik görünümü ile kapalı ve yüksek bir seramik olduğu görülmektedir. Seramik parçaları üzerinde toplamda dört adet fibula tasviri yer almaktadır¹⁰⁵³ (**Lev. 57a**). Tüm fibulaların zemberek kısımları yukarı doğru konumlandırılmış olup iğnelerin açık olarak tasvir edilmesi işlevsel olmadıklarını göstermektedir. Değerlendirilecek ilk betim seramiğin en solunda yer alan bir numaralı fibuladır. Zemberek kısmı altı ya da sekiz sarmala sahip olan fibulanın gövdesi iğne ile paralel konumda ve oldukça şematiktir. İkinci fibula, zembereği sekiz sarmala sahip,

¹⁰⁴⁹ Blinkenberg, 1926, 33, 271-272, Fig. 3.5.

¹⁰⁵⁰ Brøns 2014, 67, Fig. 4.4.

¹⁰⁵¹ Brøns 2014, 67.

¹⁰⁵² Bonaventure and Kaurin, 2014, 314.

¹⁰⁵³ Bonaventure and Kaurin, 2014, 316, Fig. 3.

gövdesi iğne ile paralel hafif yamuk biçimdedir ve iğne tutamak plakası üçgen olarak betimlenmiştir. Üç numaralı fibulanın zembereği seramiğin kırık parçası üzerinde olduğu için görülememekte, gövde ve iğne diğer örnekler ile paralellik göstermektedir. Dört numaralı fibula oval formlu ve on adet sarmala sahip zemberek ile betimlenmiştir. Gövde diğer örneklerde olduğu gibi hafif kavisli olup iğne ile paralel konumdadır. Bu inceleme neticesinde tasvir edilen dört fibulanın da aynı tipolojik özellikler gösterdiği görülmektedir. Tüm bu fibulaların genel morfolojik özellikleri La Tène fibulaları ile paralellik göstermektedir¹⁰⁵⁴ (**Lev. 57b**). Bu gruba ait fibulalar çoğunlukla Kelt coğrafyasının batısında Bavyera'dan Kuzey İtalya'ya ve Galya'ya değin geniş bir coğrafyada karşımıza çıkmaktadır¹⁰⁵⁵.

Benzer şekilde Fransa ve Almanya'da; Orléans, La Cloche, Staré Hradisko, Roanne, Wederath ve Aulnat'ta da seramikler üzerinde bağımsız olarak fibula tasvirlerinin bulunduğu görülmektedir¹⁰⁵⁶ (**Lev. 58a-b**). Bu anlamda Aulnat örneğinin dini amaçlı bir yapıda tespit edilmesi özellikle dikkat çekicidir. Kentte seramikler üzerine uygulanan fibula grafitlerine ek olarak savaşı, hayvan ve soyut temsiller barındıran birçok kazıma tasvirde bulunmaktadır¹⁰⁵⁷. Aulnat seramiği ritüeller için kullanılan bir mekanda iki iskelet ile birlikte bulunmuştur. İki parça halinde zeminin en altında tespit edilen seramiğin ritüel amacıyla bilinçli olarak kırıldığı düşünülmektedir¹⁰⁵⁸. Orléans'da tespit edilen fibula tasvirli seramik ise bir silodan ele geçmiştir. Wederath örneği, üzerinde yer alan ateş izleri ile cenaze töreninde kullanılan bir parça olarak yorumlanmış ve fibula grafitli tek nekropol buluntusu olarak ünik bir örnektir¹⁰⁵⁹. Tespit edilen tüm fibula tasvirli seramiklerin Galya geleneğinde üretilmiş yerel ya da ithal formlar oldukları tespit edilmiş olup tüm örnekler sofraya ait seramiklerdir. Ancak Akdeniz coğrafyası ile yakın ilişkileri bilinen La Cloche ve Aulnat'ta tespit edilen seramiklerin sofraya takımlarında Roma Dönemi özelliklerinin görülmeye başladığı ve seramiklerin İtalya geleneklerini yansıttığı görülmektedir¹⁰⁶⁰. Tespit edilen seramikler üzerindeki tüm fibula tasvirlerinin La Tène fibulaları ile ilişkili olduğu görülmektedir. Ayrıca tüm fibula grafitlerinin pişirimden sonra yapılması, tasvirlerin kullanıcı tarafından eklenen bir unsurlar olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla bu temsillerin nesneye, ticari bir amaçtan çok sembolik

¹⁰⁵⁴ Bonaventure and Kaurin, 2014, 319-320, Fig. 8.

¹⁰⁵⁵ Bonaventure and Kaurin, 2014, 319-320.

¹⁰⁵⁶ Bonaventure and Kaurin, 2014, 321-324, Fig. 10-11.

¹⁰⁵⁷ Bonaventure and Kaurin, 2014, 321-324.

¹⁰⁵⁸ Bonaventure and Kaurin, 2014, 321-323.

¹⁰⁵⁹ Bonaventure and Kaurin, 2014, 321-323.

¹⁰⁶⁰ Bonaventure and Kaurin, 2014, 321-323.

anlamlar yüklediği görülmektedir. Tüm kazımların boyutları eşit olmamasına karşın neredeyse tamamı mevcut tipolojik materyaller ile uyumludur. Fransa ve Almanya’da tespit edilen fibula tasvirli seramikler, Kelt toplumlarının kentleşme, ekonomik gelişme ve Roma etkisine girdiği dönem olan İS 30-150 yıllarına aittir¹⁰⁶¹. Bununla birlikte, özellikle kutsal alanlarda bulunan fibulalar, bu nesnelerin ilahi alanla ayrıcalıklı bağlantısını gösteren kültleri bütünleştirmektedir. Sembolik rolleri ise adak alanlarında fibulaların varlığı ile vurgulanmaktadır. Fibulaların bu bağlantısına ve kült ile temsillerine rağmen, günümüze değin yapılan araştırmalarda hiçbir Kelt tapınağına fibula tasvirli seramik adanmamış olması şaşırtıcıdır. Bu nedenle anılan seramikler, ev içi ibadetlerde kullanılan nesnelere olarak değerlendirilmektedir¹⁰⁶².

Geç Roma İmparatorluk Dönemiyle birlikte özellikle İS 4. yüzyılın ilk çeyreğinde fibulaların askeri ya da isimsiz figürler ile kullanımının kademeli olarak ortadan kalktığı bunun yerine konsüller ve senato üyeleri gibi tanınır ve yetkili kişiler tarafından kıyafetlerin bir parçası olarak kullanıldığı görülmektedir¹⁰⁶³. Bu anlamda özellikle tatar yayı biçimli fibulaların tasvir sanatında büyük bir yere sahip olduğu görülmektedir. Çalışma kapsamında ele alınacak en geç tarihli seramik örneği İS yaklaşık 380 yılına tarihlenen literatürde “*Projecta Casket*” olarak anılan tabut ?/mücevher kutusudur¹⁰⁶⁴ (**Lev. 59a**). Kap, ikiz kenar yamuklarla kesilmiş dikdörtgen piramit formundadır ve tamamı gümüşten üretilmiştir. Gövdenin uzun kenarlarında kemerler ve sütunlar ile oluşturulmuş alanda oturan erkek ve ayakta kadın figürleri tasvir edilmiştir. Kapağın dört kenarı da mitolojik sahnelerle bezenmiştir. Bu sahneler Venüs banyosu, Nereidler, ketoslar ve banyo alayıdır. Kapağın üst yüzeyinde ise ayakta iki Eros figürünün tuttuğu bir çelenk içinde bir kadın ve bir erkek portresi yer almaktadır. Erkek figürün pelerini sağ omuz üzerinde tüm morfolojik özelliklerin betimlendiği bir fibula ile tutturulmuştur. Fibula yarım daire biçimli gövdesi, zembereğine eklenen dairesel eklentiler ve uzun iğne tutamak plakası ile İS 3-5. yüzyıllar arasında yaygın olarak kullanılan “tatar yayı fibulalar¹⁰⁶⁵” grubu ile paralellik göstermektedir (**Lev. 59b**).

¹⁰⁶¹ Bonaventure and Kaurin, 2014, 329.

¹⁰⁶² Bonaventure and Kaurin, 2014, 329-330

¹⁰⁶³ Van Thienen, and Lycke, 2017, 58-59.

¹⁰⁶⁴ Van Thienen, and Lycke, 2017, 58-59, Fig. 12.

¹⁰⁶⁵ Peškař, 1972, 135-139, Taf. 47-54.

3.8. Sikkeler Üzerinde Tasvir Edilen Fibulalar

Sikkeler üzerinde fibula tasvirleri çeşitli standartlarda üretilen ve hem yalın olarak hem de bir figürün kıyafetine ait dekoratif ya da işlevsel bir betim olarak başta Batı Anadolu olmak üzere Kıta Yunanistan ve Avrupa'da kültürel ve siyasi amaçlarla farklı kültür etkilerinin yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda en erken fibula betimli sikkeler İÖ 6. yüzyılın ilk yarısında Phokaia standardında üretilmiştir¹⁰⁶⁶. İÖ 6. yüzyılda Batı Anadolu'da üretilen ve ağırlıklı olarak Lydia ve İonia Bölgelerinde tespit edilen elektron sikkelerin Lydia hakimiyetindeki Gordion'da da kullanıldığı bilinmektedir¹⁰⁶⁷. Çalışma kapsamında değerlendirilecek beş adet Batı Anadolu üretimi elektron sikke üzerinde de Anadolu grubu fibulalardan Tip XII-14 tipinin tasvir edildiği görülmektedir¹⁰⁶⁸ (**Lev. 60a**). Tip XII-14 grubuna ait fibulalar simetrik yarım daire biçimli gövde ve çeşitli formlarda üst üste konumlandırılan ayaklar, gövde merkezinde farklı sayılarda disk ya da bilyeler ile merkezle ayaklar arasındaki alanlardaki süslemeler ile karakterizedir (**Lev. 60b**). İÖ 800'den İÖ 7. yüzyılın başına değin kullanım gören Tip XII-14 grubuna ait fibulalar ilk olarak Gordion ve İç Anadolu Demir Çağı merkezlerinde üretilmiştir. Neredeyse tamamı tapınak buluntusu olarak karşımıza çıkan Batı Anadolu, Ege Adaları, Kıta Yunanistan, Kıbrıs ve İtalya örnekleri ise yerel ya da ithal üretimlerle temsil edilmektedir¹⁰⁶⁹. Greenwell, oldukça nadir olarak tespit edilen ve ön yüzünde fibula tasviri bulunan Phokaia standardı sikkelerin adak eşyası olarak tapınaklara armağan edildiğini düşünmektedir¹⁰⁷⁰. Boardman ise Frig kültürüne özgü fibulaların Batı Anadolu uygarlıkları tarafından benimsenerek sikkeler üzerinde tasvir edildiğini ve bu sikkelerin gayri resmi para birimi olarak kullanılmış olabileceklerini ileri sürmektedir¹⁰⁷¹. Babelon¹⁰⁷², İÖ 7. yüzyıla tarihlediği söz konusu sikkelerin bir tüccara ait olduğunu düşünürken Spier¹⁰⁷³ ise fibula betimlerini sembolik simgeler olarak değerlendirmiştir. Phokaia standardı elektron staterlerin Phokaia dışında yalnızca Kyzikos ve Lesbos'ta kullanılmasına karşın Tip XII-14 grubuna ait fibulalar Ege ve Akdeniz'de Büyük Saray, Thymbra, Neandria, Thasos Troia, Sardeis, Ephesos, Samos, Khios, Rhodos, Idalion, Siphnos, Aigina, Perachora, Tegea, Olympia, Argos ve Sparta'da

---

¹⁰⁶⁶ Erdan, 2020c, 131.

¹⁰⁶⁷ Erdan, 2020c, 131.

¹⁰⁶⁸ Erdan, 2020c, 131-140, Fig. 2.

¹⁰⁶⁹ Erdan, 2020c, 131-140.

¹⁰⁷⁰ Greenwell, 1897, 265-266, Pl. XI, Fig. 25.

¹⁰⁷¹ Boardman, 1980, 88, Fig. 96.

¹⁰⁷² Babelon, 1907, 93-94.

¹⁰⁷³ Spier, 1990, 111.

tespit edilmiştir¹⁰⁷⁴. Bu anlamda Erdan, fibulaların sikkeler üzerinde betimlerini sembolizm bağlamındaki yaklaşımlarla yeniden değerlendirmiş ve özellikle Frig kralı Midas'ın Kyme prensesi Demodike ile evliliği sonucunda İÖ 800-700 yılları arasında Aiolis'in inanç sistemi ve kültürel anlamda Frig uygulamalarını benimsemesi ile ilişkilendirilmiştir¹⁰⁷⁵. Frig fibulalarını "T" biçimli iğne tutamak plakaları kapsamında tanrıçanın anikonik yansıması olarak değerlendiren Erdan, Kyme, Larissa ya da Phokaia'da basıldığını düşündüğü fibula betimli sikkelerin Kyme prensesi Demodike'nin anısına üretildiklerini düşünmektedir¹⁰⁷⁶.

İÖ 5. yüzyılla birlikte özellikle Teselya Bölgesinde sikkelerin arka yüzünde yalın olarak şematik fibula tasvirlerinin betimlendiği görülmektedir. Bu anlamda değerlendirilecek ilk örnek Teselya Larissa'da tespit edilen gümüş oboldur¹⁰⁷⁷ (**Lev. 61a**). Ön yüzde sağ profilden *petasos* giyimli Teselya kralı Aison'un oğlu Jason ya da Hermes başı, arka yüzde ise yatay olarak yerleştirilmiş *kerykeion*, şematik bir fibula ve "Λ-A-P" lejantları yer almaktadır. Bir diğer örnek yine Larissa buluntusu olan gümüş hemioboldur¹⁰⁷⁸ (**Lev. 61b**). Sikkenin ön ve arka yüzü bir önceki örnek ile aynı betimlere sahiptir. İÖ 450-430 yılları arasına tarihlenen her iki sikkenin arka yüzünde tasvir edilen fibulalar iğne ve iğne tutamak plakası olmadan yalnızca şişkin ve olasılıkla alt kısmı boş bir gövde ile tasvir edilmiştir. Fibulalar bu görüntüleri ile İÖ 7-5. yüzyıllar arasında yaygın olarak kullanılan İtalya tipolojisinde *sanguisuga*¹⁰⁷⁹ (sülük) ya da *navicella*¹⁰⁸⁰ (gemi) gurubuna ait örneklerin gövdesi ile paralellik göstermektedir (**Lev. 61c-d**). İğne ve iğne tutamak plakaları tasvir edilmediği için alt grup tespit edilememesine karşın Teselya Bölgesinde her iki gruba ait fibulalar da mezarlarda tespit edilmiştir¹⁰⁸¹.

İÖ 2-1. yüzyılda Avrupa'da da figürlerden bağımsız olarak sikkelerin arka yüzlerinde fibula tasvirleri ile karşılaşılmaktadır. Bu anlamda değerlendirilecek iki örnek Gallia'da tespit edilen altın staterdir¹⁰⁸² (**Lev. 62a-b**). Her iki sikkenin de ön yüzünde geometrik ve çizgisel motifler ile tek bir kanadın betimlendiği kompozit bezemeler görülmektedir. **Lev. 62a**'nın ön yüzünde diğer sikkeden farklı olarak "CRICIRV" şeklinde

---

¹⁰⁷⁴ Erdan, 2020c, 135-136, Fig. 1.

¹⁰⁷⁵ Erdan, 2020c, 137-138.

¹⁰⁷⁶ Erdan, 2020c, 138-140.

¹⁰⁷⁷ <https://www.acsearch.info/search.html?id=997419>

¹⁰⁷⁸ <https://www.acsearch.info/search.html?id=7933662>

¹⁰⁷⁹ von Eles Masi, 1986, 144-185.

¹⁰⁸⁰ von Eles Masi, 1986, 85-143.

¹⁰⁸¹ Kilian, 1975, 216-217, Taf. 97-98.

¹⁰⁸² Blanchet and Dieudonne, 1912, 13, Fig. 5; Wells, 2012, 180-181, Fig. 44; British Museum Env. No. 1901,0503.403 bkz. https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1901-0503-403

bir lejant yer almaktadır¹⁰⁸³. Kıta Yunanistan sikkelerine öykünerek oluşturulan ilk Gallia sikkelerindeki lejantlar prototiplerin kopyasıyken, daha sonra yerel olarak darp edilen örneklerde “CRICIRV” gibi sikkelerin değerini belirleyen kişilere ait olduğu düşünülen kişisel isimler ortaya çıkmaktadır¹⁰⁸⁴. Sikkelerin arka yüzlerinde alt kısmı chevron ile bordürlenmiş ve merkezde bir at ile çevresinde rozetlerin bulunduğu bir kompozisyon hakimdir. Ayrıca her iki sikkenin de arka yüzünde atların üzerinde iğnesi açık olarak konumlandırılmış birer fibula tasviri yer almaktadır. Fibulalar figür ve motiflerden bağımsız olarak betimlenmiş olup bir fibulada bulunması gereken tüm morfolojik özellikleri yansıtmaktadır. Her iki fibula tasvirinde yarım daire biçimli gövde, oldukça uzun iğne ve içi eşit aralıklarla bölünmüş dikdörtgen iğne tutamak plakasına sahiptir. Fibulaların yarım daire biçimli simetrik gövdeleri ve uzun iğneleri İtalya grubu ile benzerlik göstermesine karşın gövdenin oldukça ince görüntüsü kesin bir tipolojik varyantın belirlenmesine olanak sağlamamaktadır (**Lev. 62c**). İğne tutamak plakaları ise “*Hülenspiralfibeln*¹⁰⁸⁵” olarak isimlendirilen düz bir gövde ve dikey olarak bölünmüş iğne tutamak plakası ile karakterize Gallia fibulaları ile benzerlik göstermektedir (**Lev. 62d**). Bu durum tasvir sanatında fibulaların farklı kültür gruplarına ait tipleri yerel örneklerle birleştirerek kullandıklarını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Fibulaların sikkeler üzerinde tasvir edilmesi diğer nesnelere oranla daha fazla önem arz etmektedir. Bunun sebebi ise fibula tasvirli taşınabilir diğer arkeolojik kültür varlıklarına oranla sikkelerin hem ait oldukları ulus hem de diğer kültür bölgeleri arasında daha yüksek sirkülasyona sahip olmasıdır. Nitekim sikkeler üzerinde tasvir edilen belirli kültürlere ait fibula formları da sembolik olarak aynı dolaşımı sağlamaktadır. Gallia sikkeleri üzerinde görülen eklektik fibulalar anılan sikkelerinin kullanıldığı milletler arasındaki dolaşımı, fibulaların kompozit görüntüsüyle yansıtılmış temsilleri olarak değerlendirilebilir.

İÖ 1. yüzyılda Gallia sikkeleri üzerinde farklı fibula formlarının da tasvir edildiği görülmektedir. Bu anlamda değerlendirilecek beş bakır alaşımlı Gallia sikkesi üzerinde iki farklı şekilde tasvir edilmiş fibula tipi tespit edilmiştir¹⁰⁸⁶ (**Lev. 63a**). Sikkelerin tamamında ön ve arka yüzde yer alan kompozisyon aynıdır. Bu anlamda ön yüzde sağa doğru hareket halinde saçları uzun ve arkada örgülü bir erkek figür sağ elinde Gallia’ya özgü bir kolye sol elinde ise mızrak tutmaktadır. Arka yüzde memeli bir hayvan olasılıkla bir kurt avladığı

¹⁰⁸³ Blanchet and Dieudonne, 1912, 13; Wells, 2012, 181.

¹⁰⁸⁴ Wells, 2012, 181.

¹⁰⁸⁵ Riha, 1979, 97-101, Taf. 14, Fig. 345.

¹⁰⁸⁶ Levha 63a kapsamında değerlendirilecek tüm sikkeler British Museum’da korunmakta olup envanter numaraları sırasıyla 1901,0503.449; 1901,0503.457; 1866,1201.3959; 1901,0503.456; 1906,1103.92’dir.

hayvanı yemektedir. Kurdun hemen üzerinde ise 1-3 numaralı örneklerde iğnesi açık olarak 4-5 numaralı örneklerde ise iğnesi kapalı olarak betimlenmiş bir adet fibula tasviri yer almaktadır. Anılan sikkeler üzerinde tasvir edilen fibulalar simetrik yarım daire biçimli gövde ile uzun ve merkezinden kıvrılarak ucu bir bilye ile sonlanan iğne tutamak plakasına sahiptir. İlk üç örneğin iğneleri zemberekten geriye doğru açılmış ve merkezden kıvrılarak gövdeye birleşmektedir. 4 ve 5 numaralı örneklerde ise iğne, gövde merkezine kadar düz betimlenip daha sonra yukarı doğru bükülerek gövde ile birleştirilmiştir. Her iki tasvirde iğne tutamak plakasının geriye doğru kıvrılarak bir bilye ile sonlanması bakımından La Tène Kelt fibulaları ile benzerlik göstermektedir (**Lev. 63b-c**). Bu gruba ait fibulalar farklı form ve bezeme unsurlarıyla İÖ 4-2. yüzyıllarda Balkanlardan Gallia Bölgesine değin oldukça geniş bir coğrafi yayılıma sahiptir¹⁰⁸⁷.

Kelt sikkeleri üzerinde de oldukça stilize fibula tasvirleri görülmektedir. Ancak diğer Gallia örneklerinin aksine Kelt sikkeleri üzerindeki fibulalar ön yüzde betimlenmektedir. Bu anlamda değerlendirilecek iki örnek, Suessiones’da tespit edilmiş olup İÖ 50-30 yılları arasında tarihlenen Kelt standardındadır¹⁰⁸⁸ (**Lev. 64a-b**). Oldukça nadir bir grubun parçası olan her iki sikke de potinden üretilmiştir. Her iki sikkenin de ön yüzünde stilize bir erkek başı ile bir fibula, arka yüzünde ise dairesel kabartılarla bordürlenmiş alan şematik bir domuz tasviri yer almaktadır. Fibulalar iğne ve iğne tutamak plakaları olmaksızın yalnızca “M” biçimli iki kemerli gövdeleri ile stilize olarak yansıtılmıştır. Gövdenin bu görüntüsü özellikle Apeninlerin güneyi ile Bologna Bölgesinde İÖ 6. yüzyıla ait mezarlarda tespit edilen iki kemerli sülük biçimli gövdeleri ile karakterize İtalya fibulaları ile paralellik göstermektedir¹⁰⁸⁹ (**Lev. 64c**).

Sikkeler üzerinde yer alan fibula tasvirlerinin yalnızca bağımsız olarak değil figürlerin kıyafetleri üzerinde de betimlendiği görülmektedir. Bu anlamda değerlendirilecek sikke Fransa Troye’den İS 7. yüzyıla tarihlenen Audolenus’a ait oldukça nadir bir tremisdir¹⁰⁹⁰ (**Lev. 64d**). Sikkenin ön yüzünde başında bir diadem bulunan sol profilden bir erkek büstü ile “TRICAR-CIVETA(T)” lejantı yer almaktadır. Figürün kıyafeti sağ omuz üzerinde oldukça büyük boyutlu, ön ve arka kısımdan dışarı taşan bir fibula ile tutturulmuştur. Arka yüzde ise merkezde yatay kolu üzerinde iki adet “Y” sembolü bulunan bir istavroz “+AVDOLENO MONETARI” lejantı ile bordürlenmiştir. Figürün kıyafeti

¹⁰⁸⁷ Wells, 2012, 108-109, Fig. 21; Popović, 1996, 119, Fig. 12.23; Vassileva-Stankova, 2013, 15, Fig. 2.

¹⁰⁸⁸ <https://www.acsearch.info/search.html?id=7670600>

¹⁰⁸⁹ Montelius 1880/1882, 179, Fig. 172; Marshall, 1911, 134, Pl. XX, Fig. 1397.

¹⁰⁹⁰ <https://www.acsearch.info/search.html?id=566665>

üzerinde tasvir edilen fibula oldukça uzun iğne, düz bir gövde ve eşit olarak bölümlenmiş iğne tutamak plakasına sahiptir. Ayrıca zembereğin arka kısmı tatar yayı fibulalarda görülen soğan biçimli bir eklentiye sahiptir. Söz konusu fibula tasviri oldukça stilize bir görüntüye sahip olduğu için herhangi bir tipolojik sınıflandırmaya dahil edilememiştir.

3.9. Mozaik ve Freskolar Üzerinde Tasvir Edilen Fibulalar

Mozaik ve freskolar çeşitli yüzeylere farklı tekniklerle uygulanan ve yapıldıkları mekana uygun olarak farklı motif ve figürlerle dekoratif, sosyal, siyasi ya da inanç anlamında belirli amaçlara hizmet eden süsleme teknikleridir. Bu anlamda her iki teknikte de figürler üzerinde tasvir edilen fibulalar İÖ 4. yüzyıldan İS 6. yüzyıla değin farklı kültür bölgelerinde çoğunlukla memur, soylu, mitolojik ve dini figürlerin kıyafetinin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

İÖ 4. yüzyılın başına tarihlenen bilinen erken fibula tasvirli duvar resmi İtalya Capua'da bir mezarda tespit edilmiş olup 31 cm yüksekliğinde, 53 cm genişliğindedir¹⁰⁹¹ (**Lev. 65a**). Resimde, sol elinde altın bir kase, sağ elinde ise altın bir ayna tutan bir kadının üst gövdesi betimlenmiştir. Kadının yüzü sol profilden, vücudu ise ¾ profilden tasvir edilmiştir. Figür, ince kaşlar, iri ve badem biçimli göz, düz ve orantılı bir burun ile betimlenen yüzünü elinde tuttuğu aynaya doğru çevirmiştir. Dudaklar, yanaklar ve göz kapakları kırmızı boyalıdır. Saçları uzun, hacimli ve bir örgü ile sırtına uzanmaktadır. Figürün alnında üç şeritli ve orta kısmı kırmızı boya ile renklendirilmiş bir diadem yer almaktadır. Diadem başın arkasında siyah boyayla eşit aralıklarla bölümlenmiş bir başlık ile birleşmektedir. Figür, boynunda altın rengi çok sayıda üst üste konumlandırılmış kolye ile bileğinde uçları kuş başı şeklinde biten kırmızı renkli spiral formlu bileklikle oldukça zengin dekorasyona sahiptir. Figür, kırmızı boya ile renklendirilmiş bir manto giyimlidir. Mantonun her iki ucu göğüs üzerinde gövdesi aşağıya bakacak şekilde konumlandırılmış bir fibula ile sabitlenmiştir. Fibula simetrik yarım daire biçimi gövdeye sahiptir. İğne tutamak plakası kısa ancak ucunda oldukça büyük boyutlu ve mavi-gri boyalarla renklendirilmiş bir adet elmas görünümlü eklentiye sahiptir¹⁰⁹². Fibula tasviri bu görüntüsü ile İtalya tipolojisinde iğne ucu vazo biçimli olan sülük biçimli fibulalar ile benzerlik

¹⁰⁹¹ Weege, 1909, 111, Taf. 11, Fig. 2, Nr. 22.

¹⁰⁹² Weege, 1909, 111.

göstermektedir¹⁰⁹³ (**Lev. 65b**). Bu gruba ait fibulalar İÖ 6. yüzyılın sonu ile İÖ 5. yüzyılın ilk yarısı arasında İtalya mezarlarında yaygın olarak kullanılmaktadır¹⁰⁹⁴.

İS 3-5. yüzyıllar arasında Anadolu ve İtalya’da mezarlar ve çeşitli mekanların süslemesinde kullanılan mozaik ve freskoların kompozisyonuna konu olan mitolojik, dini ya da askeri figürlerin kıyafetleri üzerinde fibula tasvirleri bulunmaktadır. Bu anlamda değerlendirilecek ilk örnek Tarsus’ta tespit edilen ve literatürde “Tarsus Mozaïği” olarak bilenen eserdir¹⁰⁹⁵ (**Lev. 66a**). Buluntu konumu itibariyle eserin antik kentte amacı net olarak tespit edilemeyen bir kamu binasının zemini süslediği düşünülmektedir¹⁰⁹⁶. İS 3. yüzyıla tarihlenen ve üç panele ayrılan mozaik üzerinde Ganymedes’in kaçırılışı, Orpheus’un hayvanları ehlileştirmesi ve dans eden Maenad ve Satyr gibi figürleri konu alan bir kompozisyon hakimdir. Mozaïğin dış bordürü giyoş motifinin içinde sekizgen panelin merkezinde yer alan çeşitli figürlere ait büstler ya da motiflerle oluşturulmuştur. Anılan sekizgen panellerden birisi içerisinde tasvir edilen Satyros büstünün kıyafeti sağ omzu üzerinde bir fibula ile tutturulmuştur. Tasvir edilen fibula oldukça şematik bir görünüme sahip olup çift zembek ve düz bir gövdeye sahiptir. Fibula bu görüntüsü ile İS 1-3. yüzyılda başta Mersin olmak üzere Anadolu’da da yaygın olarak kullanılan tatar yayı fibulalar ile benzerlik göstermektedir¹⁰⁹⁷ (**Lev. 66b**).

Çalışma kapsamında değerlendirilecek bir diğer duvar resmi İS yaklaşık 500 yılına tarihlenen Napoli San Gennaro yer altı mezarında tespit edilen freskodur¹⁰⁹⁸ (**Lev. 66c**). Tespit edilen yazıttan mezar sahibinin isminin “Theotecnus” olduğu belirlenmiştir. Figür ayakta sağ elini göğsü üzerine koymuş, sol elini ise avuç içi dışarı bakacak şekilde dirseğinden bükerek yana doğru uzatmıştır. Figür kollarını ve vücudunu ayak bileklerine kadar örten bir kıyafet üzerine sağ omzu üzerinde bir fibula ile sabitlenen *khylamis* giyimlidir. Betimlendiği kıyafeti üzerinden askeri bir kimliğe sahip olmadığı ancak yüksek rütbeli ve açıkça varlıklı bir memur olduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁹⁹. Çünkü İS 4. yüzyılda *khylamis* bir rütbe belirteci değil devlet personellerinin kullandığı bir kıyafettir¹¹⁰⁰. Fibula açıkça tatar yayı biçiminde olup iğne tutamak plakası dönemin popüler formuyla paralel

¹⁰⁹³ von Eles Masi, 1986, 169-177, Taf. 130, Fig. 1597.

¹⁰⁹⁴ von Eles Masi, 1986, 177.

¹⁰⁹⁵ Budde, 1972, 121, Fig. 21, 124.

¹⁰⁹⁶ Budde, 1972, 121.

¹⁰⁹⁷ Tekocak, 2012, 37, Lev. II, Fig. 9.

¹⁰⁹⁸ Deppert-Lippitz, 2000, 56, Fig. 17.

¹⁰⁹⁹ Deppert-Lippitz, 2000, 55-56.

¹¹⁰⁰ Deppert-Lippitz, 2000, 56.

olarak oldukça ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir (**Lev. 66d**). İS 4. yüzyılın sonuyla birlikte tatar yayı fibulalarda morfolojik olarak değişiklikler görülmektedir¹¹⁰¹. Bu anlamda ağır ve köşeli iğne tutamak plakasının yerini *filigree* benzeri iki ucu dairesel olarak sonlanan “C” şeklinde süslenmiş bir iğne tutamak plakası almıştır. “C” biçimli volütler gövdenin sonlandığı noktadan iğne tutamak plakasının her iki kenarı boyunca uzanmaktadır. Gövde simetrik yarım daire biçimli olup boyutu yalnızca kıyafeti tutacak kadar bir açığa indirgenmiştir. Tatar yayı fibulaların karakteristik özelliği olarak zembereğin iki yanı ile arkasında yer alan soğan biçimli eklentiler köşeli bir forma bürünmüştür. Ayrıca İS 4. yüzyıla değin zembereğe perçinlenen iğne bu dönemden sonra zembereğin arkaasına eklenen köşeli eklentinin bir vida formu verilmesiyle iğnede açılan deliğe sabitlenerek kullanılmıştır¹¹⁰². Roma İmparatorluğu’nun yayılım sahası ile paralel olarak iğne tutamak plakası “C” şeklinde volütlere sahip tatar yayı fibulalar Fransa’dan Balkanlara ve Kuzey Afrika’ya değin yayılım göstermektedir¹¹⁰³.

İS 4. yüzyılla birlikte fibula üretiminde yaylı zemberek yerine vida kullanımı daha güvenli olmasına karşın işlevsel olarak oldukça zahmetli olduğundan bu gruba ait fibulaların kıyafetler üzerinde sabit olarak durduğu bu nedenle de *khylamis*in başın üzerinden geçirilerek kullanıldığı düşünülmektedir¹¹⁰⁴. Bu durum tasvir sanatıyla da doğrulanmaktadır. Nitekim Bulgaristan Silistre’de bir oda mezarda tespit edilen duvar resminde kısa kollu tunik giyimli erkek figürün elinde tuttuğu *khylamis*inin üzerinde sabit bir fibula yer almaktadır¹¹⁰⁵ (**Lev. 67a**). Mezar İS 4. yüzyıla tarihlenmekle birlikte erkek hizmetçinin betimlendiği kıyafet ve fibula resmi üniforma statüsüne aittir ve figürün bu görüntüsü Geç Roma İmparatorluğu’nun kamu sanatına gönderme olarak değerlendirilmiştir¹¹⁰⁶. Kıyafetin üzerinde yer alan fibula tatar yayı formundadır (**Lev. 67b**).

Romalı memurların mozaikler üzerindeki av sahnelerinde de benzer kıyafetler ve tatar yayı fibulalar ile tasvir edildikleri görülmektedir. Bu anlamda İtalya Piazza Armerina villasında yer alan “Büyük Av” mozağında tasvir edilen erkek figürün *khylamisi* sağ omuz üzerinde tatar yayı fibulası ile tutturulmuştur¹¹⁰⁷ (**Lev. 67c**). Aynı mozağın bir başka panelinde ise diğer figürlerden farklı olarak *paludamentum* giyimli bir erkek figürün kıyafeti

¹¹⁰¹ Deppert-Lippitz, 2000, 55.

¹¹⁰² Deppert-Lippitz, 2000, 55.

¹¹⁰³ Deppert-Lippitz, 2000, 55.

¹¹⁰⁴ Deppert-Lippitz, 2000, 55.

¹¹⁰⁵ Dunbabin, 2003, 461-462, Fig. 24.

¹¹⁰⁶ Dunbabin, 2003, 461-462.

¹¹⁰⁷ Aimone, 2008, 118, Tav. XXXVIII.

sağ omuz üzerinde tatar yayı formlu bir fibula ile tutturulmuştur¹¹⁰⁸ (**Lev. 67d**). Anılan figürün elinde tuttuğu mantar başlı asa Geç Roma sanatında yüksek rütbeli görevliler tarafından taşınmaktadır. Bu görevliler vahşi hayvanların arabalara yüklenmesini ve boşaltılmasını yönetmekte olup ellerinde tuttukları asa farklılık ve yetkinliklerinin bir sembolüdür¹¹⁰⁹. Benzer olarak Geç Antik Çağ sanatında aynı asayı taşıyan figürlerin kurban alaylarına önderlik ettiği ya da hayvan yürüyüşlerini yönettikleri bilinmektedir.

İtalya’da mozaik ve freskolar dışında farklı bir duvar süslemesi olan pano biçimli diptikler üzerinde tasvir edilen figürlerin kıyafetlerinin de fibulalar ile tutturduğu görülmektedir. Bu anlamda değerlendirilecek eser İS 400’e tarihlenen Vicarius Rufius Probianus’a ait fildişi bir diptiktir¹¹¹⁰ (**Lev. 68a**). 31,8 x 13 cm ölçülerinde olan diptiğin merkezinde oturan figür İS 388’de İmparator Theodosius’un onuncu yılını kutlayan ve Missorium’da¹¹¹¹ da (**Lev. 68b**) tasvir edilen resmi kıyafeti *khylamis* giyimli bir memurdur. Figürün yanında yer alan iki yardımcısı da yine *khylamis* giyimli olup tüm figürlerin kıyafeti sağ omzu üzerinde fibula ile tutturulmuştur. Bu dönemde, *khylamis* kişinin fiili pozisyonundan bağımsız olarak hala devlet çalışanlarının resmi üniforması olarak kullanılmaktadır. Bu anlamda Geç Antik Çağ’da *khylamis*lerle birlikte kullanılan fibulalar Roma toplumunun en yüksek kademeleri ile ilişkilendirilen fahri unvanların sembolik yansıması olarak değerlendirilmektedir¹¹¹². Söz konusu eser üzerinde tasvir edilen fibulaların benzer örneği Roma Santi Cosma e Damiano Kilisesinde yer alan Aziz Theodore mozaığında de figürün kıyafetinin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır¹¹¹³ (**Lev. 68c**). İS 526-530 yıllarına tarihlenen Aziz Theodore mozaığında figürün *khylamis* ve fibula ile tasvir edilmesi İmparator Diocletian Döneminde ölen bir Roma subayının statü göstergesi ve en üst sosyal sınıf olarak değerlendirilen *patrici* unvanının sembolik bir yansıması olarak yorumlanmaktadır¹¹¹⁴. İS 6. yüzyılda mozaikler üzerinde çoğunlukla saray mensuplarının *khylamis* ve dikdörtgen iğne tutamak plakasına sahip fibulalar kullandıkları bilinirken, din görevlileri ve imparatorluk muhafızlarının kendi karakteristik kıyafetleri ile tasvir edildikleri

¹¹⁰⁸ Kalavrezou-Maxeiner, 1975, 234, 236, Fig. 16.

¹¹⁰⁹ Kalavrezou-Maxeiner, 1975, 236.

¹¹¹⁰ Deppert-Lippitz, 2000, 61, Fig. 25.

¹¹¹¹ Missorium Geç Antik Çağ’da törensel tepsilere verilen isimdir. Theodosius Missorium’u ise Geç Roma İmparatorluk Dönemine ait 15 kilogramlık törensel amaçlarla kullanılan gümüş bir tepsidir bkz. Martín-González, 2013, 91.

¹¹¹² Deppert-Lippitz, 2000, 61.

¹¹¹³ Deppert-Lippitz, 2000, 62, Fig. 26.

¹¹¹⁴ Deppert-Lippitz, 2000, 62.

görülmektedir¹¹¹⁵ (**Lev. 68d**). Bu nedenle anılan mozaik üzerinde tasvir edilen Aziz Theodore'nin saray mensubu sıfatı ile *khyllamis* ve fibula ile tasvir edildiği düşünülmektedir¹¹¹⁶. Çalışma kapsamında değerlendirilen dört eser üzerinde tasvir edilen fibulaların tümü yarım daire biçimli gövdeleri, dikdörtgen plaka şeklinde iğne tutamak plakaları ve zembereğin merkezi ile kenarlarında yer alan soğan biçimli eklentileriyle tatar yayı fibulalar ile paralellik göstermektedir (**Lev. 68e**).

3.10. Diğer Buluntular Üzerinde Tasvir Edilen Fibulalar

Çalışmada diğer buluntular başlığı altında değerlendirilecek arkeolojik kültür varlıkları, fibula tasvirli nesnelere özelinde sınıflandırılan eserlerden nitelik ve fonksiyonel olarak ayrılan ve genel olarak tekil örneklerle temsil edilen buluntuları kapsamaktadır. Bu anlamda değerlendirilecek ilk eser Gordion'da bir bothrostan tespit edilen ve İÖ 6. yüzyılın ortalarına¹¹¹⁷ tarihlenen pişmiş toprak bir objedir¹¹¹⁸ (**Lev. 69a-b**). Anılan nesne görüntüsü itibarıyla bir küvet ya da cenazenin taşınması ya da sergilenmesi için kullanılan ahşap bir stand görüntüsüne sahip olmasına karşın yaygın olarak kabul edilen görüş eserin kült amaçlı kullanılan bir ev nişi ya da yarı ikonik Frig idolü olduğudur¹¹¹⁹. 50 kilogram ağırlığındaki eserin üst kısmı yarım daire, alt kısmı dikdörtgen olarak şekillendirilmiştir. Merkezde çukur yapacak şekilde krem rengi astar ve iyi perdaha sahip kemerli bir niş yer almaktadır. Nişin kemeri yarım daire formu burgulu görüme sahip bir yay ve yine aynı formda kabartma noktalarla sınırlandırılmıştır. Yarım daire formu alanın en üst kısımda kabartma olarak noktalarla bordürlenen alanın merkezi üçgen görüntüsü oluşturan üç daire motifi ile süslenmiştir. Bu bezemenin hemen altında merkezinde üç yanlarında ise iki adet disk ile süslenmiş yarım daire formu bir yay bulunmaktadır. Yayın her iki ucu kemerli niş hizasına değin uzanan yatay burgulu kabartmalara sahiptir. Ayrıca yayın sonlandığı her iki kenar "C" formu ve uçları dairesel olarak sonlanan insize süslemelere sahiptir. Bezeme bu görüntüsüyle Frig fibulaları kapsamında Tip XII-14 ile oldukça benzerdir. Tıpkı niş üzerinde tasvir edilen yarım daire biçimli yay gibi Tip XII-14 grubuna ait fibulalarda merkezde üç, yanlar ikişer disk ile süslenen simetrik yarım daire biçimli gövde ile

---

¹¹¹⁵ Deppert-Lippitz, 2000, 63, Fig. 27. Benzer olarak İS 6. yüzyıla tarihlenen Ravenna San Vitale Kilisesi'nin mozağında yer alan Theodora'nın üst düzey iki yardımcısının da kıyafetleri sağ omuz üzerinde tatar yayı fibula ile tutturulmuştur bkz. Brown, 1979, 63, Fig. 3a.

¹¹¹⁶ Deppert-Lippitz, 2000, 61-62.

¹¹¹⁷ YHSS (Yassıhöyük Stratigraphic Sequence)5A/Orta Frig Dönemi Sonu bkz. Dusinberre, Lynch and Voigt, 2019, 144, Tab. 1.

¹¹¹⁸ Dusinberre, Lynch and Voigt, 2019, 184-187, Fig. 48-49.

¹¹¹⁹ Dusinberre, Lynch and Voigt, 2019, 184.

karakterizedir (**Lev. 69c-d**). Süslemede, Frig fibulalarının karakteristik unsuru olan ayaklar ve “T” biçimli iğne tutamak plakası olmamasına karşın gövdenin her iki ucunda yer alan “C” formlu kabartmalar eserin temsil ettiği düşünülen ahşap servis standları¹¹²⁰ ya da Frig inanç sistemine ait idol, stel, sunak ya da anıt gibi materyallerde sıklıkla betimlenen Tanrıça Matar/Kybele'nin ucu kıvrık saç motifi¹¹²¹ ile oldukça benzerdir. Morfolojik yapısı itibariyle dik olarak konumlandırıldığı düşünülen eserin bir tür naiskos görevi üstelendiği düşünülmektedir¹¹²². Frig inanç sisteminde tanrıçanın kayaların içinde yaşadığına inanıldığı için kayalara oyulan fasadlara kapı şeklinde nişler işlendiği görülmektedir¹¹²³. Benzer olarak naiskos görünümlü eserin de tanrıçanın bir görüntüsü olmaksızın üzerinde açılan niş ile aynı inanç sistemine hizmet ettiği düşünülmektedir¹¹²⁴. Frig fasadları üzerinde tespit edilen söz konusu niş açıklıklarına tanrıçanın taşınabilir kült heykellerinin yerleştirildiği bilinmektedir¹¹²⁵. Benzer bir yorum da Frig fibulaların tanrıçanın taşınabilir kült objesi olarak değerlendirilmesidir¹¹²⁶. Bu alanda Frig inanç sisteminin bir parçası olan niş üzerinde tasvir edilen Frig fibulası, olasılıkla sembolik olarak tanrıçanın temsili görüntüsünü yansıtmak için yapılmış olmalıdır.

Frig fibulalarının sembolizm kapsamında kullanımına ilişkin bir diğer veri fonksiyonel olarak herhangi bir işlevi olmamasına karşın Frig bronz kemer tokalarının bu gruba ait fibulalara öykünerek üretiliyor olmasıdır. Frig kemerleri levha şeklinde bir plaka ve bu plakanın bir ucunda uzun bir dil karşılığında ise bu dili tutacak bir kilit mekanizmasına sahiptir. Çoğunlukla bronzdan üretilen Frig kemer plakalarının alt ve üst kenarları boyunca açılan delikler, kemeri deri ya da kumaş üzerine dikmek için yapılmış işlevsel uygulamalardır¹¹²⁷. Plakalar çoğunlukla Frig sanatından bilinen geometrik desenlerle süslenmektedir. Kemer tokaları yerine kullanılan fibulalar perçinlenerek kemer üzerine sabitlenmektedir. Frig bronz kemerleri üzerinde görülen fibula biçimli tokalar toplamda üç tip Frig fibulası ile paralellik göstermektedir. Bunlardan ilki İonia üretimi kemerler üzerinde yaygın olarak tercih edilen örnekleri kapsamaktadır (**Lev. 70a**). Bu grup içerisinde değerlendirilen fibula görünümlü kemer tokaları gövde süslemeleri ile

---

¹¹²⁰ Simpson, 2012, 342, Fig.8.

¹¹²¹ Erdan, 2019a, 164-182.

¹¹²² Dusinberre, Lynch and Voigt, 2019, 184-187.

¹¹²³ Erdan, 2018b, 97.

¹¹²⁴ Dusinberre, Lynch and Voigt, 2019, 187.

¹¹²⁵ Marangou, 2009, 95.

¹¹²⁶ Erdan, 2019a, 178-179.

¹¹²⁷ Caner, 1983, 198-199; Vassileva, 2012, 324.

araştırmacılar tarafından Tip XII-14¹¹²⁸ grubu altında değerlendirilmesine karşın gövde merkezinde ve ayaklarda uygulanan dörtlü süsleme Frig fibulaları arasından Tip XII-13 ile daha yakın benzerlik göstermektedir (**Lev. 70b**). İkinci grup Gordion Sitadel Höyüğü, Ephesos ve Bayındır D Tümülüs'ünde¹¹²⁹ tespit edilen kemer tokalarını kapsamaktadır¹¹³⁰ (**Lev. 71a**). Bu grup içerisinde değerlendirilecek sembolik fibulalar gövdenin tamamının disk ve boncuklarla süslenmesi sebebiyle Frig fibulaları grubunda Tip XII-14 ve 14A grubu ile paralellik göstermektedir (**Lev. 71b-c**). Son grup ise Gordion P Tümülüs'ünde¹¹³¹ tespit edilen kemer tokalarını kapsamaktadır (**Lev. 71d**). Söz konusu eser üzerinde tasvir edilen fibula gövdenin bezemesiz bırakılarak yalnızca ayakların silme ve diskler ile süslenmesi sebebiyle Frig fibulaları grubunda Tip XII-3 grubu ile benzerlik göstermektedir (**Lev. 71e**). Frig fibulası şeklinde üretilen hiçbir kemer tokası "T" biçimli iğne tutamak plakasına sahip değildir. Gövde çoğunlukla farklı geometrik motiflerden oluşan eklentiler ile sonlanmaktadır. Ancak Ephesos'da tespit edilen bir kemer tokasının gövde uçları aslan başı şeklinde dekore edilmiştir. Bu durum Ephesos Artemision'unda fibulaların gövdesine plastik eklenti olarak yerleştirilen aslan başları üzerinden Frig örneklerinde bilinmeyen İonia etkisi olarak yorumlanmıştır¹¹³². Ephesos'ta C Tapınağının doğu duvarının altında bulunan söz konusu bronz kemer erken dönem kült heykelinin rekonstrüksiyonu açısından oldukça önemlidir. Çünkü İonia etkili Frig bronz kemerlerinin tek temsili Ephesos Prytaneionun'dan erken Artemis kült heykelinin Roma Dönemi kopyası üzerinde tasvir edilmiştir¹¹³³ (**Lev. 72a**). Ancak fibula gövdesi aslan başları ile sonlanan bronz kemer tapınağın içinde tespit edilmediği için kült heykeli ile ilişkisi net olarak belirlenememiştir¹¹³⁴. Kemer tokası fibula şeklinde betimlenmiş olup gövde bezemesiz ve ayaklar dikdörtgen olarak sonlanmaktadır. Fibula görünümlü kemer tokasının kemerin arka kısımda kalan plakaya tutturulması söz konusu nesnelere Roma İmparatorluk Dönemiyle birlikte işlevsel bir rol kazandıklarını göstermesi açısından oldukça önemlidir¹¹³⁵. Kemer tokası olarak tasvir edilen fibula oldukça stilize şekilde betimlenmiş olsa da süslemesiz simetrik yarım daire formlu gövdesi ve ayakların tek bir dikdörtgen plaka ile sonlanması sonucu Frig fibulaları kapsamında Tip XII-5 grubu ile paralellik göstermektedir (**Lev. 72b**).

---

¹¹²⁸ Boardman, 1961, 189; Boehmer, 1972, 72.

¹¹²⁹ Şare, 2011, Fig. 3.3b.5.

¹¹³⁰ Vassileva, 2008, Fig. 10.2.

¹¹³¹ Young, 1963, 360.

¹¹³² Vassileva, 2008, 225.

¹¹³³ Bammer and Muss, 1996, 78, Abb. 95.

¹¹³⁴ Bammer and Muss, 1996, 78.

¹¹³⁵ Vassileva, 2001, 60; Şare, 2011, 99-100.

Gordion P Tümülüs'ü örneği dışında tespit edilen fibula biçimli kemer tokalarının Frig üretimi fibulalardan ziyade Ege ve Akdeniz Adaları'nın taklit üretimleri ile benzerlik göstermesi dikkat çekicidir. Bu durum Frig inanç ve uygulamalarında yer bulan fibulalar gibi bu nesnelere öykünerek üretilen kemer tokalarının da kültürel etkileşimlerle farklı topluluklara entegre edildiğini, bu toplumların ise aynı inanç sistemini kendi sanatsal anlayışları ile yansıttığını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Tokaları Frig fibulası şeklinde üretilen Frig kemerleri Orta ve Güney Anadolu'da P Tümülüsü¹¹³⁶, S1 Tümülüsü¹¹³⁷ Ankara Tümülüsü¹¹³⁸, Gordion Sitadel Höyüğü¹¹³⁹, Likya Bayındır D Tümülüsü¹¹⁴⁰, Afyon¹¹⁴¹, ve Boğazköy¹¹⁴²'de tespit edilmiştir. Batıda ise Frig fibulaları gibi neredeyse tamamı tanrıçalarla ilişkili tapınak ve kutsal alanlardan ele geçmiştir¹¹⁴³. Bu anlamda Batı Anadolu'da Ephesos¹¹⁴⁴, Erythrai¹¹⁴⁵, Miletos¹¹⁴⁶ ve Didyma¹¹⁴⁷, Adalarda Chios¹¹⁴⁸ ve Samos¹¹⁴⁹, Kıta Yunanistan'da ise Olympia¹¹⁵⁰ ve Delphi¹¹⁵¹ gerek ithal gerekse taklit üretimlerle tokası Frig fibulası şeklinde biçimlendirilmiş kemerlerin yayılım alanlarını göstermektedir. Eserlerin tümü İÖ 8-6. yüzyıllara tarihlenmekte olup Anadolu'da Gordion Sitadel Höyüğü dışında tespit edilen tüm kemerler mezarlarda iskelet üzerinde ya da armağan olarak bulunmuştur. Gordion Sitadel Höyüğünde tespit edilen kemer ise "Güney Ambarı" olarak isimlendirilen mekanda tespit edilmiştir¹¹⁵².

Yazılı kaynaklar¹¹⁵³ ve arkeolojik materyaller doğrultusunda kemerlerin evlilik öncesinde ya da sağlıklı bir doğumun minnettarlığı adına kadınlar tarafından tanrıçalara sunulan armağanlar oldukları bilinmektedir¹¹⁵⁴. Ayrıca antik dönem inanç sisteminde hamile

¹¹³⁶ Young, 1963, 360, Fig. 16; Vassileva, 2008, 669, Fig. 1. Vassileva, 2012, 323-325, Fig. 10.

¹¹³⁷ Boehmer, 1972, 62.

¹¹³⁸ Vassileva, 2008, 669.

¹¹³⁹ Özgüç ve Akok, 1947, XIII, Res. 25.

¹¹⁴⁰ Şare, 2011, Fig. 3.3b.5.

¹¹⁴¹ Caner, 1983, 198-199.

¹¹⁴² Boehmer, 1972, 72.

¹¹⁴³ Erdan, Toprak, Sıdal-Gökdağ, 2020b, 140.

¹¹⁴⁴ Hogarth, 1908, Pl. XIX. 1-2; Bammer and Muss, 1996, 76, Abb. 93-95; Klebinder-Gauß, 2007, Taf. 108, Fig. 710-713.

¹¹⁴⁵ Caner, 1983, Taf. 79, G18-G21; Akurgal, 1993, Fig. 93d.

¹¹⁴⁶ Donder, 2002, 3, Abb. 4.

¹¹⁴⁷ Naumann and Tuchelt, 1963, 47-48, Taf. 31, Fig. 2-4.

¹¹⁴⁸ Lamb, 1934-35, 149, Pl. 31, Fig. 31, 32, 35; Boardman, 1961, 181-189; Boardman, 1966, 193-194, Pl. LXIV.

¹¹⁴⁹ Boardman, 1961, 189.

¹¹⁵⁰ Völling, 1998, 243-252.

¹¹⁵¹ Perdrizet, 1908, 130, Fig. 485-486; Vassileva, 2008, 227.

¹¹⁵² Vassileva, 2008, 225; Vassileva, 2012, 325.

¹¹⁵³ Hdt. I.51; Paus. 2.33.1.

¹¹⁵⁴ Rouse, 1902, 249; Erdan, Toprak, Sıdal-Gökdağ, 2020b, 140.

ve loğusa kadınlar kirli sayıldığı için temas ettikleri her türlü nesne de kirli sayılmakta bu nedenle hamilelik ve loğusalığın sona ermesiyle demonların kirlettiğine inanılan kıyafet, saç ve kemerlerin tanrıçalara armağan edildiği görülmektedir¹¹⁵⁵. Bu anlamda epigrafik belgeler aracılığıyla özellikle doğum ile ilişkili tanrıçalardan Hera¹¹⁵⁶, Artemis¹¹⁵⁷, Athena¹¹⁵⁸ ve Aphrodite¹¹⁵⁹ ön plana çıkmaktadır. Didyma Apollon Tapınağı'nda tespit edilen Frig bronz kemerleri ise Tanrı Apollon'un burada Artemis'le birlikte tapınım görmesi ile ilişkilendirilmektedir¹¹⁶⁰. Vassileva tokaları Frig fibulası şeklinde üretilen kemerlerin plaka süslemelerinin Frig mobilyaları ve kaya cepheleleri ile benzerlik göstermesi üzerinden anılan nesnelere Matar/Kybele'nin ritüel statüsünün bir işareti olarak değerlendirilmektedir¹¹⁶¹. Söz konusu nesnelere batıda özellikle tanrıça tapınaklarında tespit edilmesi ise Frig kültür öğelerini benimseyerek uygulayan Yunan toplumlarının inanç sistemi ile bağdaştırılmıştır¹¹⁶². Boardman ise tokası Frig fibulası şeklinde üretilen Frig bronz kemerlerinin tanrıça Hera ya da Artemis kültü ekseninde evlilik, doğum, şükran ve apotropaik amaçlarla adanmış olabileceğini ileri sürmektedir¹¹⁶³. Tıpkı Yakındoğu inanç sisteminde doğum ve korunma ihtiyaçları ekseninde dişi demon *Lamaštu*'ya fibula armağan edilmesi gibi batıda da kadınlığa ve anneliğe geçişin sembolik yansıması olarak kullanılan kemerlerin üzerinde fibulaların kullanılması söz konusu nesnelere inanç sistemindeki yeri ve bu uygulamaların aktarımının en net göstergeleri arasındadır.

Çalışma kapsamında değerlendirilecek bir diğer eser literatürde “*punch*” olarak anılan ve bir kadın için üretilmiş bronz baskı kalıbıdır¹¹⁶⁴ (**Lev. 72c**). Uşak'ta tespit edilen eser ayakta duran bir kadın figürü için üretilmiştir. Genel görüntüsü itibariyle dik duran figürün kolları ve elleri iki yanında vücuduna birleştirilmiş, ayakları ise kıyafetinin altından dışarı taşmaktadır. Saçları düz çentikler olarak şekillendirilmiş olup alın ve sırta dökülmektedir. Gözler iri ve badem biçimli olup burun ve ağız oldukça aşınmıştır. Figür ayak bileklerine kadar uzanan oval yakalı bir kıyafet giyimlidir. Kıyafet göğüs altında ve bel hizasında ikişer adet yatay kıvrıma sahiptir. Etek ise ortada dikey insize oluklarla pileli bir görüntü sergilemektedir. Eteğin iki yanı çapraz çentiklerle süslenmiştir. Figürün boynunda

---

¹¹⁵⁵ Alanyalı, 2016, 4, dn. 6.

¹¹⁵⁶ Anth. Pal. 6.59, 201, 202, 272.

¹¹⁵⁷ Rouse, 1902, 249.

¹¹⁵⁸ Paus. 2.33.1.

¹¹⁵⁹ Anth. Pal. 6.59, 210.

¹¹⁶⁰ Vassileva, 2005, 95.

¹¹⁶¹ Vassileva, 2005, 95.

¹¹⁶² Vassileva, 2005, 95.

¹¹⁶³ Boardman, 1961, 189.

¹¹⁶⁴ Özgen ve Öztürk 1996, 218, Cat. No. 195.

ışın demetlerini anımsatan beş dikey sarkıtlı kolye bulunmaktadır. Her iki kolunda da bilezikler bulunan figür oldukça zengin bir dekorasyona sahiptir. Her iki göğüz hizasında sol tarafta yer alan daha belirgin olan dairesel bir kazıma yer almaktadır. Çalışmada baskı kalıbı üzerinde fibula¹¹⁶⁵ olarak değerlendirilen söz konusu kazımaların benzer örnekler¹¹⁶⁶ doğrultusunda göğüs olarak tanımlanmasının daha doğru bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir.

Çalışmada değerlendirilecek son eser grubu Dumbarton Oaks Koleksiyonundan Erken Bizans Dönemine tarihlenen evlilik yüzüklerdir¹¹⁶⁷ (**Lev. 73a-b**). İnce disk biçimli yüzükler üzerinde tasvir edilen erkek figürler damat, kadın figürler ise gelin olarak değerlendirilmektedir¹¹⁶⁸. Figürler genel olarak cepheden ya da birbirine dönük şekilde tasvir edilmiştir. Her iki eserinde merkezinde büyük bir istavroz motifi görülmektedir. Eserler üzerinde tasvir edilen fibulalar yalnızca erkek figürlerin kıyafetinin bir parçasını oluşturmaktadır. Gelinler ise zengin küpe ve kolyelerin yanı sıra **Lev. 73a**'da görüldüğü gibi *flammeum* olarak isimlendirilen süslemeli gelin duvağı ile tasvir edilmiştir. Damatların daima sağ omuzu üzerinde *khylamisi* sabitlemek için kullanılan fibulaların evlilik gibi resmi tören kıyafetlerinin bir parçasını oluşturması oldukça dikkat çekicidir. İS 4. yüzyıldan itibaren Roma memurlarının *khylamisleri* gibi resmi bir üniforma haline gelen fibulaların¹¹⁶⁹ yine aynı kıyafet türüyle oldukça küçük boyutlu nesnelere dahi betimlenmesi söz konusu nesnelere kişilere atfettiği statüyü vurgulamaktadır. Yüzüklerin oldukça küçük boyutları fibula tasvirlerinin kesin bir tipolojik karşılığını oluşturmada zorluk arz etmekle birlikte betimlenen fibulalar, anılan dönemde Romalı erkeklerin *khylamisleri* üzerinde en sık kullandıkları tatar yayı fibula grubuna ait olmalıdır.

---

¹¹⁶⁵ Özgen ve Öztürk 1996, 218, Cat. No. 195.

¹¹⁶⁶ Özgen ve Öztürk 1996, 219, Cat. No. 196.

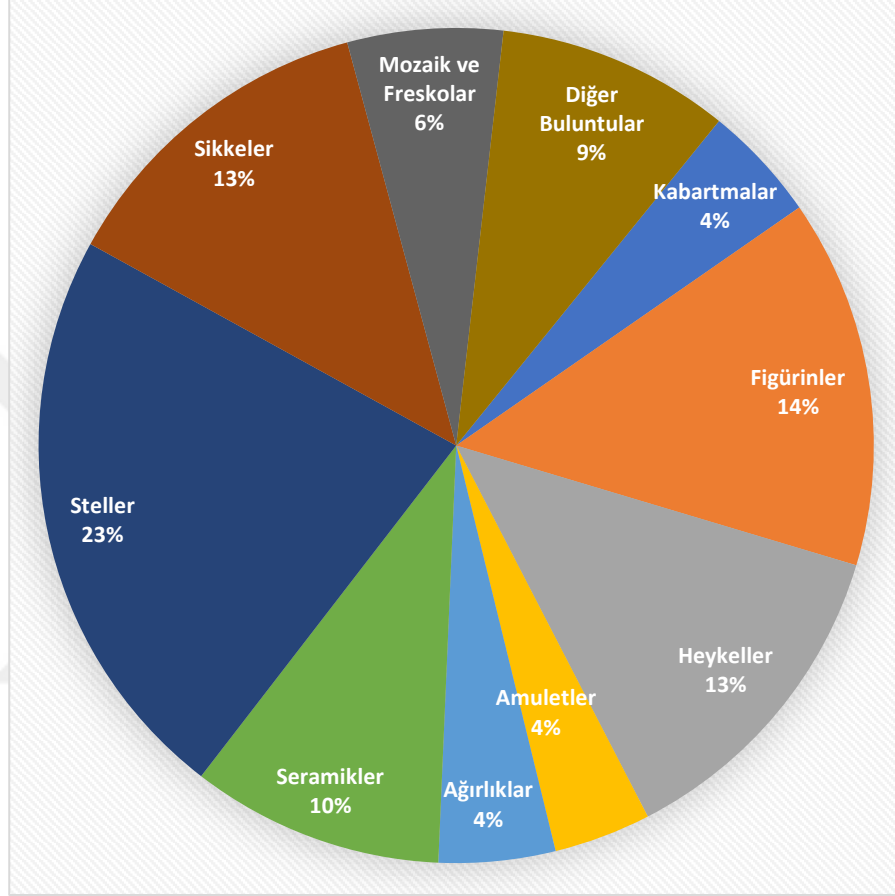
¹¹⁶⁷ Vikan, 1990, 148, 149, 151, 157, Fig. 5, 12.

¹¹⁶⁸ Vikan, 1990, 148.

¹¹⁶⁹ Deppert-Lippitz, 2000, 56.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

“Nesneler Üzerinde Betimlenen Fibulalar: Tipoloji, Kronoloji, Yayılım ve Amaç” başlıklı tez çalışması doğrultusunda 131 adet arkeolojik kültür varlığı üzerinde tasvir edilen fibulalar tipolojik, kronolojik ve ikonografik açıdan değerlendirilmiştir.

Grafik 4.1. Çalışma Kapsamında Değerlendirilen Eserlerin Yüzdeleri Oranı.

Yapılan incelemeler doğrultusunda nesnelere tasvir edilen fibulalara ilişkin en erken veriler İÖ 9-8. yüzyıllarda Karatepe Güney Kapı Orthostati ve İber Yarımadası mezar stelleri üzerinde belirlenmiştir. Çalışmada değerlendirilen en geç tarihli eserin İS 7. yüzyıla ait olmasına karşın bu geleneğin kültürel aktarımlar, farklı inanç ve uygulamalarının yansıması olarak günümüze değin sürdürüldüğü görülmektedir. Nesnelere tasvir edilen fibula gruplarının, Tip XV fildişi *spectacle*, Frig tipi ve tatar yayı fibulalar olduğu tespit edilmiştir¹¹⁷⁰. Fibula betim geleneğinin en yoğun kullanıldığı tarih aralığı İÖ 8-5. yüzyıllar ile İS 3-6. yüzyıllardır. Coğrafi olarak Anadolu başta olmak üzere, Kıta Yunanistan, Ege Adaları, Kıbrıs, Yakındoğu, Balkanlar, Avrupa,

¹¹⁷⁰ Çalışma kapsamında tespit edilen fibula tipleri ve ilişkili oldukları nesnelere ekte sunulan tabloda gösterilmektedir bkz. **Tablo 4.1.**

İtaya, Sicilya, İspanya ve Portekiz çeşitli arkeolojik eserler üzerinde fibulaların tasvir edildiği bölgelerdir. Fibulaların nesnelere üzerine uygulama biçimleri nesne türüne ve malzemesine göre çeşitlilik göstermektedir. Bu anlamda kabartma, kazıma, boyama, kille ya da materyal aplik kullanımını en sık tercih edilen uygulamalardır. Çoğunlukla mevcut tipoloji ile paralellik gösteren tasvirler tercih edilen nesneye ve ifade ettiği sembolik değere göre farklı boyutlara ve imgesel formlara sahiptir.

Nesneler üzerinde tasvir edilen fibulaların temelde üç farklı şekilde betimlendiği tespit edilmiştir. Bunlardan ilki figürlerden bağımsız olarak tasvir edilen fibulalardır. Bu anlamda İber Yarımadası mezar stelleri, amuletler, ağırlıklar, sikkeler ve mimari öğeler üzerinde betimlenen fibulalar figür ve motiflerden bağımsız yalnızca ifade ettikleri sembolik amaçlar doğrultusunda tasvir edilmiştir. Bir diğer uygulama, tapınak oğlanı figürlerinin kolyelerine eklenti olarak ve tokaları Frig fibulası şeklinde biçimlendirilen Frig bronz kemerleri üzerindeki kullanımdır. Üçüncü betim türü ise figürlerin kıyafet ve kolye gibi aksesuarlarını sabitlemek için omuzlar, kol, bacak, göğüs ve kemer üzerindeki aplik ya da betim olarak kullanımdır. Bu anlamda tasvir sanatında fibulalar ile kullanılan kıyafetler, kısa kollu ayak bileklerine değin uzanan elbiseler, şal, pelerin, manto, *kandys*, *khiton*, *himation*, *epiplema*, *peplos*, *tunica mantica*, yelek, *sagum*, *khylamis*, *paludamentum* ve kundak olarak belirlenmiştir.

Çalışmada, tasvir sanatında özellikle disk biçimli nesnelere broş, düğme ya da fibulaları mı temsil ettiği sorusuna yanıt aranmıştır. Bu anlamda özellikle broşların çalışma prensibi ve görüntüleri disk biçimli fibulalarla oldukça benzerdir. Bu durum sıklıkla plastik sanat eserlerinde karşımıza çıkan disk biçimli tutturma elemanlarının tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. Ancak disk biçimli fibulalar küçük boyutları ve hafifliği ile ince kumaşlarda da kullanım olanağı sağlasa da özellikle tasvir sanatında iğne ve iğne tutamak plakaları betimlenmediği için broş ya da düğmelerden ayırmak oldukça zorlaşmaktadır. Ayrıca özellikle *khiton*ların kollarında birden fazla örnekle tasvir edilen daire biçimli nesnelere gerek yaratacağı ağırlık gerekse oldukça az aralıklarla iğnelerin kumaş üzerinde oluşturacağı tahribat göz önünde bulundurulduğunda bu nesnelere düğme olarak tanımlanması daha olası görülmektedir. Düğmelerin hafif görünümü ve üst kollar boyunca kullanılanı ile çoğunlukla *khiton*ların kullanımları için üretildikleri bilinmektedir. Figürin ve heykeller üzerindeki tasvirler söz konusu nesnelere malzemesi hakkında bilgi sağlanamamasına karşın, materyal olarak oldukça az tespit edilmesi düğmelerin metaller

dışında kolay bozulabilen ahşap, kemik ya da tekstil gibi malzemelerden üretildiklerini düşündürmektedir. Bu durum aynı zamanda söz konusu bağlayıcı elemanın oldukça hafif olmasını sağlayarak, ince giysilerde kullanımı için uygun hale getirir.

Nesneler üzerinde tasvir edilen fibulalar çoğunlukla hem mevcut tipolojide yer alan formlarla hem de materyallerin kronolojik ve yayılım alanları ile paraleldir. Ancak özellikle Miken keman yayı fibulaları, basit yay biçimli fibulalar, Koban kültürüne özgü fibulalar, fildişi *spectacle* fibulalar, Frig tipi fibulalar ve Yakındoğu Grup C6 fibula tasvirleri var olan materyallerin kullanımdan kalktıktan sonra tasvir sanatında kullanılmaya devam ettiği fibula tipleridir. Bu durum özellikle steller, kabartmalar, sikkeler ve figürinler üzerinde karşımıza çıkmakla birlikte erken inanç ve geleneklerin soyut olarak devam ettirildiğini göstermektedir. Betimlenen fibulalar hem ana tipleri hem de ana tipler üzerinden geliştirilen varyantları kapsamaktadır. Özellikle Daunia stellerinde gemi ve sülük biçimli fibulaların ayrımını yapmak için gemi tipi fibulaların üstten, sülük biçimli fibulaların ise profilden tasvir edildiği görülür. Yalnızca Daunia stelleri üzerinde takip edilen bu uygulama eserler ile özdeşleşen fibulaların tipolojik ayrımının önemini vurgulamaktadır. Ayrıca Herodotos'un anlatılarından bilindiği üzere fibulalar, Kıta Yunanistan'da Atina ve Aiginalı kadınların etnik farklılıklarını belirlemede kullanılan nesnelere arasında olup Daunia stelleri üzerinde üç farklı fibula tipinin kullanılması da aynı topraklarda yaşayan farklı milletlerin ulusal kimlik belirtecinin vurgulanması amacıyla yapılmış olmalıdır.

Betimlerde çoğunlukla nesnelere üretilen fibulaların üretiliği kültürlerle ilişkili fibulaların kullanıldığı görülse de İÖ 9-5. yüzyıllar arasında İber Yarımadası ve İtalya'ya yapılan yoğun kolonizasyon hareketleri hem nesnelere hem de farklı kültürlerle ait fibulaların tasvir edilmesine sebep olmuştur. Kültürel etkileşimlerin bir başka yansıması Gallia sikkeleri üzerinde İtalya ve Gallia fibulalarının belirli unsurlarının birleştirilerek ortaya çıkarılan yeni bir fibula tipiyle takip edilebilmektedir. Bu durum tasvir sanatında fibulaların farklı kültür gruplarına ait tipleri yerel örneklerle birleştirerek kullandıklarını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Fibula tasvirli taşınabilir diğer arkeolojik kültür varlıklarına oranla sikkelerin hem ait oldukları millet hem de diğer kültür bölgeleri arasında daha yüksek sirkülasyona sahip olması bu nesnelere üzerinde tasvir edilen fibula formlarının da sembolik olarak aynı dolaşımı sağlamasını olası hale getirmektedir. Gallia sikkeleri üzerinde görülen eklektik fibulalar, anılan sikkelerinin kullanıldığı uluslar arasındaki dolaşımın fibulaların kompozit görüntüsüyle yansıtılmış temsilleri olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışma, fibulaların nesnelere üzerinde tasvir edilmiş amaçlarının belirlememesine geçerli bir yanıt aramıştır. Bu anlamda fibulaların ait oldukları dönem ve coğrafyayla ilişkili olarak inançla ilgili anikonik yansımalar, ölü armağanı ve apotropaik amaçlarla betimlendikleri görülmektedir. Ayrıca belirli nesnelere üzerinde kıyafetin bir parçası, statü, meslek, kimlik, ulus ve cinsiyet belirteci olarak betimlenerek ilişkili buldukları nesnelere bir bütün olarak anlam kazanmışlardır. Ölü gömme gelenekleriyle ilişkili olarak mezar stelleri üzerinde Anadolu'da seçkin sınıfın kıyafetinin bir parçası olarak karşımıza çıkan fibulalar İtalya'da ölüm ve öteki dünya inancı dışında, günlük yaşam ve çeşitli ritüellerle ilgili tasvirler bütününde önemli bir yere sahiptir. Üzerinde haşhaş, kymbalon ve rahiplerin çeşitli ritüellerle betimlendiği Daunia stellerinde fibulalara eklenen doğum ve evlilik gibi konularda kadınlarla ilişkili apotropaik muskalar, söz konusu nesnelere de bu ritüellerin bir parçası ve inanılan ilahi varlığa adanmışlığın bir sembolü olarak kullanılmış olmalıdır. İber Yarımadası'nda ise Fenike kolonizasyon süreciyle mezar stelleri üzerinde toprak ve bereketle ilişkili olarak tanrılaştırılan figürlerin cenaze ritüelleri ve mezar hediyeleri arasında fibulaların da bulunması söz konusu nesnelere kült ve kültürdeki konumunu göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Kabartmalarda figürlerin kıyafetleri üzerinde tasvir edilen fibulalar çoğunlukla siyasi amaçlar doğrultusunda kimlik ya da millet belirteci olarak kullanılmaktadır. Bu anlamda özellikle Frig tipi fibulalar ön plana çıkmakta, bu durum yayılım alanları ve kullanım amaçlarıyla oldukça geniş kitlelere hitap eden Frig fibularına dair betimlerin daha çok Frigler'in kimliğini vurgulamayı amaçladığını göstermektedir.

Belirli dini figür ve tanrıçaların ön plana çıktığı eserler ikonografik olarak ele alındığında Demir Çağından itibaren gerek Yakındoğu yazılı kaynakları gerekse antik metinler ve epigrafik belgeler fibulaların özellikle bereket, doğum, çocuk, minnettarlık ve apotropaik inanç kapsamında tanrıçalar özelinde gelişen ikonografinin sembolik yansısı olduğunu göstermektedir. Nitekim çalışmada figürin, heykel, stel ve seramikler üzerinde fibulalar ile betimlenen ve özünde anayı temsil eden Matar/Kybele ve eşlikçisi Attis, Demeter/Kore, Hera, Artemis, Aphrodite ve Athena'nın fibulalar ile tasvir edildiği belirlenmiştir. Ayrıca doğumla ilişkilendirilen tanrıçaların bir epitheti olan kourotrophos figürlerinin fibula ile betimlenmesi de fibulaların anılan inanç sistemindeki sembolizminin en net yansısı arasındadır. Benzer inanışlar doğrultusunda bekaret ve doğum ile ilişkilendirilen tokası Frig tipi fibula şeklinde üretilen Frig bronz kemerleri de hem doğum

ile ilişkili tanrıça tapınaklarında ele geçmiş hem de Artemis heykelinin Roma Dönemi kopyası üzerinde tasvir edilmiştir. Batıda epigrafik belgelerce doğrulanan kemerlerin armağan edildiği tanrıçalar yine fibulalar ile yakından ilişkili Hera, Artemis, Athena ve Aphrodite'dir. Kemerlerin anılan sembolik ifadeleri, işlevsiz olmasına rağmen bilinçli olarak Frig fibulası şeklinde üretilen kemer tokalarının da kadın-doğumla ilişkili aynı inanç sistemindeki anikonik yansıması olarak değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır.

Plinius'un aktarımlarıyla tanrıların demirhanesinde üretilen fibulalar, sunu nesnelere olarak da aynı tanrıçaların tapınak ve kutsal alanlarında daha çok kadınların adakları olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar tanrıçalara, şükran sunusu, reşit olma, evlilik ve doğum gibi hayatın önemli noktalarında kıyafetler ve fibulalar adanmaktadır. Nitekim yazılı kaynaklarda hem kadın kıyafetlerinin hem de tasvir sanatında en yoğun fibula ile tasvir edilen tanrıça Hera'nın da fibula kullanıldığına ilişkin sunduğu bilgiler yazılı belgelerin arkeolojik materyallerle uyumunu göstermektedir. Ayrıca çalışmanın ikinci bölümünde ayrıntılı olarak değerlendirilen ve tapınaklarına yüzlerce fibula armağan edildiği yazılı kaynaklarca doğrulanan toprağın ve insanlığın doğurganlığı ile ilişkili Damia ve Auxesia gibi yerel kültürlere ilişkin inançlarda da fibulaların aynı amaca hizmet ettiği görülmektedir.

Artemis, Aphrodite, Athena ve Leto kadın hastalıkları, zor doğumlara yardımcı olma ve çocuk hastalıklarıyla ilişkili şifacılık özellikleri de bulunan tanrıçalardır¹¹⁷¹. Bu anlamda tasvir sanatında Leto ile ilişkili bir eser üzerinde fibula tasviri bulunamamasına karşın Delos'ta tespit edilen İÖ 156/155 arasına tarihlenen bir yazıtta tanrıça heykelinin altın iplik ve mor kenarlı keten bir *khiton* ile keten bir şal giyimli olduğu¹¹⁷² bir başka yazıtta ise kıyafetini belinde altınla örülmüş bir kemer, omuzlarında ise altın fibulalarla tutturulduğu belirtilmektedir¹¹⁷³.

Tasvir sanatı dışında İÖ 7-6. yüzyıldan günümüze değin fibulaların kadınların hayatındaki belirli geçiş aşamalarını niteleyen nesnelere olduğu Balkanlar'daki baş örtüsüyle birlikte kullanılan üç ilmekli fibulalar ve saç tokaları ile doğrulanmaktadır¹¹⁷⁴. Bu durum üç ilmekli fibulalar gibi saç tokası olarak anılan nesnelere de sosyokültürel kimliğin nesiller boyu aktarıldığı tarihi hafızayı ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca fibulaların kökeni üzerine yürütülen çalışmaların derlendiği *1. Bölüm*'de Alacahöyük'te anılan saç tokalarıyla benzer

---

¹¹⁷¹ Aydemir, 2019, 70-71.

¹¹⁷² ID 1417A, I, lines 100–103; Brøns, 2015, 51.

¹¹⁷³ ID 1428, II, lines 53–58; ID 1429B, lines 1–4; ID 1433, lines 3–7; Brøns, 2015, 51.

¹¹⁷⁴ Teržan, 2010, 113-116.

spiral formlu nesnelerin literatürde fibula olarak tanımlandığı tespit edilmiştir. Ancak işlevsel olarak spiral formlu nesnelerin zemberek ve iğne tutamak plakasının bulunmaması fibula olarak değerlendirilmelerini sorunlu kılmaktadır. Bu nedenle Alacahöyük örneklerinin de gelecekte yapılacak çalışmalarda fibula olarak değerlendirilmesini sağlayacak verilerin elde edilmesine kadar saç tokası olarak tanımlanması daha doğru bir yaklaşım olarak görülmektedir.

Daha önceki çalışmalarda¹¹⁷⁵ özellikle Frig fibulaları tanrıçanın taşınabilir kült objesi olarak değerlendirilmiş olup tez kapsamında değerlendirilen Kybele tapınımla ilişkili Sincan steli ve niş ya da yarı ikonik Frig idolü olarak tanımlanan nesne üzerinde tasvir edilen Frig fibulaları tanrıça görüntüsünün olmadığı durumlarda onun sembolik görüntüsünü yansıtmak nesnelerin fibulalar olduğunu doğrular niteliktedir.

Tanrıçaların kıyafetlerinde çoğunlukla fildişi ya da madeni eserlerden üretilen *spectacle* fibulaların yansımaları tasvir edilirken özellikle Hera'nın ahşap kült heykeline öykünerek üretilen figürin (**Lev. 32c**) üzerindeki Frig fibulası Matar/Kybele'nin taşınabilir kült objesi olarak değerlendirilen Frig fibulalarının benzer inanışlarla Kıta Yunanistan'a aktarıldığını göstermektedir. Ayrıca **Lev. 33a-b**'de Hera figürinlerinin fibulalarının tanrıça kültüründe rahibelerin arınma ve kurban ritüelleri için kullanılan *Asterion* nehri ve bitkisine öykünerek üretilmeleri bu nesnelerin dini uygulamalar ve inanç sistemindeki yerini bir kez daha doğrulamaktadır. Söz konusu figürinler temel alınarak üretilen Gela tanrıça heykelciklerinden **Lev. 35d**'de fibulaların buğday demeti şeklindeki tasviri ise Demeter kültürünün bir yansıması olarak ele alınmıştır. Anılan bölgede herhangi bir Demeter kutsal alanı bulunmaması söz konusu fibula tasvirinin kişisel inançla ilgili olarak koroplastın sipariş üzerine üretimi olarak yorumlanabilir. Ayrıca buğdayın bereket ve doğum ile ilişkisi söz konusu nesnenin bu şekilde tasvir edilmesindeki kült anlamını bir kez daha vurgulamaktadır. Benzer olarak Orléans'dan tespit edilen fibula tasvirli seramiğin bir silodan ele geçmesi de fibulaların inanç özelinde bereketle ilişkisini göstermesi açısından dikkat çekicidir. Anılan eserler kronolojik ve coğrafi olarak farklılıklar göstermesine rağmen tümünün ortak özelliği tasvir sanatına konu olan fibulaların ait oldukları kültle ilişkili çeşitli attribütlere referans sağlamasıdır.

Yakındoğu'da fibulaların yazılı kaynaklar, materyal buluntular ve amuletler üzerindeki tasvirleriyle *Lamaštu* ve Pazuzu ekseninde gelişen inanç sisteminde çeşitli ritüel

---

¹¹⁷⁵ Erdan, 2019a, 178-179.

ve uygulamaların bir parçası olduğu görülür. İnanç sistemindeki bu uygulamalar fibulaların kadın, doğum ve korunma ekseninde *apotropaik* amaçlarla kullanımına ilişkin en net verileri sunmaktadır. Gebe kalma, doğum ve sağlıklı bir çocuk yetiştirmek için tanrı/tanrıçalara sunulan bebek figürünün (**Lev. 40a**) kundağına işlevsel bir niteliği olmaksızın fibula eklenmesi bu uygulamaların yayılım ve devamlılığını gösteren en belirgin örnekler arasındadır. Ayrıca fibulalar ile sabitlenen ya da onlara eklenti olarak kullanılan amuletlerin de aynı amaç doğrultusunda kullanıldığı da bilinmektedir. Bu anlamda Daunia stellerinde fibulalara eklenen kadın ve doğum ile ilişkili *apotropaik* amuletler, Gela'dan tanrıça figürlerinin fibula ile tutturulan kolye uçlarının doğum ve doğurganlığa referans sağlayan palamut şeklinde yapılması ve çocuk ya da bebeklerin bakım/korunması ilişkili Kıbrıs tapınak oğlanı figürlerinin amulet görevi üstelenen kolyelerine fibulalar eklenmesi, Ege ve Akdeniz'de fibulaların koruyuculuk görevini gösteren uygulamalardır.

Fibulaların günümüz çengelli iğneleri olan benzerliği fonksiyonel özelliklerin de ötesine gitmektedir. Demir Çağından itibaren Yakınoğu'da daha sonra ise Ege ve Akdeniz'de farklı şekillerde ama aynı amaç doğrultusunda kullanım gören fibulaların *apotropaik* inanç sistemindeki yansımaları uygulama ve tasvirlerle günümüze değin ulaşmıştır. Bu anlamda Demir Çağında Yakınoğu ve Mezopotamya'da *Dimme*, *Lamaštu*, *Lamia* ve *Lilitu*, Yunan mitolojisinde *Lamia* hamile ve loğusa kadınlarla bebek ve çocuklara zarar veren kötü ruhlu demonlardır¹¹⁷⁶. Bu demonlara karşı oluşturulan korunma ve inanç uygulamaları ise gerek tasvir gerekse armağan olarak fibulaların kullanıldığı Yakınoğu'da Pazuzu, batıda özellikle Artemis ve Hera, Hristiyanlıkta Hz. İsa, Musevilikte *Lilith* ekseninde geliştirilmiştir¹¹⁷⁷. Anadolu'da yerin havası, alkızı, alkarası olarak isimlendirilen kötü ruhlu cinlerden korunmak adına fibulalar kullanıldığı da bilinmektedir. Bu kapsamda günümüzde Doğu Anadolu Bölgesinde hamile ve loğusa kadınların kötü ruhlu cinlerden korunmak için kendileri ve çocukları tarafından çengelli iğneler taktıkları hatta bu nesnelere su içinde bekleterek o suyu içtikleri bilinmektedir¹¹⁷⁸.

Anadolu dışında günümüz Berberi toplumlarında da benzer inanç ve uygulamaların sürdürüldüğü görülmektedir. Anılan kültürde kadınlar tarafından her iki omuzda kullanılan üçgen formlu fibulalar kötü ruhlardan korunmak için kullanılan tılsımlı nesnelere olarak

---

¹¹⁷⁶ Erdan, Toprak, Sıdal-Gökdağ, 2020b, 142.

¹¹⁷⁷ Erdan, Toprak, Sıdal-Gökdağ, 2020b, 142.

¹¹⁷⁸ Erdan, Toprak, Sıdal-Gökdağ, 2020b, 143.

görülmektedir¹¹⁷⁹. Bu durum tasvir sanatında bir tabloda kadın bedenini temsil eden bereketle ilişkili su, zeytin yağı ve şarap dolu bir kabın dış çerçevesinin doğurganlıkla ilişkili vulva biçimli fibulalar ile sınırlandırılmasıyla karşımıza çıkar (**Lev. 74a-b**). Tablo, Yakındoğu’da apotropaik amaçlarla üretilen vulva biçimli fibulalar gibi bireylerin nesnelere atfettiği sembolik değerlerin değişmeden günümüze değin ulaştığını gösteren eserler arasındadır.

Fibulaların yalnızca demonlardan değil aynı zamanda her türlü kötülükten koruyucu yönüyle ilişkilendirilen tılsımlı güçlerinin tasvir sanatına yansımaları ise günümüzde Mardin’de *abbara* ismiyle anılan ve genellikle yapıların altından sokakları birbirine bağlamak adına yapılan geçitlerin girişlerinde görülmektedir. Mekanın tekinsizliğinden dolayı özellikle kız çocuklarına bu yapılara girdiklerinde sihirli duvarlarla yapının her iki açıklığının kapatılacağına ilişkin inançlar aktarılmaktadır. Bu kapsamda özellikle kız çocuklarının korunması adına sürekli üzerlerinde çengelli iğne taşıdıkları bilinmektedir. Çünkü duvarların örüleceği anda çengelli iğneleri batırmaları durumunda bu duvarların sihirle açılacağı inancı hakimdir. Bu nedenle özellikle giriş kısmından çıkışın görülemediği *abbaraların* içeriye kontrol edilebilecek bir merdivenine çocuk ayakları boyutunda çelik ve saclara çengelli iğnenin yerleştirildiği sanatsal bir çalışmayla inanç sisteminin dışa vurumu yansıtılmıştır¹¹⁸⁰ (**Lev. 74c**).

İnanç uygulamalarıyla ilgili eserlerde fibulalarla betimlenen belirli dini figürlerinde ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Bu anlamda özellikle İtalya’da tespit edilen rahip heykelciği, Kybele ayinlerinde Roma rahiplerine öncülük eden Attis ve Palmyra’dan bir rahip heykelinin bu sınıfa özel olarak üretilen fibulalar ile tasvir edilmesi farklı dönem ve kültürlerde özel bir giyime sahip din görevlilerinin kıyafetinin bir parçası olduğunu göstermektedir. Ancak özellikle epigrafik kanıtlar rahipler ve fibulalar arasındaki ilişkinin yalnızca giyimle ilişkili olmadığını doğrulamaktadır. Roma İmparatorluk Döneminde rahiplerin kült heykellerine ait fibulaların üretiminde rol aldığı bilgisi söz konusu nesnelere hem kült hem de din görevlileri ile ilişkisini açıkça ortaya koymaktadır. Aynı dönemde rahip ve rahibelerin başlarına taktığı *suffibulum* isimli beyaz, dört köşeli ve kenarları mor boya ile sınırlandırılan özel baş örtüsünün de fibulalar ile tutturulduğu bilinmektedir¹¹⁸¹. Anılan giyim şekli Hristiyanlık Dönemi’nde de sürdürülmüş, Papa III. Paulus’un döneminde

¹¹⁷⁹ Hoffman ve Miller, 2010, 211-212.

¹¹⁸⁰ Budak, 2017, 53-56, Şekil 16-17.

¹¹⁸¹ DiLuzio, 2016, 171-172.

kiliselerin başlıca tören giysisi olan pelerinleri tutturmak için fibulalar kullanılmıştır¹¹⁸². Bu durum inanç sistemi değişse de ortak paydada tanrısına hizmet eden din görevlilerinin onlar için ürettiği ya da kıyafetinde kullandığı fibulaların sembolik ifadesinin değişmediğini göstermektedir.

Ritüel objesi olarak fibula tasvirli nesnelerin kullanımına ilişkin veriler kutsal alanlardan tespit edilen ağırlıklar ile seramikler üzerinden izlenebilmektedir. Özellikle kutsal alanlarda bulunan fibula tasvirli dokuma tezgah ağırlıkları ritüel ve festivallerde tanrı/tanrıça kıyafetlerinin ya da rahip/rahibelerin giysilerinin üretiminde kullanılan nesnelere olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca fibula tasvirli ağırlıklar kullanılarak üretilecek kumaşların oldukça iyi kalitede ince ipliklerle dokunan kıyafetler olduğu belirlenmiş, bu durum gerek tanrı ve tanrıçaların gerekse rahip/rahibelerin kullandığı kıyafetlerin yapısı hakkında bilgi sahibi olmamıza olanak sağlamıştır. Seramikler üzerindeki tasvirlerde ise özellikle Aulnat örneğinin ritüeller için kullanılan bir mekanda yine bu amaçla bilinçli olarak kırılarak iki iskeletin altına yerleştirilmesi, fibulaların ilahi alanla ayrıcalıklı bağlantısını gösteren sembolik kült nesnelere arasında olduğunu göstermektedir.

Roma İmparatorluk Döneminde steller, heykeller, seramikler, sikkeler ile mozaik ve freskolar üzerinde karşımıza çıkan fibula tasvirlerinin tamamı figürlerin kıyafetleriyle ilişkilidir. Bu döneme ait eserlerin yayılım alanları çoğunlukla imparatorluğun yayılım sahasıyla paralellik göstermektedir. Kadınlar üzerinde tasvir edilen fibulaların çoğunlukla yerel ya da günlük kıyafetlerin bir parçası olduğu görülürken erkek figürlerde statü ve rütbe göstergesi olarak betimlenerek Roma toplumunun imajı haline gelmiştir. Nitekim fibulalar ile tasvir edilen erkek figürler, kamuda, orduda ya da yönetimde imparatorluğa hizmet eden bireylerdir ve onlara atfedilen bu unvanların tasvirlerde fibulalar ile yansıtıldığı görülmektedir. Fibulaların İS 4. yüzyılla birlikte yalnızca memurların resmi üniforması olan *khylamisle* birlikte kullanıldıkları tespit edilmiştir. Bu tarihlerde fibulaların üretiminde yapılan değişiklikler zemberekle ortadan kaldırılmasıyla sabitleme aparatı olarak vidaların kullanımıyla gerçekleştirilmiştir. Vidalar, fibulaların kıyafete daha sağlam sabitlenmesini sağlarken mekanizması çok daha karmaşık ve kullanım açısından zorlayıcıdır. Bu nedenle bu gruba dahil edilen fibulalar tasvir sanatında da doğrulandığı üzere kıyafetler üzerinde sabit olarak kullanılmaktadır. Ayrıca omuzlar üzerinden vücuda atılarak kullanılan *khylamisler* fibulaların sürekli sabit olması sebebiyle baştan geçirilerek

---

¹¹⁸² Davidson, 1990, 123.

giyilmeye başlanmış olmalıdır. Bu durum fibulaların kıyafetlerin giyim şekillerini etkilediğini gösteren en net veridir.

İÖ 9. yüzyılda ortaya çıkan nesnelere üzerine fibula tasvir etme geleneği bireylerin nesnelere ve fibulalara atfettiği farklı inanç ve geleneklerin yansıması olarak çağlar boyu nesillere aktarılan ve benimsetilen uygulamalar olarak günümüze değin ulaşmıştır. Bu anlamda nesnelere tasvir sanatındaki yansımalarının en az materyal buluntular kadar önem arz ettiği görülmektedir. Materyal buluntular tasvir sanatındaki betimlerle bir bütün olarak ele alındığında, kullanım alanları ve sembolik olarak kazandığı ikonografik ve sosyo-kültürel anlamlar bütüncül olarak literatüre kazandırılmaktadır. Bu nedenle gelecekte yapılacak çalışmalarda materyallerin tasvir sanatındaki yansımalarıyla birlikte ele alınması bu anlamda oldukça önemlidir.

5. KAYNAKLAR

Antik Kaynaklar

Anth. Pal. *Palatine Anthology*.

Cels. Celsus. *De Medicina*. (Çev. Spencer, W. G.). Cambridge: Harvard University Press. 1971.

Eur. Ba. Euripides, *Bacchae*. (Çev. Buckley, T. A.). London: Henry G. Bohn. 1850.

Eur. Hec. Euripides. *Hecuba*. (Çev. Coleridge, E. P.). New York: Random House. 1938.

Eur. Phoen. Euripides. *The Phoenissae*, (Çev. Coleridge, E. P.). New York: Random House. 1938.

Hdt. Herodotos. *Tarih*. (Çev. Ökmen, M.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 2015.

Hom. Il. Homeros. *Iliad*. (Çev. Butler, S.). London: Longmans. 1898.

Hom. Od. Homeros. *Odyssey*. (Çev. Murray, A. T.). Cambridge: Harvard University Press. 1919.

Paus. Pausanias. *Description of Greece*. (Çev. Jones, W.H.S., Litt, D., and Ormerod, M.A.). Cambridge: Harvard University Press. 1918.

Plin. Nat. Pliny the Elder. *The Natural History*. (Çev. J. Bostock, M.D., F.R.S. H.T. Riley, Esq., B.A.). London: Taylor and Francis. 1855.

Soph. OT. Sophocles, *Oedipus Tyrannus*. (Çev. Jebb, R.). Cambridge: Cambridge University Press. 1887.

Modern Literatür

Åberg, N. (1932). *Bronzezeitliche und Früheisenzeitliche Chronologie: Teil III, Kupfer-und Frühbronzezeit*. Stockholm: Im Verlang der Akademie.

Abrahams, E. B. (1908). *Greek Dress: A Study of the Costumes Worn in Ancient Greece, From Pre-Hellenic Times To The Hellenistic Age*. London: Jhon Murray.

Aimone, M. (2008). Costantino e l'Ideologia Religiosa Della Tetrarchia. A Proposito di Una Fibula D'oro Torinese e Delle Sue İscrizioni. *Quaderni della Soprintendenza Archeologica del Piemonte* 23, 111-135.

- Ainian, A. M. (2005). Inside the Adyton of a Greek Temple Excavations on Kythnos (Cyclades). Geroulanou, M. and Stamatopoulou, M. (Editörler), *Architecture and Archaeology in the Cyclades, Colloquium in honour of J.J. Coulton* içinde (87-111). Oxford: Oxford Univeristy Press.
- Akçay, A. (2011). *Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Tabal Ülkesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akurgal, E. (1959). Chronologie der Phrygischen Kunst. *Anatolia* 4, 115-121.
- Akurgal, E. (2005). *Anadolu Kültür Tarihi* (On yedinci baskı). Ankara: Başak Matbaacılık.
- Akurgal, E. 1993. *Eski Çağda Ege ve İzmir*. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Alanyalı, F. (2016). Efes'te Kourotrophos Tanrıçaların İzinde. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1-7.
- Alexander, J., and Hopkin, S. (1982). The Origins and Early Development of European Fibulae. *ProcPrehistSoc*, 48, 401-416.
- Alexiou, S., and Brice, W. C. (1972). A Silver pin from Mavro Spelio with an Inscription in Linear A: Her. Mus. 540. *Kadmos*. 11(2), 113-124.
- Argente Oliver, J. L. (1994). *Las Fibulas de la Edad del Hierro en la Meseta Oriental: Valoración Tipológica, Cronológica y Cultural*. Excavaciones Arqueológicas en España. España: Instituto de Conservación y Restauración de Bienes Culturales.
- Arslan, N., Dennert, M., and Böhlendorf Arslan, B. (2009). Assos 2007 Yılı Kazı Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı XXX(3)*, Ankara, 105-122.
- Aydemir, L. (2019). Eski Yunan ve Roma Dünyasında Şifacı Tanrıçalar ve Şifacı Kadınlar Arasındaki İlişki. *AnAr* 22, 55-74.
- Babelon, E. (1907). *Traite des Monnaies Grecques et Romaines*. Paris: E. Leroux.
- Bader, T. (1983). *Die Fibeln in Rumänien*. Prähistorische Bronzefunde Abteilung XIV 6. München: Verlag CH Beck.
- Balen-Letunić, D. (2003). Kalup Za Lijevanje Voštanih Modela Certosa Fibula iz Siska. *Opvsc. archaeol.* 27, 251-256.
- Bammer, A and Muss, U. (1996). *Das Artemision von Ephesos: das Weltwunder Ioniens in archaischer und klassischer Zeit*. Mainz: Zabern.

- Barber, E. J. W. (1991). *Prehistoric Textiles: The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages with Special Reference to the Aegean*. Princeton: Princeton University Press.
- Barfoed, S. (2013). The Mystery of the Seated Goddess: Archaic Terracotta Figurines of the Northeastern Peloponnese. Thomassen, H., Rathje, A. and Johannsen, K. B. (Editörler). *Vessels and Variety: New Aspects of Ancient Pottery* içinde (85-105). Copenhagen: Museum Tusulanum Press.
- Barnett, R. D. (1957). Persepolis. *Iraq* 19(1), 55-77.
- Baykan, D. (2012). Nif (Olympos) Dağı Kazısı Metal Buluntularının Tipolojik ve Analogik Değerlendirmesi. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı XXVII*, Ankara, 231-236.
- Baykan, D. (2015). Antik Çağ Cerrahi Dikişinde Fibula Kullanımı. *CollAn*, 14, 3-17.
- Baykan, D. (2017). Metal Buluntular ve Arkeometalürji Verileri. Peker, M. Baykan, C. & Baykan, D. (Editörler). *Nif Dağı Balıcaoluk (2008-2016) Prof. Dr. Elif Tül Tulunay Onuruna içinde (119-160)*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Beckman, G. (2010). Blood in Hittite Ritual, *JCS* 63, 95-102.
- Beer, C. (1997). The Kourotrophos temenos at Idalion (Cyprus). New evidence from the American Expedition 1971-1980. *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes* 27, 47-58.
- Bellelli, V. (2017). Northern Campania. Naso, A. (Editör), *Etruscology* içinde (1395-1434). Berlin: De Gruyter.
- Beltz, R. (1913). Sechster Bericht über die Tätigkeit der von der Deutschen Anthropologischen Gesellschaftgewählten Kommission für Prähistorische Typenkarten. *ZfE*, 45(H. 4/5), 659-900.
- Bilir, A. (2019). Bronze Fibulae of the Bolu Museum. *CEDRUS*, VII, 77-105.
- Birmingham, J. M. (1961). The Overland Route Across Anatolia in the Eighth and Seventh Centuries BC. *AnSt* 11, 185-195.
- Bittel, K. (1964). Fibeln in Persepolis. Bittel, K., Heinrich, E., Hrouda, B. and Nagel, W. (Editörler). *Vorderasiatische Archäologie Studien und Aufsätze* içinde (38-41). Berlin: Verlag Gebr Mann.
- Bittel, K. (1976). *Die Hethiter: Die Kunst Anatoliens vom Ende des 3. bis zum Anfang des 1., Jahrtausends vor Christus*. München: Verlag CH Beck.

- Blanchet, A. and Dieudonne, A. (1912). *Manuel de Numismatique Française Monnaies Frappées en Gaule Depuis les Origines Jusqu'à Hugues Capet*. Paris: Librairie Alphonse Picard et Fils.
- Blegen, C. W., Boulter, C. G., Caskey, J. L. and Rawson, W. (1958). *Troy Settlements VIIa, VIIb and VIII* (Volume. IV. I). Princeton: Princeton University Press.
- Blinkenberg, C. (1917). *L'image d'Athana Lindia*. København: Bianco Lunos Bogtrykkeri.
- Blinkenberg, C. (1926). *Fibules Grecques et Orientales*. København: Bianco Lunos Bogtrykkeri.
- Blinkenberg, C. (1931). *Lindos: Fouilles et Recherches 1902-1914*. Berlin: W. de Gruyter.
- Boardman, J. (1961). Ionian Bronze Belts. *Anatolia* 6, 179-189.
- Boardman, J. (1966). An Anatolian Greek Belt Handle. *AnSt* 16, 193-194.
- Boardman, J. (1980). *The Greeks Overseas Their Early Colonies and Trade*. New York: Thames and Hudson.
- Boardman, J. (1984). *The Middle East, the Greek World and the Balkans to the Sixth Century BC. CAH III*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Boardman, J. (2001). *Yunan Heykeli Arkaik Dönem*. (Çev. Ersoy, Y.). İstanbul: Homer Kitabevi (Eserin orijinali 1991'de yayımlandı).
- Boardman, J. and Edwards, I. E. S. (1991). *The Assyrian and Babylonian Empires and Other States of the Near East from the Eighth to the Sixth Centuries BC. CAH III. 2*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Boehlau J. and Schefold., K. (1942). *Larisa am Hermos: die Ergebnisse der Ausgrabungen, 1902-1934, Die Kleinfunde* (3). Berlin: W. de Gruyter.
- Boehmer, R. M. (1972). *Die Kleinfunde von Bogazköy*. Berlin: Gebr. Mann Verlag.
- Boehmer, R. M. (1978). Phrygische Prunkgewänder des 8. Jahrhunderts v. Chr. Herkunft und Export. *AA*, 149-172.
- Bonaventure, B. and Kaurin, J., (2014). Les fibules gravées de Bourghem (Bas-Rhin) et l'image de la Fibule dans le Monde Celtique. Alberti, G., Feliu, C. and Pierrelveclin, G. (Editörler). *Transalpinare. Mélanges offerts à Anne-Marie Adam* içinde (313-334). Bordeaux: Ausonius Éditions.

- Bonfante, L. (2009). Gender Benders. Herring, E. and Lomas, K. (Editörler). *Gender Identities in Italy in the First Millennium BC* içinde (109-116). BAR International Series 1983. Oxford: Archaeopress.
- Borgna, E. (2013). Di periferia in periferia. Italia, Egeo e Mediterraneo orientale ai tempi della koinè metallurgica: una proposta di lettura diacronica. *RScPreist* LXIII, 125-153.
- Bouzek, J. (1985). *The Aegean, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations in the Second Millennium B.C.* Praha: Academia, The Czechoslovak Academy of Sciences.
- Bouzek, J. (1985). *The Aegean, Anatolia and Europe: cultural interrelations in the second millennium BC* (Vol. 29). Praha: Czechoslovak Academy of Sciences.
- Brock J. K. and Young, G. M. (1949). Excavations in Siphnos. *BSA* 44, 1-92.
- Brøns, C. (2012). Dress and Identity in Iron Age Italy Fibulas as Indicators of Age and Biological Sex, and the Identification of Dress and Garments. *BaBesch*, 87, 45-67.
- Brøns, C. (2014). Representation and Realities: Fibulas and Pins in Greek and Near Eastern Iconography. Harlow, M. and Nosch, M. L. (Editörler), *Greek and Roman Textiles and Dress An Interdisciplinary Anthology* içinde (60-94). Oxford: Oxbow Books.
- Brøns, C. (2015). Textiles and Temple Inventories Detecting an Invisible Votive Tradition in Greek Sanctuaries in the Second Half of the First Millennium BC. Fejfer, J., Moltesen, M. and Rathje, A. (Editörler). *Tradition. Transmission of Culture in the Ancient World: Acta Hyperborea, Vol. 14* içinde (43-83). Copenhagen: Museum Tusulanum Press.
- Brøns, C. (2017). *God & Garments: Textiles in Greek Sanctuaries in the 7th to the 1st Centuries BC.* Oxford & Philadelphia: Oxbow Books.
- Brown, A. R. (2012). Last Men Standing: Chlamydatus Portraits and Public Life in Late Antique Corinth. *Hesperia* 81(1), 141-176.
- Brown, K. R. (1979). The Mosaics of San Vitale: Evidence for the Attribution of Some Early Byzantine Jewelry to Court Workshops. *Gesta* 18 (1), 57-62.
- Budak, C. (2017). *Performans Sanatı Kapsamında Mardin'de Kadın Temsillerine Bakış.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mardin.

- Budde, L. (1972). *Ankite Mosaiken in Kilikien Band II: Die heidnischen Mosaiken*. Bonn: Verlag Aurel Bongers Recklinghausen.
- Budin, S. L. and Turfa, J. M. (Editörler), (2016). *Women in Antiquity Real Women Across the Ancient World*. London: Routledge.
- Bulut, H. (2019). Pedasa Athena Kutsal Alanı: Fenike Kökenli Kemik Oymalar ve Yakın Doğu Bağlantıları Üzerine Bazı Görüşler. *Phaselis V*, 101-124.
- Burke, B. (2016). Phrygian Fibulae as Markers of Textile Dedication in Greek Sanctuaries. Droß-Krüpe, K. and Nosch, M. L. (Editörler). *Textiles, Trade and Theories: From the Ancient Near East to the Mediterranean* içinde (159-168). Münster: Ugarit-Verlag.
- Caner, E. (1983). *Fibeln in Anatolien I. Prähistorische Bronzefunde Abteilung XIV 8*. München: Verlag CH Beck.
- Carroll, M. (2012). Mater Matuta, 'Fertility Cults', and the Integration of Women in Religious Life in Italy in the Fourth to First Centuries BC. *BSR* 87, 1-45.
- Carrara, S., Dubreucq, E. ve Pescher, B. (2011, Haziran). La fabrication des fibules à timbale comme marqueur des contacts et des transferts technologiques au cours du Ha D-LTA1. Nouvelles données d'après les sites de Bourges, Lyon et Plombières-les-Dijon., Yazılı Bildiri, *Mobilités des hommes, diffusion des idées, circulation des biens dans l'espace européen à l'âge du Fer. Actes du XXXVe colloque international de l'AFEAF*. Bordeaux, 595-608.
- Carroll, M. (2011). Infant Death and Burial in Roman Italy. *JRA* 24, 99-120.
- Carroll, M. (2012). Commemorating Military and Civilian Families on the Danube Limes. Vagalinski, L. and Sharankov, N. (Editörler). *Limes XXII: Proceedings of the 22nd International Congress of Roman Frontier Studies, Ruse, Bulgaria, September 2012*, içinde (501-509). Sofya: National Archaeological Institute with Museum Bulgarian Academy of Sciences.
- Carter, J. C. (1977). *Ancient Crossroad: The Rural Population of Classical Italy Guide to an Archaeological Exhibition*. Austin: University of Texas Art Museum.
- Causey, F. (2019). *Ancient Carved Ambers in the J. Paul Getty Museum* (İkinci Baskı). Los Angeles: The J. Paul Getty Museum.

- Chadwick, J. (1976). *The Mycenaean world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chamorro, J. G. (1987). Survey of Archaeological Research on Tartessos. *AJA* 91.2, 197-232.
- Chapa-Brunet, T. and Pereira-Sieso, J. (2016). La Estela De Guerrero De Las Herencias (Toledo). *ARPI* 4, 357-367.
- Chierici, G. (1876). II Sepolcreto di Bismantova. *BPI*, 242-253.
- Congdon, L. O. K. (1966). Two Bronze Mirror Caryatids in the National Museum of Warsaw. *AJA* 70(2), 161-165.
- Congdon, L. O. K. (1981). *Caryatid Mirrors of Ancient Greece*. Mainz: PHVZ.
- Culican, W. (2008). Phoenicia and Phoenician Colonization. J. Boardman, I. E. S. Edwards, N. G. L. Hammond vd. (Editörler). *CAH III (2) The Assyrian and Babylonian Empires and other States of the Near East, from the Eighth to the Sixth Centuries B. C.* içinde (461-546). Cambridge: Cambridge University Press.
- Cunisset-Carnot, P., Mohen J. P., and Nicolardot, J. P. (1971). Une Fibule "Chypriote" Trouvée en Côte-d'Or. *Bulletin de la Société préhistorique française. Études et travaux* 68(2), 602-609.
- Ćurčić, V. (1908). Alter und Herkunft einiger Fibeln und Tongefäße aus Bosnien und der Hercegovina. Kubitschek, W. (Editör), *Jahrbuch für Altertumskunde* II içinde (1-17). Wien: *In Kommission bei Anton Schroll & Co.*
- Curta, F. (2005). Female Dress and "Slavic" Bow Fibulae in Greece. *Hesperia*, 74(1), 101-146.
- Çambel, H. ve Özyar, A. (2003). *Karatepe – Aslantaş Azatiwataya Die Bildwerke*. Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.
- Daremberg, MM. CH. and Saglio, EDM. (1896). *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines: D'après Les Textes et Les Monuments*. Paris: Hachette.
- Darga, A. M. (1992). *Hitit Sanatı*. İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Yayınları.
- Darga, M. (1976). *Eski Anadolu'da Kadın*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Davidson, B. F. (1990). The Cope Embroideries Designed for Paul III by Perino del Vaga. *Master Drawing* 28(2), 123-141.

- Dawkins, R. M. (1929). *The Sanctuary of Artemis Orthia*. London: MacMillan and Co., Limited.
- Dawkins, R. M. Wace, A. J. B., Droop, J. P., vd. (1907). Laconia: I. Excavations at Sparta, 1907. *BSA* 13, 44-108.
- Day, J. W. (2016). Servants of the Goddess: Female Religious Agency in Archaic and Fifth-Century Greek Epigrams and Dedications. Santin, E. et Foschia, L. (Editörler). *L'épigramme Dans Tous Ses États: Épigraphiques, Littéraires, Historiques* içinde (207-222). Lyon: Ens Éditions.
- de Grummod, N. T. (2006). Prophets and Priests. Grummod N. T. and Simon, E. (Editörler). *The Religion of the Etruscans* içinde (27-44). Austin: University of Texas Press.
- Deonna, W. (1938). *Exploration Archeologique de Delos faite par l'e Francaise D'Athenes XVIII: Le Mobilier Delien*. Paris.
- Deppert-Lippitz, B. (2000). A Late Antique Crossbow Fibula in The Metropolitan Museum of Art. *Metropolitan Museum Journal* 35, 39-70.
- DeVries, K. (1972). Incised Fibulae from Boeotia. *FuB*, 14, 111-127+T13-T16.
- Dewald, C. (1981). Women and culture in Herodotus' Histories. H. P. Foley (Editör). *Reflections of Women in Antiquity* içinde (93-127). London: Routledge.
- DiLuzio, M. J. (2016). *A Place at the Altar: Priestesses in Republican Rome*. Princeton: Princeton University Press.
- Donder, H. (2002). Funde aus Milet: Die Metalfunde. *AA*, 1-9.
- Dönmez, Ş. (2017a). Byzantion'dan Önce Thrakion Vardı Şehr-i İstanbul'un Kuruluş Ezberlerine Arkeoloji Darbesi. *#Tarih* 34, 64-68.
- Dönmez, Ş. (2017b). The Protohistoric Times of Istanbul in the Light of New Evidence. *TÜBA-AR* 21, 93-115.
- Dörpfeld, W. (1902). *Troja und Ilion: Ergebnisse der Ausgrabungen in den Vorhistorischen und Historischen Schichten von Ilion 1870-1894* (Vol. 1). Athens: Back & Barth.
- Dragendorff, H. (1903). *Thera II: Theraeische Graeber Berlin*. Berlin: Verlag von Georg Reimer.

- Drechsler-Bižić, R. (1972). Nekropola prahistorijskih Japoda u Prozoru kod Otočca. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 6(1), 1-46.
- Dunbabin, K. M. D. (2003). The Waiting Servant in Later Roman Art. *The American Journal of Philology* 124(3), 443-468.
- Dusinberre, E. R., Lynch, K. M. and Voigt, M. M. (2019). A Mid-6th-Century BCE Deposit from Gordion in Central Anatolia: Evidence for Feasting and the Persian Destruction. *BASOR* 382(1), 143-209.
- Dürüşken, Ç. (2000). *Antik Çağ'da Yaşam ve Ölümün Bilinmezliklerine Yolculuk Roma'nın Gizem Dinleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Elderkin, McK, K. (1928). Buttons and Their Use on Greek Garments. *AJA*, 32(3), 333-345.
- Enegren, H. L. (2015). Loom weights in Archaic South Italy and Sicily: five case studies. *Opuscula-Annual of the Swedish Institutes at Athens and Rome* 8, 123-155.
- Erdan, E. (2014). *Demir Çağ ve Sonrası Batı Anadolu'da Frig Kültür Etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Erdan, E. (2018a). *Aydın Arkeoloji Müzesi Fibulaları*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Erdan, E. (2018b). *Frig Kültürü ve Uygarlığı*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Erdan, E. (2019a). Frig Tipi Fibulalarda Tanrıça Sembolizmi Üzerine Bazı Düşünceler. *Art-Sanat*, 11, 163-185.
- Erdan, E. (2019b). Su Kuşlu Fibulalar ve Aydın Arkeoloji Müzesi'nden Bir Örnek. *OLBA*, XXVII, 227-248.
- Erdan, E. (2019c). *Tisna I İlk Araştırmalar ve Gözlemler*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Erdan, E. (2020a). Of Phrygian Type Fibulae Depicted on Rare Coins. Gür, B. ve Dalkılıç, S. (Editörler), *Anadolu Prehistoryasına Adanmış Bir Yaşam: Jak Yakar'a Armağan* içinde (131-146). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Erdan, E. (2020c). Of Phrygian Type Fibulae Depicted on Rare Coins. Gür, B. ve Dalkılıç, S. (Editörler). *Anadolu Prehistoryasına Adanmış Bir Yaşam: Jak Yakar'a Armağan* içinde (131-146). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

- Erdan, E., Toprak, G. T. ve Sıdal-Gökdağ, E. (2020b). Doğum ve Koruyuculuk ile İlişkili Fibula-İğne Kullanımı. *TÜBA-AR*, 27, 129-159.
- Erhat, A. (1996). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Evan, M. M. (1893). *Chapters on Greek Dress*. London: Macmillan and Co.
- Evans, A. J. (1906). *The Prehistoric Tombs of Knossos*. London: B. Quaritch.
- Farber, W. (2014). *Lamaštu An Edition of Canocial Series of Lamaštu Incantations and Rituel and Related Texts from the Second and First Millennia B.C*. Pennsylvania: Eisenbrauns.
- Fath, B., Ebrecht, D. (2019). Women Stories: The Golden Thread in the Early Iron Age. Wagner-Durand, E., Fath, B. and Heinemann, A. (Editörler). *Image – Narration – Context Visual Narration in Cultures and Societies of the Old World* içinde (215-232). Heidelberg: Propylaeum.
- Ferri, S., Nava, M. L. (1975). *Stele Daunie*. Foggia: Azienda Autonoma Di Soggiorno E Turismo Manfredonia.
- Fidan, E. (2012). İç Kuzeybatı Anadolu İlk Tunç Çağı Gözlu Süs İğneleri (Toggle Pin). *CollAn XI*, 179-204.
- Filges, A. (2004). Die Arbeiten des Jahres 2002 in Didyma. *Kazı Sonuçları Toplantısı XXV(1)*, Ankara, 147-154.
- Filippini, A. and Pescher, B. (2009). Découverte d'une Zone de Production de Fibules à Timbales à Bourges» Port-Sec Sud« (Dép. Cher). *AKorrBl 39(1)*, 77-92.
- Flückiger-Hawker, E. (1999). *Urnamma of Ur in Sumerian Literary Tradition*, *Orbis Biblicus et Orientalis 166*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Forsdyke E. J. (1926/27). The Mavro Spelio Cemetery at Knossos. *BSA*, 28, 243-296.
- Galán, M. B. (1977). Notas sobre las estelas decoradas del Suroeste y los or'ígenes de Tartessos. *Habis 8*, 117-205.
- Galanakis, Y. (2014). Arthur Evans and the Quest for the "Origins of Mycenaean Culture". Galanakis, Y., Wilkinson, T., and Bennet J. (Editors), *AΘYPMATA: Critical Essays on the Archaeology of the Eastern Mediterranean in Honour of E. Susan Sherratt* in (85-98). Oxford: Archaeopress.

- García-Bueno, C. and Blanco-Fraga, A. M. (2017). Chillón (Ciudad Real) y su entorno. A propósito de la estela de guerrero de Valdelamoza (Chillón III). *Sautuola*, XXII, 53-77.
- Gawlikowski, M. (1966). Remarques Sur L'usage de La Fibule à Palmyre. Bernhard, M. L. (Editör). *Mélanges offerts à Kazimierz Michalowski* içinde (411-419). Warszawa: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Gedel, M. (2004). *Die Fibeln in Polen*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Gergova, D. (1987). *Früh- und ältereisenzeitliche Fibeln in Bulgarien*. Prähistorische Bronzefunde Abteilung XIV 7. München: Verlag CH Beck.
- Gerhard, E. (1843). *Auserlesene Griechische Vasenbilder Hauptsächlich Etruskischen Fundorts*. Berlin: Gedruckt und Verlegt Bei G. Reimer.
- Ghadim, F. İ. (2006). İran ve Anadolu Apadanaları. *Tarih Boyunca Saray Teşkilatı ve Hayatı*. İstanbul: "Globus" Dünya Kitabevi.
- Gierow, P. G. (1964). *The Iron Age Culture of Latium: Excavations and Finds* (Vol. 1). Italy: The Alban Hills (No. 1).
- Giesen, K. (2001). *Zyprische Fibeln Typologie und Chronologie*. Sweden: Paul Åströms Förlag.
- Gleba, M. (2017). Tracing Textile Cultures of Italy and Greece in the Early First Millennium BC. *Antiquity* 91(359), 1205-1222.
- Gleba, M., Heitz, C., Enegren, H. L., and Meo, F. (2018). At the Crossroads of Textile Cultures: Textile Production and Use at the South Italian Archaic Site of Ripacandida. *JMedA*, 31(1), 27-51.
- Gleba, M., Heitz, C., Landenius Enegren, H., & Meo, F. (2018). At the Crossroads of Textile Cultures: Textile Production and Use at the South Italian Archaic Site of Ripacandida. *Antipolis*, 31(1), 27-51.
- Goethert-Polaschek, K. (2012). Wie "Menimane" in Mainz: Zu einer neugefundenen frühromischen Sitzstatue aus Trier. *Funde und Ausgrabungen im Bezirk Trier*, 44, 39-46.
- Gomá-Rodríguez, J. L. (2019). Origin and Sequence of the Earliest Fibulae in the Iberian Peninsula. *CuPAUAM*, 45, 67-110.

- Götting, E. (2011). Exportschlager Dämon? Zur Verbreitung altorientalischer Lamaštu Amulette. Göbel, J. and Zech, T. (Editörler). *Exportschlager: Kultureller Austausch, wirtschaftliche Beziehungen und transnationale Entwicklungen in der antiken Welt içinde (437-456)*. Berlin: Herbert Utz Verlag.
- Götting, E. (2020). A Demon's Travel Kit. An Introduction to the Items Depicted on Amulets against the Demoness Lamaštu. Otto, A. Herles, M. and Kaniuth, K. (Editörler). *ICAANE 11 Proceedings of the 11th International Congress on the Archaeology of the Ancient Near East Volume 1 içinde (185-200)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Greenwell, W. (1897). On Some Rare Greek Coins. *NumChron*, 17, 253-283.
- Grossmann, E. (1993). The Bronze Figurine of the Goddess Minerva from Apollonia, Israel. *Tel Aviv*, 20(3), 225-227.
- Guzzo, P. G. (2017). Affibbiagli Etruschi Cinquant'anni Dopo. *Aristonothos. Scritti per il Mediterraneo antico*, 13(1), 127-149.
- Gürbüzer, E. (2012). *Klaros Kazılarında Bulunmuş Olan Pişmiş Toprak Figürinler ve Kültür Açısından Değerlendirmeler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Hadaczek, K. (1902). Zur Schmuckkunst des altgriechischen Mittelalters. *ÖJh*, V, 207-213.
- Hadzisteliou-Price, T. (1969). The Type of the Crouching Child and the "Temple Boys". *BSA*, 64, 95-111.
- Hadzisteliou-Price, T. (1978). *Kourotrophos: Cults and Representations of the Greek Nursing Deities*. Leiden: Brill.
- Hambleton, J. M. (2008). *Fibulae of the Ninth Through Seventh Centuries BC in Central Italy*. Master Thesis, A Thesis Presented to the Graduate School of the University of Florida, Florida.
- Hawkins, J. D., Çambel, H. (2000). *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions: Inscriptions of the Iron Age 3*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Heeßel, N. P. (2002). *Ancient Magic and Divination IV Pazuzu Arcäologische und Philologische Studien zu Einem Altorientalischen Dämon*. Leiden: Brill.
- Heeßel, N. P. (2011). Evil against Evil The Demon Pazuzu. *SMSR*, 77(2), 357-368.

- Henschel-Simon, E. (1938). 'The Toggle-Pins' in the Palestine Archaeological Museum. *QDAP* Vol.VI (169-209). London: Oxford University Press.
- Herles, M. (2014). Some Considerations on the Fibulae of the Cappadocian Delegation on the Apadana Reliefs at Persepolis. *Studies In Caucasian Archaeology*, 2, 138-157.
- Hermay, A. and Mertens, J. R. (2014). *The Cesnola Collection of Cypriot Art Stone Sculpture*. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Heurtley, W. A. and Robertson, M. (1948). Excavations in Ithaca, V: The Geometric and Later Finds from Aetos. *BSA*, 43, 1-124.
- Higgins, R. A. (1961). *Greek and Roman Jewellery*. London: Methuen.
- Hildebrand, B. E. (1872/1880). *Antiqvarisk tidskrift för Sverige IV Utgifven af Kongl. Vitterhets Historie Och Antiquitets Akademien*. Stockholm: Ivar Hæggströms Boktryckeri.
- Hodos, T. (1999). Intermarriage in the Western Greek Colonies. *OxfJA*, 18(1), 61-78.
- Hoffman, K. E ve Miller, S. G. (2010). *Berbers and Others: Beyond Tribe and Nation in the Maghrib*. Indiana: Indiana University Press.
- Hogarth, D. G. (1908). *Excavations at Ephesus: The Archaic Artemisia* (Vol. 1). London: British Museum.
- Hughes-Brock, H. and Boardman, J. (2009). *Corpus Der Minoischen Und Mykenischen Siegel Oxford The Ashmolean Museum* (Band VI.1). Mainz am Rhein: Verlag Philipp von Zabern.
- Hürmüzlü, B. (2003). *Klazomenai Akpınar Nekropolis*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Iaia, C. (2008). Identità e Comunicazione Nell'abbigliamento Femminile Dell'area Circumadriatica Fra IX e VII Secolo A.C. von Eles, P. (Editör). *Le Ore e i Giorni Delle Donne Dalla Quotidianità Alla Sacralità Tra VIII e VII Secolo A.C.* içinde (25-36). Verucchio: Pier Giorgio Pazzini Stampatore Editore.
- Işık, F. (2015). Arkeolojik Bulgular Işığında Milyas. *Anatolia* 41, 187-237.
- Jacobsthal, P. (1956). *Greek Pins and Their Connexions with Europe and Asia*. Oxford: Clarendon Press.

- Jantzen, U. (1972). *Ägyptische und Orientalische Bronzen aus dem Heraion von Samos* (Vol. 8). Bonn: Dr. Rudolf Habelt.
- Jenkins, R. J. H. (1931/32). Archaic Argive Terracotta Figurines to 525 B.C. *BSA*, 32, 23-40.
- Jiménez-Pasalodos, R. (2012). The lyres of the Far West. Chordophones in the Bronze Age Warrior Stelae of the Southwest Iberian Peninsula. Eichmann, R., Jinjuan, F., Koch, L. H (Editörler). *Sound from the Past. The Interpretation of Musical Artifacts in an Archaeological Context. Studien zur Musikarchäologie VIII, Orient-Archäologie 27 içinde (215-255)*. Rahden: Westf.
- Kalavrezou-Maxeiner, I. (1975). The Imperial Chamber at Luxor. *DOP*, 29, 225-251.
- Karalom, M. (Editör), (2007). *Boncuk: İnanç, Güç ve Güzellik*. İstanbul: İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü.
- Kell, O. (1997). *The Symbolism of the Biblical World: Ancient Near Eastern Iconography and the Book of Psalms*. Indiana: Eisenbrauns.
- Kemble, J. M. (1855). On Some Remarkable Sepulchral Objects from Italy, Styria, and Mecklenburgh. *Archaeologia*, 36(2), 349-369.
- Kemble, J. M. (1863). *Horæ Ferales or Studies in the Archæology of the Northern Nations*. London: Lovell Reeve.
- Kiernan, P. (2020). *Roman Cult Images: The Lives and Worship of Idols from the Iron Age to Late Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kiilerich, B. (2011). Private Portraits in Late Antiquity: Observing the Subject. *JRA suppl.* 80, 359-370.
- Kilian, K. (1975). *Fibeln in Thessalien von der Mykenischen bis zur Archaischen Zeit*. Prähistorische Bronzefunde Abteilung XIV 2. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Kilian, K. (1978). Weihungen an Eileithyia und Artemis Orthia. *ZPE*, 31, 219-222.
- Klebinder-Gauß, G. (2007). *Bronzefunde aus dem Artemision von Ephesos, Forschungen in Ephesos XII/3*. Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Klein, H. (1983). Tudittum, *ZA*, 73(2), 255-284.

- Koşay, H. Z. (1933). Ankara Gazi Orman Fidanlığında Bulunan Eserler. *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi* I, 5-21.
- Koşay, H. Z. (1956). *Alaca Höyük Kılavuzu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.
- Koukoulidou, Ch., Ainian, A. M., Papadopoulou, Z., vd. (2017). Small Finds from the Sanctuary of Kythnos. Ainian, A. M. (Editör). *Les Sanctuaires Archaiques des Cyclades* içinde (193-252). Rennes: Presses Universitaires de Rennes.
- Körte, G. ve Körte, A. (1904). *Gordion Ergebnisse der Ausgrabung im Jahre 1900*. Berlin: Druck und Verlag von Georg Reimer.
- Krammer, S. N. (1967). The Death of Ur-Nammu and His Descent to the Netherworld, *JCS*, 21, 104-122.
- Kurtz, D. C., and Boardman, J. (1971). *Greek Burial Customs*. London: Thames and Hudson.
- Lamb, W. (1931). Antissa. *BSA*, 31, 166-178.
- Lamb, W. (1934-1935). Excavations at Kato Phana in Chios. *BSA*, 35, 138-164.
- Langdon, S. (2019). Archaic Votive Figurines from the Sanctuary of Demeter at Corinth”, *Les Carnets de l’ACoSt*, 19, 1-4.
- Lehmann K. and Lehmann, P. W. (1959). *Samothrace: Excavations Conducted by the Institute of Fine Arts of New York University* (Vol. 11). New York: Pantheon Books.
- Leone M. L. (1996). Ancora sulle “Stele Daunie”. *La Capitanata*, 141- 170.
- Leone M. L. (2008). Stele Daunie: Semata Funerari O Statue Votive. *Archeo-Botanica Sacra Del Papaver Somniferum* 6(3), 67-76.
- Lewis, C. T. and Short, C. (1879). *A Latin Dictionary: Founded on Andrews' Edition of Freund's Latin Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.
- Ligabue, G. and Sandro, S. (1977). Oriental Bronzes in Private Collections in Venice. Bretschneider, G. (Editör). *Rivista di Archeologia* 1 içinde (7-22). Roma.
- Lindenschmit, L. (1860). *Die Vaterländischen Alterthümer der Fürstlich Hohenzoller'schen Sammlungen zu Sigmaringen*. Mainz: Verlag von Victor V. Zabern.

- Lissauer, A. (1907). Vierter Bericht über die Tätigkeit der von der Deutschen Anthropologischen Gesellschaftgewählten Kommission für Prähistorische Typenkarten. *ZfE*, 39(H.6),785-831.
- Luce, J. M. (2011). From miniature objects to giant ones: The process of defunctionalisation in sanctuaries andgraves in Iron Age Greece. *Pallas*, 86, 53-73.
- Luschan, F. V. (1893). Altorientalische Fibeln. *ZfE*, 25, 387-389.
- Maldhom, T. A. (1970). *The chronology of Neo-Assyrian Art*. London: Athlone P.
- Mallowan, M. E. and Herrmann, G. (1974). *Ivories from Nimrud: (1949-1963) Fascicule III Furniture from SW. 7 Fort Shalmaneser: Commentary, Catalogue and Plates*. London: British Scholl of Archaeology in Iraq.
- Marangou, C. (2009) Carved Rocks, Functional And Symbolic (Lemnos Island, Greece). Seglie, D., Otte M., Oosterbeek, L. and Remacle, L. (Editörler). *BAR International Series; 2028; Prehistoric art – Signs Symbols, Myth, Ideology Conference, Myth, Ideology içinde* (93-101). Oxford.
- Marshall, F. H. (1911). *Catalogue of the Jewellery Greek, Etruscan and Roman in the Departments of Antiquities British Museum*. London: Printed by order of the Trustees.
- Martín, A. M., and Ávila, J. J. (2016). Las fibulas de Codo del Bronce Final en Extremadura y las representadas en las estelas del suroeste de la Península Ibérica. A propósito de una nueva fíbula del Castillo de Guadajira (Lobón, Badajoz). *Anejos CuPAUAM*, 2, 117-134.
- Martínez, E. M., Andonaegui, P. vd. (2019). Petrographic and Geochemical Study of the Stone Warrior Stelae from Central Iberia: Linking the Geological Record and Archaeological Heritage. *Wiley Geoarchaeology*, 177-197.
- Martín-González, S. (2013). The Missorium of Theodosius: Imperial Elites and the Lusitanian Countryside in the Later Roman Empire. García-Gasco, R., González-Sánchez, S. and Hernández De La Fuente, D. (Editörler). *The Theodosian Age (A.D. 379-455): Power, Place, Belief and Learning at the End of the Western Empire içinde* (91-98). Oxford: BAR International Series 2493.

- Menegazzi, A. (2012). Tra archeologia e collezionismo: pesi da telaio di provenienza sconosciuta del Museo di Scienze Archeologiche e d'Arte (Università di Padova). Busana, M. S., Basso, P. and Tricomi, A. R. (Editörler). *La lana nella Cisalpina romana: economia e società: studi in onore di Stefania Pesavento Mattioli: atti del Convegno*, içinde (625-632). Padova: Padova University Press.
- Metin, M. ve Akalın, M. (2001). Frigya'da Bulunan İkiz İdol. *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2000 Yıllığı* içinde (183-193). Anadolu Medeniyetleri Müzesi: Ankara.
- Michel, C. (2020). Belts and Pins as Gendered Elements of Clothing in Third and Second millennia Mesopotamia. Harlow, M., Michel, C. and Quillien, L. (Editörler), *Textiles and Gender in Antiquity: From the Orient to the Mediterranean* içinde (179-192). Lincoln: Zea Books.
- Migotti, B. (2009). Vojnička Nadgrobna Stela Severskog Razdoblja iz Lobora. *Archaeologia Adriatica*, 3(1), 155-171.
- Montelius, O. (1880/1882). Spännen Från Bronsåldern Och ur dem Närmast Utvecklade Former, Typologisk Studie. *Antiqvarisk tidskrift för Sverige*, 6(3), Stockholm: Ivar Hæggströms Boktryckeri.
- Montelius, O. (1895a). *Les Temps Préhistoriques en Suède et dans les Autres Pays Scandinaves*. Paris: Ernest Leroux.
- Montelius, O. (1895b). *La Civilisation Primitive en Italie Depuis l'introduction des Métaux*. Stockholm: Imprimerie Royale.
- Montelius, O. (1897). Pre-Classical Chronology in Greece and Italy. *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 26, 261-271.
- Montelius, O. W. (1899). Typologien Eller Utvecklingsläran Tillämpad på det Menskliga Arbetet. *Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift*, 10(3:e), 237-268.
- Moscatti, S. (2004). *Fenikeliler*. (Çev. Gül, S.). Ankara: Dost Kitabevi (Eserin orijinali 1965'de yayımlandı).
- Muscarella, O. W. (1964). Ancient Safety Pins Their Function and Significance. *Expedition*, 6(2), 34-40.
- Muscarella, O. W. (1967a). *Phrygian Fibulae from Gordion*. London: Bernard Quaritch Ltd.
- Muscarella, O. W. (1967b). Fibulae Represented on Sculpture. *JNES*, 26(2), 82-86.

- Muscarella, O.W. (1984). Fibulae and Chronology, Marlik and Assur. *JFieldA*, 11(4), 413-419.
- Muss, U. (2008). Efes Artemisionu'nda Bulunan Fildişi ve Kemik Eserler. Seipel, W. (Yay). *Efes Artemisionu Bir Tanrıçanın Kutsal Mekanı* içinde (215-262). Viyana: Kunsthistorisches Museum, Phoibos Yayınevi.
- Müller, V. K. (1915). *Der Polos, die Griechische Götterkrone*. Berlin: Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin.
- Müller, R. und Steuer, H. (2011). *Fibel und Fibeltracht: Mit Einem Neuen Vorwort*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Myres, J. L. (1930). *Who were the Greeks?* California: University of California Press.
- Myres, J. L. and Ohnefalsch-Richter, M. (1899). *A Catalogue of the Cyprus Museum*. Oxford: Clarendon Press.
- Naumann, R. and Tuchelt, K. (1963). Die Ausgrabung im Südwesten des Tempels von Didyma 1962. *IstMitt*, 13-14.
- Nava, M. L., Rossi, F. (2011). *Stele Daunie Al Museo Di Trinitapoli*. Foggia: Claudio Grenzi Editore.
- Norman, C. (2008). Hip Pendants And Cardiophylax Ribbons: Towards A Better Understanding of Daunian Stelai. *MedA* 21, 9-22.
- Norman, C. (2011). Weaving, Gift and Wedding: A Local Identity for the Daunian Stelae. Gleba, M. and Horsnæ, H. (Editörler). *Communicating Identity in Italic Iron Age Communities* içinde (33-49). Barnsley: *Oxbow Book*.
- Norman, C. (2014). Workshops and Regional Variation of Daunian Stelai: Observations Based on Two Stelai In Geneva. *MedA*, 27, 63-75.
- Norman, C. (2016). Daunian Women: Costume and Actions Commemorated in Stone. Budin, S. L. and Turfa, J. M. (Editörler). *Women in Antiquity Real Women Across the Ancient World* içinde (865-876). London: Routledge.
- Novák, M. (2021). Azatiwada, Awariku from the “House of Mopsos”, and Assyria. On the Dating of Karatepe in Cilicia. Payne, A. Velharticka Š. und Wintjes, J. (Editörler). *Beyond all Boundaries. Anatolia in the 1st Millennium B.C.* içinde (363-432). Orbis Biblicus et Orientalis.

- Novotná, M. (2001). *Die Fibeln in der Slowakei*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Ohnefalsch-Richter, M. (1899). Neues über die auf Cypern mit Unterstützung Seiner Majestät des Kaisers, der Berliner Museen und der Rudolf-Virchow-Stiftung angestellten Ausgrabung. *ZfE*, 31, 298-401.
- Orhun, M. (2009). Hititler'de Karacığır Falı, Kuş Uçuşu Falı ve Bunların Etrüskler'deki Uzantısı. *Gazi Akademik Bakış*, 5, 231-250.
- Ornan, T. (2001). The Bull and its Two Masters: Moon and Storm Deities in Relation to the Bull in Ancient Near Eastern Art. *IEJ*, 51(1), 1-26.
- Orthmann W. (1971). *Untersuchungen zur Späthethitische Kunst* 8. Bonn: Rudolf Habelt Verlag.
- Osborne, J. F. and Summers, G. D. (2014). Visibility Graph Analysis and Monumentality in the Iron Age City at Kerkenes in Central Turkey. *JFieldA*, 39(3), 292-309.
- Öğün, B. (1979). *Urartäische Fibeln*. *AMI*, 6, 178-188.
- Özbay, A. (2016). *Klazomenai Karantina Adası Kuzey Yamacı Kazılarında Ele Geçen Pişmiş Toprak Figürinler*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Özgen, İ. ve Öztürk, J. (Editörler), (1996). *Heritage Recovered The Lydian Treasure*. İstanbul: Ana Basım.
- Özgüç, T. ve Akyol, M. (1947). Die Ausgrabungen an Zwei Tumuli auf dem Mausoleumshügel bei Ankara. *Belleten*, 11(41), 57-85.
- Payne, H. (1940). *Perachora I, The Sanctuary of Hera Akraia and Limenaia*. Oxford: at the Clarendon Press.
- Pedde, F. (2000). *Voderasiatische Fibeln Von der Levante bis Iran*. ADOG 24 Berlin: SDV Saarbrücker Druckerei und Verlag,
- Pedde, F. (2001). Development and Expansion of Near Eastern Fibulae in the Iron Age, Migration und Kulturtransfer. Eichmann, R. und Parzinger, H. (Editörler), *Der Wandel vorder-und zentralasiatischer Kulturen im Umbruch vom 2.zum 1.vorchristlichen Jahrtausend, Akten des Internationalen Kolloquiums 23. bis 26 November* içinde (485-496). Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.
- Pedde, F. (2003). Fibeln in Gräbern. *AoF*, 30, 85-92.

- Perdrizet, P. (1908). *Petites Bronzes, Terres-Cuites, Antiquités Diverses* (Vol. 5). Paris: Albert Fontemoing.
- Pérez, S. C. and López-Ruiz, C. (2015). New Light on the Warrior Stelae from Tartessos (Spain). *Antiquity*, 80(307), 89-101.
- Pernot, M. (2006). Techniques, Ateliers Et Artisans Du « Bronze » En Gaule Romaine. *RA*, 1, 195-200.
- Peškař, I. (1979). *Fibeln aus der Römischen Kaiserzeit in Mähren*. Praha: Academia.
- Petković, S. (2010). Crossbow fibulae from gamzigrad (Romuliana). *Starinar*, LX, 111-136.
- Philipp, H. (1981). *Bronzeschmuck aus Olympia OIForsch*. Berlin: W. de Gruyter.
- Pickworth, D. (2005). Excavations at Nineveh: The Halzi Gate. *Iraq*, 67(1) 295-316.
- Polinskaya, I. (2013). *A Local History of Greek Polytheism Gods, People, and the Land of Aigina, 800–400 BCE*. Leiden: Brill.
- Popović, I. (2010). Silver Jewelry of Autochthonous Style from South and South-East Parts of Roman Province Dalmatia. *Starinar*, LX, 95-110.
- Popović, I. (2011). The Židovar Treasure and Roman jewellery from the Balkan provinces of the Empire. Guštin, M. and Jevtić, M. (Editörler). *The Eastern Celts. The Communities between Alpas and Black See, Analles Mediterranei* içinde (179-188). Koper: Univerza na Primoerskem.
- Popović, I. (2018). *State Propaganda and Art: Monuments from the Serbian Section of the Limes Region*. Golubović, S. and Mrđić, N. (Editörler). *Vivere Militare Est From Populus to Emperors – Living on the Frontier, Vol. I, Institute of Archaeology Monographies 68/1* içinde (9-33). Belgrade: Proofreading.
- Popović, P. (1996). Early La Tène between Pannonia and the Balkans. *Starinar*, 47, 105-125.
- Poppa, R. (1978). *Kāmid el-Lōz. 2: Der eisenzeitliche Friedhof Befunde und Funde, Rudolf Habelt Verlag GMHB*. Bonn: R. Habelt.
- Poudrier, A. F. (2002). *Memory and Identity in Herodotus: The Historiographical and Cultural Meaning of Sanctuaries and Dedications in the Histories*. Unpublished PhD Thesis, State University of New York, Buffalo.

- Poulsen, F. (1905). *Die Dipylongräber und die Dipylonvasen*. Leipzig: Druck und Verlaf von B. G. Teubner.
- Quercia, A. and Foxhall, L. (2012). Tracing Networks Project: Craft Traditions in the Ancient Mediterranean. Busana, M. S., Basso, P. and Tricomi, A. R. (Editörler). *La lana nella Cisalpina romana: economia e società: studi in onore di Stefania Pesavento Mattioli: atti del Convegno*, içinde (367-381). Padova: Padova University Press.
- Quercia, A. and Foxhall, L. (2014a). Temporality, Materiality and Women's Networks: The Production and Manufacture of Loom Weights in the Greek and Indigenous Communities of Southern Italy. Rebay-Salisbury, K., Brysbaert, A. and Foxhall, L. (Editörler). *Knowledge Networks and Craft Traditions in the Ancient World* içinde (72-92). London: Routledge.
- Quercia, A., and Foxhall, L. (2014b). Weaving Relationships in Areas of Cultural Contacts: Production, Use and Consumption of Loom Weights in Pre-Roman Sicily. *MASF*, 3, 88-101.
- Raubitschek, I. K. (1998). *Isthmia V. I. I: The Metal Objects (1952-1989)*. Athens: American School of Classical Studies at Athens.
- RE *Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft* Suppl. III 1918.
- Ridgeway, W. (1901). *The Early Age of Greece (Volume I)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ridgway, B. S. (1977a). *The Archaic Style in Greek Sculpture*. Princeton: Princeton University Press.
- Ridgway, B. S. (1977b). The Peplos Kore, Akropolis 679. *JWaltersArtGal*, 36, 49-61.
- Riha, E. (1979). *Die Römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst/Forschungen in Augst*. Augst: Basel.
- Roaf, M. (1983). *Sculptures and Sculptors at Persepolis, Iran Journal of the British Institute of Persian Studies XXI*. London: Published by British Institute of Persian Studies.
- Roaf, M. (1996). *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi 9: Mezopotamya ve Eski Yakındoğu*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Rocco, G. (2002). Il Repertorio Figurato Delle Stele Della Daunia: İkonografie e Temi Narrativi Tra Grecia Eadriatico Meridionale. *Prospettiva*, 105, 2-28.
- Rodríguez-González, E. and González-Bornay, J. M. (2018). Una nueva estela de guerrero procedente de Cabañas del Castillo (Cáceres). *Revista de Estudios Extremeños*, LXXIV(III), 1451-1474.
- Roller, L. E. (2004). *Ana Tanrıça'nın İzinde Anadolu Kybele Kültü*. (Çev. Avunç, B.). İstanbul: Homer Kitabevi (Eserin orijinali 1999'da yayımlandı).
- Romano, S. and Trefny, M. (2015). Notes upon the distribution of spectacle fibula between Central Europe and Balkan Peninsula in the Late Bronze and beginnings of the Early Iron Age. *I Traci tra Geografia e Storia*, 9, 197-225.
- Rooijen, G. K. (2019). *Goddesses of Akragas: a Study of Terracotta Votive Figurines from Sicily*. Leiden: Sidestone Press.
- Root, M. C. (1985). The Parthenon Frieze and the Apadana Reliefs at Persepolis: Reassessing a Programmatic Relationship. *AJA*, 89(1), 103-120.
- Root, M. C. (1990). Circles of Artistic Programming: Strategies for Studying Creative Process at Persepolis. *Investigating Artistic Environments in the Ancient Near East*. 115-139.
- Rose, C. B. and Darbyshire, G. (Editörler), (2016). The Golden Age King Midas Exhibition Catalogue/Kral Mida'ın Altın Çağı Sergi Kataloğu. Philadelphia: Pen Museum.
- Rouse, W. H. D. (1902). *Greek Votive Offerings: an Essay in the History of Greek Religion*. Cambridge: University Press.
- Rubensohn, O. (1962). *Das Delion von Paros*. Stuttgart: Franz Steiner.
- Sams, G. K. (2011). Artifacts. Rose, C. B. and Darbyshire, G. (Editörler), *The New Chronology of Iron Age Gordion* içinde (59-78). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Sams, G. K. and Voight, M. M. (2011). In Conclusion. Rose, C. B. and Darbyshire, G. (Editörler), *The New Chronology of Iron Age Gordion* içinde (155-168). Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Sams, K. (1977). Beer in the City of Midas. *Archaeology*, 30(2), 108-115.

- Sannibale, M. (2016). The Etruscan Orientalizing: The View from the Regolini-Galassi Tomb. J. Aruz and M. Seymour (Editör). *The Metropolitan Museum of Art Symposia Assyria to Iberia Art and Culture in the Iron Age* içinde (296-315). New Haven: Yale University Press.
- Sapouna-Sakellarakis, E. (1978). *Die Fibeln der Griechischen Inseln*. Prähistorische Bronzefunde Abteilung XIV 4. München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- Sáró, C. (2018). A Thistle Brooch/Distelfibel from Brigetio. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 69(2), 299-310.
- Sáró, C. (2019). Roman Fibulae as Part of Women's Costume: Examination of Tombstones from Komárom-esztergom County. Borhy, L., Dévai, K. and Tankó, K. (Editörler). *Celto – Gallo – Roman Studies of the MTA-ELTE Research Group for Interdisciplinary Archaeology* içinde (259-279). Paris: L'Harmattan.
- Scheich, C. (2008). Efes Artemisionu'nda Bulunan Altın Eserler. Seipel, W. (Yayımlayan). *Efes Artemisionu Bir Tanrıçanın Kutsal Mekanı* içinde (173-213). İstanbul Arkeoloji Müzeleri 22 Mayıs-22 Eylül 2008, Kunsthistorisches Museum'un Sergi Kataloğu. Viyana: Phoibos.
- Schmidt, E. F. (1953). *Persepolis I Structures Reliefs Inscriptions, The University of Chicago Oriental Institute Publications Volume LXVIII*. Illinois: The University of Chicago Press.
- Schmidt, E. F. (1957). *Persepolis II Contents of the Treasury and Other Discoveries, The University of Chicago Oriental Institute Publications Volume LXIX*. Illinois: Chicago Press.
- Schultheiss, D., Mattelaer, J. J., and Hodges. F. M. (2003). Preputial Infibulation: from Ancient Medicine to Modern Genital Piercing. *BJU International*, 92(7), 758-763.
- Shepherd, G. (1999). Fibulae and Females: Intermarriage in the Western Greek Colonies and the Evidence from the Cemeteries. Testskhladze, G. R. (Editör). *Ancient Greeks West and East* içinde (267-300). Leiden: Brill.
- Simpson, E. (2012). Grodion Mobilya ve Ahşap Eserleri. Tüfek.i-Sivas, T. ve Sivas, H. (Editörler). *Frigler Midas'ın Ülkesinde Anıtların Gölgesinde* içinde (334-357). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Singer, C. (1927). The Herbal in Antiquity and Its Transmission to Later Ages. *JHS*, 47(1), 1-52.
- Smith, W., Wayte, W., and Marindin, G. E. (Editörler), (1890). *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities* (Üçüncü Baskı). London: John Murray.
- Sofroniew, A. (2011). Women's Work: The Dedication of Loom Weights in the Sanctuaries of Southern Italy. *Pallas*, 86, 191-209.
- Spier, J. (1990). Emblems in Archaic Greece. *BICS*, 37(1), 107-130.
- Stol, M. (2016). *Women in the Ancient Near East*, Boston/Berlin: De Gruyter.
- Stoop, M. W. (1955). Some Observations on the Recent Excavations on Ischia. *Antiquity and Survival* ¼, 265.
- Stott, G. (1938). Persepolis. *GaR*, 7(20), 65-75.
- Strøm, I. (1998). The Early Sanctuary of the Argive Heraion and its External Relations (8th - Early 6th Cent. B.C.) Bronze Imports and Archaic Greek Bronzes. Dietz, S. and Isager, S. (Editörler). *Proceedings of the Danish Institute at Athens II*, içinde (37-125). Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Strøm, I. (2009). The early Sanctuary of the Argive Heraion and its External Relations (8th-early 6th century BC) Conclusions. Hallager, E. and Riisager, S. (Editörler). *Proceedings of the Danish Institute at Athens VI* içinde (73-159). Athens: The Danish Institute at Athens.
- Stronach, D. (1959). The Development of the Fibula in the Near East. *Iraq*, 21(2), 180-206.
- Sulava, N. (2011). *კავკასიის ფიბულაეზი - The Caucasian Fibulae*. Tbilisi: ISAW Digital South Caucasus Collection.
- Summers, G. D. (2018). Phrygians East of the Red River: Phrygianisation, Migration and Desertion. *AnSt*, 68, 99-118.
- Summers, G. D. (2021). *Kerkenes Final Reports 1 Excavations at the Cappadocia Gate*. OIP 145: Chicago.
- Sundwall, J. (1943). *Die Älteren Italischen Fibeln*. Berlin: Verlag Walter De Gruyter & Co.
- Szabó, M. (1994). *Archaic Terracottas of Boeotia*. Roma: L'erma di Bretschneider.

- Şahin N., Ersoy, A., Tanrıver, C., Şahin, I. ve Akat, S. (2003). Klaros 2001. *Kazı Sonuçları Toplantısı XXIV(2)*, Ankara, 81-91.
- Şare, T. (2011). *Dress and Identity In the Arts of Western Anatolia: The Seventh Through Fourth Centuries BCE*. Unpublished Doctoral Thesis, Rutgers University Graduate School, New Jersey.
- Tarditi, C. (2015). Metal Finds from the Votive Deposits of the Archaic Sanctuary of Bitalemi, Sicily: Typological and Quantitative Remarks. Deschler-Erb, E., Della Casa, Ph. (Editör). *New Research on Ancient Bronze: XVIIIth International Congress on Ancient Bronzes* içinde (43-50). Zürich: Chronos.
- Tejera, A. and Fernández-Rodríguez, J. (2012). *Los Dioses de los Tartesios*. Barcelona: Bellaterra Arqueología.
- Tekin, H. (2015). *Eski Anadolu Madenciliği Arkeolojik Verilerin Işığı Altında Başlangıcından Demir Çağı'na Kadar*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Tekocak, M. (2012). Akşehir Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Bronz Fibula. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 27-42.
- Temizer, R. (1970). *Museum of Anatolian Civilizations*. Ankara: Archaeological Museum of Ankara.
- Teržan, B. (1976). Certoška Fibula. *Arheološki Vestnik*, 27, 317-414.
- Teržan, B. (1990). Polmesečaste Fibule: O Kulturnih Povezavah Med Egejo In Caput Adriae. *Arheološki Vestnik*, 41, 49-88.
- Teržan, B. (2010). Iapodian Three-Looped Fibulae. *Pril. Inst. Arheol. Zagrebu*, 27, 111-122.
- Thiersch, Von H. (1906). Die übrigen Weihgeschenke. A. Furtwängler (Editör). *Aegina das Heiligtum der Aphaia* içinde (370-469). München: Verlag der K.B. Akademie der Wissenschaften.
- Tischler, O. (1881). Über die Formen der Gewandnadeln (Fibeln) nach ihrer historischen Bedeutung. Gumbel, W., Kollman, J., Ohlenschlager, F., Ranke, J. vd. (Editörler), *Beiträge zur Anthropologie und Urgeschichte Bayerns* içinde (47-84, Tafel III-VI). München: Theodor Riedel.
- Tuck, A. S. (1994). The Etruscan Seated Banquet: Villanovan Ritual and Etruscan Iconography. *AJA*, 98(4), 617-628.

- Undset, I. (1889). Archäologische Aufsätze über südeuropäische Fundstücke. *ZfE*, 21, 205-234.
- Van Buchem, H. J. H. (1941). *De Fibulae Van Nijmegen*. Nijmegen: N.V. Centrale Drukkerij.
- van Loon, M. and Buccellati, G. (1969). The 1968 Excavation at Korucutepe Near Elazığ. *TAD*, 17(1), 79-82.
- Van Thienen, V. and Lycke, S. (2017). From Commodity to Singularity: The Production of Crossbow Brooches and the Rise of the Late Roman Military Elite. *JASc*, 82, 50-61.
- Vassileva, M (2001). Further Considerations on the Cult of Kybele. *AnSt*, 51, 51-53.
- Vassileva, M. (2005). The Belt of the Goddess: Phrygian Tombs Versus Greek Sanctuaries. Rabadzhiev, K. (Editör). *Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis Supplementum IV: Stephanos Archaeologicos in honorem Professors Ludmiii Getov* içinde (91-101). Sofia: Sofia Univeristy Press.
- Vassileva, M. (2007). *First Millennium BC Ritual Bronze Belts in an Anatolian and Balkan Context*. Thrace in the Graeco-roman world: proceedings of the 10th International Congress of Thracology, Komotini - Alexandroupolis, 18-23 October 2005. Athens: National Hellenic Research Foundation, 669-679.
- Vassileva, M. (2008). Phrygian Bronzes in the Greek World: Globalization through Cult?. Geller, M. J. (Editör). *Melammu The Ancient World in an Age of Globalization* içinde (217-234). Berlin: Max Planck Institute for the History of Science.
- Vassileva, M. (2009). "Phrygian Rock-Cut Thrones, 'Idols' and Phrygian Royal Symbolism", Jordanov, K. and Porozhanov, K. vd. (Editörler). *Thracia XVIII In Memory of Alexander Fol* içinde (111-124).
- Vassileva, M. (2011). Early Bronze Fibulae and Belts from the Gordion Citadel Mound. Rose, C. B. (Editör), *The Archaeology of Phrygian Gordion, Royal City of Midas: Gordion Special Studies VII*. içinde (111-126). Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.
- Vassileva, M. (2012). Frig Tunç İşlemciliği. Tüfek.i-Sivas, T. ve Sivas, H. (Editörler). *Frigler Midas'ın Ülkesinde Anıtların Gölgesinde* içinde (310-333). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Vassileva-Stankova, M. (2013). The distribution of Tremolo Decoration in Thrace during the Late Iron Age. *Instrumentum*, 19, 15-19.
- Vassilika, E. (1998). *Greek and Roman Art Fitzwilliam Museum Handbook*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Verger, S. (2008). Notes sur les vêtements féminins complexes figurés sur les stèles dauniennes. Volpe, G., Strazzulla, M. J. and Leone, D. (Editörler). *Storia e archeologia della Daunia: in ricordo di Marina Mazzei: atti delle Giornate di studio, Foggia, 19-21 maggio 2005* içinde (103-132). Santa Spiritu: Edipuglia.
- Vermaseren, M. J. (1987). *Corpus Cultus Cybelae Attidisque (CCCA) I. Asia Minor*. New York: E. J. Brill.
- Vikan, G. (1990). Art and Marriage in Early Byzantium. *DOP*, 44, 145-163.
- Volpe G. (2011). Rediscovering the Heel. *Archaeology and History in Northern Apulia. Expedition*, 53(2), 21-28.
- Von der Osten, H. H. and Schmidt, E. F. (1933). *The Alishar Hüyük: Seasons of 1930-1932 Part 2*. Illinois: The University of Chicago Press.
- von Eles Masi, P. (1986). *Le Fibule Dell'Italia Settentrionale*. Prähistorische Bronzefunde Abteilung XIV 5. München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.
- von Graeve, V. (2007). 2004-2005 Milet Çalışmaları. *Kazı Sonuçları Toplantısı XXVIII(2)*, Çanakkale, 625-649.
- Voyatzis, M. E. (1990). *The Early Sanctuary of Athena Alea at Tegea and Other Archaic Sanctuaries in Arcadia* (Vol. 97). Göteborg: P. Åströms Förlag.
- Völling, T. (1998). Ein Phrygischer Gürtel aus Olympia. *AA*, 2, 243-252.
- Waldbaum, J. C. (1983). *Metalwork from Sardis. The finds through 1974*. Cambridge: Harvard University Press.
- Waldstein, C. (1905). *The Argive Heraeum: Terra-Cotta Figurines, Terra-Cotta Reliefs, Vases and Vase Fragments, Bronzes, Engraved Stones, Gems, and Ivories, Coins, Egyptian, or Graeco-Egyptian, Objects Vol. II*. Cambridge: The Riberside Press.
- Waldstein, C. (1905). *The Argive Heraeum: Vol. I-II*. Cambridge: The Riverside Press.

- Walser, G. (1966). *Die Völkerschaften auf den Reliefs von Persepolis Historische Studien über den Sogenannten Tributzug an der Apadanatreppe*. Berlin: Verlag Gebr Mann.
- Weege, F. (1909). Oskische Grabmalerei. *Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts* XXIV, 99-140.
- Wells, P. S. (2012). *How Ancient Europeans Saw the World Vision, Patterns, and The Shaping of The Mind in Prehistoric Times*. Princeton: Princeton University Press.
- Wescoat, B. D. (2012). *The Temple of Athena at Assos*, Oxford: Oxford University Press.
- Wiggermann, F. A. M. (2000). Lamaštu, Daughter of Anu. A Profile. Stol, M. (Editör). *Birth in Babylonia and the Bible its Mediterranean Setting* içinde (217-249). Groningen: Brill.
- Wilde, W. R. (1857). *A Descriptive Catalogue of the Antiquities of Stone, Earthen and Vegetable Materials in the Museum of the Royal Irish Academy*. Dublin: M. H. Gill.
- Wooley, L. (1938). The Excavations at Al Mina, Sueidia II. *JHS*, 58(2), 133-170, Pl. X-XV.
- Young, A. (2014). Jewellery. Schaus, G. P. (Editör). *Stymphalos: The Acropolis Sanctuary* (Vol. 54) içinde (103-147). Toronto: University of Toronto Press.
- Young, R. S. (1981). *The Gordion Excavations Final Reports Volume I Three Great Early Tumuli*. Philadelphia: The University Museum.
- Zuntz, G. (1971). *Persephone: Three Essays on Religion and Thought in Magna Graecia*. Oxford: Clarendon Press.

Dijital Kaynaklar

- <https://en.natmus.dk/historical-knowledge/denmark/prehistoric-period-until-1050-ad/the-bronze-age/men-and-woman-in-the-bronze-age/the-man-from-muldbjerg/>(07.10.2021)
- https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1901-0503-403 (08.04.2022)
- https://www.britishmuseum.org/collection/object/C_1901-0503-449 (09.04.2022)
- <https://www.le.ac.uk/ebulletin-archive/ebulletin/news/press-releases/2000-2009/2008/08/nparticle.2008-08-04.3893379796/index.html#> (23.03.2022)

<https://www.museivaticani.va/content/museivaticani/en/collezioni/musei/museo-gregoriano-etrusco/sala-iii--bronzi/statuetta-di-aruspice.html> (27.03.2022)

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/242307> (30.03.2022)

<https://collections.louvre.fr/en/ark:/53355/cl010257536> (04.04.2022)

<https://www.acsearch.info/search.html?id=566665> (09.04.2021)

www.dainst.org (07.10.2021)

<http://colorsandstones.eu/2021/11/22/votive-statue-of-a-baby-from-san-casciano-italy/>
(30.03.2022)

<https://www.hittitemonuments.com/index-t.htm> (9.03.2022)

<https://pbase.com/rjstone/image/153887332> (22.03.2022)

<https://www.acsearch.info/search.html?id=7670600> (09.04.2022)

6. TABLOLAR

Tablo 4.1. Çalışma kapsamında tespit edilen fibula tipleri ve ilişkili oldukları nesnelere

	Steller	Kabartmalar	Figürinler	Heykeller	Amuletler	Ağırlıklar	Seramikler	Sikkeler	Mozaik ve Freskolar	Niş/Yarıkonik Frig İdolü	Kemer Tokaları	Yüzükler
Yakındoğu												
B2.4	x	x										
DI.3					x							
D2.4					x							
D3.2					x							
Grup C6			x									
Frig												
Tip XII-2A				x								
Tip XII-3											x	
Tip XII-5											x	
Tip XII-7		x		x								
Tip XII-9		x										
Tip XII-13			x				x				x	
Tip XII-14								x		x	x	
Tip XII-14A							x				x	
İtalya												
Navicella	x							x				
Sanguisuga	x							x	x			
Affibbiaglio Pettine			x									
Serpeggiante				x								
İki kemerli sülük biçimli								x				
İğne tutamak plakası yükseltilmiş fibulalar						x						
Kıta Yunanistan												
Miken Keman Yayı	x											
Teselya Tipi		x										
Tip XIV			x									
Tip XV			x				x					
Tek disk	x											
Kıbrıs												
Kıbrıs Tipi/Dirsek	x											
Basit Yay			x									
Asimetrik Gövdeli		x										

Tablo 4.1. Çalışma kapsamında tespit edilen fibula tipleri ve ilişkili oldukları nesnelere (devam)

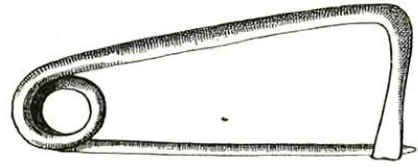
	Steller	Kabartmalar	Figürinler	Heykeller	Amuletler	Ağırlıklar	Seramikler	Sikkeler	Mozaik ve Freskolar	Niş/Yarıkonik Frig İdolü	Kemer Tokaları	Yüzükler
Roma												
Çapa Biçimli	x											
Tatar Yayı	x			x			x		x			x
Norico Pannonian Kanatlı	x											
Mafsallı	x											
Distelfibeln (Devedikeni)				x								
La Tené							x	x				
Palmyra				x								
Hülsenspiralfibeln (Galya fibulası)								x				
Balkan												
Certosa Tip I						x						
Certosa Tip XIII			x									
Kafkas		x										
İber Yarımadası												
Boynuzlu gövdeye sahip fibulalar	x											
Sicilya												
Basit yay biçimli	x											
Soyut Tipler												
Palmet			x									
Buğday Demeti			x									
Rozet (Asterion)			x									
Gorgoneion Biçimli Fibula			x									

7. LEVHALAR

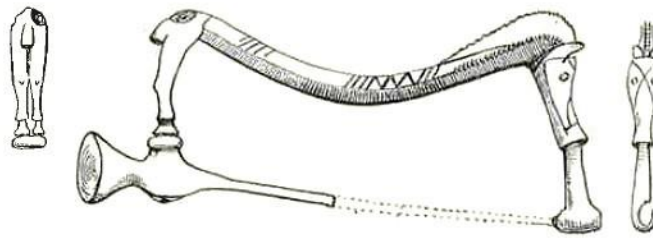
LEVHA 1

a

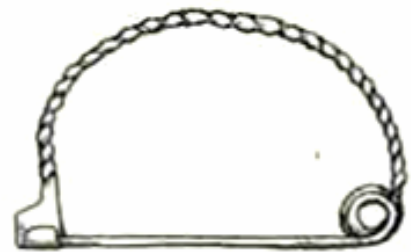
b

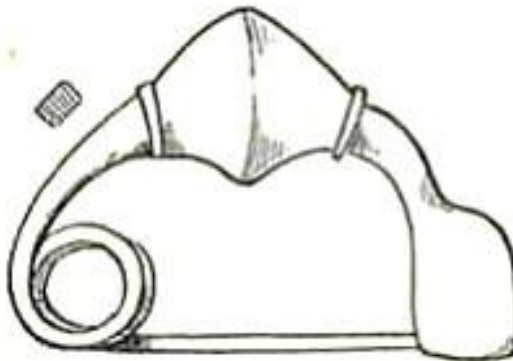
c

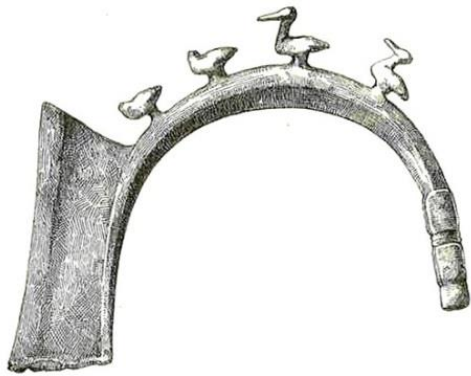
d

e

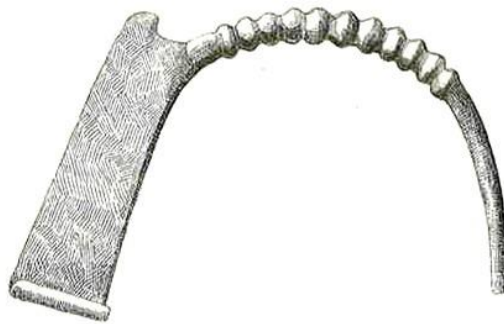
f

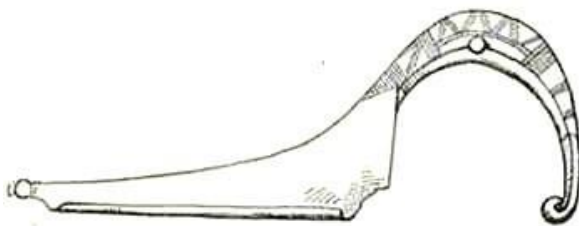
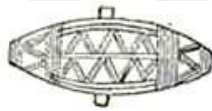
a

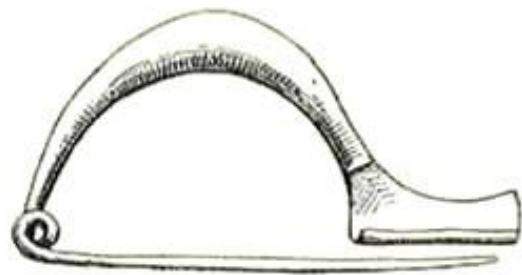
b

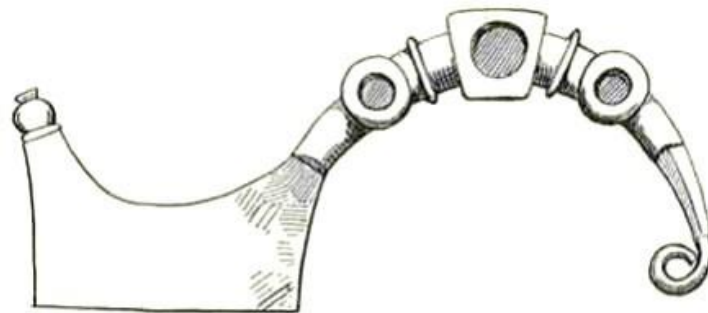
c

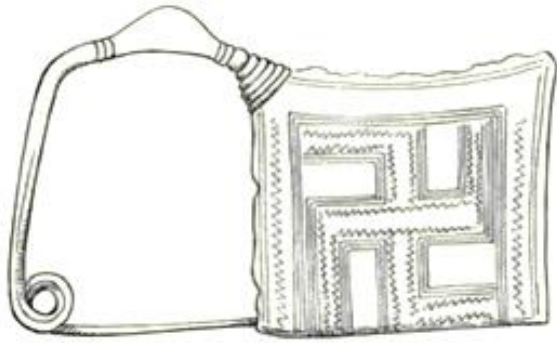
d

e

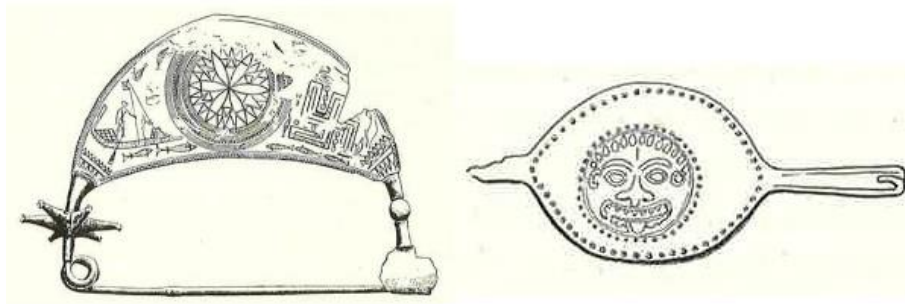
f

a

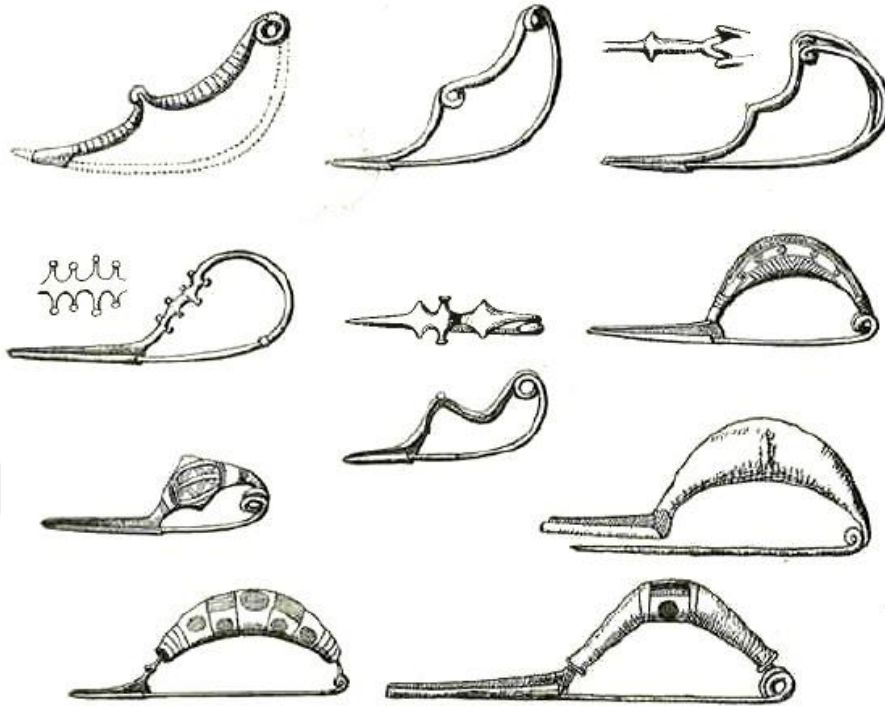
b

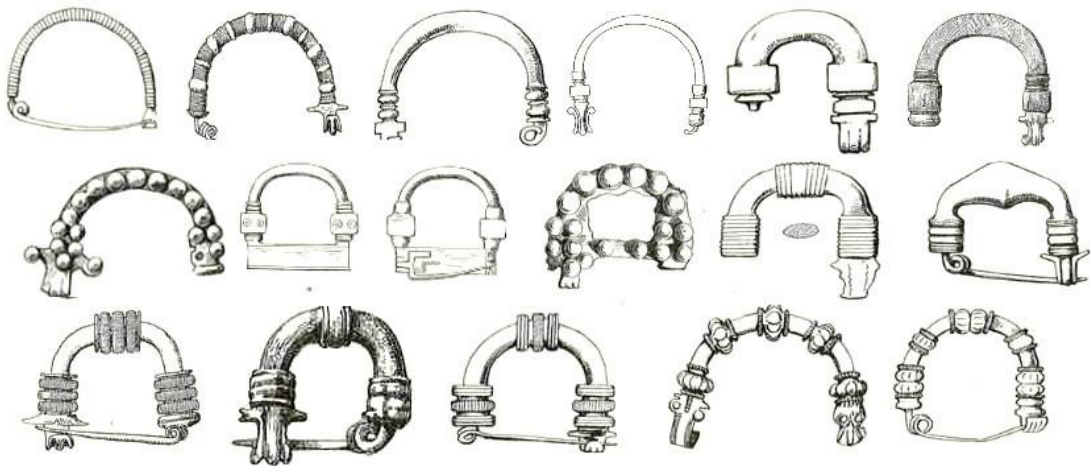
c

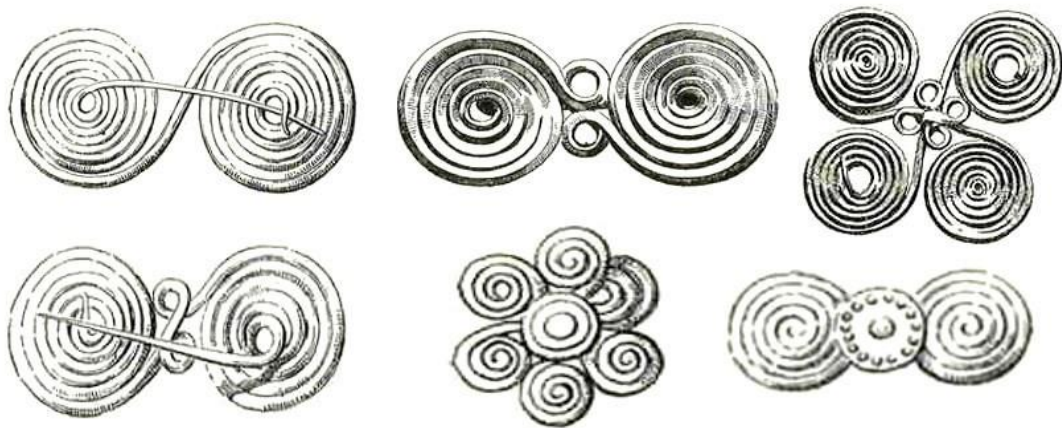
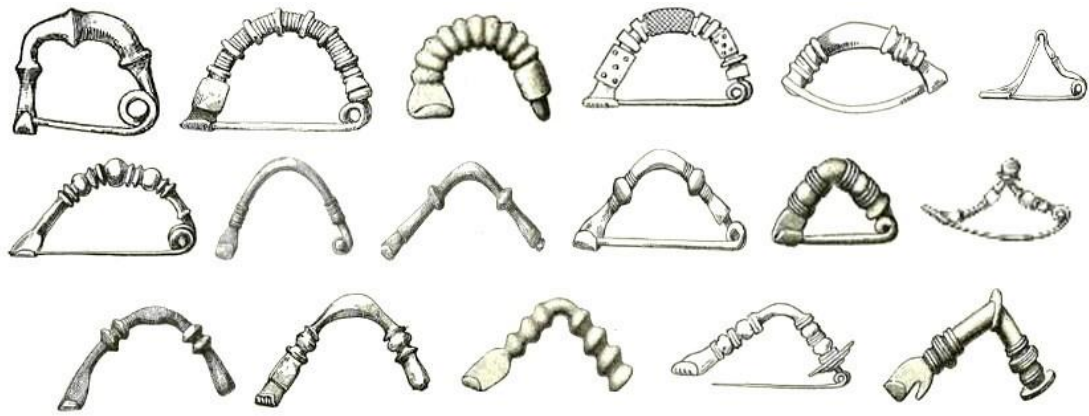
d

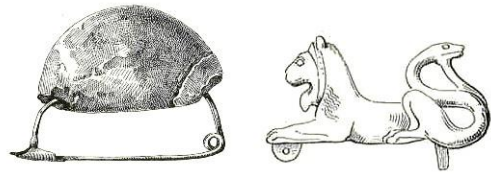
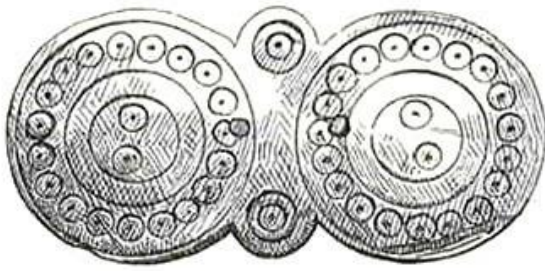
a

b

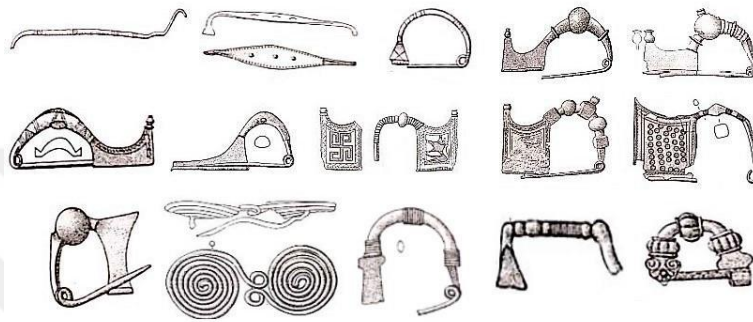

b

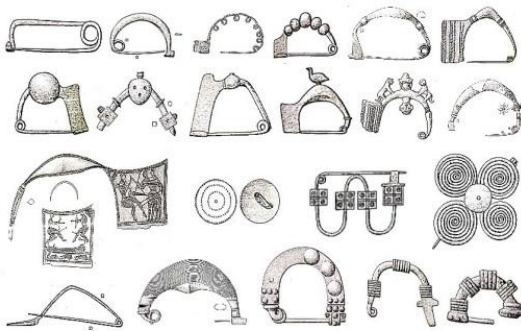

a

b

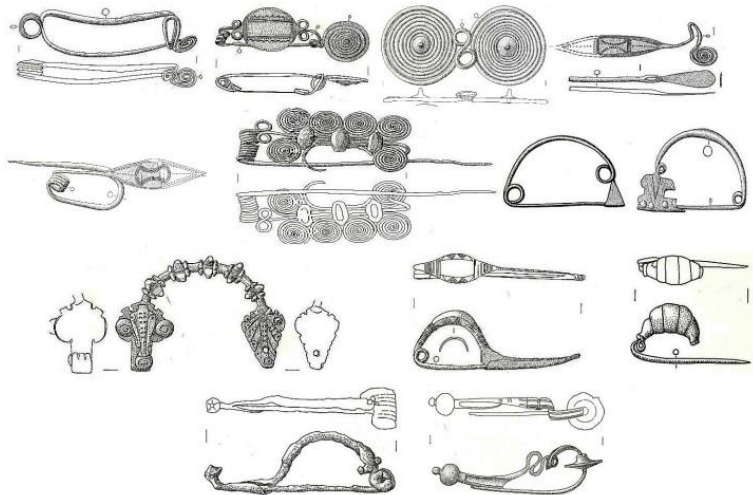

c

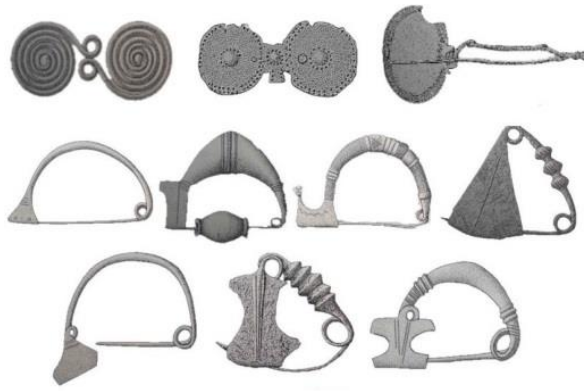
d

e

f

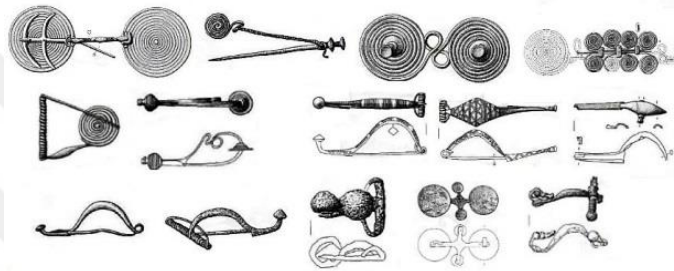

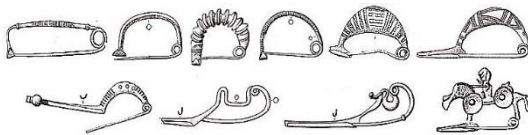
a

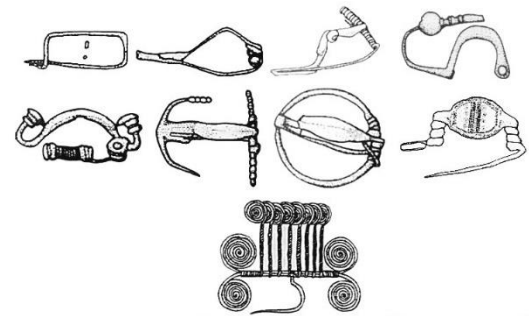
b

c

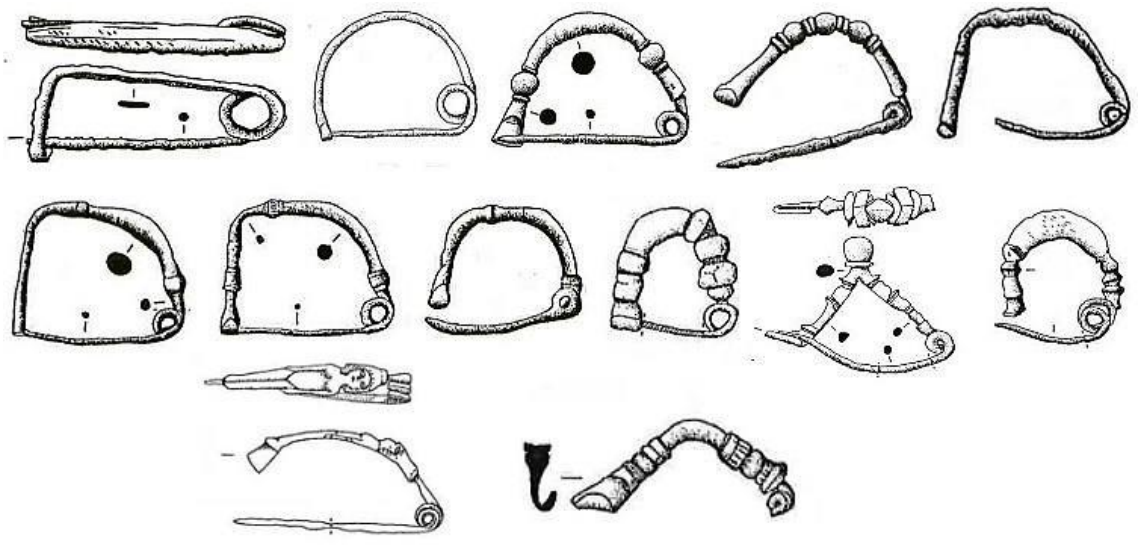
d

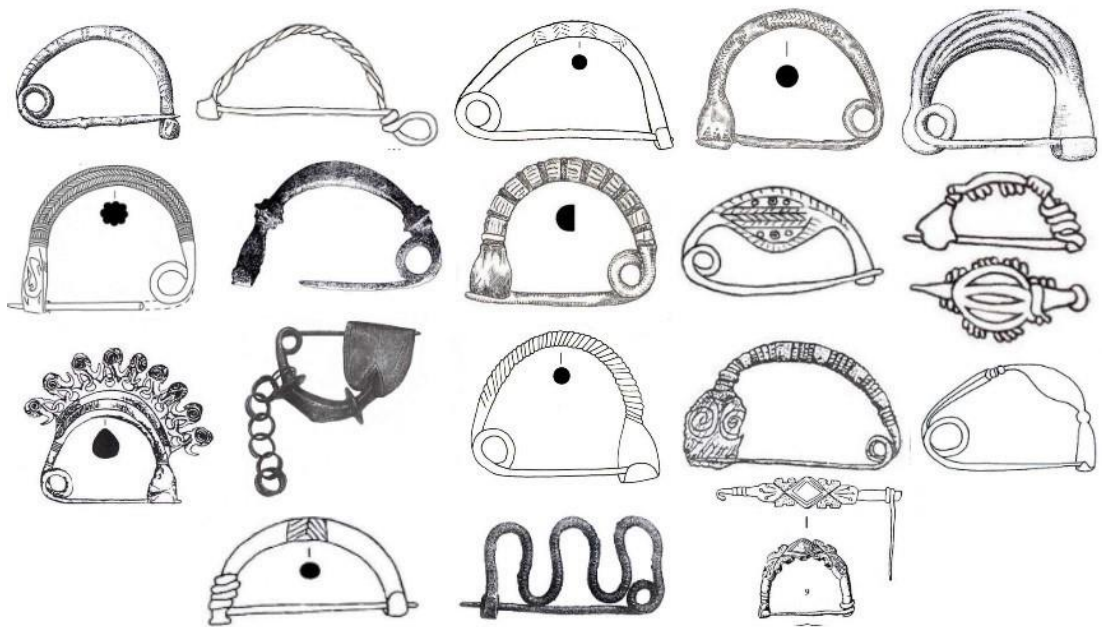
e

f

a

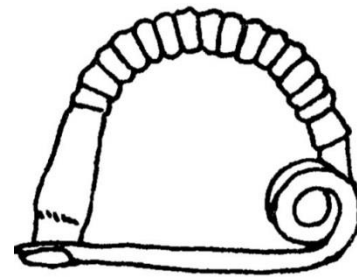
b

a

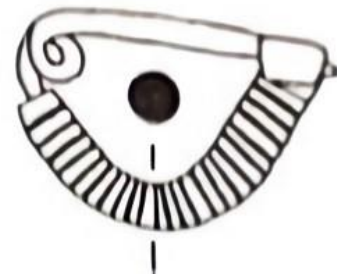
b

c

a

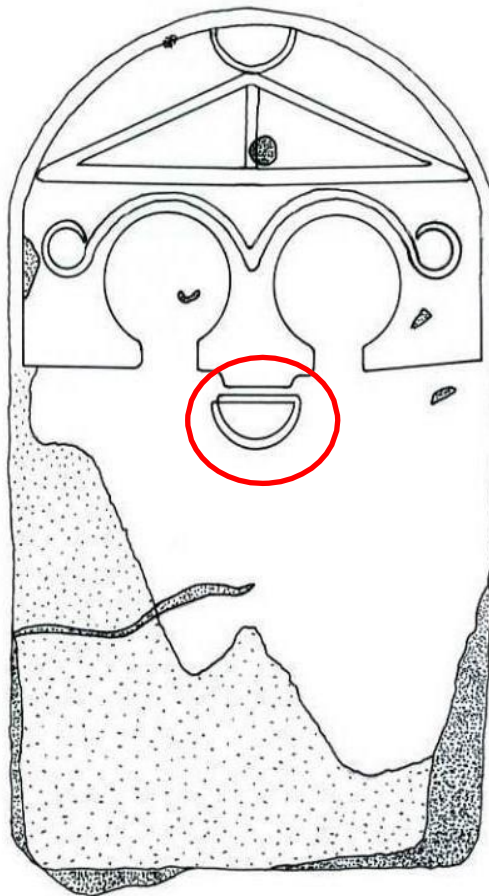
b

c

a

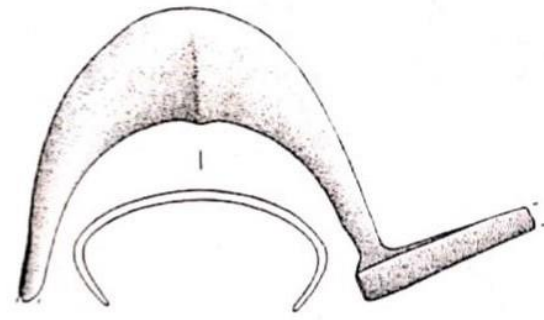

b

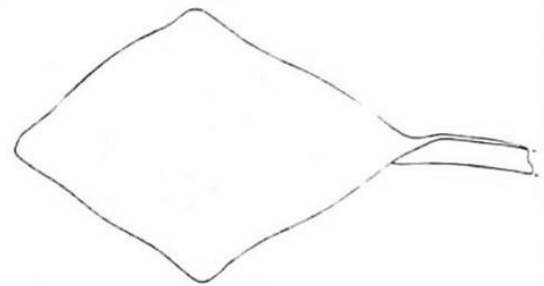

D.1

a

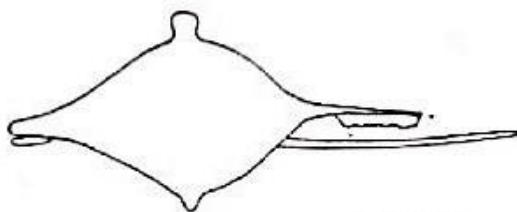

b

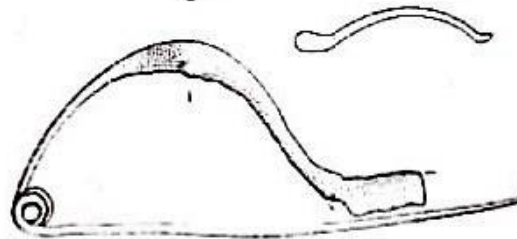

D.2

c

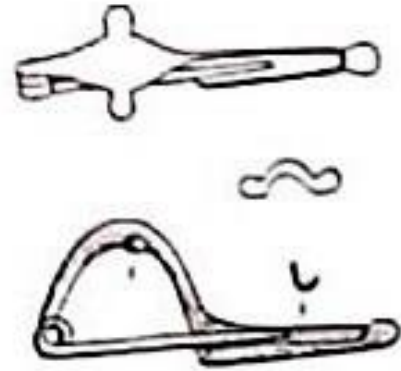
d

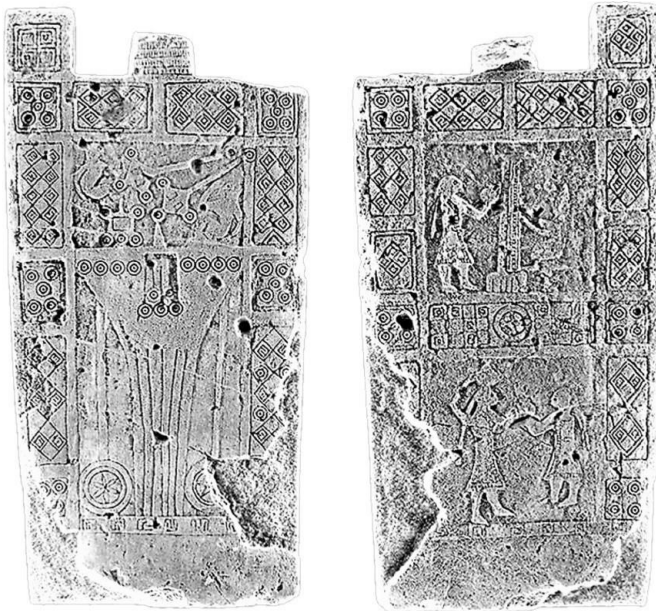

D.3

a

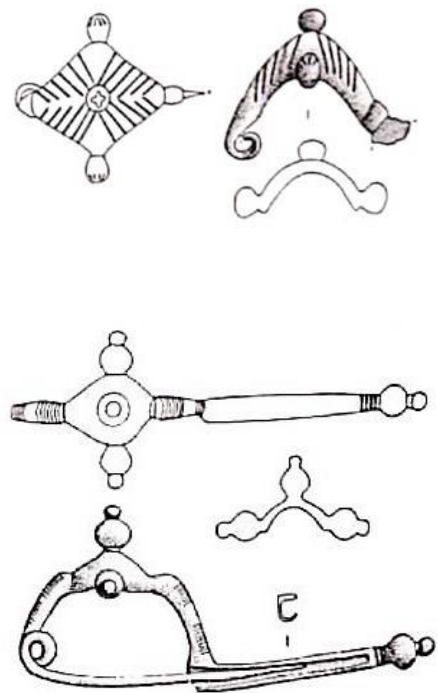

b

D.4

c

d

D.5

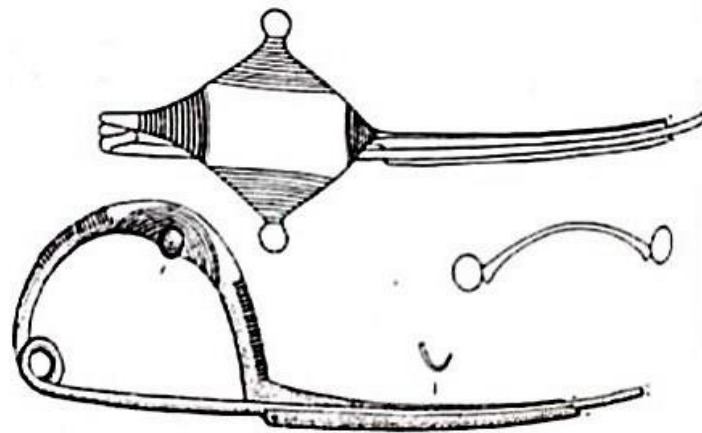
D.6

D.7

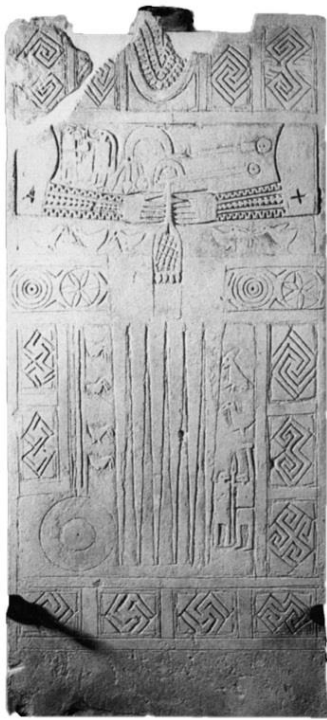

a

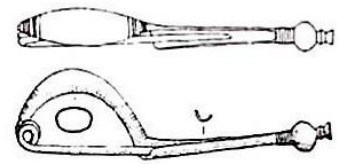

b

a

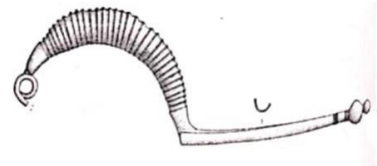

b

D.8

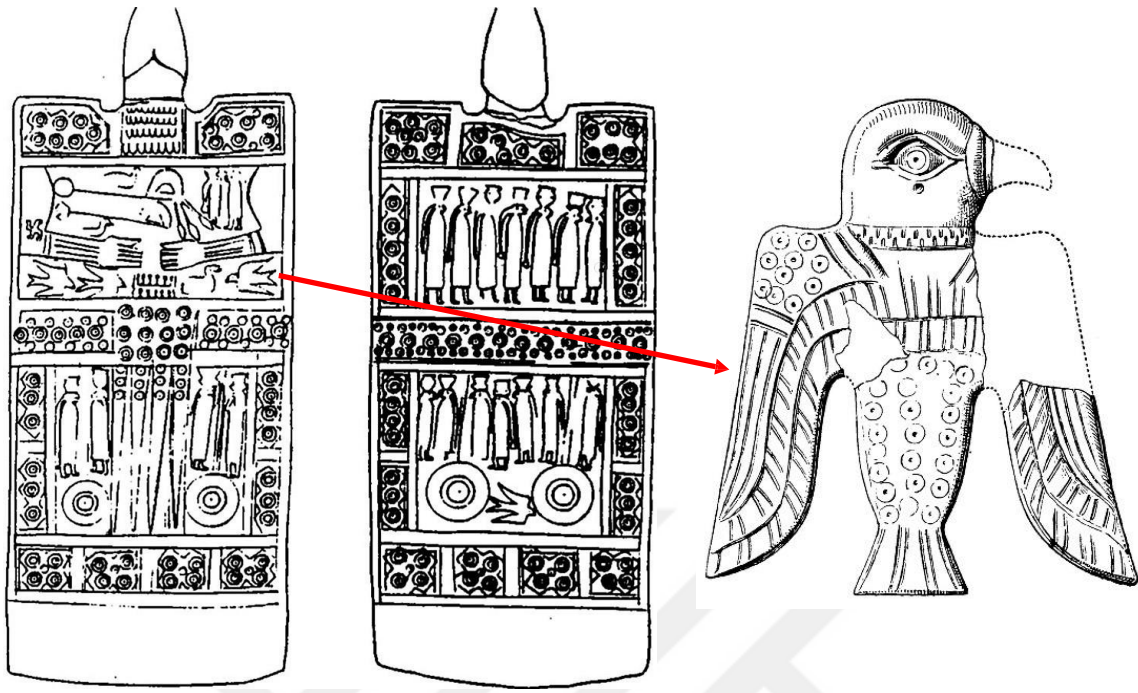

c

d

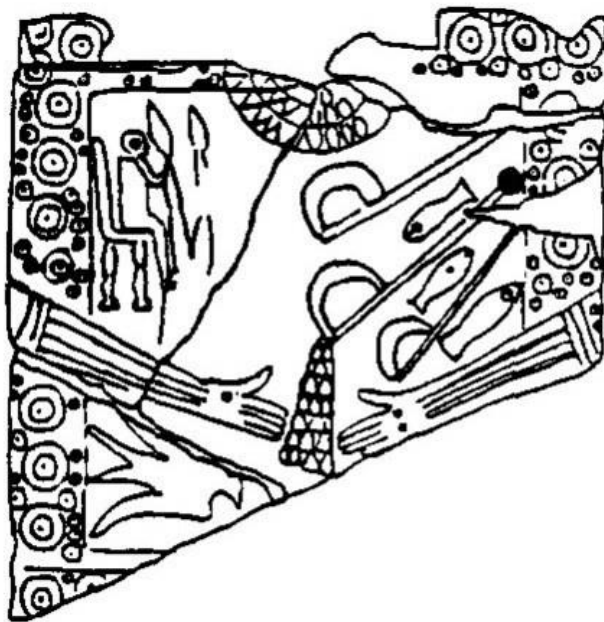
D.9

D.10

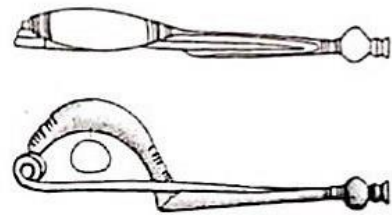
a

b

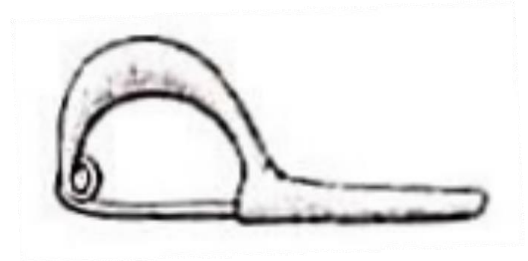
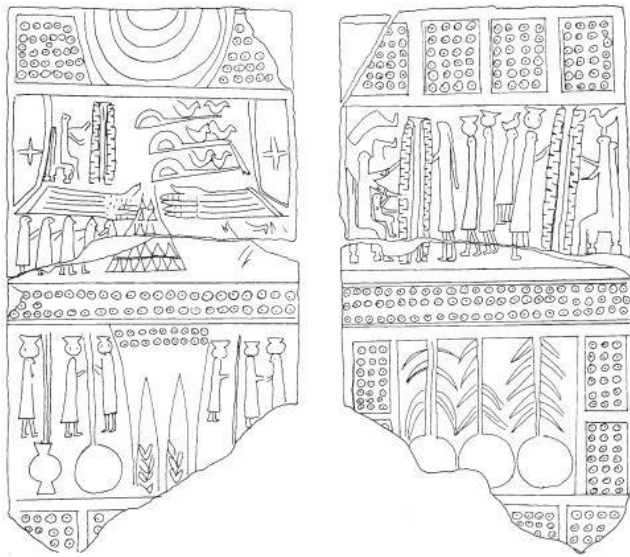

D.11

c

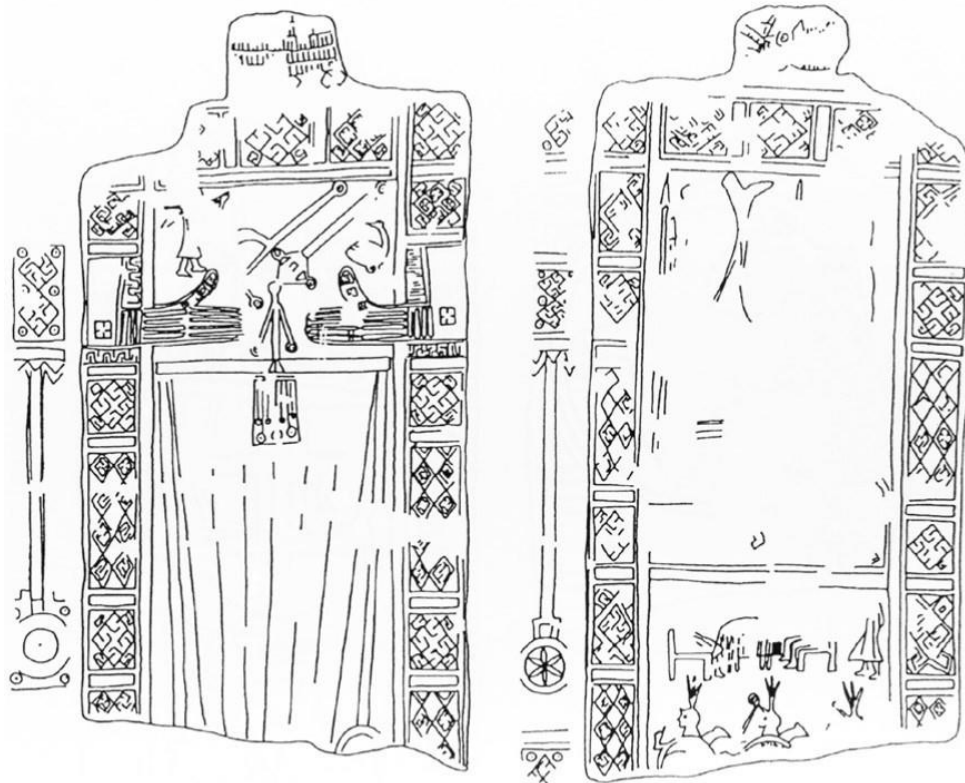
d

D.12

a

b

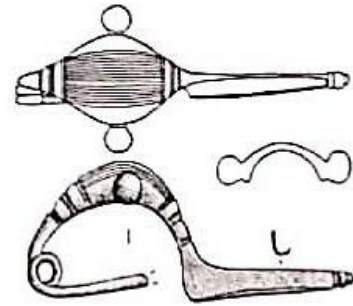
D.13

c

D.14

a

b

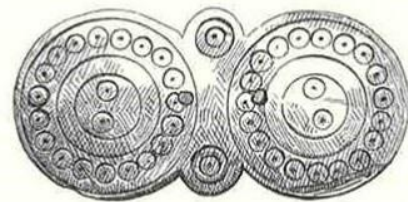

c

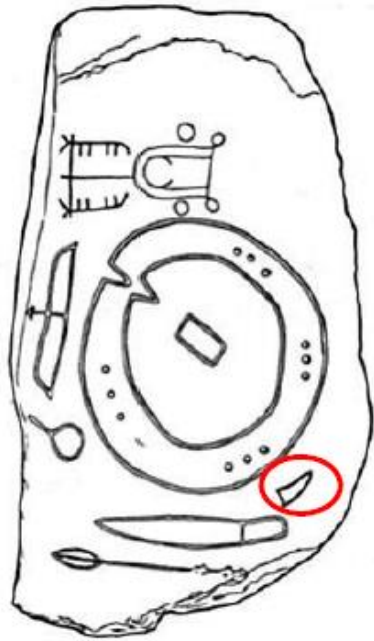

D.15

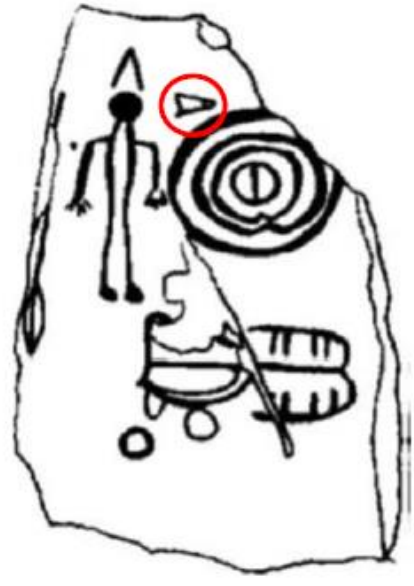
d

e

a

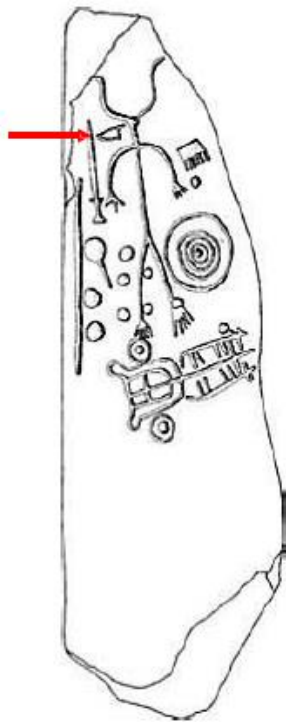
b

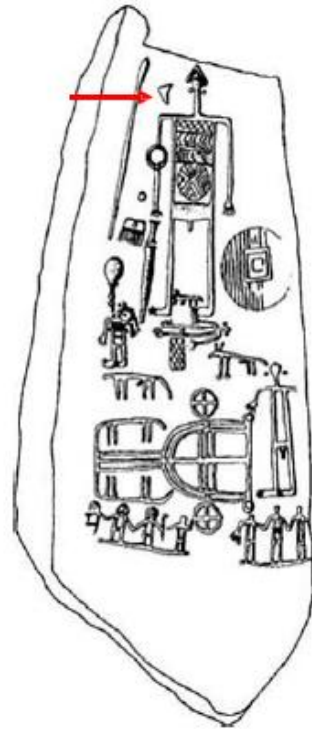
c

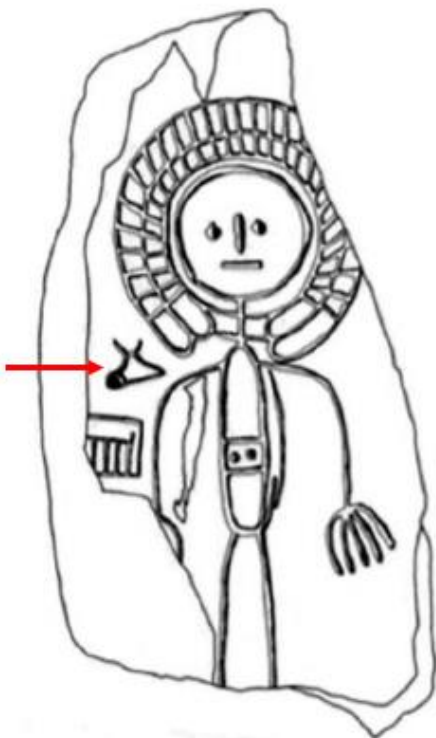
d

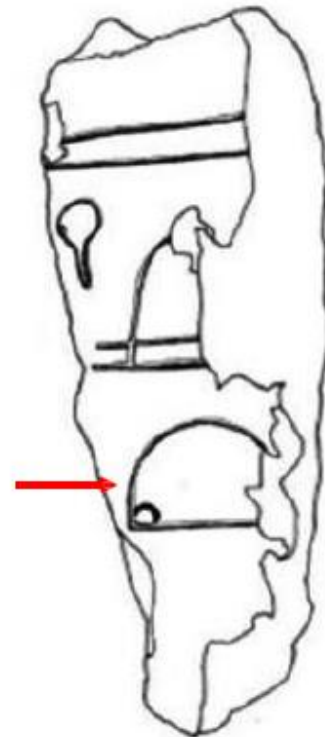
a

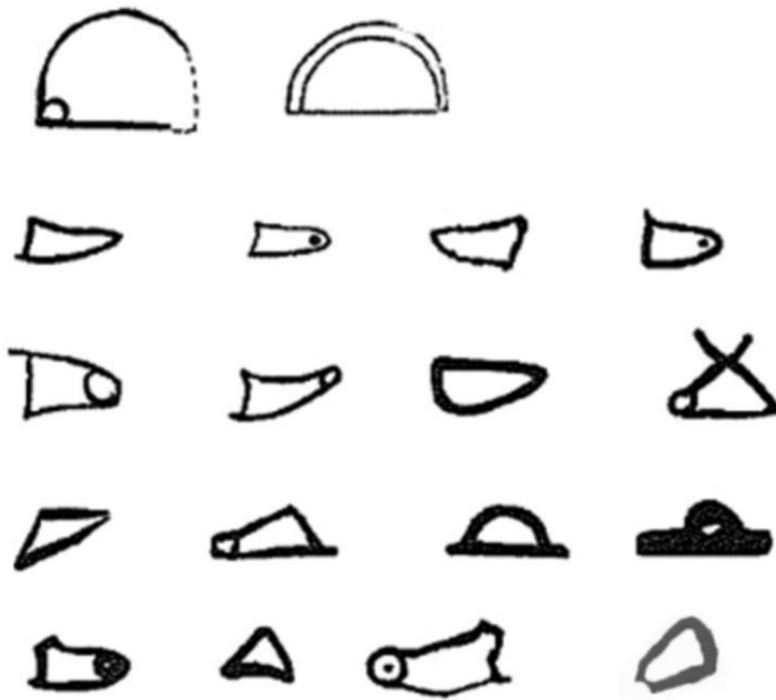
b

c

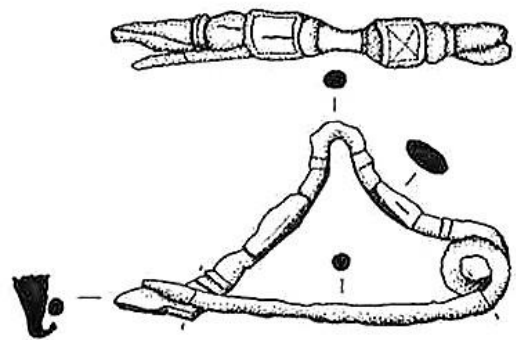
d

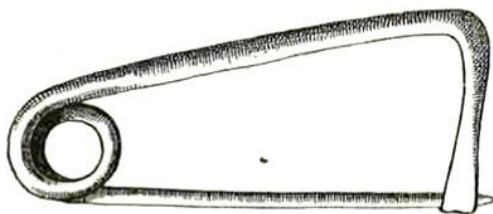
a

b

c

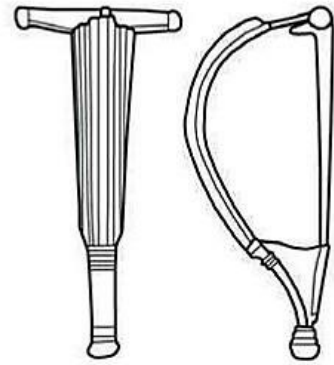
d

e

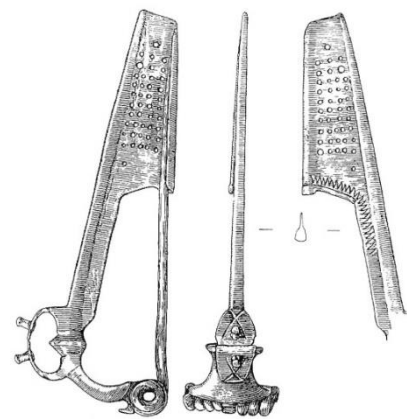
a

b

c

d

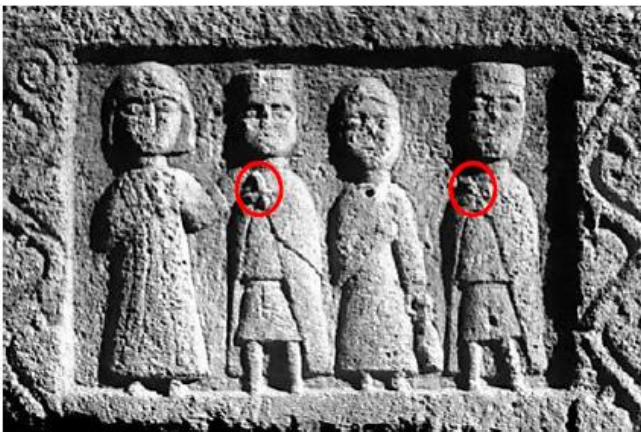

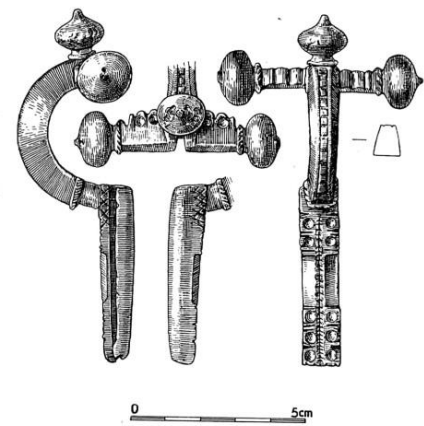
a

b

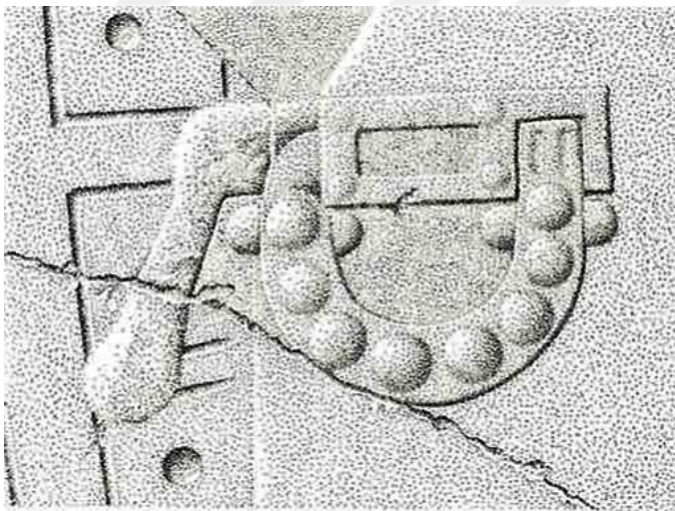
c

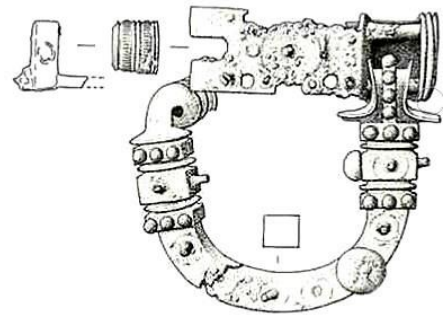
d

a

b

c

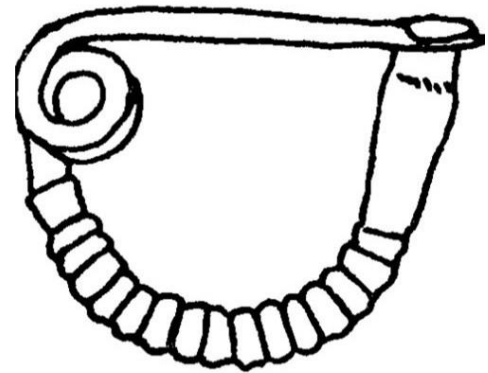
d

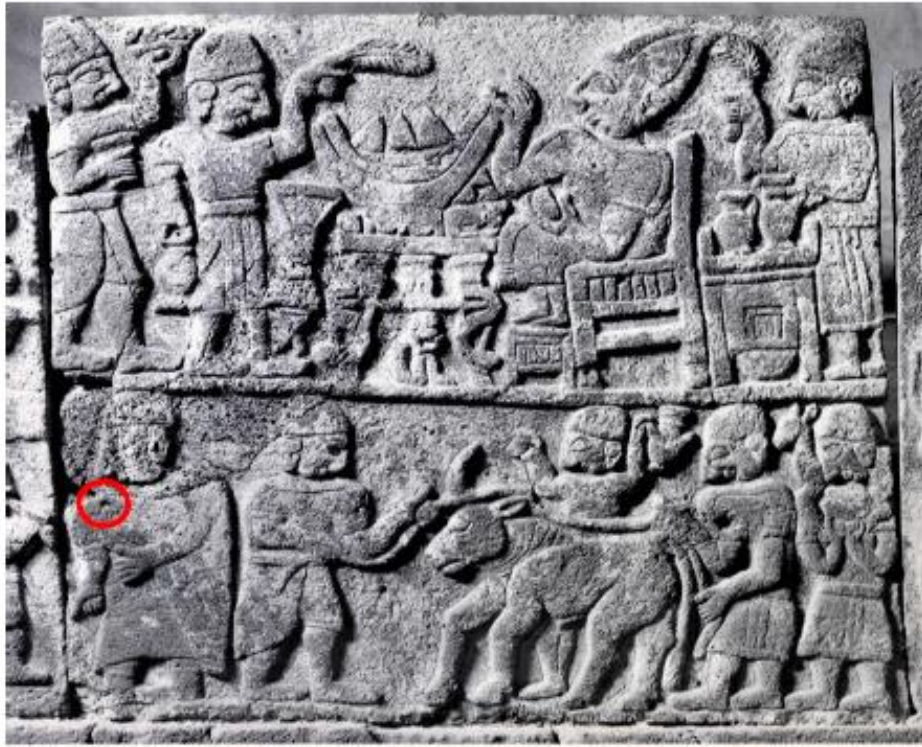
a

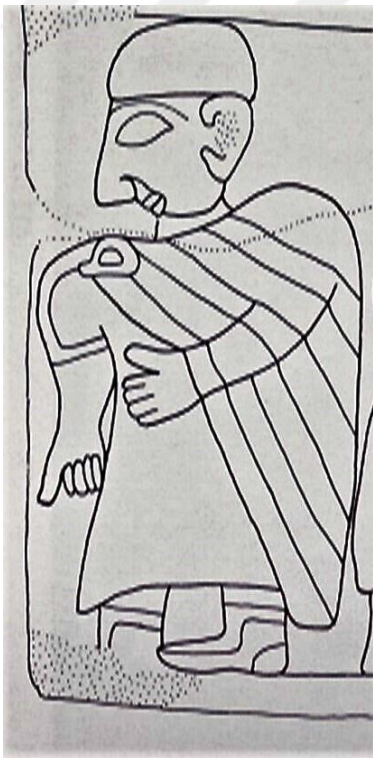
b

c

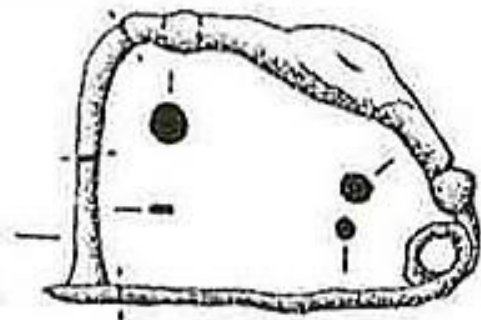
a

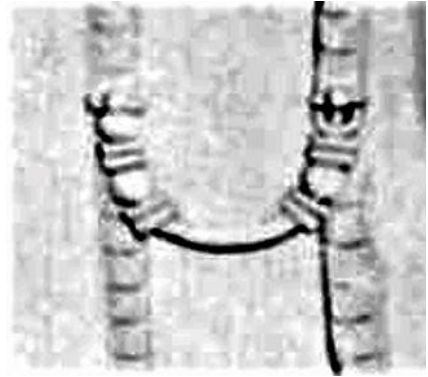
b

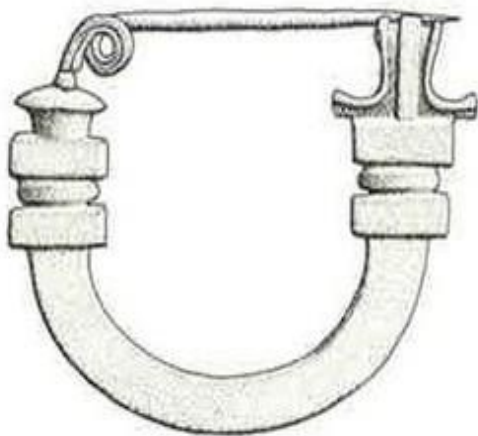
c

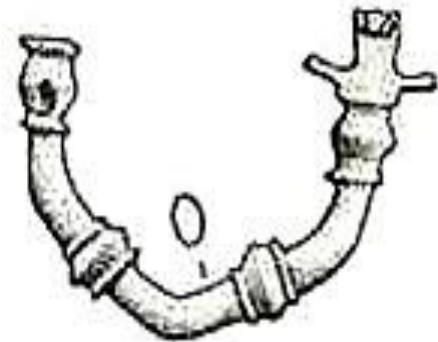
d

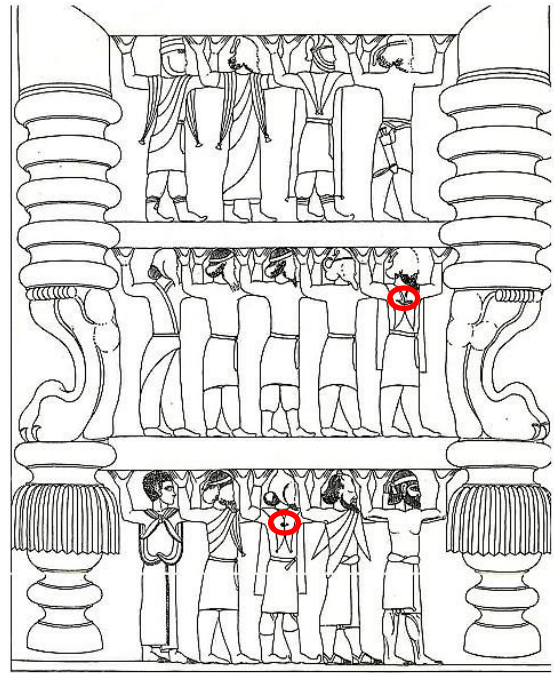
a

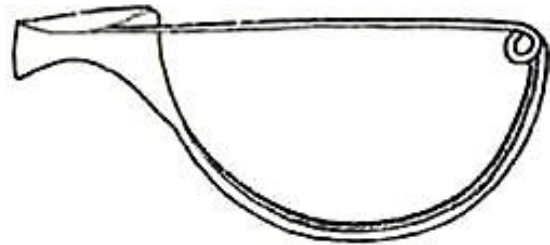
b

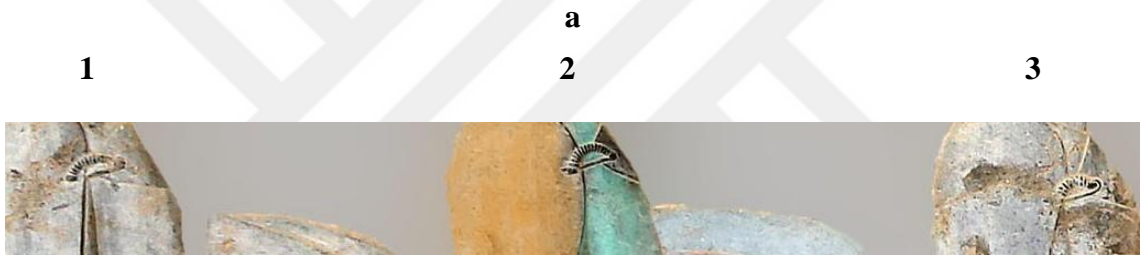
c

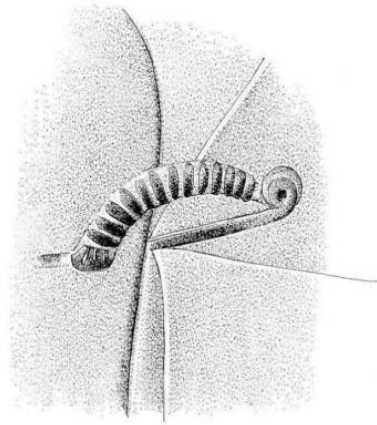
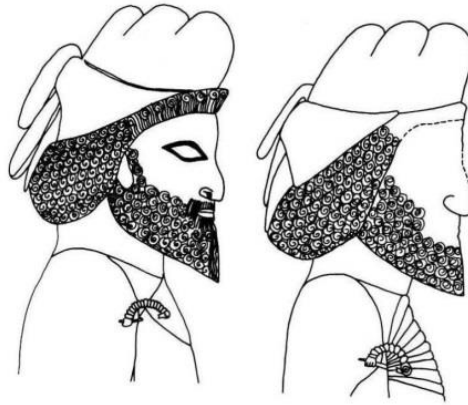
a

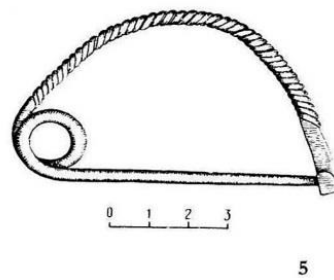
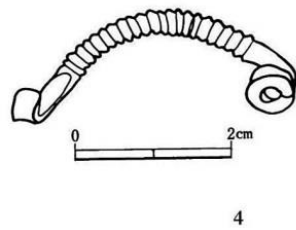
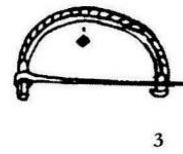
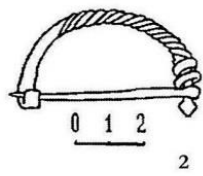
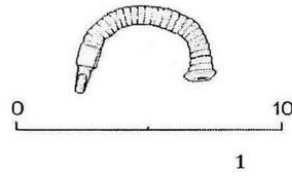
b

c

a

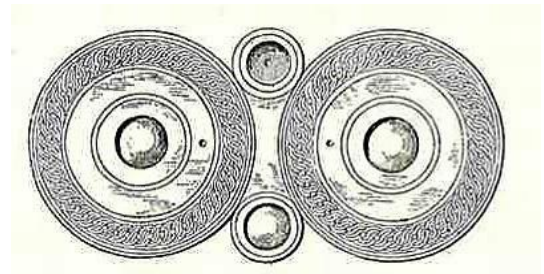

b

a

b

c

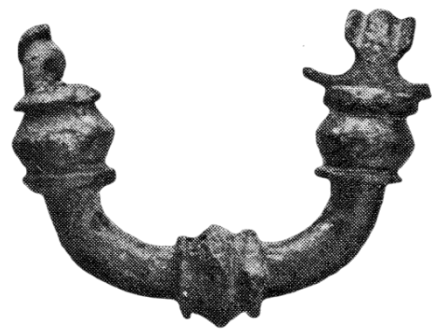
a

b

c

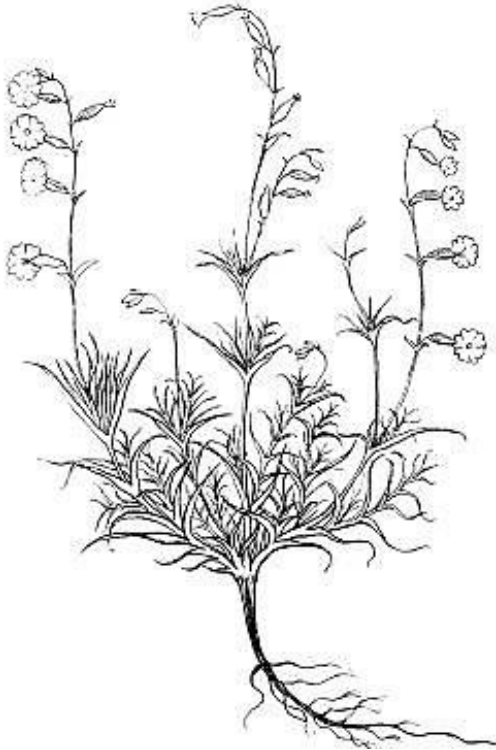
d

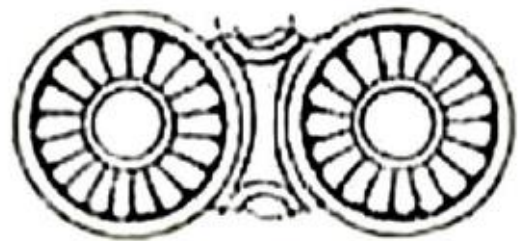
a

b

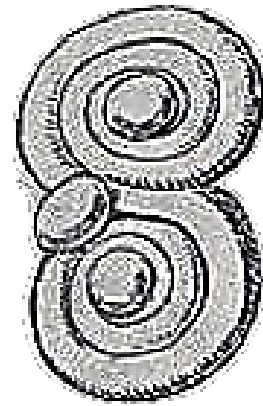
c

d

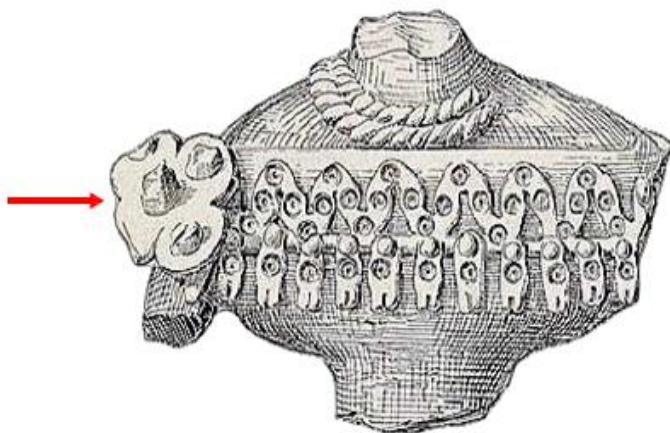
a

b

c

d

e

a

c

b

d

a

b

a

b

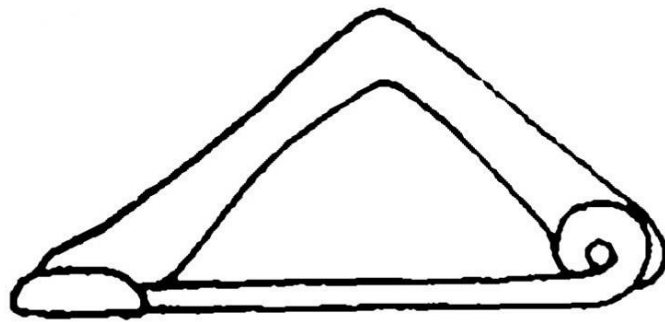
c

d

a

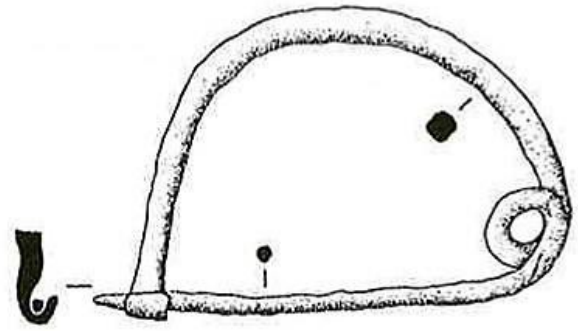

b

a

b

c

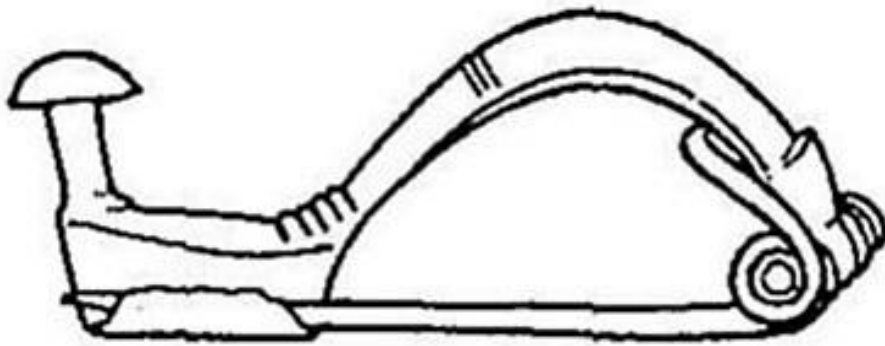
a

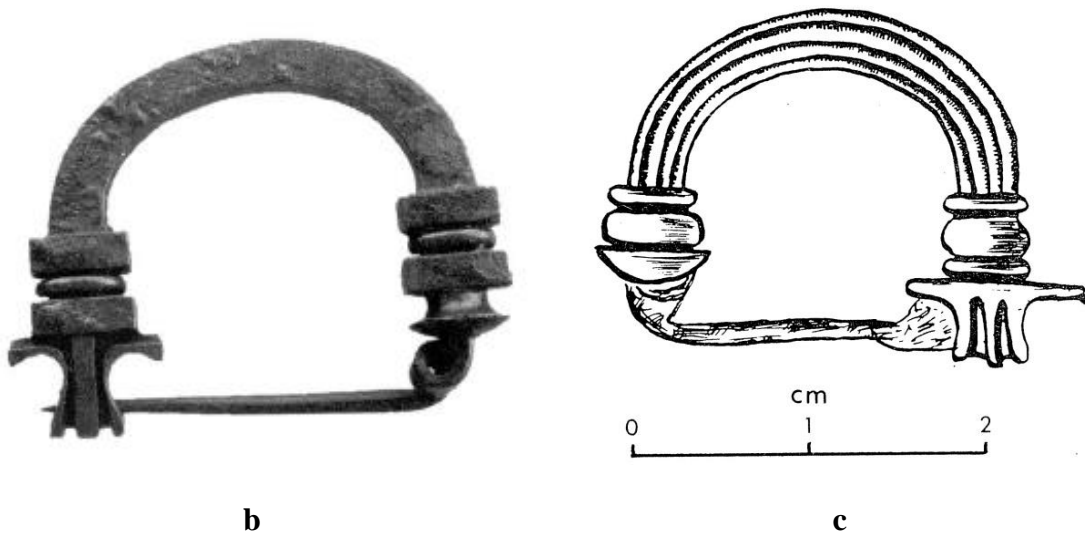
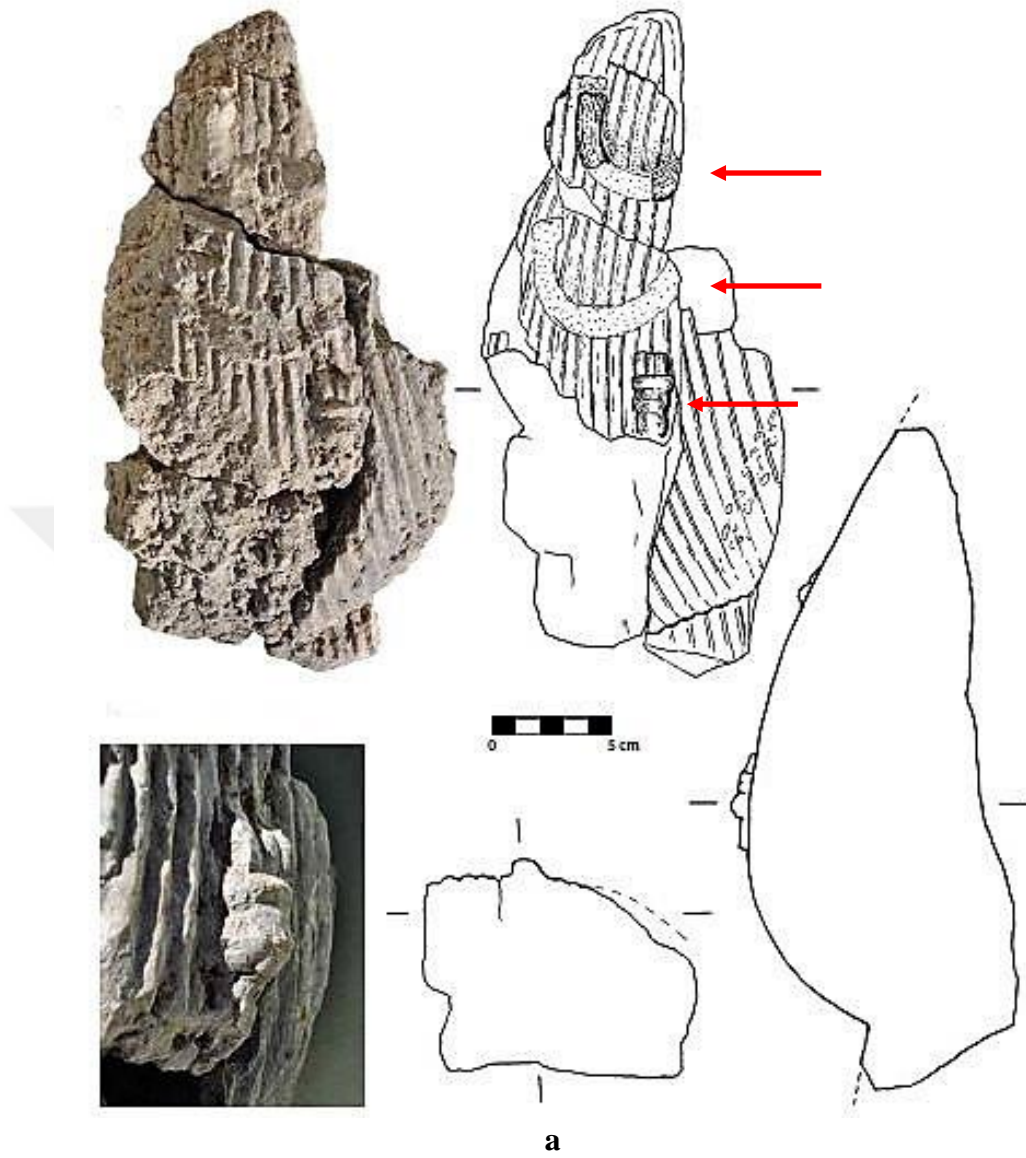
b

a

b

b

c

a

b

a

b

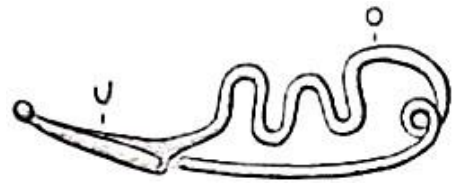
c

d

a

b

c

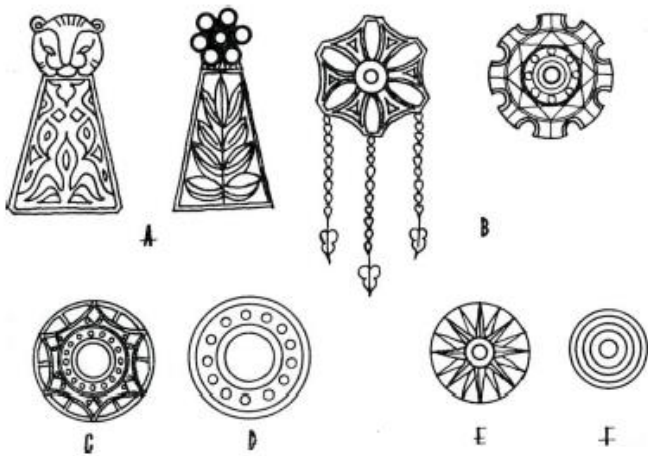
d

e

a

b

c

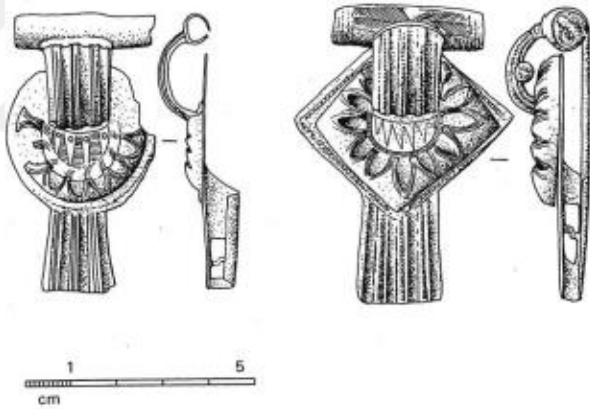
a

b

c

d

e

f

a

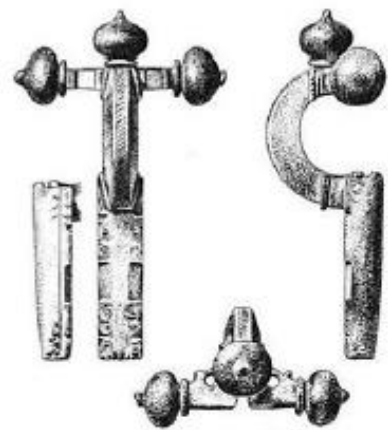
b

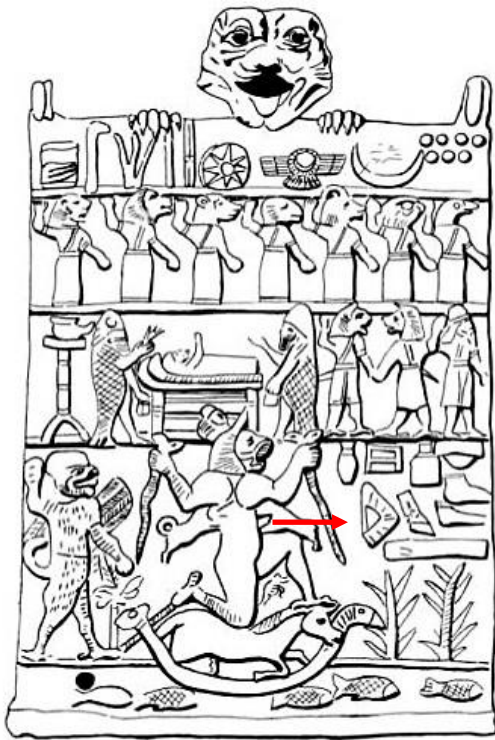
c

d

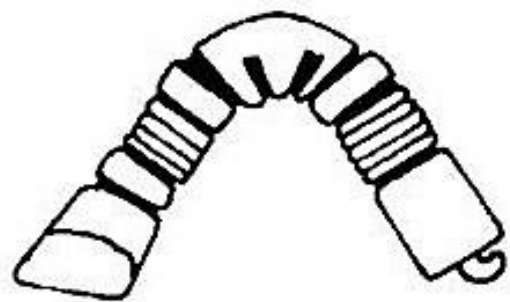
e

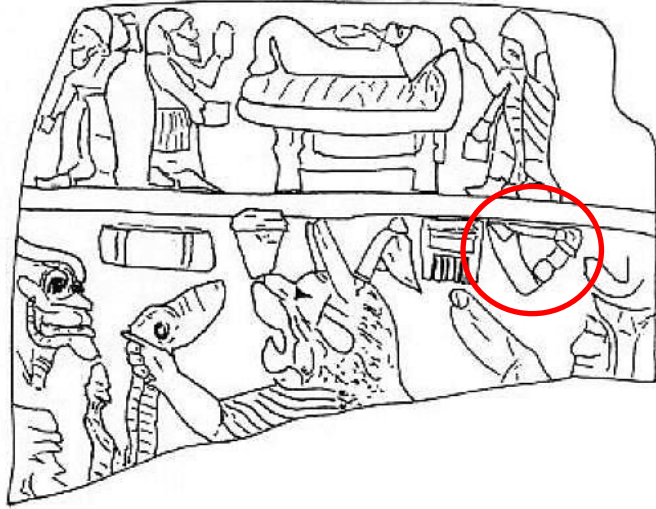
a

b

c

a

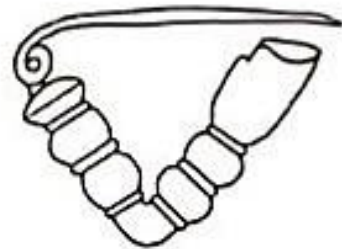
b

c

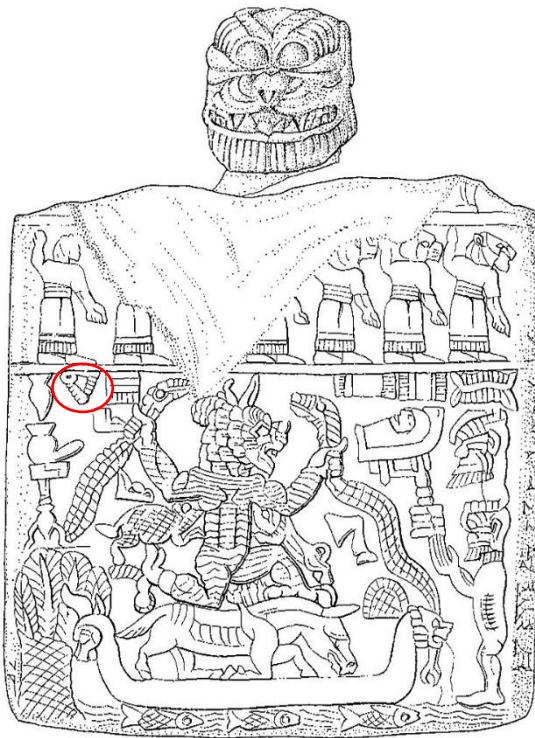
d

e

a

b

c

a

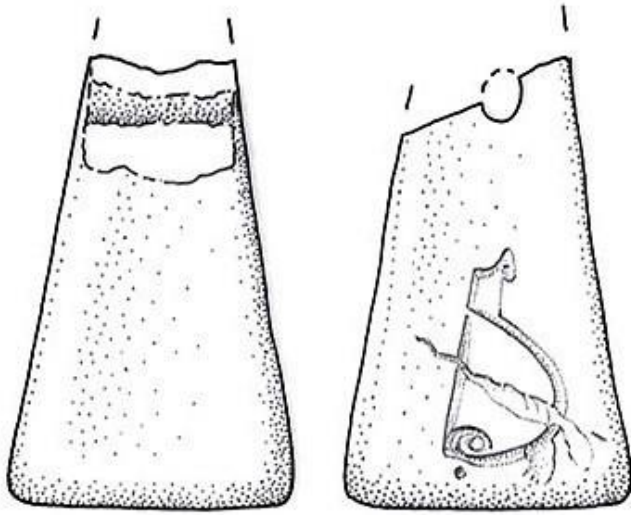
b

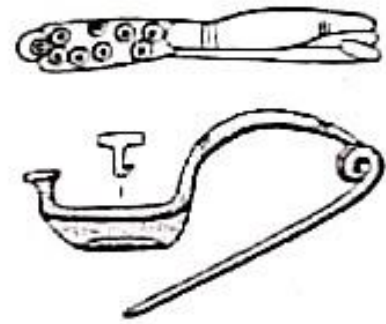
c

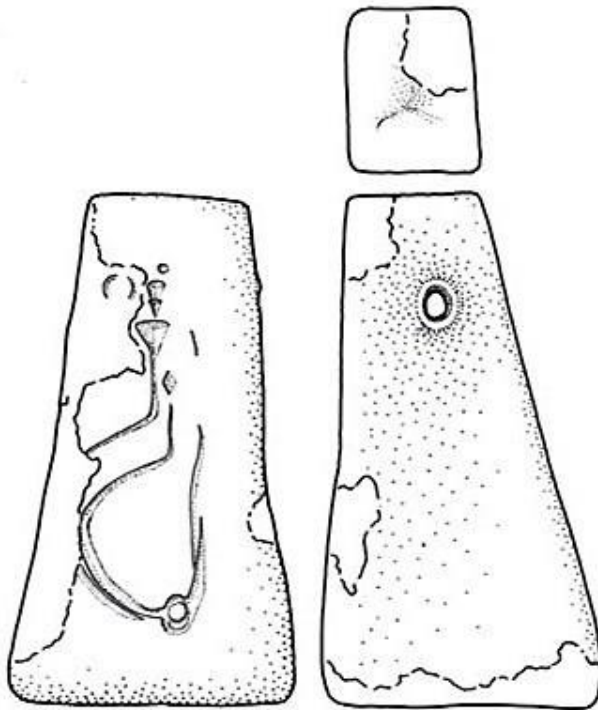
d

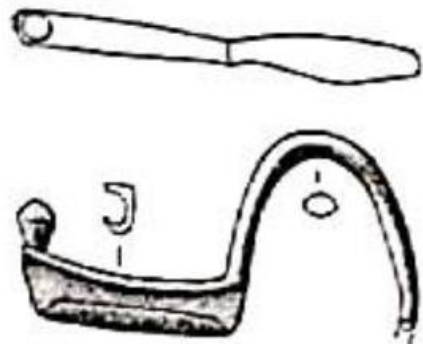
a

b

c

d

a

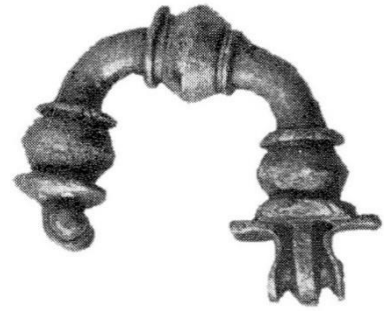

b

a

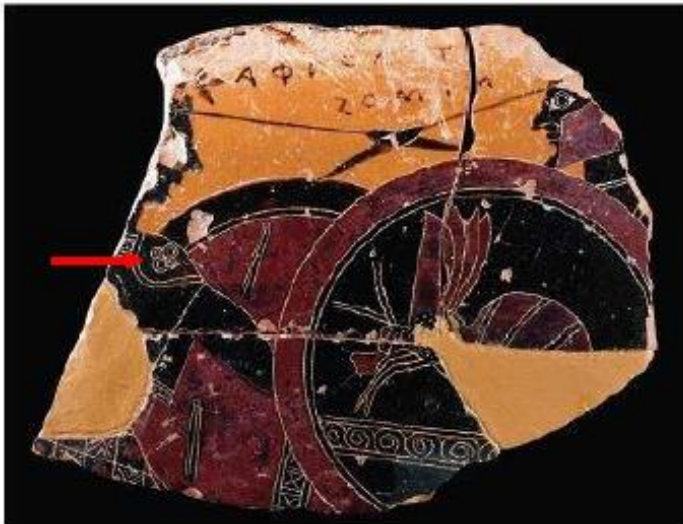
b

c

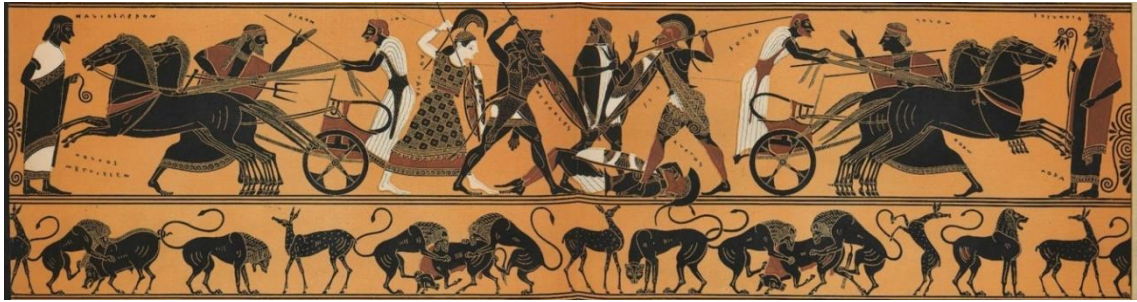
d

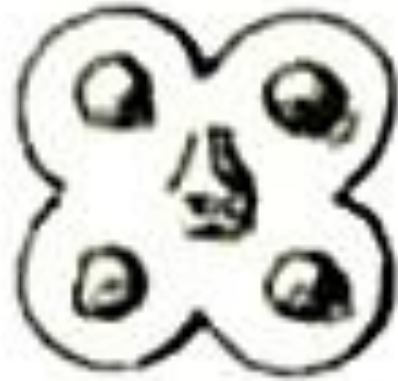
e

f

a

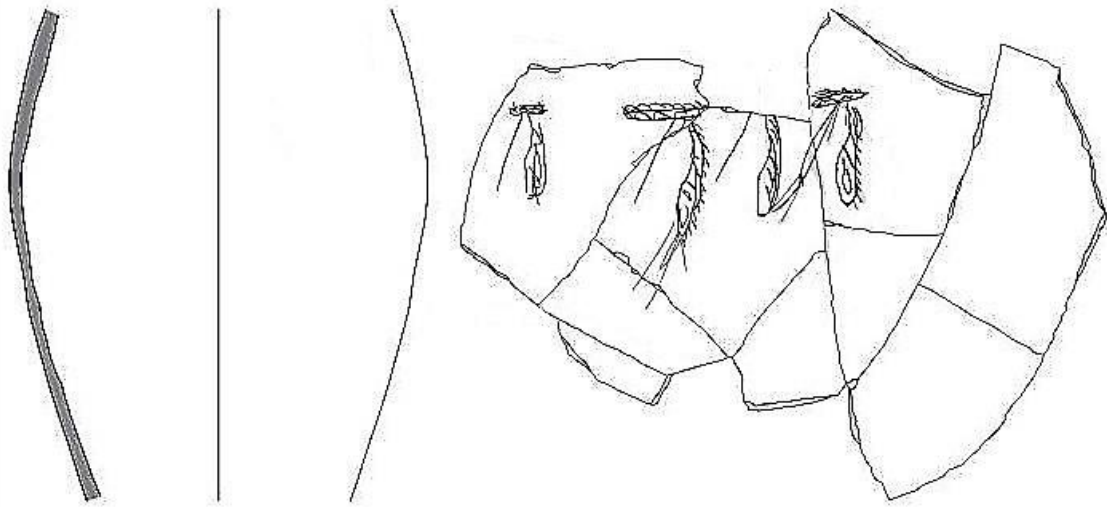

b

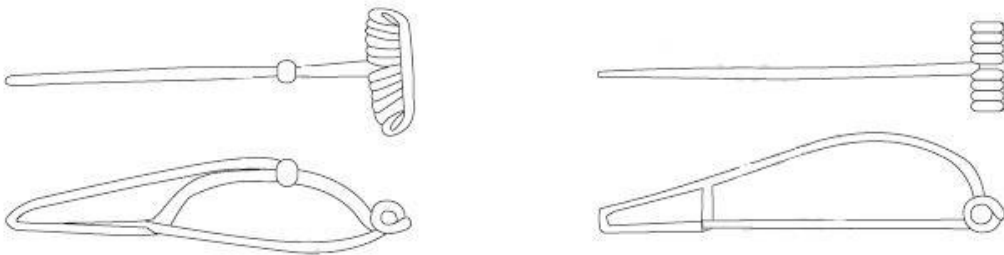

c

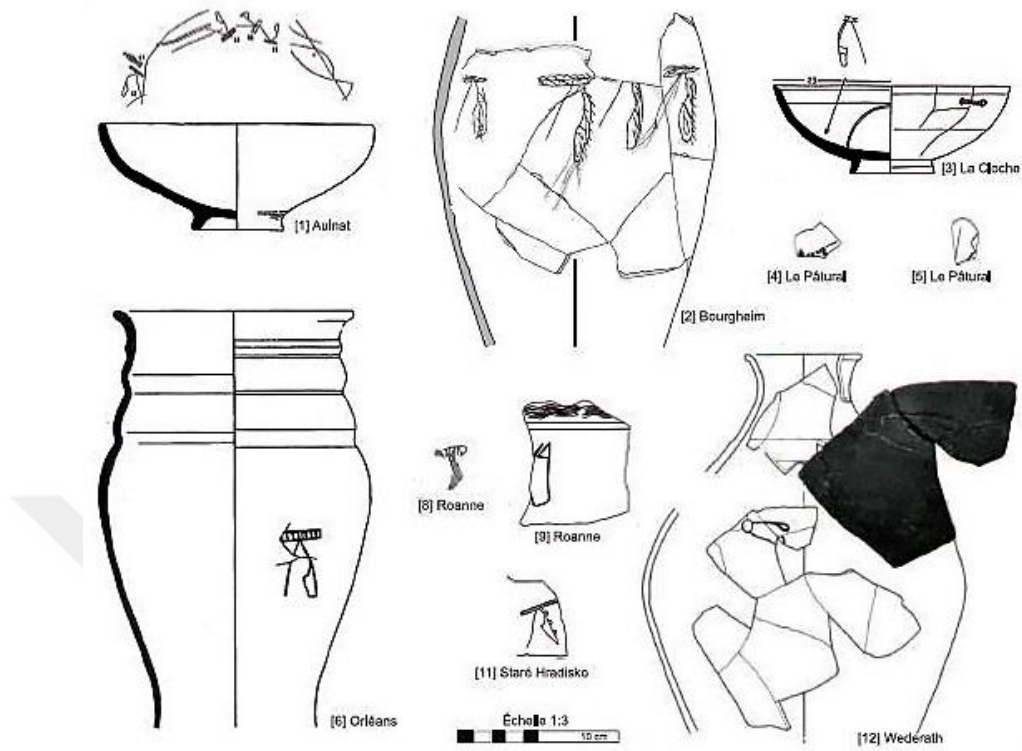

a

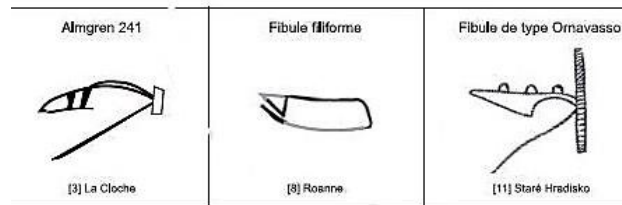
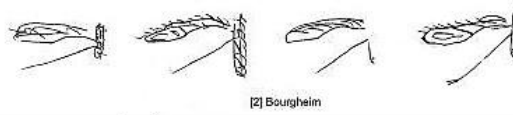
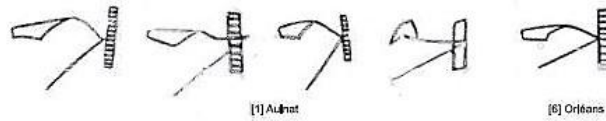

b

a

Fibules à pied rattaché à l'arc (?)

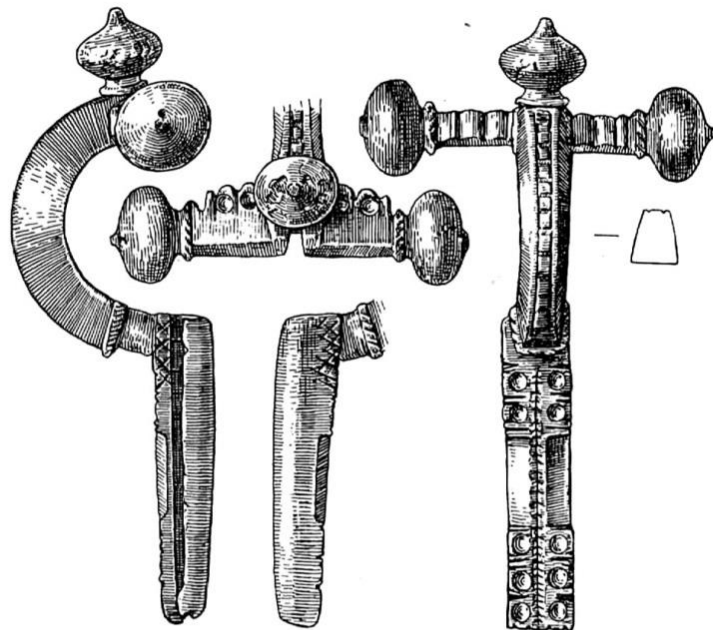
Fibules de type indéterminé

b

a

b

a

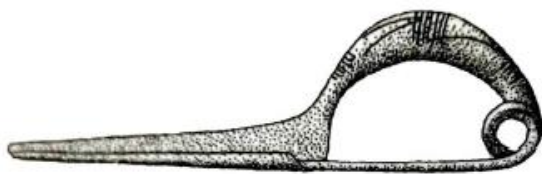
b

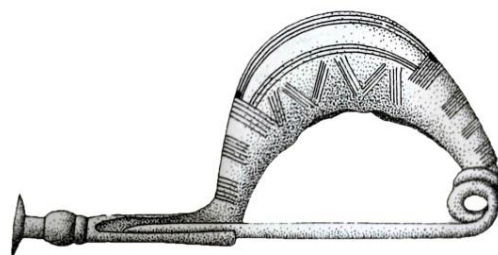
a

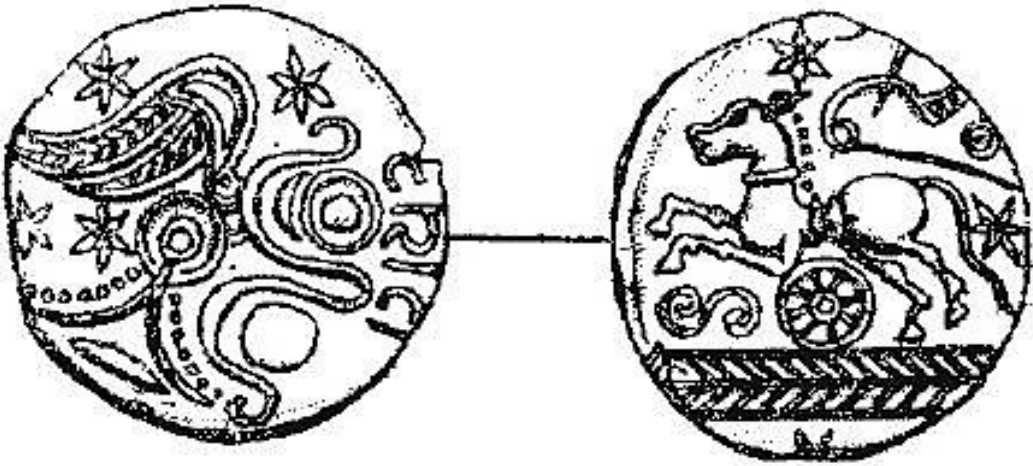
b

c

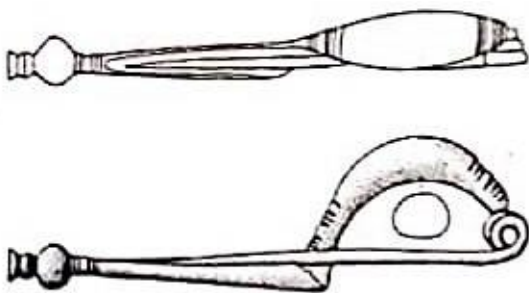
d

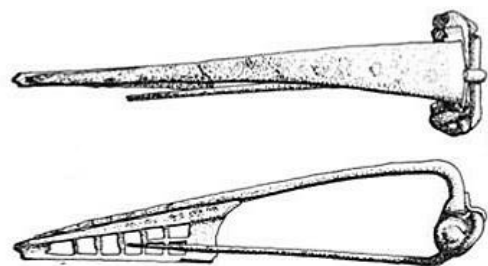
a

b

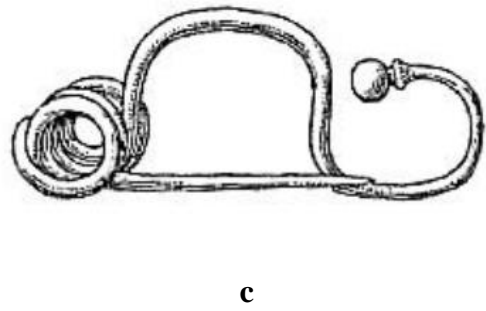
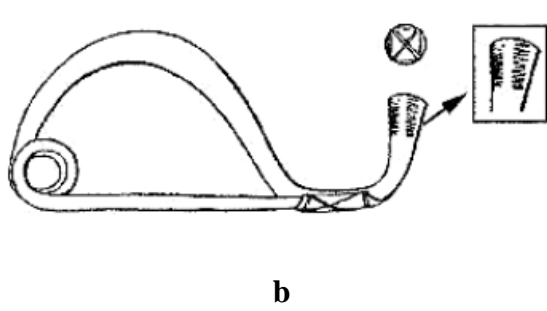

c

d

a

b

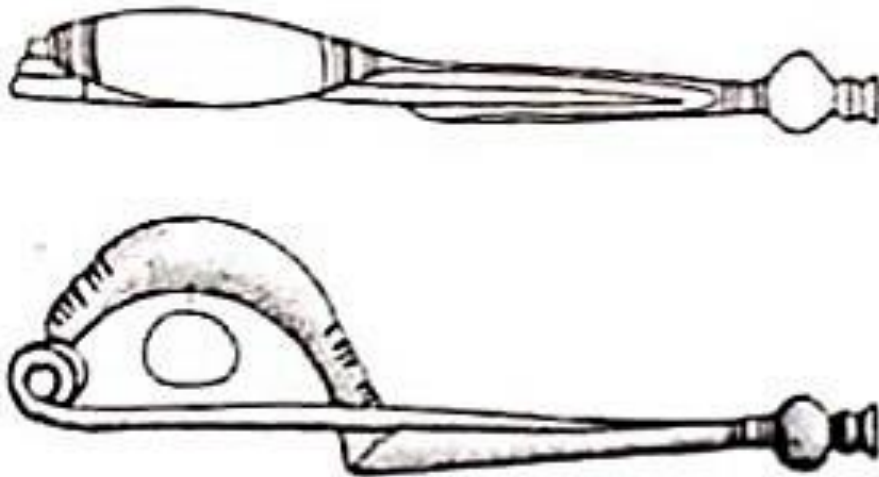
c

d

a

b

a

b

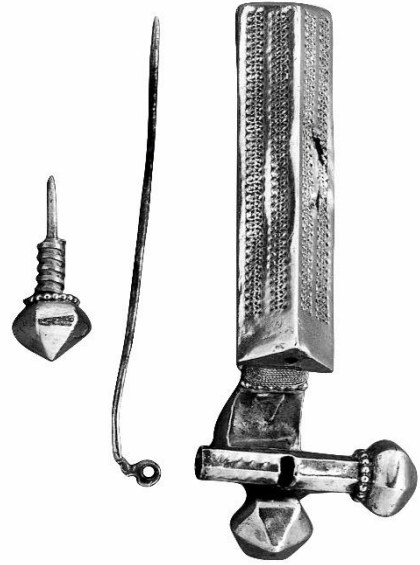
c

d

a

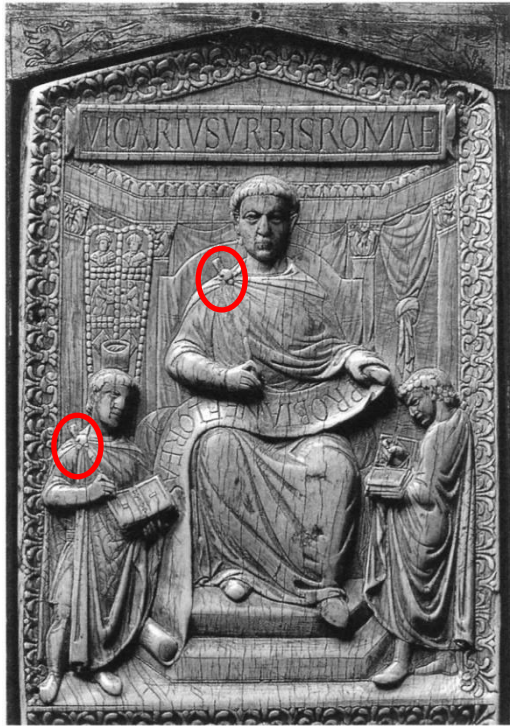
b

c

d

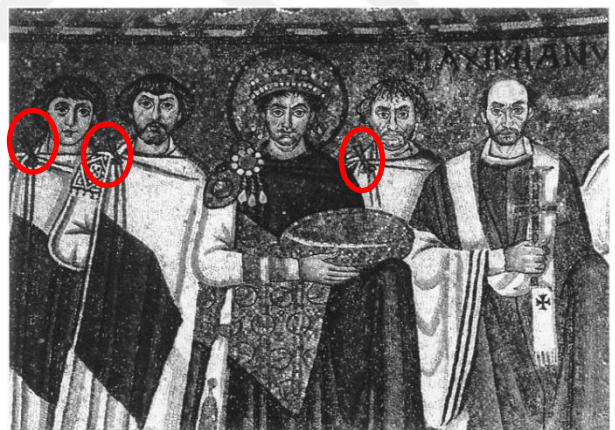
a

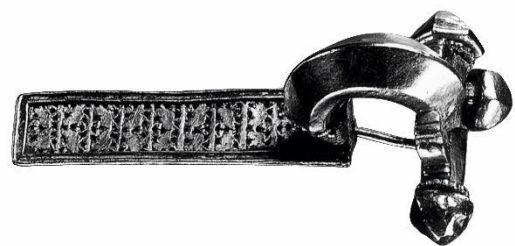
b

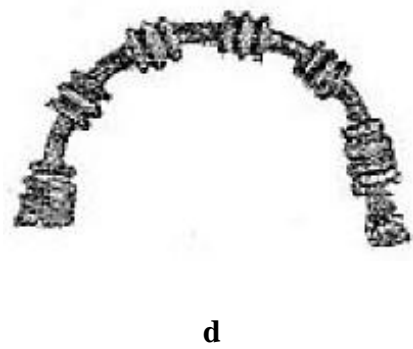
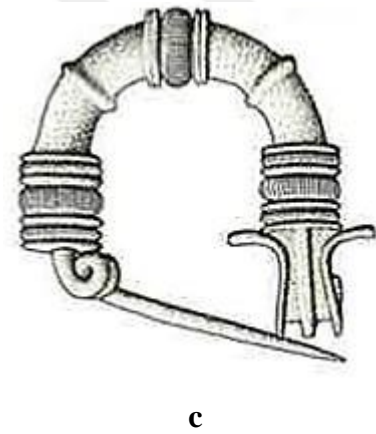
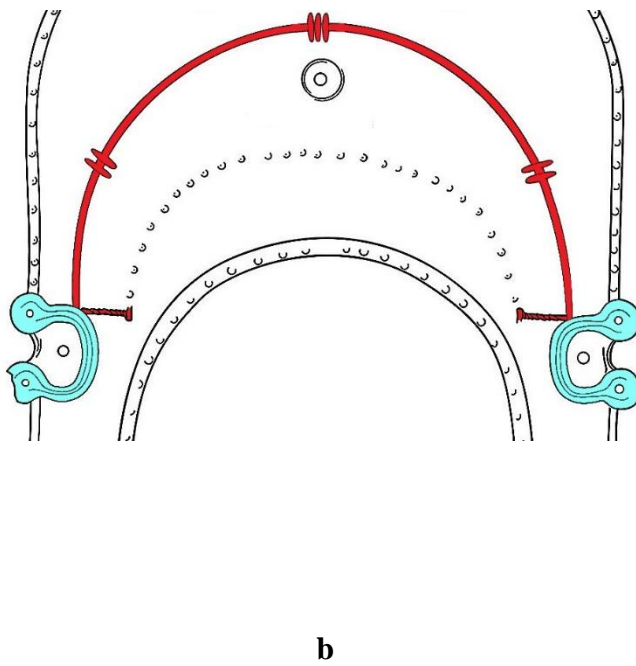
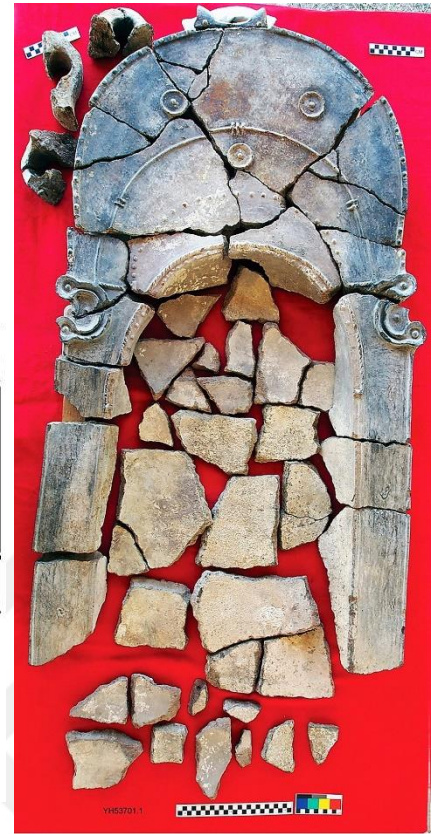
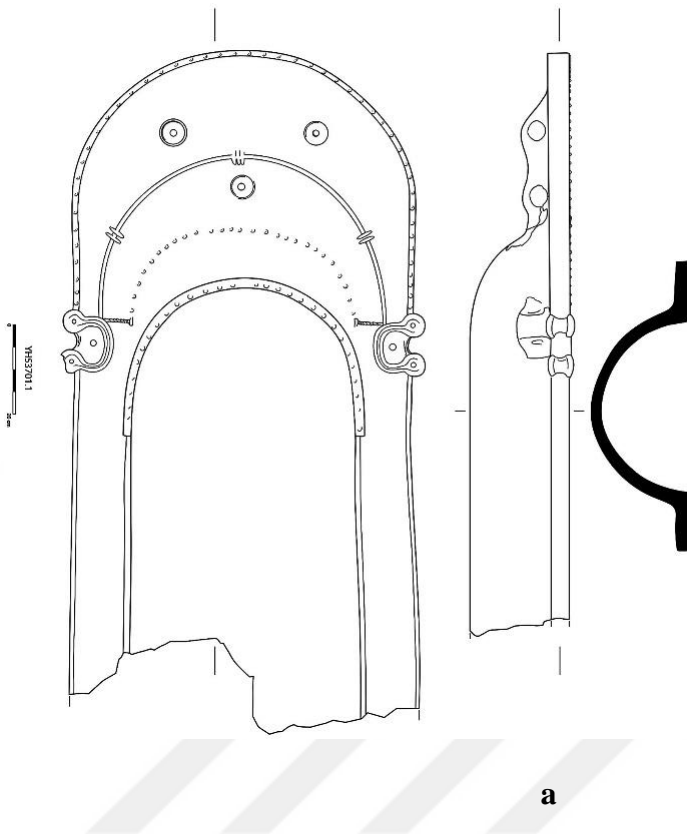
c

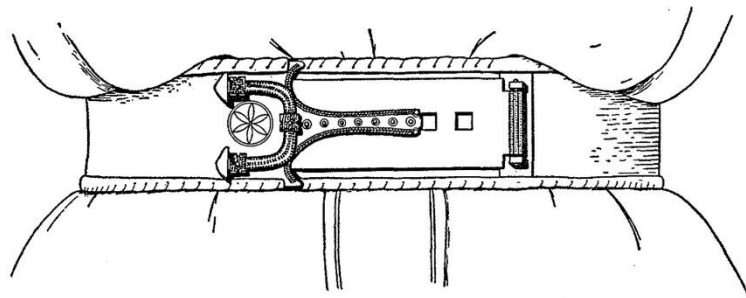
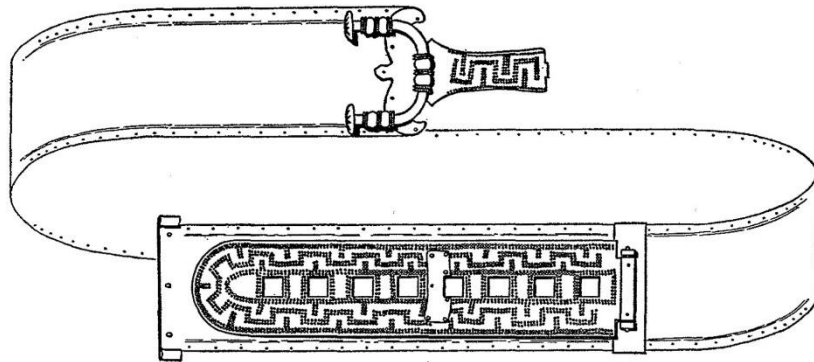

d

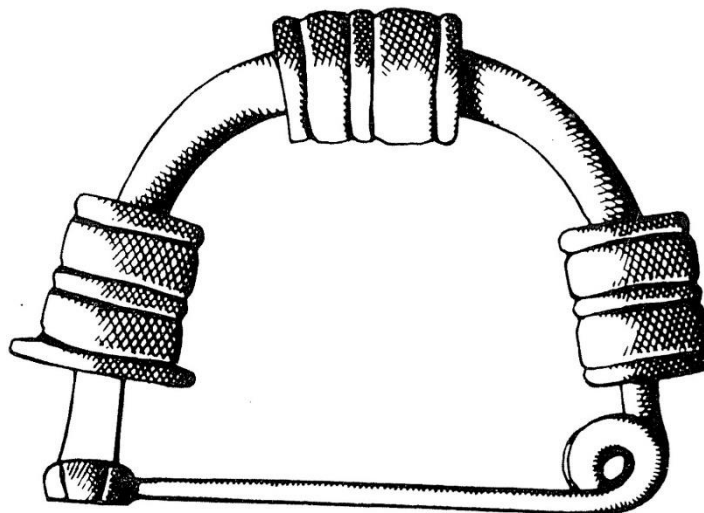

e

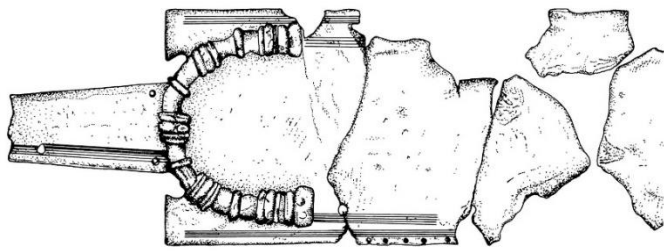
a

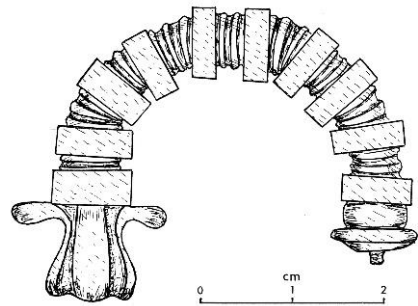
5 cm

b

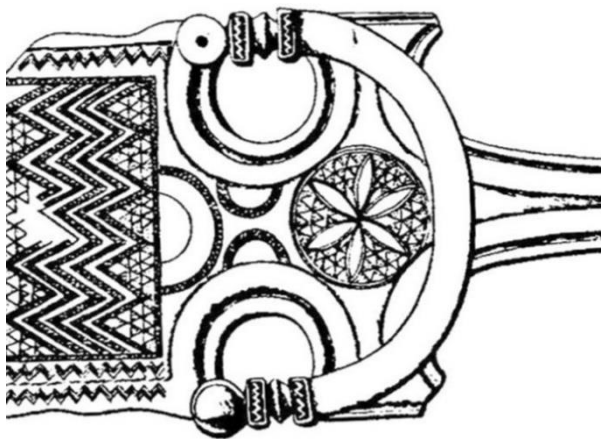
a

b

c

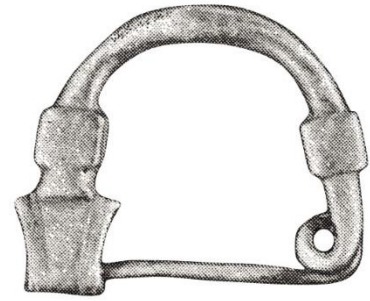
d

e

a

b

c

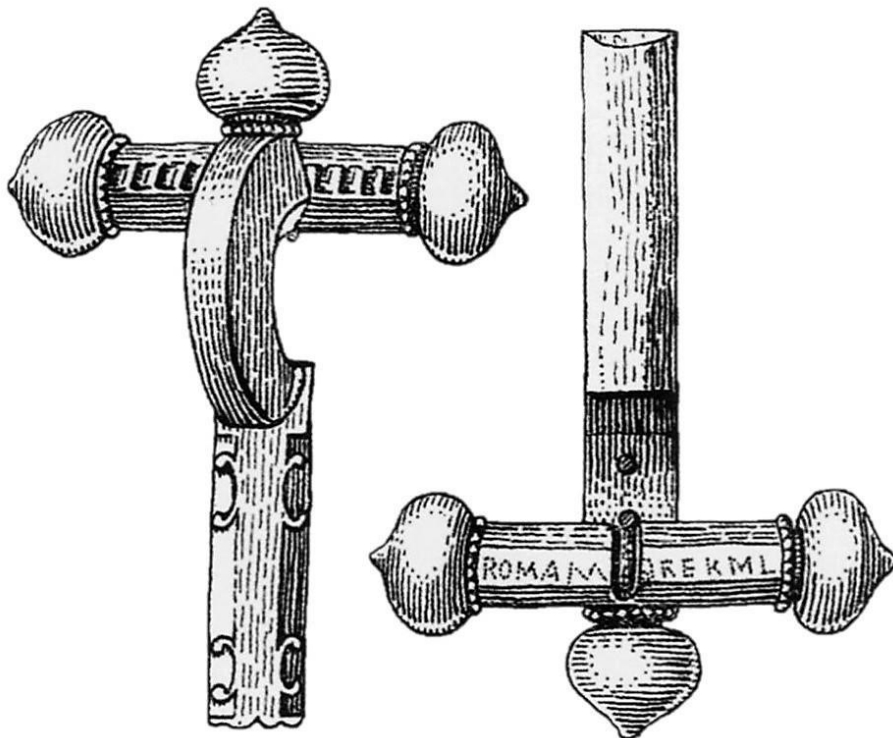

a

b

c

a

b

c

